

**ALİ NACİ KARACAN'IN YAYIMLADIĞI POLİTİKA VE İNKILAP
GAZETELERİNİN SERBEST FIRKA TARTIŞMALARINDAKİ ROLÜ
(1929-1931)**

ELİFNUR ÖZCAN

EKİM 2021

ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ NACİ KARACAN'IN YAYIMLADIĞI POLİTİKA VE İNKILAP
GAZETELERİNİN SERBEST FIRKA TARTIŞMALARINDAKİ ROLÜ
(1929-1931)

ELİFNUR ÖZCAN

EKİM 2021

ÖZET

ALİ NACİ KARACAN'IN YAYIMLADIĞI POLİTİKA VE İNKILAP GAZETELERİNİN SERBEST FIRKA TARTIŞMALARINDAKİ ROLÜ (1929-1931)

ÖZCAN, Elifnur

Siyaset Bilimi Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Aykut KANSU

Ekim 2021, 234 sayfa

Bu çalışmada, 1930 Döneminde çok partili hayata geçiş denemesini incelemek için birinci el kaynaklar ve araştırma eserler kullanılmıştır. Çalışmanın amacı Ali Naci Karacan tarafından kurulan Politika ve İnkılap gazetelerini temel alarak Serbest Cumhuriyet Fırkası dönemi hakkında bilgi vermektir. Birinci el kaynakların çoğunluğunu oluşturan gazeteler, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Gazete Arşivinden temin edilmiştir. Çalışmanın büyük bölümünde hatıralara da yer verilmiş ve bu kaynaklarla birlikte diğer kaynaklar da ikinci el ve dijital olarak elde edilmiştir. Ayrıca meclis içi konuşmalar için T.B.M.M. Zabıt Ceridesi kaynak olarak kullanılmıştır.

Atatürk'ün kendi güdümünde kurdurduğu Serbest Fırka ile Halk Fırkasının mücadelesinde basın tutumu dikkat çekicidir. Basın iktidar cephesi, Atatürk cephesi ve muhalif cephe olarak bölünmüştür. Fırkanın kuruluşundan ve yerel seçimlere, kapanış aşamasından sonrasındaki döneme kadar olaylar kronolojik sırasıyla tüm aşamalarıyla ele alınarak incelenmiştir. Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan ikinci çok partili hayata geçiş denemesinin başarısız sonuçlanmasında birçok etken göze çarpmaktadır. Bu kapsamda, iktidar cephesinin basın üzerinde mücadelesi dikkat çekmektedir. Özellikle İsmet İnönü'ye yakınlığıyla öne çıkan Ali Naci Karacan,

Politika ve İnkılap gazeteleri üzerinden muhalefet ve iktidar çekişmesinin iktidar cephesi tarafından nasıl karşılandığına dair basına yansıyan yüzünü göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Serbest Cumhuriyet Fırkası, Ali Naci Karacan, İnkılap gazetesi, Politika gazetesi, Çok partili hayata geçiş denemesi.

ABSTRACT

THE ROLE OF ALİ NACİ KARACAN'S POLİTİKA AND İNKILAP NEWSPAPERS IN SERBEST FIRKA DISCUSSIONS (1929-1931)

ÖZCAN, Elifnur

M.A. in Political Science

Supervisor: Doç. Dr. Aykut KANSU

October 2021, 234 pages

In this study, primary sources and research studies were used to investigate the attempts to transition to multi-party life in the 1930s. The aim of the study is to give information about the Liberal Free Republican Party period, which consists of the *Politika* and *İnkılap* newspapers designed by Ali Naci Karacan. The newspapers that bought the first hand allocation were obtained from the Turkish Grand National Assembly Library and Istanbul University Newspaper Archive. Memories were also included in most of the study, and along with these sources, other sources were obtained second-hand and digitally. Also, T.B.M.M. speech Records were used as a source.

The attitude of the press in the struggle between the Liberal Free Republican Party and the People's Party, which was founded by Atatürk under his own guidance, is remarkable. The press also was divided as pro-governments "Atatürk's party supporters" and the oppositions.

The events that took place from the foundation of the party to the local elections, from the closing stage to the period after it were examined in chronological order and with all their stages. Many factors stand out in the unsuccessful outcome of the second attempt to transition to a multi-party system, which has an important place in Turkish political life. In this context, the struggle of the power front over the press

draws attention. Ali Naci, who stands out especially with his closeness to İsmet İnönü, showed the government perceptions during political conflicts over the *Politika* and *İnkılap* newspapers.

Keywords: Serbest Cumhuriyet Fırkası, Ali Naci Karacan, İnkılap gazetesi, Politika gazetesi, Çok partili hayata geçiş denemesi.

TEŞEKKÜR

Bu alıŐma sırasında; değerli vaktini esirgemeden sorularımı hiçbir zaman cevapsız bırakmayan, danıŐtıęım tım sorunları güler yüzüyle ozen, gelecekteki meslek hayatım için örnek aldığım, tez çalışması sürecinde yardım ve katkılarıyla beni bilgilendiren ve yönlendiren tez danıŐmanım Prof. Dr. Aykut KANSU'ya teşekkür ederim.

Bugünlere gelmemde hiçbir fedakrlıktan kaçınmayan aileme ve yanımda olan dostlarıma en içten teŐekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEZDE İNTİHAL OLMADIĞINA DAİR BEYAN	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1
BÖLÜM I SERBEST FIRKA ÖNCESİ GENEL DURUM	9
1.1 1929 DÖNEMİ GENEL DURUM	9
1.1.1 Siyasi ve Ekonomik Durum.....	9
1.1.2 Dış Sorunlar.....	13
1.1.3 Dünya Ekonomik Krizi ve Türkiye'ye Etkileri	16
1.2 BASININ DURUMU	20
1.3 ALİ NACİ KARACAN'IN POLİTİKA GAZETESİNİ KURMASI	22
1.3.1 Ali Naci Karacan'ın Kısaca Hayatı	22
1.3.2 Politika Gazetesi	23
1.4 1930 DÖNEMİ GENEL DURUM	26
1.4.1 Siyasi ve Ekonomik Durum.....	26
1.4.2 Kadınlara Siyasi Hak Verilmesi	30
BÖLÜM II SERBEST FIRKA DÖNEMİ.....	34
2.1 SERBEST FIRKA'NIN KURULMASI.....	40
2.2 BASININ TUTUMU	54
2.3. ALİ NACİ KARACAN'IN İNKILAP GAZETESİNİ KURMASI	58
2.4 SERBEST FIRKA'NIN İZMİR MİTINGİ	59
2.4.1 İzmir Olayları.....	69
2.5 BASININ TAVRINDAKİ DEĞİŞİMLER	72
2.6 1930 YEREL SEÇİMLER	75

2.6.1 Serbest Fırka'nın Yolsuzluk İddiaları.....	84
2.7 SERBEST FIRKA'NIN KAPANIŞI.....	96
BÖLÜM III SERBEST FIRKA SONRASI DÖNEM.....	108
3.1 MENEMEN OLAYI	109
3.2 ATATÜRK'ÜN YURT GEZİSİNE ÇIKMASI	117
3.2.1 Türk Ocakları'nın Kapatılması	122
3.2.2 Müstakil Mebusluk (Bağımsız Milletvekilliği)	125
3.3 1931 GENEL SEÇİMLERİ.....	128
3.4 HALK FIRKASI KONGRESİ	135
3.5 İLK BASIN YASASI: MATBUAT KANUNU.....	139
3.6 ALİ NACİ KARACAN'IN GAZETELERİNİ KAPATMASI.....	150
SONUÇ.....	153
KAYNAKLAR	157
EKLER.....	164
EK A: 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse	164
EK B: 4 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 2, 3 ve 4. Celse	194
EK C: 9 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 1. Celse	202
EK D: 5 Temmuz 1931 Meclis Görüşmeleri 2. Celse- İsmet İnönü'nün Nutku. 212	
ÖZGEÇMİŞ.....	221

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Politika 3 Mayıs 1930	32
Şekil 2: Cumhuriyet 27 Ağustos 1930.....	47
Şekil 3: Politika 14 Ağustos 1930	48
Şekil 4: İnkılap 4 Eylül 1930	63
Şekil 5: Politika 4 Ekim 1930.....	77
Şekil 6: İnkılap 4 Ekim 1930	78
Şekil 7: İnkılap 5 Ekim 1930	79
Şekil 8: Son Posta 9 Ekim 1930	81
Şekil 9: Milliyet 17 Mayıs 1931	139

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

Kısaltmalar

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
T.B.M.M	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

GİRİŞ

Cumhuriyet döneminde Türk siyasi tarihinin ilk çok partili hayata geçiş denemesi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924) ile olmuştur. Kısa bir süre sonra Şeyh Sait İsyanı patlak vermiş ve parti bir yıl sonra kapatılmıştır (1925). İsyanın ardından Takriri Sükûn Kanunu ilan edilmiş ve bu kanun ile iktidara geniş yetkiler verilmiştir. 1930'a kadar tek parti dönemi hâkim olmuş, basın kontrol altında tutulmuş ve muhalif sesler susturulmuştur. Bu kanunun 4 Mart 1929 yılında kalkması yeni gazetelerin doğmasına ve baskıcı ortamın bir nebze yumuşamasına neden olmuştur. Ayrıca 1929 dönemi inhisarların (devlet tekeline almak) yoğun olarak uygulandığı bir dönem olmuş ve var olan iktisadi buhran git gide artmıştır. Bu dönemde halktan gelen şikâyetler fazlaşmıştır. Muhalif basın ve Atatürk yanlısı basın özellikle de iktidarın ekonomi politikalarına yönelik eleştirilere başlamışlardır. İktidar yanlısı basın özellikle de İsmet İnönü'ye yakınlığıyla bilinen Ali Naci Karacan tarafından kurulan *Politika* gazetesi çıktığı (1929) ve kapanış sürecine (1931) kadar olan dönemde iktidarın politikalarını destekleyici ve İnönü'nün zor şartlara rağmen iyi yönettiğine dair övgü dolu haberler yapmıştır.

Atatürk, halkın durumunu görebilmek adına 1930'un ilk aylarında yurt gezisine çıkmıştır. Gezi esnasında halkın sıkıntılarına şahit olmuş ve iktidarın uyguladığı yanlış politikalardan kendisinin de sorumlu tutulduğunu görmüştür. Halkın şikâyetlerinin üst mercilere ulaşamaması ve iktidarın hiçbir şekilde eleştirilememesi de Atatürk'ü hep rahatsız etmiştir. Çünkü kontrol edilemeyen idare makamından dolayı İsmet İnönü'nün şahsileşen politikalarının önü alınamıyor ve Halk Fırkası içinde de git gide sivriliyordu. Atatürk, tüm bunlara çözüm olması ve en önemlisi de İnönü'yü dizginlemek adına yurt gezisinden sonra kendi güdümünde yeni bir muhalif parti kurulması tezi üzerinde durmuştur.

1930 dönemi, Türkiye siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Cumhuriyet tarihinin ikinci çok partili hayata geçiş denemesi olan Serbest Fırka, 12 Ağustos 1930'da kurulmuştur. Atatürk'ün güvendiği ve daha öncede başbakanlığa geçirdiği Paris Büyükelçisi Fethi Okyar'a iki partiye (Halk Fırkası ve Serbest Fırka) de tarafsız kalacağı sözünü vererek kurdurttuğu yeni partinin hayatı, üç ay kadar anca sürmüştür.

Bu kadar kısa sürede teşkilatlanması ve halktan yoğun ilgi görmesi sebebiyle tahminlerin üzerinde desteğe ulaşarak bu dönemde bir kurtarıcı olarak görülmüştür.

Basın, yeni partiye başta ılımlı yaklaşmıştır. Sonrasında Serbest Fırka'ya "saldırmak" için İsmet İnönü, partinin kurulmasının üzerinden çok geçmeden Ali Naci'ye *İnkılap* (1930) gazetesini kurdurduğu iddiaları Arif Oruç tarafından gündeme getirilmiştir. Bu konuda Ahmet Ağaoğlu da *İnkılap* gazetesini, Serbest Fırka'ya saldırmak için İsmet İnönü'nün kurdurduğunu ifade etmişlerdir. Ağaoğlu, seçimler yaklaştığı dönemde İsmet İnönü'nün *İnkılap*'ı çıkarttığını ve Fethi Okyar'a ve Serbest Fırka'ya karşı ağır eleştiriler ve suçlamalar yaptırarak Ali Naci'ye ısırmalama yazılar yazdığını ileri sürmüştür.¹

Serbest Fırka'nın İzmir Kongresi'nde iğne düşecek dahi yer olmadığı belirtilerek halkın akın akın yeni partiye eğilim göstermesi ve seçimlerde iktidara gelebilme olasılığının doğması sonucu işin rengi değişmiştir. Serbest Fırka'nın yükselişe geçmesi ve engellenememesi üzerine İsmet İnönü'nün Atatürk ile yaptığı görüşme sonrası Atatürk, tarafsızlığını bozmuş ve Halk Fırkası'nın reisi olduğunu ilan etmiştir. Başta ılımlı yaklaşan Atatürk yanlısı basın, pozitif tutumunu değiştirmiş ve iktidar yanlısı basın da zaten karşıt olan tutumunu daha da sertleştirmiştir. En sonunda Fethi Okyar, Serbest Fırka'yı 17 Kasım 1930'da feshetmek mecburiyetinde kalmıştır.

Serbest Fırka sonrası dönemde Menemen Olayı meydana gelmiştir. Bu olayın ardından iktidar yanlısı basında muhalefetin varlığının ülkeye zarar verdiği ve bu yüzden de Halk Fırkası'nın kendi kendini eleştirmesi gerektiği düşünceleri hâkim olurken Atatürk yanlısı basın, muhalefetin gerekliliği ve ülkeye faydası üzerinde durarak muhalefetin davranışlarını eleştirme yoluna gitmiştir. Ali Naci, ilk faşizmi öven yazılar ele alanlardan biri olarak tek parti rejiminin gerekliliği üzerinde durmuştur. 1931 döneminde tek parti rejiminin parti ve devlet bütünleşmesi ile daha da yerleştiği bir döneme geçilmiştir. *İnkılap* gazetesinin Serbest Fırka kapandıktan sonra da Serbest Fırkalılara ve muhalif basına karşı saldırıları 1931 Şubat ayında son sayısını çıkarana kadar devam etmiştir. Aynı şekilde *Politika* gazetesi de 1931 Mayıs ayında kapanana kadar muhalefete yönelik eleştirilerini sürdürmüştür. Diğer iktidar yanlısı gazeteler de hız kesmeden saldırılarını 1931 dönemi Temmuz ayındaki basın yasası çıkana kadar sürdürmüşlerdir.

¹ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 96.

Serbest Fırka'nın kapanmasının ardından yurt gezisine çıkan Atatürk, 1931'in Mart ayına kadar geziye devam etmiştir. Serbest Fırka denemesi ile birlikte kırsal bölgelerde inkıpların benimsenmediği görülmüştür. Rejimi kırsal bölgelerde halka benimsetmek için Türk Ocakları gibi birçok siyasi faaliyet gösterebilecek kurum kapatılarak Halk Fırkası ile birleştirilmesi ve Halk Evlerinin kurulması gündeme gelmiştir. Atatürk, bir yandan da iktidarın eleştirilmesi konusunda vazgeçmemiş ve muhalefetin gerekliliğine dikkat çekerek fikir kavgalarının ülke için faydalı olacağı tezi üzerinde durmuştur. Bu anlamda müstakil mebusların (bağımsız milletvekilleri) mecliste yer alması fikrini ortaya koymuştur. 1931'de yapılan seçimlerde 30 noktada Halk Fırkası aday göstermemiş ve bağımsız milletvekilleri adaylıklarını koymuşlardır. Bu projede istenilen etkiyi gösterememiş ve yeterince başarılı olamamıştır. 1931 Temmuz ayında tekrar basın ve muhalif fikirler üzerinde baskı oluşturabilecek uygulamalara geçilmiştir. Böylece iktidara gazeteleri kapatma yetkisi veren ve cumhuriyetin ilk basın yasası olan Matbuat Kanunu çıkartılmıştır. Bu tarihten itibaren rejim çok otoriter bir hal almıştır. Çok partili hayata geçiş yılı olan 1946'ya kadar tek parti rejimi iyice oturmuş ve hiçbir muhalif ses varlığını sürdürememiştir.

Çalışma genel olarak iktidarın ve İsmet İnönü'nün Serbest Fırka ile mücadelesinde basının rolünü incelemek, özelde ise iktidar cephesinin ve iktidar yanlısı basının bakış açısını tespit etmeye yöneliktir. Bu bağlamda Ali Naci Karacan tarafından kurulan *Politika* ve *İnkılap* gazeteleri temel alınmıştır. Çalışmanın kapsadığı dönem, 1929 Mart ayında Takriri Sükûn Kanunu'nun kalkması ile başlayan ve 1931 Temmuz ayında Matbuat Kanunu'nun çıkartılmasına kadar devam eden dönemdir. *Politika* ve *İnkılap* gazetelerini temel alarak diğer iktidar yanlısı basının da tutumları incelenmiştir. Bu kapsamda *Vakit*, *Hakimiyeti Milliye*, *Cumhuriyet* ve *Akşam* gazetelerinin yazılarına da yer verilmiştir. Atatürk yanlısı basın olarak da Atatürk'e yakınlığıyla bilinen Mahmut Soydan ve Falih Rıfkı gibi yazarların yer aldığı *Milliyet* gazetesinin tutumu ele alınmıştır. *Yarın*, *Son Posta*, *Hizmet*, *Serbes Cumhuriyet* ve *Hür Adam* gazeteleri de muhalif basın olarak incelenmiştir.

Bu gazeteler arasında karşılaştırma yapılarak Serbest Fırka dönemi ile birlikte iktidar cephesinin ve İsmet İnönü'nün bakış açısı daha iyi anlaşılmasına çalışılacaktır. Çalışmamızın temel konusu olan *Politika* ve *İnkılap* gazetelerinin muhalif partiye karşı olan iktidarı destekleyici tutumu ve fikirleri incelenecektir. Muhalif basın, Atatürk tarafı basın ve iktidar yanlısı basın olarak Serbest Fırka'ya karşı takılan tutum karşılaştırılacak ve temelde *İnkılap* ve *Politika*'nın amacı belirlenecektir. Ayrıca

dönemin sorunları ve var olan durum, siyasi karakterlerin hatıratları ve yabancı kaynaklarla da ortaya konacaktır. Bu çalışmanın amacının daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için Serbest Fırka öncesi ve sonrası da ele alınacak ve dönemin iktisadi ve siyasal sorunları tespit edilecektir.

Çalışma, üç bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde 1929 dönemi itibarıyla Türkiye'nin siyasi ve iktisadi genel durumu ortaya konuldu. Bu dönemde öne çıkan Türkiye'nin Fransa ve Yunanistan ile sorunları da kısaca ele alındı. Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye üzerindeki etkilerine de değinildi. Takriri Sükûn Kanunu'nun kalkması sonrası basının durumu ele alındı. İktidar yanlısı, Atatürk yanlısı ve muhalif olarak basının tutumundan bahsedildi. İktidar savunuculuğunu üstlenen Ali Naci'nin kısaca biyografisi ele alındı ve iktidar politikalarının Ali Naci'nin bu dönemde çıkardığı *Politika* gazetesine yansımalarından örnekler verildi. 1930 döneminin Ağustos ayına kadar olan süreç ele alınarak bu dönemde kadınlara siyasi hak verilmesi gibi önemli gelişmelere de yer verildi.

İkinci bölümde Serbest Fırka'nın ortaya çıkışı, ilerleyişi ve kapanışı hakkında basına yansımaları üzerinde duruldu. Atatürk ve Fethi Okyar arasındaki ilişkiye de yer verilerek Serbest Fırka'nın programı ve vizyonu ele alındı ayrıca kuruluşu hakkındaki yorumlara da yer verildi. Serbest Fırka'nın temelde durduğu eleştiriler tespit edildi. Basının ve iktidarın yeni partiyi nasıl karşıladığı ele alınarak muhalefet ve iktidar mücadelesi ortaya kondu. İktidarın Serbest Fırka'ya karşı olan saldırgan tutumu, İsmet İnönü'nün Ali Naci'ye kurdurduğu *İnkılap* gazetesi üzerinden tespit edildi. İzmir Kongresi sonrası olayların seyri ve basının tavrındaki değişimler ele alındı. Dönemin seçimleri, yolsuzluk iddiaları ve en son Serbest Fırka'nın feshine gidilmesi meseleleri birçok kaynak ve hatıralar üzerinden değerlendirilerek ortaya konuldu. Gazetelerin birbirleri ile olan eleştirilerinin karşılaştırılmasıyla Serbest Fırka ve iktidar cephesinin mücadelesinin daha iyi anlaşılması sağlandı.

Üçüncü bölümde ise; Serbest Fırka sonrasında yaşananlar, Menemen Olayı ve Atatürk'ün yurt gezisine çıkması ele alındı. Menemen Olayı'na yönelik iktidar cephesinin Serbest Fırka'yı suçlaması ve muhalefetin varlığına dair tutumu ortaya konuldu. Yurt gezisinde Türk Ocakları gibi siyasi faaliyet gösterebilecek birçok kurumun kapatılarak Halk Fırkası'na dâhil edilmesiyle birlikte tek parti rejiminin tamamen yerleşmesi tespit edildi. 1931 seçimleri için muhalif eleştirilerin olması gerekliliği düşüncesinden vazgeçmeyen Atatürk'ün müstakil mebuslar (bağımsız milletvekilleri) projesinin dönemin seçimlerine yansımaları ele alındı. Halk Fırkası

Kongresi'ne de yer verilerek 1931 döneminin parti ve devlet bütünleşmesine yönelik ıslahatları tespit edildi. *İnkılap* ve *Politika* gazetelerinin muhaliflerin sesinin bastırılması sonucu kapanması ve en sonda da basın yasası olan Matbuat Kanunu'nun ilanının etkileri ve sonrasına kısaca değinildi.

Son bölümde ise çalışmanın konusu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılarak ulaşılan sonuç ortaya konuldu.

Çalışma kapsamında meclis arşivleri, raporlar, gazeteler, söyleşiler ve günlüklere birincil kaynak olarak kullanılırken ikincil kaynak olarak da kitap, makale, anılar, tez ve çevrim içi kaynaklara yer verilmiştir. Çalışmamızın büyük bölümünü birincil kaynaklar oluşturmaktadır. İkincil kaynak olarak kullandığım en önemli kaynaklardan birisi Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*'dır. Klasik tarih yazımının Serbest Fırka ile öne sürdüğü bilgileri sorgulamakta ve meselenin farklı boyutlarını olduğunu göstermektedir. Koçak, Serbest Fırka'nın en baştan beri Halk Fırkası tarafından kötü ve azınlıkların partisi olarak fişlediklerini ve irticayla suçladıklarını Halk Fırkası'nın tamimleriyle ortaya koymuştur. Seçimler sırasında da devlet görevlileri ve Halk Fırkalarının iletişiminde olarak devletin Halk Fırkası tarafında durduğunu, inkılap, devlet ve Halk Fırkası'nın iç içe geçtiğini belirtmiştir. Koçak, bu girişimin demokrasiden uzak bir girişim olduğu tezi üzerinde durarak Atatürk ve Halk Fırkası'nın politikaları arasında farklılık olduğuna da dikkat çekmiştir.

Diğer önemli bir kaynak olarak Eyüp Öz, *Ege'nin Muhaliği Serbest Fırka*'da özellikle Ege bölgesindeki sorunlara ve Menemen Olayı'nın orada çıkmasının sebeplerine değinerek Ege bölgesi üzerinden Serbest Fırka'nın neden bu kadar ilgi gördüğüne dikkat çekmiştir. Diğer dikkat çeken bir kaynak olarak da Cem Emrence'nin *99 Günlük Muhalefet Serbest Fırka*'sıdır. Serbest Fırka'nın seçkinlerin desteğini alan Halk Fırkası iktidarına karşı kitleselliği benimsediği ve halktan yoğun ilgi gördüğü üzerinde durmuştur. Bu ilginin sebeplerinin temelinde de ekonomik sıkıntıların ve iktidarın yanlı politikalarının yattığını ortaya koymuştur. Serbest Fırka'nın kuruluşunun güdümlü bir demokrasi teşebbüsü olduğunu belirterek kapanışını da siyasi elitin başarısız girişimi olarak değerlendirmiştir.

Serbest Fırka'nın Atatürk tarafından kurdurtulması ve yapay bir girişim olması konusunda birçok kaynak hem fikirdir. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*'de ve Hilmi Uran da *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*'de bu konu üzerinde durmuştur. Lord Kinross, *Atatürk Bir Millet*

Yeniden Doğuşu'nda Atatürk'ün Fethi Okyar'ı seçmesindeki sebebin onu istediği gibi yönetebileceğini bilmesi olarak belirtmiştir. Mete Tunçay da *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*'de Serbest Fırka'nın yapay bir girişim olduğunu İsmet İnönü'nün dizginlenmesi için kurulduğu üzerinde durmaktadır. Andrew Mango *Atatürk*'te Fethi Okyar'ın en iyi seçenek olduğu üzerinde durarak Atatürk'ün partiyi istediği gibi şekillendirdiğini ortaya koymuştur. Çetin Yetkin de *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*'te partiyi kuran ve parasal desteğini sağlayan hatta partinin ilk amaçlarını da belirleyenin Atatürk olduğu tezi üzerinde durmuştur.²

Halk Fırkası'nın halktan koptuğu ve ayrıcalıklı grupların partisi haline gelerek onların aşırı kazanç sağladığı tezi üzerinde durulmuştur.³ Böylece Atatürk hem tek adam gücünü elinde tutmak istemesi hem de İsmet İnönü'nün kuvvetini düşürmek istemesi söz konusudur. Ortaya çıkan söylentiler de bu meseleyi destekler niteliktedir. Bu konuda Süreyya ilmen, Ahmet ağaoğlu, Nuri Conker ve Yakup Kadri anılarında bu konu üzerinde durmuşlar ve dönemin ABD ve İngiliz Büyükelçilik raporları, yabancı basın da tezi ortaya koymuştur. Mete Tunçay da bu konuda İsmet İnönü'nün mecliste hırpalanmasını ve kendi gücünü artırmak istediğini belirtmiş ve Lord Kinross'un belirttiğine göre de İnönü iktidarının yanlış politikalarından dolayı Atatürk halk tarafından kendisinin de sorumlu tutulduğunu ve liderliğinin sarsılması ihtimaline karşı İnönü'nün eleştirilerek suçu kendi üzerinden atmak istiyordu. 1929'daki ABD anayasası gibi bir değişiklikle düşünülen ama hayata geçirilemeyen İsmet İnönü'nün kuvvetini düşürme mevzusu, Atatürk tarafından 1930'da Serbest Fırka'nın kurulmasıyla tekrar gündeme gelmiştir.⁴

² Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965. Andrew Mango, *Atatürk*, çev. Füsün Doruker, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1999. Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, haz. Cem Çobanlı ve Pınar Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017. Lord Kinross, *Atatürk Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi. Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1983. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981.

³ Sinan Demirebilek, "Tek Parti Döneminde İnhisarlar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12/24 (2012), s. 227. Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhafız Ege*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s.53. Sinan Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s.273-274. Andrew Mango, *Atatürk*, çev. Füsün Doruker, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1999, s. 453-454. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar Cilt 2*, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, 1973, s. 405. Cemal Kutay, *Atatürk Olmasaydı*, İstanbul: Kazancı Matbaacılık, 1994, s. 70.

⁴ Lord Kinross, *Atatürk Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, s. 735. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s. 254. Fatih Selçuk, "Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2020, s. 386. Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951, s. 36.

Serbest Fırka'nın kapanmasında İsmet İnönü'nün anılarında görüldüğü üzere Atatürk'ü suçlarken⁵ birçok kaynakta Serbest Fırka'nın kapanması için İnönü'nün Atatürk'e orduyla birlikte gözdağı vererek Serbest Fırka'nın kapatılmasını istediği belirtilmiştir. Bu konuda Atatürk'ün sırdaşı olarak bilinen Kılıç Ali anılarında, İzmir Mitingi'nin coşkulu ve kalabalık geçmesinin ardından İnönü'nün sinirlenerek Serbest Fırka'nın durdurulması gerektiğini söylediğini ifade etmiştir. Abdülhamit Avşar da Serbest Fırka'nın yükselişinin tedirginlik yarattığı tezi üzerinde durmuştur. Yakup Kadri, Halk Fırkası Milletvekili Hilmi Uran ve Çetin Yetkin de aktardıkları üzere Serbest Fırka'nın iktidara gelme olasılığının hiçbir zaman düşünülmediğini ve halkın bu ilgisinin tahminlerin üzerinde olduğunu belirtmişlerdir. Mete Tunçay da bu konuda Serbest Fırka'nın artık iktidara gelme ihtimalinin bir tehlike olarak görüldüğü üzerinde durmuştur. Ahmet Ağaoğlu ve Süreyya İlmen de anılarında İnönü'nün Atatürk'e giderek orduyu işin içine katıp tehditvari konuşma yaptığına değinmişler hatta bunun üzerine Genel Kurmay Başkanı Marşal Fevzi Çakmak da ordunun Serbest Fırka'nın yanında olmadığını belirttiğini aktarmışlardır. Bu konu İngiliz Büyükelçisi Clerck tarafından da ele alınmış ve ordunun gözdağı verdiğine dair ifadeler raporda yer verilmiştir.⁶

Serbest Fırka'nın kapanmasının ardından Atatürk, İsmet İnönü'nün kuvvetinin düşürülmesi isteğinden vazgeçmeyerek müstakil mebusluk (bağımsız milletvekilliği) gibi projeler ortaya koysa da bu girişim de başarılı olamamıştır. Kuvvet düşürme meselesi sonraki dönemlerde de gündeme gelmiş ve Atatürk, İsmet İnönü'yü makamından göndermek için geç bile kaldığına dair ifadeler kullanmıştır.⁷ 1931

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968, s. 89. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.

⁵ İsmet İnönü'nün yanı sıra Lord Kinross, bu denemenin başarısız olmasının sebebindeki asıl yanlış yapının Atatürk olduğunu düşünmektedir. Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, s. 742.

⁶ Epub Düzenleme: BZ, der. *İsmet İnönü'nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)*, BZ Yayın, 2014, s. 131. Celal Bayar, "Bölüm 2 Kılıç Ali'nin Serbest Fırka Anıları", *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları*, der. Emine G. Naskali, İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık, 2015, s. 92. Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Kitabevi, 1998, s. 123. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968, s. 106. Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, haz., Cem Çobanlı ve Pınar Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 481. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s.247. Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 168. Erdem Ufuk, "Serbest Cumhuriyet Fırkasına İlişkin İngiliz Büyükelçiliğinin Raporu", *CTAD*, 12/23 (2016), s. 16-17.

⁷ Walter Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey: The Free Party and Its Aftermath*, Leiden E. J. Brill, 1973, s. 159-160. Aktaran: Murat Yılmaz, "Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946)", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, s. 63.

yılında Halk Fırkası'nın üçüncü büyük kongresi ve sonrasında basın yasası çıkarılmasının ardından devrimlerin içselleştirilmesi adına Halk Fırkası'nın daha da otoriter bir hal aldığı ve İsmet İnönü'nün de elinin daha çok kuvvetlendiği gözlemlenmiştir.⁸

Tunalı Yasemin Türkkan, "Tek Partili Siyasi Hayatta Demokrasiyi Yaşatma Çabaları: 4. Dönem Bağımsız Milletvekillerinin Meclis Faaliyetleri (1931-1934)", 20/41 (2020), s. 670. Yılmaz Murat (2002), *Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi. Hulusi Turgut, der. *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006. İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Sofrası*, İstanbul: Kervan Yayıncılık, 1975.

⁸ Caner Erdoğan, "Tek Parti İktidarı Dönemi'nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi'nin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/51 (2017), S. 274. Aydoğan Erdal, Mahmutoğlu Tansu B., "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (2013), s. 129.

BÖLÜM I

SERBEST FIRKA ÖNCESİ GENEL DURUM

1.1 1929 DÖNEMİ GENEL DURUM

1.1.1 Siyasi ve Ekonomik Durum

1929 dönemi, Türkiye'nin siyasi hayatına baktığımızda Tahriri Sükûn Kanunu'nun⁹ iktidara geniş yetkiler vermesinden dolayı muhalif seslerin yeterince fikirlerini açığa vuramadıkları, sıkı bir sansür mekanizmasının uygulandığı ve tek parti yönetiminin hâkim olduğu bir dönemdir. Bu dönem, “*Cumhuriyet rejimini gerçekleştiren, asker ve siyasal elitin iktidar mücadelesine dönüşen bir dönem,*” olarak da nitelenmektedir.¹⁰

Cumhurbaşkanının onayıyla ve Tahriri Sükûn Kanunu ile iktidara, ayaklanma ve gerici faaliyetlerinde bulunan, memleketin huzurunu bozan tüm kuruluş ve yayınları idari kararlarla yasaklama ve kapatma yetkisi verilmiştir. İktidarın talebiyle İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Böylece birçok yazar ve gazeteci İstiklal Mahkemeleri tarafından yargılanmış, hapis ve sürgün cezaları almışlardır. Birçok muhalif yayın yapan gazete ve dergi kapatılmıştır. Çok partili döneme geçiş süresine kadar iktidar, basın üzerinde katı bir kontrol mekanizması uygulamıştır. Yunus Nadi, Mahmut Soydan, Asım Us ve Hakkı Tarık Us gibi dönemin önemli gazetecileri, siyasete dâhil edilmiş ve milletvekili yapılmıştır. Böylece iktidar, uzun bir süre basını rahatlıkla kontrol altında tutabilmiştir.

Zaman zaman tartışmalara sebep olan Tahriri Sükûn Kanunu'nun ülkenin demokratikleşme sürecini geciktirdiği gibi sebeplerin öne sürülmesiyle 4 Mart 1929 tarihinde yürürlükten kaldırılmasına karar verilmiştir.¹¹ İsmet İnönü, Meclis'te okuduğu beyanatın memleketin her yerinde okunması kararını Heyeti Umumiye

⁹ Türkiye'de İlk çok partili hayata geçiş dönemi 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla olmuştur. Bu dönem uzun sürmemiş Şeyh Said isyanının çıkmasının ardından 1925'te parti kapatılmış ve Tahriri Sükun Kanunu yayımlanmıştır

¹⁰ Ercüment Sarıay, “Tahriri Sükun Kanununa Dair Bazı Düşünceler”, *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2/4 (2015), s. 402.

¹¹ “Tahriri Sükun Kanunu Kaldırıldı”, *Cumhuriyet*, 5 Mart 1929, s. 1.

Kararı ile bildirmiştir.¹² Böylece baskı ve sansürün azalmasıyla basın hayatı bir nebze rahatlamış, yeni gazete ve dergiler çıkmıştır. Her ne kadar bir rahatlama ortamı oluşsa da bazı basın yayınları üzerinde yasaklar uygulanmaya devam etmiştir.

Devletin güvenliğine zarar verdiği gerekçesiyle 3 Mart 1929 tarihinde *Hronika* gazetesi kapatılmıştır. 1929 yılında Atina’da yayımı başlayan *El Fetih* ve *Konstantinopolis* gibi gazetelerin ülkeye girmesi yasaklanmıştır. *Akşam* ve *İkdam* gazetelerine de dava açılmıştır. Ayrıca 1929 yılında birçok kişiye soruşturma davası açılmış ve bunlardan en çoğu iktidara yönelik hakaret davaları olmuştur. Yaklaşık 135 takibat dosyası açılmıştır.¹³

Bu dönemde ülkenin ekonomik durumuna bakıldığında sıkıntılı bir tablo gözükmektedir. Paranın istikrarında bozulmalar olmuştur. Buna sebep olan etkenlerin başında yüksek vergi oranlarına sahip olan yeni Gümrük Kanunu’nun¹⁴ 1929 yılında uygulamaya konulacağı söylentilerinin ardından ithalatçılar, büyük miktarlarda ithalat yapmış ve stokçuluğa yönelmişler ve böylece ticaret açığı eskiye göre iki katına çıkmıştır. Bir diğer etken ise iktidarın büyük bayındırlık işlerine yönelmesiyle ithalat hacmi artmıştır. Bunlara ek olarak devlet tekeline alınan hem demiryolu ve Haydarpaşa Limanı tesislerinin borçları¹⁵ hem de Osmanlı’dan kalan borçların geri ödenmeye başlanması sebebiyle ülkede ekonomik durgunluk hâkim olmuştur.

Bu dönemde demiryolu yapımı ve liman ticaretine önem verilmiştir. İktidar, demiryolları ve liman inşaatı için Meclis’ten 240 milyon lira talep etmiştir. Meclis, bu talebi kabul etmiş ve bu yasayla birlikte daha önce yapılan 1926 yılındaki Arazi Kamusallaştırma Yasası, demiryolları yapımında önemli adımlar olmuştur.¹⁶ Demiryolu inşası için ayrılan büyük bütçeden dolayı tarıma yeterince destek sağlanamamış ve Arazi Vergisi gibi vergileri ödemekte güçlük çeken köylüler, tefecilere borçlanarak arazilerinden olmuşlardır.

Türkiye’de 1929 dönemine kadar uygulanan ekonomi sisteminde İzmir İktisat Kongresi’nin (1923) temel alınmasını ele alan Arif Oruç, o zamandan bu zamana altı yıl kadar zaman geçtiğini ve Türk iktisadi hayatının düzelmesi gereken yerde daha da

¹² “Tahriri Sükun Kanunu Kalktı”, *Milliyet*, 5 Mart 1929, S. 1.

¹³ Sonay Bayramoğlu, “1929: Yönetimde Merkezîyetçiliğin İnşası”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, der., Birgül A. Güler, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007, s. 31.

¹⁴ *T.C. Resmî Gazete*, 1 Temmuz 1929. Gümrük Kanunu, 1 Haziran 1929’da kabul edilmiştir.

¹⁵ Sonay Bayramoğlu, “1929: Yönetimde Merkezîyetçiliğin İnşası”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, der. Birgül A. Güler, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007, s. 95.

¹⁶ Sonay Bayramoğlu, “1929: Yönetimde Merkezîyetçiliğin İnşası”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, der. Birgül A. Güler, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007, s. 68.

gerilediğini vurgulamıştır. İncir gibi ürünlerin depolarda çürüdüğünü, pamuk ve tiftik balyalarının çiftçilerin elinde kaldığını ve tütüne karşı müşterilerin azaldığını iddia etmiştir.¹⁷ Bu durumu, “*Liman işlerimizin müşkülâtı ve gümrük muamelelerimizin ihtiyatlı tedbirlere uymayan, ilimden ve ihtisastan uzak bulunması,*” olarak açıklamıştır.¹⁸

1929 döneminde iktidar, izlediği ekonomi politikasında idari, mali ve ithalat olarak üç çeşit inhisar (devlet tekeli) sistemini savunmuştur. Birçok ekonomik alan devlet tekeline alınmıştır ve böylece halk, “*İnhisar altına alınmayan bir hava ve su kaldı,*” şeklinde hoşnutsuzluklarını sık sık dile getirmeye başlamıştır. Ayrıca bu dönemde yabancı yatırımların da tekelleştirilmesine yönelik politika izlenmiştir. Tekelleştirme aracılığıyla ihalelerde milli burjuva yaratma eğilimi olduğu ve böylece tekelleştirme hakkına sahip olan şirketlerin ve bürokratların, alanlarında tek olduklarından dolayı fiyatları yüksek tutarak yüksek kârlar elde ettikleri iddia edilmiştir.¹⁹ Lozan Anlaşması’ndan kaynaklı yerli ve ithal ürünlere her ne kadar vergi koyulması yasak olsa da devletin tekeline aldığı mallar için istisna tanındığı belirtilmiştir. Mevcut iktidarın geniş alanda birçok ürüne tek el kurup ayrıcalıklı şirketlere verdiği ve bu şirketlerin aşırı kazanç sağladıkları vurgulanmıştır.²⁰ Devletçilik politikası olarak nitelendirilen bu uygulamalarla özel kesimi desteklemek için iktidarın önemli bir rol oynadığı ifade edilmiştir.²¹

Atatürk yanlısı basın, iktidarın ekonomi politikalarını eleştirmeye başlamıştır. Maliye Bakanı’nın, “*Hayat pahalılığı yoktur, kimse böyle bir iddiada bulunamaz,*” sözlerine karşılık *Milliyet*, hayat pahalılığının umumi harbin verdiği umumi bir dert olduğunu, Almanya ve Fransa gibi diğer ülkelerde de hayat pahalılığı yoktur denemeyeceğini ve ortada böyle bir mesele olduğunun muhakkak olduğunu vurgulamıştır. Meselenin abartısız şekilde araştırıldığında iyi işler elde edilebileceğini de eklemiştir.²²

Ticaret Odası, hayat pahalılığı iddialarına karşılık şu şekilde karşılık vermiştir:

¹⁷ Aytaç Yıldız, “Erken Cumhuriyet Döneminde Siyasal Muhalefet ve Eleştirinin Sınırları: Yarın’ı Okumak”, *Literature and History of Turkish*, 8/7 (2013), s.787.

¹⁸ Arif Oruç, “İzmir İktisat Kongresi”, *Yarın*, 28 Mart 1930, s. 1.

¹⁹ Sinan Demirebilek, “Tek Parti Döneminde İnhisarlar”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12/24 (2012), s. 227.

²⁰ Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalefet*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s.53.

²¹ Sinan Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s.273-274.

²² Mahmut Soydan, “Hayat Pahalılığı”, *Milliyet*, 27 Mayıs 1929, s. 1.

*“Hayat pahalılığı yoktur. Biz de eşya fiyatı artırılmamış fakat paramız çok düşmüştür. Bundan dolayı da hayat 15 misli artmıştır. Bu durumda yapılacak tek şey paramızın alım gücünü yükseltmektir. Hükümet buna çare olarak ihracatı artıracak ve memlekete ecnebi parası sokacak tedbirler almalıdır.”*²³

Ekonomik durgunluğun arttığı bu dönemde ülkenin satın alma gücü azalmış ve ihracat gelirleri ithalat giderlerine kıyasla yüzde 89’dan yüzde 67’ye düşmüştür. Paranın değer kaybetmesi ve ticaret açığı git gide büyümüştür. Ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı ekonomik durumu iyileştirme adına iktidar, bazı girişimlerde bulunmuştur. 1929 yılının Haziran ayında bir iktisadi program hazırlanması için Ali İktisat Meclisi görevlendirilmiştir. Bu rapora göre, ithalat hacminin azaltılmasına yönelik bir müdahale söz konusu olmuş fakat iktidar buna sıcak bakmamıştır. Çünkü bu uygulama, demiryolu yatırımlarının başta olduğu ve büyük ölçüde ulaştırma alanındaki müdahaleyi içermektedir. İktidar, bunu imar programının yenilgiye uğraması olarak değerlendirerek kabul etmemiştir. Bu dönemde devlet bankası ve yerli sanayi kurma fikirleri de gündeme gelmiştir.²⁴

Ülkede Merkez Bankası kurmak için incelemelerde bulunması adına Alman Merkez Bankası Müdürü Schacht, Türkiye’ye davet edilmiştir. Schacht’ın kendi yerine muavini olarak gönderdiği Müller, 1929 yılının Nisan ayında Türkiye’ye gelmiştir.²⁵ Alman uzman Müller, birkaç ay süren çalışmasının ardından raporunu tamamlamıştır. Kendisine yanlış rakamlar verildiği ve bütçenin alelade şekilde yapılarak ilmi esaslara dayanmadığını belirtmiştir. Raporunu tamamladıktan sonra Schacht’a teslim etmiştir. Schacht, bu raporu inceleyerek gözlemlerini 1929’un sonlarına doğru Türk yönetimine göndermiştir. Bu rapora göre, ekonomik vaziyet ferah verici nitelikte değildir. Türkiye’de devlet bankasının kurulması olanağının olmadığı ve fabrika da kurulamayacağı ifade edilmiştir. Milli paranın devamlı olarak değerini kaybettiğini ve son senelerde ihracatın devamlı azalarak daraldığını belirtmiştir. Demiryolu inşa etmek için başka yöntemler izlenmesi gerektiği, ziraata azami önem verilmesi ve uzun vadeli bir istikraz (borç alma) yapılmasını tavsiye edilmiştir. *Son Posta* gazetesi, Müller’in bunları rakamlarla ve kuşkuya yer bırakmayacak denli açık örneklerle ispat ettiğini belirtmiştir.²⁶

²³ “Ticaret Odasına Göre Hayat Pahalılığı Yoktur”, *Akşam*, 14 Haziran 1929, s. 1.

²⁴ Sonay Bayramoğlu, “1929: Yönetimde Merkezîyetçiliğin İnşası”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, der. Birgül A. Güler, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007, s.23, 77.

²⁵ “M. Müller Raporunda Ne Diyor?” *Son Posta*, 2 Ağustos 1930, s. 1.

²⁶ “M. Müller Raporunda Ne Diyor”, *Son Posta*, 2, 4, 5, 7, 8 Ağustos 1930.

Müller raporu hakkında *Anadolu Ajansı*'nın raporda zikredilen fikirlerin şahsi değerlendirmeler olduğunu ve bu itibarla bir nitelik taşımadığını bildiren ifadelerine yer vermesine karşılık *Son Posta*,

*“Müller, elbette şahsi fikrini yazacaktı, bütün dünyanın fikirlerini yazacak değildi. Asıl ehemmiyetli nokta bu zatın hükümet tarafından getirilmesi ve bu raporu yazması için devlet hazinesinden para verilmesidir. İktidarın millet namına para vermesi sebebiyle bu raporu halkın bilmesi zaruridir,”*²⁷

diyerek açıklamada bulunmuştur.

İktidar, bu raporu uygun bulmayarak tavsiye edilen fikirleri beğenmemiştir. Daha sonra bu konuda incelemeler yapmak üzere başka yabancı uzmanlar da çağırılmıştır.

1.1.2 Dış Sorunlar

1929 döneminde Yunanistan ile yaşanan mübadele sorunu ve Fransa ile yaşanan sınır, Hatay meselesi ve Osmanlı'dan kalan borçlar, Türkiye'nin dış politikasında önemli rol oynamıştır.²⁸

Yunanistan

Lozan Anlaşması'nda yer alan nüfus mübadelesinin uygulanmasında yaşanan sıkıntılar, iki ülke arasında gerginliğe sebep olmuştur. *Times*'ın haberine göre Yunanistan'da Türk mübadillerine karşı uygulanan şiddet git gide artmaktaydı. *Tevhid-i Efkâr* gazetesi de Yunanistan'da kalan Müslümanların uğradığı haksızlıkları ele almıştır.²⁹ 1929 yılında bu sorunları çözmek adına iki ülke arasında görüşmeler başlamıştır. Görüşmelerde İstanbul'dan kaçan Rumların mallarının iadesi ve geride bıraktıkları mallara değer biçilmesi konusunda bir türlü uzlaşmaya varılamamış ve bu yüzden görüşmeler zaman zaman duraksamıştır.

*“Yunanlıların oyunundan, dönemliğinden bıktık. Onlarla yeni bir müzakereye girişemeyiz. ... Son müzakerede, azami hüsnü niyet ve fedakârlık gösterdiğimiz halde Yunanlıların bermutat soldan geri ederek itilâf akamete uğratmaları burada olduğu gibi Ankara'da da haklı bir infial uyandırmıştır. Artık bu şerait altında Yunanlılarla anlaşmamızın imkânı olmadığını ispat etmiştir,”*³⁰

²⁷ “Müller Raporu Devam Ediyor”, *Son Posta*, 4 Ağustos 1930, s. 1.

²⁸ Selahattin Çavuş, “Aksaray Vilayet Gazetesi'nde Türk Dış Politikası (1929-1930)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/1 (2020), s. 313-315.

²⁹ S. Vakkas Toprak, “1. Dünya Savaşı'ndan Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye'ye Göçenlere Karşı Yunanistan'ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması”, *Türkiye Mecmuası*, 25/Bahar (2015), s. 261.

³⁰ Mahmut Soydan, “Bıktık, Usandık!” *Milliyet*, 15 Temmuz 1929, s. 1.

şeklindeki ifadelerle Türk basını, Yunanlıların bir türlü anlaşmaya yanaşmaması üzerine tepki göstermiştir.

Yunan tarafının kendisi Türk Emlak'ından Rum muhacirlerinin iskânını işgal etmemek için iadelerini kabul etmediğini, Türkiye'nin Emlak'ını talep ettiğini, karşılıklı itilafı sadece Türkiye'nin fedakârlığını beklediklerini ve bundan ısrarla vazgeçemediklerini belirten Türk yönetimi, bu şekilde çözüme varılamayacağını açıklamıştır.³¹ Ayrıca Türk yönetimi, meselenin firari Rumlar meselesinden çıktığını vurgulayarak Milli Mücadele Dönemi'nde Yunanların saldırıları sırasında Anadolu insanın evlerinin yakılıp yıkılması meselesini gündeme getirmiştir. İki ülke arasında gerçekleştirilen müzakereler boyunca Rum mübadillerinin durumunun Türk mübadillerinin durumuna göre daha kötü olduğuna dair görüşler de eleştirilmiş ve bu gibi sebeplerden dolayı Türk yönetimi, Cemiyeti Akvam'ın hakemliğini reddetmiştir. Başbakan İsmet İnönü, meseleyi öncelikli olarak azınlıkların mallarının yanı sıra insani açıdan ele alınması gerektiğine dikkat çekmiştir.³²

Türkiye'nin Milletler Meclisi'ne (Cemiyeti Akvam) girmemesi konusu üzerine *Politika* gazetesi, Cemiyeti Akvam'ın tasavvur edildiği gibi ideal bir müessese olmadığını ve bu meclisin bir milletler meclisi olmaktan ziyade bazı büyük devletlerin meclisi olduğunu belirtmiştir. Bu devletlerin bu meclisi, siyasi amaçlarına alet ettiklerine, meclisin demokrasi üzerine kurulmadığına ve bu meclisin hiçbir önemli meseleyi halledemediğine dikkat çekmiştir.³³

1930 yılına gelindiğinde Yunan yönetimi, anlaşmak istediklerini Türkiye'ye bildirmiştir.³⁴ Böylece 1930'da da görüşmelere devam edilmiş ve 10 Haziran 1930 tarihinde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Yunan elçisi arasında Ankara'da bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, geldikleri ve doğdukları yer ne olursa olsun İstanbul'daki Rumlarla, Batı Trakya'daki Türkler "yerleşmiş" sayılmıştır.³⁵ Ayrıca, Rum mübadillerinin Türkiye'de bıraktıkları mallar, Türk yönetimine ve Türk mübadillerinin Yunanistan'da bıraktıkları mallar da Yunan yönetimine geçecek ve her iki ülke de bu malları kıymetlendirme fikrinden vazgeçeceklerdir.³⁶ Kısa bir süre sonra Yunanistan Başbakanı Venizelos, Türkiye'ye gelmiş ve 30 Ekim 1930'da Yunanistan

³¹ "Yunanlıların Dönekliği", *Akşam*, 6 Eylül 1929, s. 1.

³² "Yunana Cevap", *Akşam*, 11 Ağustos 1929, s. 1, 2.

³³ "Milletler Meclisi", *Politika*, 24 Ocak 1930, s. 1.

³⁴ "Türk-Yunan İtilafı", *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1930, s. 2.

³⁵ "Türk-Yunan İtilafı İmzalandı", *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1930, s. 1, 2.

³⁶ S. Bestami Bilgiç, "Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 31/91 (2015), s. 15-16.

ve Türkiye arasında Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. Bu gelişmelerin ardından 1931 yılında da İsmet İnönü ile Tevfik Rüştü Aras, Yunanistan'ı ziyaret etmiş ve böylelikle iki ülke arasındaki ilişkiler normalleşmeye başlamıştır.³⁷

Fransa

1928 tarihinde Hudut Komisyonu'nun Türkiye-Suriye sınırına ilişkin verdiği tarafgir karara karşı Türkiye heyeti, itiraz etmiştir. Türkiye, Suriye ile sınırında kadim (sürekli, kalıcı) yol olarak Nusaybin ile Cizre arasından geçmesini isterken Fransa ise sınırın daha doğudan geçmesini istemekteydi. Bunun üzerine tarafsız Hudut Komisyonu Başkanı Ernst, Fransa'nın desteğiyle daha çok Fransa'nın isteğine göre belirlediği sınıra karşı Türk yönetimi tekrar itiraz etmiş ve Komisyon Başkanı protesto etmiştir. Bu mesele Türkiye ve Fransa arasında krize yol açmıştır.³⁸

Belirlenen sınırın Bağdat demiryolunun bir kısmını içermesi ve 1928 yılında bu hattın Fransızların denetimi altında olması nedeniyle Türkiye, güney ve doğu sınırlarında çok dikkatli tutum izlemeye yönelik politika izlemiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Fransa ve yarı bağımsız Suriye arasında yapılacak bir anlaşma ile İskenderun'un bir tampon devlet veya özel bir rejim ile yönetilen statüyle idare edilmesinin teminat altına alınana kadar Türkiye'nin sınırın belirlenmesine yanaşmayacağını bildirmiştir.³⁹ Ne Fransa Ernst'in çizdiği hudut kararından vazgeçmiş ne de Türkiye geri adım atmış ve böylece uzun süre anlaşmaya varılamamıştır.

29 Haziran 1929'da Türkiye ve Suriye arasında sınırda güvenliğin sağlanması amacıyla sınırı geçecek göçebe aşiretlerin denetlenmesi için bir protokol imzalanmıştır. Daha sonra da 3 Şubat 1930 tarihinde Türkiye ve Fransa arasında uzun müzakereler sonucunda bir anlaşma yapılabilmıştır. Anlaşmaya göre, iki devlette uyumsuzlukları dostluk içerisinde barışçıl yollarla çözecek ve uyumsuzlukların çözümü sırasında Lahey Adalet Divanı, hakemlik yapacaktır. Anlaşma, Türkiye heyeti tarafından üç ay kadar bir zamanda onaylanmış fakat Fransa onaylamak için üç yıldan fazla beklemiştir. 13 Mayıs 1933 tarihinde anlaşma yürürlüğe girmiştir. İki ülke

³⁷ Selahattin Çavuş, "Aksaray Vilayet Gazetesi'nde Türk Dış Politikası (1929-1930)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/1 (2020), s. 313-315.

³⁸ Ahmet Özgiray, "Türk-Fransız İlişkileri (1924-1930)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 7/1 (1992), s.75-76.

³⁹ Müzehher Yamaç, "Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye- Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)", *Bellekten*, 82/295 (2018), s. 1161.

arasında Hatay meselesi de anlaşmazlığa sebep olmuştur. Bu meseleyi Fransa, kendi lehine sonuçlandırmak için Türkiye'ye karşı yürütülen bölücü faaliyetleri destekleyerek Kürt ve Ermeni azınlıkların arkasında durmuştur.⁴⁰

Fransa'ya ödenen borçlar da başlı başına bir sorun oluşturmaktaydı. 1929 yılında gerçekleşen Dünya Ekonomik Krizi, Türkiye ekonomisini olumsuz etkileyince Osmanlı borçlarının geri ödenmesinde aksamalar meydana gelmiş ve 1928'de imzalanan anlaşmalarla oluşturulan ödeme planında sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Bir başka mesele de Türk yönetiminin izlediği tekelleştirme politikası sebebiyle Fransız şirketinin işlettiği Adana-Mersin demiryolunu da satın almak istemesi üzerine Fransa'nın karşı çıkmasıyla oluşan krizdir.

Akşam gazetesinin aktardığına göre, Milli Mücadele Dönemi'nde Franklen Buyon ile anlaşan Fransızlar, Adana'yı tahliye etmişlerdir. Bu anlaşmaya göre, milli iktidar, Pozanti ve Nusaybin arasındaki demir yolunun Alman şirketinden Fransız şirketine intikalini kabul etmiştir. Sonrasında iktidar, Anadolu demiryollarını satın alınca Adana-Mersin demir yolunun da teslim edilmesini istemiş ve üç hafta mühlet verdiğini bildirmiştir. Başta kabul edilmemiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler gerilmiştir.⁴¹ Daha sonra Fransa, Adana-Mersin hattını teslim etmeyi kabul etmiştir.⁴² Fakat Türkiye-Suriye sınırı meselesinde hala o dönemde uzlaşmaya varılamamıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler uzun süre inişli çıkışlı şekilde devam etmiştir. 1930 yılında kısmen bir anlaşma üzerinde durulsa da mesele, tam anlamıyla 1938 yılına kadar çözüme kavuşturulamamıştır.

1.1.3 Dünya Ekonomik Krizi ve Türkiye'ye Etkileri

1929 yılında Amerika'da ortaya çıkan kriz, Ekim ayı sonlarına doğru tüm dünyada etkisini göstermeye başlamıştır. Amerika'nın 1927 yılında yaptığı inşaat alanındaki yatırımlar başta iyi gitse de sonrasında duraklamış, üretim düşmüş ve işsizlik artmıştır. 1929'a gelindiğinde bu olumsuz durumdan etkilenen New York Borsası çökmüştür. Bu kriz sebebiyle tüm dengeler sarsılmış ve devletler yeni düzenlemelere başvurmuştur.

Dünyada ihracat hacmi daralmış ve iflas eden şirketlerin sayısı çoğalmıştır. Böylece işsizlik oranı da yüksek seviyelere ulaşmıştır. Krizin etkisiyle uluslararası

⁴⁰ Müzehher Yamaç, "Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye- Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)", *Bellekten*, 82/295 (2018), s. 1162-1163.

⁴¹ Necmeddin Sadık, "Fransa ile Müzakere", *Akşam*, 3 Nisan 1929, s. 1-2.

⁴² "Ankara'da Siyasi Müzakereler", *Akşam*, 3 Mayıs 1929, s. 1.

ticarete 1929-1933 arasında yaklaşık üç kat gerileme görülmüştür. Bu konuda Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın 10 Temmuz 1936 tarihli raporu şöyledir:

“Dünya ticaret hacmi, 1929 yılında 142.500.000.000 TL iken, 1930 yılında 114.400.000.000 TL'ye, 1931 yılında 81.900.000.000 TL'ye, 1932 yılında 54.900.000.000, 1933 yılında ise; 49.500.000.000 TL'ye gerilemiştir.”⁴³

Liberal parlamenter sistemler düşüşteyken Rusya'da tek parti rejiminin diktatörlüğü yükselişe geçmiş, Mussolini ise İtalya'da otoritesini kuvvetlendirecek ceza yasaları uygulamaya başlamıştı. Bu ülkeler, kapitalizme dayalı serbest piyasa ekonomi sistemine karşı tepkili davranmışlardır.⁴⁴ Türkiye için bu uygulamalar esin kaynağı olmuş ve uyladığı bazı yanlış politikalar yüzünden var olan ekonomik durgunluk, Dünya Ekonomik Krizi ile birlikte daha da olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bir yandan da halk, iktidarın tek elden yürüttüğü yanlış uygulamalarına tepki göstermekte ve git gide yoksullaşmaktaydı. Türk lirası da iyice değerini kaybetmeye başlamıştı. Ülkede sanayi ve tarım sermayesi yok denecek seviyeye gelmiş ve Avrupa da ithal ettiği birçok üründe kısıtlamaya gitmiştir. Bu da Türkiye ekonomisini büyük ölçüde olumsuz etkilemiştir.

1 Kasım 1929'da Meclis'in açılış konuşmasında Atatürk:

“Toplanışımız bizim için yeni bir hayat ve gayret kaynağıdır. ... Harici siyasetimiz bilhassa sulh fikrine müstenittir. Beynelmilel sulh havasının mahfuziyeti için, Türk Cumhuriyeti, iktidarı dâhilinde herhangi bir hizmetten geri kalmayacaktır,”⁴⁵

şeklindeki ifadeleriyle, “Yurtta sulh cihanda sulh,” anlayışını benimsediğini bildirmiştir.

İsmet İnönü de Meclis'teki konuşmasında:

“Türk köylüsünü zengin etmeye çalışmak siyasetimizin ana hatlarından, Devletlerle münasebetimiz dostanedir. Rusya ile ticaret münasebetimizin gelişmesi için ciddi çabalar sarf etmekteyiz. İtalya ile olan dostane ilişkimiz iki taraflıda itimat hissi esastır. Fransızlarla aramızda olan muallak meseleler iyi sonuçlara bağlandı. Hudut tayini, Mersin-Adana şimendiferlerinin satın alınması iki tarafın muvaffakiyetiyle nihayete erdirildi. Yeni ticaret anlaşması imzalandı. İki hükümetin münasebeti artık arızasız bir safhaya girmiştir. Hudut vakaları büsbütün bitmese de

⁴³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 116. 155. 5, s. 2. Aktaran: Ezer Feyzullah, “1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/1 (2010), s. 430-431.

⁴⁴ Yakup Kaya, “Kadro ve Yön Hareketlerinin İdeolojik Analizi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (2018), s. 564.

⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi 1 Kasım 1929.

*şimdiden kendini gösteren iyilik sınırda da iyi geçinmeyi temin kılacağını ummaktayız,*⁴⁶

diyerek genel hatlarıyla gündemde en çok öne çıkan noktalara değinmiştir.

İsmet İnönü, ayrıca paranın değer kaybı ve alınacak ekonomik önlemler hakkında da şu konuşmayı yapmıştır:⁴⁷

“Milli para üzerine düşündüklerimizi milletin Büyük Meclisi’ne söylemek için müsaade isterim. Çıktığından beri milli para, her sene nihayetinde bir miktar tenezzül kaydetmiştir. Son beş, altı senelik tenezzülün sebepleri şunlardır: Birçok seneler kapalı mahrumiyet içinde kalmış memleket, sulh ile nefes aldıktan sonra birçok ihtiyaçlarını hariçten tedarik etmek mecburiyetinde kaldı. Hazır yiyen geçmiş asırların kötü mirası olarak, açık bütçe ile memleket idare etmeğe çalışmak, alışılmış bir hastalıktı. Sonra üst üste bir kaç yıl verimsiz ve kısır geçti. Bunların hepsinden mühim olmak üzere daha doğrusu bunların hepsine asıl sebep olarak memlekette milli iktisadın kıfayeti gibi bir düşünce vatandaşın ve cemiyetin fikrinde yer tutmamıştır.

....

Şimdi iktisadi açığın girift olan güç olan asıl milli kısmına geliyorum. Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi menbaini (menbaini) yani istihsaline kıfayet etmek endişesi; işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmiyerek (etmeyerek) kanaatkâr bir hayata girmek mecburiyetindedir.

....

Bu memleket bütün vatandaşların her vasıta ile kazanıp harice mal ve sây olarak gönderdiği kıymetten daha fazla, hariçten kıymet alamayacaktır. Devletin ve milletin bütün uzuvlarının harice tediye ettiği, bütün vatandaşların harice sattığı sây ve malın bedelini aşmayacaktır. Memleketin resmî ve hususî bütün ihtiyaçları ve bütün inkişaf arzuları kendi istihsalâtıyla (istihsal atıyla) çerçvelendirilecektir... Bin belaya karşı koyan, bin musibeti ezip yenmek ile meydana çıkan milli mevcudiyet mahza milli maişeti tanzim edememek yüzünden tehlikeye düşürülmeyecektir.

...

Aklı eren bütün vatandaşların şuurunu uyandırmak ve bu uğurda Devletin bütün kuvvetlerini harekete getirmek kat'i kararımızdır. Nazik bir mevzuun bütün taraflarını anlatmış olmak için şunu ilâve etmeliyim ki sözlerimde mukavelâtın itibarını sarsacak ve vatandaşlara haricî mallara karşı cebri ve telkini boykot ilham edecek bir mana

⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi 9 Kasım 1929.

⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi 12 Aralık 1929.

yoktur. Böyle teşebbüslere şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da asla müsaade etmeyeceğiz.”

Krize önlem olarak iktidar, ithalatı kısarak halkı yerli malına yönlendirmeye çalışmıştır. Yerli sermayeye önem verilmiş ve tasarrufa yönelik basın üzerinden de halka çağrıda bulunulmuştur. İktisadi mücadele çalışmalarını yürütebilmek ve halkı bilinçlendirmek adına 14 Aralık 1929’da Türkiye Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur.⁴⁸

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin amaçları şu şekildedir:

“Halkı israfla mücadeleye, hesaplı tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak, yerli mallarını tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak, yerli malların metanetini yükseltmeye, metanet ve zarafet itibariyle hariçteki rakipleriyle eşit dereceye getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak, yerli malların sürümünü arttırmak ve sanayi ve ziraai (zirai) üreticiye destek vermek ve yol göstermekdir (göstermektir).”⁴⁹

Atatürk de bu fikirden memnuniyet duyduğunu ve hükümetin tedbirlerini yerinde bulunduğunu açıklamıştır.⁵⁰

Ali Naci, şu ifadelerle iktidara destek vermiştir:

“Memlekette yeni bir hayat başlıyor. Tasarruf ve iktisat mücadelesi. Bu mücadelenin faydasını ve ehemmiyetini umumi hayat üzerindeki tesirlerini iyi bilmeliyiz. Yapmak istediğimiz şey basit bir iktisadi hareket değildir. Belli başlı bir inkılapdır.”⁵¹

“Yeni mücadelemizde memleketimizde kuvvete istinaden ecnebi mallarını sokmamaya çalışacak değiliz. Bilakis her medeni milletin yaptığı gibi, medeni haklarımızdan istifade ederek yerli malı kullanmayı şeref bileceğiz.”⁵²

Ali Naci, tasarruf konusunda iki noktaya da dikkat çekerek, “Biri kazançtan birinin işten artırmak diğeri de harice karşı tasarruf etmektir,” sözleriyle milletçe, tasarruf ve iktisadın hayati bir mecburiyet olduğunu ifade etmiştir.⁵³

1929’da başlayıp etkisini uzun süre devam ettiren kriz, 1930’da da etkisini iyice artırmıştır. Atatürk, 1 Kasım 1930’daki meclis açılışında yaptığı konuşmada bu konu hakkında şunları söylemiştir:

“Bilhassa ziraai (zirai) memleketlerde hissolan cihanşumul bir iktisadi buhran vardır. Bu buhran tabiatıyla bizim memleketimize de temas etmiş ve ağırlığını hissettirmiştir. Bu sıkıntı karşısında emsalsiz tahribattan dar ve

⁴⁸ “Milli Tasarruf”, *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1929, s. 1.

⁴⁹ “Tasarruf Cemiyeti”, *Hakimiyeti Milliye*, 17 Aralık 1929, s. 1.

⁵⁰ “Milli İktisat Mücadelesi”, *Politika*, 16 Aralık 1929, s. 3.

⁵¹ Ali Naci, “İşe Başlarken”, *Politika*, 24 Aralık 1929, s. 1.

⁵² “Boykotaj”, *Politika*, 23 Aralık 1929, s. 1.

⁵³ “Ölçümüzü Bilelim”, *Politika*, 19 Ocak 1930, s. 1.

*kurak senelerden sonra. ... Senelerden beri alınan tedbirlere, önümüzdeki sene daha geniş mikyasta ihtiyaç vardır. Gayet tasarrufkarane bir idare tarzı, resmi ve hususi bütün muamelatımıza hakim olmak lazımdır.*⁵⁴

Atatürk'ün bu ifadeleri ekonomik krizin şiddetini açıkça göstermektedir.

1930 yılında ekonomik krize karşı önlemler alma sebebiyle Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 22-30 Nisan tarihleri arasında Birinci Sanayi Kongresi düzenleyerek devletin verdiği desteklerin yetersiz kalması üzerine devletin bizzat sanayinin içinde olması gerektiği düşüncesi ortaya atılmıştır.⁵⁵ Bunun yanı sıra 20 Şubat 1930'da Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu kabul edilmiştir.⁵⁶ Ayrıca döviz piyasası, devletin kontrolü altına alınarak devletin para piyasasında etkinliği oluşturulmak istenmiştir. 1931 yılına gelindiğinde ise tarım alanındaki sorunlara daha etkili çözümler üretmek amacıyla 5 Ocak'ta Birinci Türkiye Ziraat Kongresi düzenlenmiştir. Bu dönemde krizin bütçeye yönelik etkilerini azaltmak adına İktisadi Buhran Vergisi gibi birçok vergi yürürlüğe konulmuştur.⁵⁷

1931'de gerçekleştirilen Ziraat Kongresi zabıtlarına göre, Türkiye'deki ekonomik sorunların temelindeki sebep ticari dengedeki açıklardır. Dış ticaret açığının 50 milyon lira civarında olduğu belirtilmiştir. Türkiye, ihracattan kazandığı gelir ile ithal ettiği ürünlere harcadığı parayı karşılayamaz duruma gelmiştir.⁵⁸

1.2 BASININ DURUMU

Atatürk'e en yakın isimlerden biri olan Mahmut Soydan, Atatürk'ün teşviki ve İş Bankası'nın sermayesi ile 1925'te İstanbul'da *Milliyet* gazetesini kurmuştur.⁵⁹ *Milliyet* yazarlarından Falih Rıfkı da Atatürk'e yakınlığıyla bilinen isimlerdendir.⁶⁰ *Milliyet*, iktidarın politikalarını zaman zaman eleştirmiş, Serbest Fırka kurulduğunda destek vermiş fakat 1930 yerel seçimlerinde bu partinin karşısında yer almıştır. Genel olarak

⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi 1 Kasım 1930.

⁵⁵ Sema Yılmaz Genç, "Birinci Sanayi Kongresi", Atatürk Ansiklopedisi, son erişim tarihi: 15 Mart 2021
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/birinci-sanayi-kongresi/#:~:text=Milli%20%C4%B0ktisat%20ve%20Tasarruf%20Cemiyeti,%C3%A7%C3%B6z%C3%BCm%20%C3%B6nerileri%20sunma%20amac%C4%B1n%C4%B1%20ta%C5%9F%C4%B1r.>

⁵⁶ *T.C. Resmi Gazete*, 25 Şubat 1930.

⁵⁷ Berkan Güngör ve Fatmanur Aksöz, "1929 Dünya İktisadi Krizi, Otoriterleşen Devletler ve Türkiye'ye Yansımaları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25/1 (2021), s. 46.

⁵⁸ Mustafa Yahya Demirtaş ve Mehmet Kayıran, "1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/23 (2016), s. 46.

⁵⁹ Sadun Tanju, *Doludizgin*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 35.

⁶⁰ Walter Weiker, *Kemal Atatürk'ün Yakınları (1932-1938)*, çev. Murat Gencer, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970, s. 614.

ülkedeki tek parti rejiminin sorunlarına değinerek bir muhalefetin gerekliliği üzerinde durmuştur.

Cumhuriyet gazetesi sahibi Yunus Nadi, Atatürk'ün en yakınlarından olduğu ve hatta bazı yazılarını Atatürk'ün yazdırdığı bilinmektedir. Tek parti döneminde iktidarın en çok ekonomi politikalarını eleştirmiş ve Serbest Fırka kurulduğunda da ılımlı tavır sergilemiştir. Fakat İzmir Olayları'ndan sonra Serbest Fırka'ya karşı tavır almıştır. *Vakit* ve *Akşam* gazeteleri iktidarın destekleyicisi olmuşlardır. Bu gazetelerin sahibi Mehmet Asım ve Necmeddin Sadık, İsmet İnönü'nün güvendiği kişilerdir.

İsmet İnönü'ye yakınlığıyla bilinen en önemli isimlerden biri Ali Naci Karacan'dır. İktidarın politikalarını desteklemek adına *Politika* gazetesini (1929) kurmuştur ve Serbest Fırka kurulduğ zaman da yeni partinin ve muhalif basının karşısında durmak ve iktidar adına cevaplar vermek için *İnkılap* gazetesini (1930) kurmuştur.

Son Posta, *Yarın* ve *Hizmet* gibi gazeteler muhalif gazetelerdir. Serbest Fırka kurulduktan sonra da iktidarın karşısında yer almışlardır. *Serbes Cumhuriyet* ve *Hür Adam* gazeteleri de Serbest Fırka kurulduğ dönemde çıkmışlar ve muhalif tarafta yer almışlardır. *Serbes Cumhuriyet* gazetesi, 26 Ekim 1930 ve 14 Ocak 1931 tarihleri arasında çıkmıştır. Her sayısında “*Sorabilir miyiz?*” başlıklı yazılarında dikkat çekilmesi gereken meselelere ve hükümetin herhangi bir politikasına karşı yapılan şikâyetlere yer verilmiştir. Eleştirel bir üslup kullanılmıştır.⁶¹ *Hür Adam* gazetesi ise Serbest Fırka'nın kapanmasından yaklaşık 15 gün sonra yayın hayatına başlamıştır. “*Halkın acılarına tercüman olmak için. ... Sekiz senenin hesabını sormak için. Artık milletin tahammülünün tükendiğini yüksek sesle duyurmak için,*” şeklindeki ifadelerle çıkış nedenini açıklamış⁶² ve ilk sayısında da “*Mesleğimiz*” başlıklı yazısında da şu ifadelere yer vermiştir:

“Biz muhalefet gazetesi olarak çıkıyoruz. Bir kimsenin bir fırkanın hesabına değil, ancak kendi hesabımıza, Türk vatandaşı sıfatıyla kendi hakkımızı kullanarak muhalefet yapacağız. Kime ve neye muhalefet? ... Bu vatanda ciddi, dürüst muhalefete düinde, bugün de yarın da ihtiyaç vardır. ... Ruhen demokratız. Demokrasi taraftarıyız. Kanunsuzluk yolsuzluk düşmanıyız. Bu memlekette adalet ve kanun her şeyin ve herkesin fevkine çıkarılmadıkça hiçbir şeyin payidar olamayacağına en sağlam iman

⁶¹ Halis Çanakçı, “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Yarın Gazetesine Yansıması”, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, 2008, s. 7-9.

⁶² *Hür Adam*, 2 Aralık 1930. Aktaran: Funda Selçuk Şirin, “1930 Türkiye'sinde Bir Muhalefet Örneği: *Hür Adam* Gazetesi”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/23 (2020), s. 105.

ile kaniiz (kaniyiz). Biz de yirmi üç senedir arkasında koşulan kanun devrinin kati surette teessüsünü bekliyoruz. Bu uğurda gücümüz yetesiye çalışacağız.”⁶³

1.3 ALİ NACİ KARACAN’IN POLİTİKA GAZETESİNİ KURMASI

1.3.1 Ali Naci Karacan’ın Kısaca Hayatı

Ali Naci Karacan, 1896 tarihinde İstanbul’da doğmuştur. 1909 yılında Galatasaray lisesine girmiş ve oradayken Tefik Fikret’in etkisinde kalarak kaleme aldığı şiirleri *Serveti Funün* dergisinde yayımlanmıştır. Türk gazetecilik tarihinde önemli bir yere sahip olan Ali Naci, çekirdekten yetişme bir gazetecidir ve genç yaşlarında bu mesleğe atılmak için çok fazla çaba sarf etmiştir. *Tasviri Efkâr*, *İkdam*, *Vakit* gibi çeşitli birçok gazetenin kadrosunda yer almış ve kendini geliştirmiştir. Gazeteciliğe ilk adımını 1912 yılında Ahmet Mezit ve Mustafa Suphi tarafından kurulan *İfham* gazetesinde atmıştır. Gazete, sıkı sansür döneminden dolayı 1913’de kapanmıştır. Ali Naci, ilk kez 1914 yılında *Nevsali Milli*’de Yakup Kadri tarafından tanıtılmıştır.⁶⁴ Üç yıl Yunus Nadi’nin *Tasviri Efkâr* gazetesinde (1915’te 19 yaşındayken) çalışmış sonra da Ahmet Cevdet’in *İkdam*’ında çalışmaya devam etmiştir. *İkdam* gazetesinde kısa süre çalıştıktan sonra eski gazetesi *Tasviri Efkâr*’a geri dönmüş fakat gazete bir süre sonra iktidar tarafından kapatılmıştır.⁶⁵

Akşam gazetesi sahibi Necmetin Sadık, Ali Naci’nin en eski ve sevdiği dostlarından biridir. Hatta bir dönem *Akşam* gazetesinde ortak olmuşlardır (1918-1927). *Akşam*’dayken Necmettin Sadık’ın, “Fazla iktidar yanlısı olduk gereğinden fazla tutuyoruz,” diyerek sızlanması üzerine Ali Naci, iktidarın Atatürk olduğunu söyleyerek ortaklıklarını bitirmiştir. Böylece *Akşam* gazetesinden ayrılmış ve 1928 yılında *İkdam* gazetesini satın alarak ayrı bir gazetenin başına geçmiştir. Halkın sıkıntılarını dile getireceğini ifade etmiştir. Fakat bu gazetenin de ömrü kısa olmuş ve bir yıl sonra kapanmıştır. Bunun üzerine iktidarın politikalarını desteklemek ve Atatürk’ün inkılapları çizgisinde bir gazete yayımlamak amacıyla hareket edeceğini bildirerek 1929’da *Politika* gazetesini kurmuştur.⁶⁶

1931-1935 yılları arasında Atatürk’ün emri ile *Anadolu Ajansı*’nın Balkanlar sorumlusu olarak görev almıştır. 1935 yılında da Ali Naci, tekrar *Milliyet*’i *Tan*’a

⁶³ *Hür Adam*, 1 Aralık 1930. Aktaran: Funda Selçuk Şirin, “1930 Türkiye’inde Bir Muhalefet Örneği: Hür Adam Gazetesi”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/23 (2020), s. 104.

⁶⁴ Sadun Tanju, *Doludizgin*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 1-22.

⁶⁵ “Ali Naci Karacan”, son erişim tarihi: 20 Mart 2021,

<https://www.biyografi.info/kisi/ali-naci-karacan> .

⁶⁶ Sadun Tanju, *Doludizgin*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 50-57.

dönüştürmüş fakat gazete, 1936'da Atatürk'ün affı ile tekrar gazeteciliğe dönen Ahmet Emin Yalman ve ortaklarına satılmıştır. Böylece Ali Naci, bir kez daha gazeteciliğe ara vermek zorunda kalmıştır.⁶⁷

Ali Naci, gazeteciliğin zirvesine 1950 yıllarında *Milliyet* gazetesini tekrar satın almasıyla (3 Mayıs 1950) ulaşmıştır. Oğlu Ercüment ve Abdi İpekçi de gazete kadrosunda yer almışlardır.⁶⁸ Ali Naci, yüksek tansiyon sebebiyle kalp krizi geçirerek 7 Temmuz 1955 tarihinde evinde vefat etmiştir.⁶⁹

1.3.2 Politika Gazetesi

İsmet İnönü'ye yakınlığıyla bilinen Ali Naci, 11 Aralık 1929'da iktidarı destekleyici ve Atatürk inkılaplarını savunan bir gazete çıkarmak istediğini beyan ederek *Politika* gazetesini kurmuştur. Yusuf Ziya Ortaç, Mahmut Yesari, Burhan Cahit, Aka Gündüz, Ali Naci Karacan, Fahrettin Kerim Gökay, Falih Rıfkı Atay, Burhan Cahit Morkaya, Aka Gündüz, Mehmet Emin, Reşit Saffet Atabinen, Ahmet Hidayet Reel, Osman Cemal Kaygılı, Kemalettin Şükrü, Abdullah Ziya Kozanoğlu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Nezihe Muhittin, Ragıp Kemal, Abdullah Cevdet gazetenin yazar kadrosunu oluşturmaktadır.⁷⁰ Gazete, toplamda 512 sayı çıkmış ve 1931 yılı Mayıs ayına kadar yayımlanmaya devam etmiştir.

Gazetenin ilk sayısında "Gayemiz" başlıklı yazıda Ali Naci:

"Politikanın asıl isteği, halka samimi rehber olmak, halkın ihtiyaçlarının menfaatlerinin gazetesini olmaya çalışmaktır. İnandıklarımıza inandırmaktan, yorulmadan uğraşmak ve her şeyde samimi olmak. İşte mesleğimiz, emelimiz budur,"⁷¹

şeklinde açıklama yapmıştır.

Politika gazetesi, 1929 yılında çıkan Dünya Ekonomik Krizi sebebiyle daha çok iktidarın iktisadi politikalarına yer vermiştir. Milli tasarruf meselesini, milli iktisat mücadelesi olarak değerlendirmiş ve milli tasarruf seferberliği yapılması gerektiğini manşetlere taşımıştır.⁷² Milli Mücadele Dönemi'nde düşmana karşı seferber olduğu gibi aynı şekilde israfa ve hariçteki mallara karşı durulması gerektiğini vurgulamıştır.⁷³

⁶⁷ Sadun Tanju, *Doludizgin*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 34.

⁶⁸ Sadun Tanju, *Doludizgin*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 144.

⁶⁹ *Milliyet*, 8 Temmuz 1955, s. 1.

⁷⁰ Tahsin Yıldırım, "Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme-1", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 2009, s. 323-324.

⁷¹ Ali Naci, "Gayemiz", *Politika*, 11 Aralık 1929, s. 1.

⁷² "Vatandaş Müsrif Olma!" *Politika*, 17 Aralık 1929, s. 1.

⁷³ "Vatandaşlar Silah Başına", *Politika*, 16 Aralık 1929, s. 1.

“Vatandaş silah başına, 10 paranızı dahi hariçten gelen mallara sarf etmeyin, 10 paranın kadrini bilmeyen Türk olamaz.”⁷⁴ Vatandaş müsrif olma.⁷⁵ Tasarruf kuru lafla olmaz, lafı bırakıp işe geçelim.”⁷⁶

Bu gibi manşetlerle *Politika*, “*Tasarruf ve iktisat mücadelesinde halkın milli vicdanını uyandırmak akli eren herkesin vatani vazifesidir,*” demiştir.⁷⁷

Politika, birçok eleştiriye sebep olan iktidarın tekelleştirme politikalarına ve demiryolu projelerine de yer vermiş ve iktidarın politikalarını destekleyici şekilde açıklamalarda bulunmuştur. İsmet İnönü’nün iktisadi mücadele kapsamında verdiği nutuklara da geniş yer ayırmıştır. Nutukta milli tasarruf bilincini vatandaşın benimsemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Nutukta özellikle paranın istikrarını sağlama ve iktisat açığını kapatma konularına yer verilmiştir. Türkiye’de 6 milyon liralık kahve ve 2 milyon liralık çay içildiğinin istatistiklerden anlaşıldığını ve bu sorunların ancak vatandaşın da yardımıyla çözülebileceğine dikkat çekilmiştir. İnönü, senelerce ülkenin mahrumiyet içinde olduğunu ve sulhe kavuştuktan sonra da birçok ihtiyacını hariçten karşılamak zorunda kaldığını ifade ederek hazır yemenin geçmiş asırların kötü mirası olduğunu ve bunun değişmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁸ *Politika*, İnönü’nün bu nutkunu, “*İktisadi zafere doğru atılmış ilk büyük adım,*” olarak değerlendirmiştir.⁷⁹

Ali Naci, Türk iktisadi hayatının zayıf düşmesinde yeni devletin kuruluşu, ordunun yeniden yapılandırılması, adil sahada ve eğitim ve öğretimde yeniden teşkilatlanma ve bilhassa nüfus mübadelesi gibi önemli meselelerin kısa bir zamana sığdırılmış olması gibi sebepler göstererek ülkede var olan ekonomik sıkıntıların tek sorumlusunun iktidar olarak gösterilmesine tepki göstermiştir. Hoşnutsuzluklardan ve tasarruftan halkın ve gazetecilerin de sorumlu olduğuna şu ifadelerle dikkat çekmiştir:

“Bir demokraside, o demokrasinin esaslarını yalnız hükümetler değil, aynı zamanda meclisler, fırkalar, gazeteler teşkil eder... Uzun senelerin ve birçok da dünyanın umumi iktisadi vaziyetinin neticesi olan hoşnutsuzlukları yalnızca hükümet doğuruyormuş gibi ve eski devirlerde olduğu gibi gözümüzü yalnız onun kapısına dikmemeliyiz... Bu memleketi sıkıntıdan kurtaracak ve zengin edecek olan hükümet değildir.”⁸⁰

⁷⁴ “10 Paranın Kadrini Bilmeyen Türk Olamaz”, *Politika*, 16 Aralık 1929, s. 1.

⁷⁵ “Vatandaş Müsrif Olma”, *Politika*, 17 Aralık 1929, s. 1.

⁷⁶ “Tasarruf Kuru Lafla Olmaz, Lafı Bırakıp İşe Geçelim”, *Politika*, 23 Aralık 1929, s. 1.

⁷⁷ “Milli Vicdan”, *Politika*, 25 Aralık 1929, s. 1.

⁷⁸ “İsmet Paşa’nın Nutkunun Esasları”, *Politika*, 12 Aralık 1929, s. 3.

⁷⁹ “Mecliste Tarihi Bir Gün!” *Politika*, 13 Aralık 1929, s. 3.

⁸⁰ Ali Naci, “Demokraside Siyasi Müzaheret Susmak Değil, Söylemektir!” *Politika*, 5 Mayıs 1930, s. 1.

Milli tasarruf meselesinde ayrıca kadınların erkeklerden daha faydalı olabileceği vurgulanmış ve çocuklarına tasarruf eğitimi vermeleri gerektiği belirtilmiştir.⁸¹ Kadınlar Birliği'nin milli tasarruf zamanlarında hareketsiz kalmasına yönelik eleştirilere karşı ünlü düşünür Nakiye Elgün, *Politika* gazetesine verdiği beyanatında şunları dile getirmiştir:

“Kadınlar Birliği, kadınlara siyasi hak temini gibi fantezi işler mevzubahis olduğu zaman meydana çıkar. Şimdi milli tasarruf cidalı başladı... Evvelki inkılap ve mücadeleleri muvaffakiyetle başaran erkek vatandaşlarımıza muvazi bir kıymete sahip olduğunu ispat edecek bir fırsata malikiz. Kadınlar Birliği derhal faaliyete geçmelidir.”⁸²

Politika gazetesi Nakiye Elgün'ün sözlerine hak vererek, “Kadınlar Birliği'nin vazifeye çağrıldığı bu günlerde bir tebernuş uykusu mu çekiyor?” şeklinde eleştiride bulunmuş ve *Politika* muhabiri, Kadınlar Birliği'ne giderek Kâtibi Umumi Efzayış Suat ile röportaj yapmıştır. Röportajda Efzayış Suat şunları söylemiştir:

“Geçen seneki büyük baloda birliğin azalarının kıyafetlerini yerli kumaşlardan tuvaletler yapmışlardı. Geçen sene tüm vilayetlerden yerli malı numuneleri istettik. Gelen numuneleri tasnif ederek burada teşhir ettirdik. Be teşebbüaümüz (teşebbüsümüz) kıymetli neticeler vermiştir. ... Bizim mücadele cephesinde yer almadığımız, kadınlığa ait fantezi işlerle uğraşmaya yöneldiğimiz iddiasına verilecek cevap yoktur buna faaliyetlerimiz şahittir. ... Çok yakında da konferans vereceğiz.”⁸³

Bu konuşmanın sonrasında da Kadınlar Birliği faaliyete geçmiştir.

Krizin etkileriyle iktidarın eleştirildiği, halkın şikâyetlerinin arttığı ve Atatürk'ün İsmet İnönü'den artık memnun olmadığı söylentilerinin dolaştığı sıralarda *Politika* gazetesi, Lozan'dayken İnönü'nün Atatürk'e gönderdiği mektubu (16 Kânunuevvel 338) yayınlamıştır. İkili arasındaki samimiyet ve muhabbeti hatırlatarak bu mektupta devleti yeniden kuran Atatürk'ün büyüklüğünü ve bunu en iyi anlayan, Şef'ine karşı muhabbet besleyen İsmet İnönü'nün olduğunu belirtmiştir. Mektubun ayrıca İnönü'nün kendisini yansıttığını belirterek onun ne kadar samimi olduğu, bütün idealistlerde görülen ortak vasıflara sahip olduğu ve tuttuğu işi başardığı şeklindeki övgü dolu sözlerle adeta İnönü'nün eleştirilen konumunu korumak istemiştir.⁸⁴

⁸¹ “Hanımlarımız”, *Politika*, 22 Aralık 1929, s. 1.

⁸² “İş Bankası'nda Tasarruf Günü”, *Politika*, 27 Aralık 1929, s. 8.

⁸³ “Tasarruf ve Kadınlar”, *Politika*, 28 Aralık 1929, s. 6.

⁸⁴ “Tarihi Bir Vesika”, *Politika*, 24 Aralık 1929, s. 1.

1.4 1930 DÖNEMİ GENEL DURUM

1.4.1 Siyasi ve Ekonomik Durum

1930 döneminde tekelleştirmeler ve Osmanlı'dan kalan borçların taksitle geri ödenmesi gibi sebeplerden dolayı var olan ekonomik durgunluk daha da ağırlaşmıştır. Dünya Ekonomik Krizi de Türkiye'de yaşanan ekonomik sıkıntıların büyümesine neden olmuş, kredi akışı durmuş ve yüksek vergiler iflaslara yol açmıştır. Borçlar ve iflaslar sebebiyle intiharlar da artmıştır.

Türkiye'de parada sürekli bir değer kaybı görülmesinden dolayı ihraç edilen ürünlerin fiyatlarında düşüşler olmuş ve ihracat yapmak zor hale gelmiştir.⁸⁵ 1929 senesi ticari muvazene (denge) açığı 100.000.000 lira olarak tespit edilmiş ve 1930'da ise ithalat tam 255.988.965 lira, ihracat ise 155.75.987 lira olarak belirtilmiştir.⁸⁶ Bu durumda oluşan ticaret açığı, hammadde fiyatlarının düşmesinden de oldukça fazla etkilenmiştir.⁸⁷

Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir habere göre, "Bu sene hükümetçe ve milletçe atacağımız her adımın hedefi iktisat ve tasarruf olacaktır,⁸⁸" sözleriyle bu dönemde de iktidar, milli tasarruf ve yerli malı politikasını devam ettirmiştir.

Politika gazetesi ise iktidara yönelik eleştirileri şu şekilde değerlendirmiştir:

"Devletin mali vaziyeti çok fenadır. ... Türk vatandaşları bu gibi zehirli propagandalara karşı çok dikkatli olmalıdırlar. Vaziyetimizde hiçbir müşkülât yoktur. Devlet bütün borçlarını muntazam ödüyor. Yerli ve yabancı alacaklılara karşı daima dürüsttür ve ileride de öyle kalacaktır. Bunu millet meclisinde başvekil de maliye vekili de tekrar etmiştir."⁸⁹

Yunus Nadi, vakit kaybetmeden zahire ve un fiyatları üzerinden indirim yapılması, rıhtım ücretlerinin yarıya indirilmesi ve çiftçinin malına kıymet verilerek 40-50 para fazla satmasının temin edilmesi gibi tedbirlerin uygulanması gerektiğini belirtmiştir. İktidarın acilen bu tedbirleri hayata geçirmesini görmek istediklerini de vurgulamıştır. Üretim bolluğunun bir buhran fakat ürün azlığının bir felaket olduğunu söyleyerek hariçten buğday almak mecburiyetinde kalmanın korkunç olduğuna ve böyle giderse iktisadi hayatın iflas edebileceği ihtimaline dikkat çekmiştir. Bu yüzden

⁸⁵ Sinan Akşin, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2002, s. 108.

⁸⁶ "1930 Senesi Nasıl Geçti", *Politika*, 2 Ocak 1931, s. 5.

⁸⁷ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s.50.

⁸⁸ "Yeni Senenin İlk Günü", *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1930, s. 1.

⁸⁹ "Uyanık Bulunalım", *Politika*, 25 Şubat 1930, s. 1.

ürünlerin olabildiğince fazla para edecek şekilde düzenleme yapılması gerektiğine de değinmiştir.⁹⁰

Memlekette gün geçtikçe şiddetinin arttığı bir buhran olduğunu artık hepimiz biliyoruz diyen Yunus Nadi, tüm dünyada var olan buhranın Türkiye’de daha fazla etkili olduğunu ifade etmiştir. Vaziyetin kötü olmaktan daha ileri bir ciddiyette olduğunu söyleyerek akılda tutulması gerekenleri şöyle sıralamıştır:

“Devletin 220 milyonluk bütçesini hala bütün memleket temin etmekte müşkülât çekiyor. Halbuki, eğer şeraiti bilinir, bulunur ve tatbik olunursa bu 220 milyon liralık varidatı kendi başına yalnız İstanbul ve havalisi temin edebilir. Türkiye’nin hakiki bütçesi milyon hududunu geçerek milyar hanesine çıkacaktır. Buna nazaran halimizin çok müşkül olduğunu tasdik ile beraber istikbalimizin de çok emin bulunduğu hükmetmekte mahal görmeyiz. Ufacık bir şart ile bileceğiz ve yapacağız.”⁹¹

İktidar, yürüttüğü iktisadi politika kapsamında yeni sanayiler açmak için bir proje hazırlamıştır. Her sene hariçten gelen ürün miktarlarının incelenmesi sonucu ülkeye en çok giren ürünü imal edebilecek fabrikaların kurulması kararı verilmiştir.⁹² İktidarın hazırladığı 15 senelik iktisat programı ve Ekonomi Bakanının, “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” başlıklı çalışması 1930 yılının Mart ayında Başbakanlığa sunulmuştur.⁹³

İsmet İnönü kabinesinin hazırladığı iktisadi program, 70 maddeye yakındır ve esaslarından bazıları şunlardır: Birinci maddeye göre, devletin öncelikli vazifesi halkın refahını temin etmektir. Başka bir maddede Türkiye’nin coğrafi konumundan dolayı nakliye kabiliyetinin yüksek olduğu belirtilmiştir. Demiryolları tarifelerinde ve seferlerinde milli iktisadın ihtiyaçlarına göre kâr belirleneceği ve deniz seferlerinin nakliye vasıtasıyla Türkiye sahillerini cihan pazarlarına bağlanabilecek bir hale getirilmesi gerektiği maddeleri de yer almaktadır. Zirai emniyete ve krediye hayati önem verileceği de belirtilmiştir.⁹⁴ Genel itibariyle Türk parasının değer kaybetmesi, Osmanlı borçlarının geri ödenmesi, Merkez Bankası’nın kurulma hazırlıkları ve millileştirilme politikası gibi konular üzerinde durulmuştur. Millileştirme politikasının başta gelen konuları ise demiryolu ve altyapı meseleleridir.⁹⁵

⁹⁰ Yunus Nadi, “Mahsul Para Etmeli”, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1930, s. 1.

⁹¹ Yunus Nadi, “Halimiz Müşkül Fakat İstikbalimiz Emindir”, *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1930, s. 1.

⁹² Necmeddin Sadık, “Ziraat mi Sanayi mi?” *Akşam*, 11 Şubat 1930, s. 1.

⁹³ “Program”, *Politika*, 6 Mart 1930, s. 1.

⁹⁴ “Programda Esaslar”, *Politika*, 29 Nisan 1930, s. 1.

⁹⁵ Sonay Bayramoğlu, “1929: Yönetimde Merkezîyetçiliğin İnşası”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, der. Birgül A. Güler, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007, s.23-27.

Çok fazla eleştiriye sebep olan demiryolu ve liman inhisarları (tekelleştirme) konusunda *Politika* gazetesi bu meselede iktidara şu sözlerle destek vermiştir:

*“Şimendifer inşaatına verilen para israf edilmiş bir şey değildir. Belki memleketin sinesinde perçinleştirilmiş bir servettir. Bu demirden servet, her vakit devletin itibarına bir esas olur. Bir meseleyi tek cepheden mütalaa etmek, insanı hatalı hüküm ve neticelere götürür.”*⁹⁶

Bir başka yazısında da *Politika*,

*“Tarifeli tenzilat! Memleketin bir tarafında zahire bolluğu varken bir tarafında zahire pahalıdır. Yeni şimendifer hatları bu muvazenesizliği düzeltereği gibi, birçok yerlerde mebzul hububatımızın da çürümmesine mani olacaktır. ... Fakat şimdendiferden istifade edilmesi bilinmezse, tarifeler yalnız şimendifer idaresinin kâr ve zararı noktai nazardan tespit edilir de memleket iktisadiyatı noktai nazardan tayin edilmezse, bütün fedakarlık heba olur,”*⁹⁷

şeklindeki ifadeleriyle demiryolunun önemine dikkat çekmiştir.

Diğer bir konu da liman inhisarıdır.

*“Liman inhisarı gene günün meselesi halinde gazete sütunlarını işgal ediyor. Bilen de söylüyor bilmeyen de. Bazısı iktisadi buhranı liman idaresine atfediyor. Bir kısmı inhisar kalkmalı diyor, bazıları da idarenin hükümete intikal etmesini istiyor. Bizce bütün bu tenkit ve tavsiyeler liman şirketinin mahiyetini layıkıyla anlaşılmadığını gösteriyor. ... Liman şirketi hakiki manada bir inhisar bile değildir. Şirket, tramvay gibi, tünel gibi bir takım hidematı umumiye yapıyor. ... Şirketin teşkilindeki hikmet liman nakliyatını bir elden tevhit etmektir,”*⁹⁸

şeklindeki ifadeleriyle bu meselelerinin anlaşılmadığı üzerinde durarak eleştirmiştir.

Akşam gazetesinin,

*“Dayınlar tetkikat neticesinde mali vaziyeti hükümetin tasavvurundan daha fena bulmuşlardır. Şu kanaate varmışlardır ki, hükümet yalnız harici borçları değil diğer taahhütlerini de ifa edemeyecek haldedir. Türk maliyesi ciddi ıslahata muhtaçtır,”*⁹⁹

şeklindeki haberine karşı Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu, *Politika* gazetesine verdiği beyanatta haberlerin asılsız olduğunu ifade etmiş ve Ali Naci de bakanı desteklemiştir.¹⁰⁰

Ülkedeki ciddi iktisadi bunalımı görmezden gelerek iktidarı destekleyici yazılar yayımlayan basına karşı Arif Oruç, tepki göstererek kendi çıkarları için hareket

⁹⁶ “Demiryollarımız”, *Politika*, 29 Nisan 1930, s. 1.

⁹⁷ “Tarifeli Tenzilat”, *Politika*, 27 Temmuz 1930, s. 1.

⁹⁸ “Sakatlık Nerede”, *Politika*, 2 Ağustos 1930, s. 1.

⁹⁹ “Mali Vaziyetimiz”, *Akşam*, 18 Mart 1930, s. 1.

¹⁰⁰ Ali Naci, “Saraçoğlu Şükrü Beyefendi Diyor ki”, *Politika*, 19 mart 1930, s.3.

eden bu zümreye karşı, “Pisliklerini yüzlerine haykırınız,” ifadeleriyle İsmet İnönü’ye ithafen şu yazıyı yayımlamıştır:

“Bunlar millet kelimesini ağızlarına aldıkları anda mutlaka bir çıkarları vardır. Son günlerde gene bir fesatçılar zümresi türemiştir. Bunlar bir tarafta söyledikleri ile öbür tarafta alay ederek ikiyüzlülük eden ahlaksızlardır. ... İşlerimizin çıkar yolda emniyetle yürümesini istiyorsak bu gibi bedbahtlara yüz vermemeliyiz. ... Bugünün Türkiye’si menfaat hırslarından azade kalmış hizmetkârlara muhtaçtır.”¹⁰¹

Arif Oruç, bir başka yazısında da milletvekillerinin şirketlerin yönetim kurullarında yer almalarının en kârlı iş haline geldiğini vurgulayarak eleştiride bulunmuştur.¹⁰² Bu eleştirileri sebebiyle Arif Oruç’a dava açılmıştır ve *Politika* gazetesi bu davaya yönelik, “Arif Oruç’un tahliyesini isteyen maznunun talebiyle ağır ceza riyasetince tetkik edilecektir,” haberiyle birlikte Arif Oruç’a karşı suçlayıcı ifadeler yer vermiş ve Çerkes Ethem’e benzetmiştir.¹⁰³

“Ne zannediyorlar?” başlığıyla *Politika* gazetesi, Takriri Sükûn Kanunu’nun hala var olduğunu zannedenlere gazetecilerin basit şeylerle tutuklanamayacağını fakat yazmanın da bir sınırı olduğunu ifade etmiştir. Yazının devamında,

“Sırf tirajı artırmak için halkı olumsuz etkilemek pahasına her şeyi yazıyorlar, aklına gelen her şeyi yazmamak ve hakikatinden şüphe duyulan şeyleri yazmadan evvel yapacağı tesirleri hesap etmek hürriyetsizlik değildir,”¹⁰⁴

diyerek gazetesinin tirajlarının (baskı) bu yüzden yüksek olmadığına dikkat çekmiş ve memleketin menfaatini kendi menfaatinden üstte tuttuğunu belirtmiştir.

Politika gazetesinin bir okuyucusundan gelen mektupta halk arasında artan hoşnutsuzluk araştırılırken kanunların eksikliğine ve bunların memleket hayatında doğurduğu hatalı vaziyetlere *Politika*’nın hiç yer ayırmadığı gibi eleştiriler yazılmıştır. Mektup, kanunları yapan iktidar, tatbik eden (uygulamak) gene iktidar değil midir sorusuyla bitirilmiştir. Bu mektuba karşılık Ali Naci, okurun bu değerlendirmesinin doğru olmadığını belirterek bu görüş doğru olsaydı eğer yeryüzünde hiçbir demokrasinin taazzuvuna (gelişmek) imkân olmayacağını vurgulamıştır. Kanunları yapan ve tatbik eden iktidar olsa da bütün demokrasilerde birinci derece meclislerin, ikinci derece de gazetelerin vazifesi olarak devlet nizamını tesis eden çeşitli yasaları incelemek, tartışmak ve kontrol etmek olduğunu ifade etmiştir. Bu hoşnutsuz

¹⁰¹ Arif Oruç, “Pisliklerini Yüzlerine Haykırınız”, *Yarın*, 22 Mart 1930, s. 1.

¹⁰² Arif Oruç, “Herman Rezaleti”, *Yarın*, 26 Mart 1930, s. 1.

¹⁰³ “Arif Oruç Bey”, *Politika*, 8 Nisan 1930, s. 1.

¹⁰⁴ “Ne Zannediyorlar!” *Politika*, 9 Nisan 1930, s. 1.

gidişattan bir tek iktidarı suçlamanın yanlış olduğunu da vurgulamıştır. Sonrasında da Atatürk'ü Tanrı gibi addederek, “*Hiçten var ederek yarattığı bir memleketin varlığına,*” şeklinde başladığı yazısında vatandaşın bunu unutmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Zengin ülkeler olan İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde dahi memnuniyetsizlik olduğunu söyleyerek Türkiye’de de olmasının çok doğal olduğuna da değinmiştir. “*Yazalım, konuşalım!*” derken politikanın o kadar zarar gördüğümüz fena girdabına kapılmayalım şeklindeki sözleri de dikkat çekicidir.¹⁰⁵

1.4.2 Kadınlara Siyasi Hak Verilmesi

Milliyet gazetesinin 1929 Mayıs sayısında, “*Kadınlarımızın mebusluk zamanı gelmiş midir?*” başlıklı yazısında Adalet Bakanı Mahmut Esat’ın kadınların belediye seçimlerinde yer almaları fikrine taraftar olduğu belirtilmiştir. Mahmut Esat, Kadriye Hanımın araştırmalarıyla meşgul olmaya lüzum görmemiş olup bunun adliyeye itikâl eden diğer meselelerden farklı bir ehemmiyet ve hususiyette olmadığı kanaatinde olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca kadınlara mebusluk (milletvekili) hakkı verilmesi zamanında mevzunun bahsedileceğini ve kadınların ne zaman hâkim olacağı meselesi ile henüz meşgul olmadığına da değinmiştir.¹⁰⁶

1929’da Berlin’de toplanacak olan Kadınlar Kongresi’nde Türk kadınlarını Efqzayış Suat temsil etmiştir. Kadınlara oy verme hakkı verilmeyen ülkelerde oy hakkı için propagandalar yapılması meselesi görüşülmüştür. Efqzayış Suat’ın bu konudaki konuşması şöyledir:

“Ahlakta müsavvat yani erkek ve kız çocuklarım aynı temiz ve sağlam ahlak kaidesi üzerine terbiye etmek; bir sınıf kadınları içimizden tefrik etmemek için, onları ahlaken ve fikren yükseltmek aynı zamanda iktisadi çareleri gözden uzak tutmamak; bu mesele hepimizi alakadar kadar etmez mi? Sonra çok çocuklu fakir aileler için hükümetten yardım talep etmek, zabıtai (zabiti) ahlakiye ve içtimai bir vazife ile mükellef olan kadın polisleri yetiştirmek. İşte bunlar ve bunlar gibi mevzular Berlin Kongresi’nin programlarını teşkil etmektedir... Mahmut Esat Beyin, ‘Bayramın ilk günü’ Türk Kadınlarına yönelik makalesinden sonra, Kadınlar Kongresi hakkında bu malumatı vermeyi bir vazife bildim. Bir gün gelecek ki, Mahmut Bey itiraz kabul etmeyen bir kanaatla (kanaatle) itimat ettiği Türk kadını, yukarıda bahsi geçen bütün bu sahalarda

¹⁰⁵ Ali Naci, “Demokraside Siyasi Müzaheret Susmak Değil, Söylemektir!” *Politika*, 5 Mayıs 1930, s. 1.

¹⁰⁶ “Kadınlarımızın Mebusluk Zamanı Gelmiş Midir”, *Milliyet*, 26 Mayıs 1929, s. 1.

temeyyüz edecektir. O zaman herkesten fazla memleketinin kadınları ile iftihar etmek hakkı kendilerinin olacaktır.”¹⁰⁷

Belediye layihası (tasarı) 21 Mart 1930’da Meclis’te görüşülmüş ve kadınların partiye girebilecekleri bildirilmiştir. Bu bildiriye göre, Halk Fırkası’nın, “*Her Türk fırkaya aza olabilir,*” şeklindeki nizamnamesinde yer alan maddeye göre, zaten erkek kadın ayrımı yapılmadığı ve kadınların partiye dâhil olmaları için ayrı bir maddeye gerek olmadığı belirtilmiştir.¹⁰⁸ Ardından 3 Nisan 1930’da kadınlara Belediyeler Kanunu ile yerel seçimlerde oy kullanma hakkı verilmiştir. 8 Nisan 1930 itibariyle de kadınlar partiye kaydolmak için müracaata başlamışlardır. Kadınlar Birliği’nin Başkanı Nezihe Muhittin, İstanbul’da ilk müracaat edendir.¹⁰⁹ Kadınlara bu hakkın tanınması, cumhuriyet döneminde kadınlara verilen ilk siyasi hak olarak büyük önem taşımaktadır. 1934 yılında da kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Kadın haklarının kazanılmasında Kadınlar Birliği’nin çabalarının yanı sıra Türk Ocakları’nın 1926 yılındaki toplantılarında kadınlara siyasi hak tanınmasını gündeme getirmeleri gibi çalışmaları da etkili olmuştur.¹¹⁰

Kadınlara seçme hakkı verildiğini *Politika* gazetesi şu dikkat çeken ifadelerle yayınlamıştır: “*Hayret etmeyiniz: yeryüzünde siyasi haklarına kavuşmuş olan 160.000.000 kadın var!*” Nihayet bizde de kadınların hakkının verildiğini ifade etmiştir. Belediye Kanunu kabul edilse de Türk kadınının siyasi hakkını iktisap ettiği (elde etmek) sayılamayacağını ve yeryüzündeki 160.000.000 kadının sahip olduğu haklardan mahrum olduğunu söyleyerek bu konuya öncü ülkelerden örnek vermiştir. Kadınların ilk siyasi hakkını kullanarak seçime katılma hakkını 1860 yılında İngiltere’de, 1861 de Avustralya’da, 1862’de bekâr kadınlara İsveç’te, 1863’te Finlandiya’da ve 1869’da da Amerika’da sahip olduklarını ve 1913’te de Norveç’te erkekler ve kadınlar arasındaki farkların tamamen kaldırıldığını yazmıştır.¹¹¹

Kadınlara seçme hakkı verildi fakat verilmeli miydi yoksa verilmemeli miydi tarzındaki tartışmalar bir süre devam etmiştir. Eğer kadın milletvekili olursa evine çocuğuna bakmayıp bu işlerle mi meşgul olur gibi endişeler gündeme gelmiştir. “*Hanımlarımız mebus olursa!*” yazısıyla *Politika*, “*Başka memleketlerdeki tecrübeler*

¹⁰⁷ “Kadınlar Toplanıyor”, *Milliyet*, 6 Haziran 1929, s. 1.

¹⁰⁸ “Kadınlar ve Fırka”, *Politika*, 26 Mart 1930, s. 3.

¹⁰⁹ “Hanımlar Bugünden İtibaren Fırkaya Kaydolmak İçin Müracaata Başladılar”, *Politika*, 8 Nisan 1930, s. 1.

¹¹⁰ Seviay Özer, “Kadına Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29/85 (2013), s. 141.

¹¹¹ “Hanımlar Mebus Olacak”, *Politika*, 28 Mart 1930, s. 1.

mebus kadınların hayırlı işler yaptıklarını göstermektedir,” diyerek endişelere cevap vermiştir.¹¹² “*Hanımlar mebus mu olmalı yoksa çocuk mu bakmalı?*” başlıklı yazısında ise, Doktor Kadri Raşit Paşa’nın bir konferansta “*Kadınlar çocuklarını emzirse vatana daha faydalı olurlar,*” sözlerine yer vermiştir. Bunun üzerine kadınlar tepki göstermişler ve *Politika* gazetesi de bu sözleri, bu işlere hazır olmayan bazı kadınlarımız için pek de yanlış olmadığı şeklinde değerlendirmiştir.¹¹³ Bir başka tartışmaya sebep olan yazı da Mazhar Osman’ın “*Kadın heyecanına mağlup, ancak tenasül (üreme) için yaratılmış pasif bir mahlûktur,*” ifadelerinin yer aldığı karikatürüdür.

Şekil 1: *Politika*, 3 Mayıs 1930, s. 1.

Yakup Kadri, *Milliyet* gazetesindeki yazısında Türk kadınının bu hakkı çoktan beridir hak ettiğine değinerek Fransa ve İngiltere gibi ileri ülkelerde bile kadın haklarının müphem (belirsiz) olduğunu belirtmiş ve Türk kadınının Avrupa’daki kadınlar gibi çaba göstermeden haklarını elde ettiklerini ifade etmiştir. Bu anlamda Türk zihniyetinin gelişmişliğini de vurgulamıştır.¹¹⁴

¹¹² “Hanımlarımız Mebus Olursa”, *Politika*, 30 Mart 1930, s. 1.

¹¹³ “Hanımlar Mebus mu Olmalı Yoksa Çocuk mu Bakmalı”, *Politika*, 26 Nisan 1930, s. 1.

¹¹⁴ Yakup Kadri, “Türk Kadını”, *Milliyet*, 26 Mart 1930, s. 1.

Kadın haklarının gerekliliğinden söz edilse de kadınların ev içi rolünün aksayacağı ve bunun da erkekler için bir zulüm olacağı şeklinde ifadeler de gündemde yer almıştır. *Cumhuriyet* gazetesi, yayınladığı karikatürlerle alaycı bir üslup sergilemiştir. Karikatürlerde kadın, kocasına eziyet eder şekilde gösterilmiş¹¹⁵ ve kadınların meclise üye olmasıyla kocalarının başlarına bela olacakları¹¹⁶ gibi ifadelere yer verilmiştir. Bir karikatürde de kadınların milletvekilliği konusu hicvedilmiş ve hırslarıyla alay edilmiştir.¹¹⁷ Kadınlar Birliği'nde aktif rol üstlenen Efzayiş Suat'ın eşi edebiyatçı Hüseyin Suat Yalçın'ın *Cumhuriyet* gazetesinde kadınlara seçme hakkı verilmesi konusunda alaycı şiirler yazması da dikkat çekicidir. Örneğin;

“Kadın Devri
Ey kılıbık, kılıbık
Burma artık gel bıyık
Beni dinlersen eğer
Al bağrına taşı sık
Felek yıktı hayatı
Değiştirdi nebatı
Kurulmak üzere zannım
Kadınlar Saltanatı.¹¹⁸”

Ayrıca Hüseyin Yalçın, kadınlar mitingi sonrasında da aynı alaycı üslupla şiir yayınlamıştır.¹¹⁹

Ali Naci, *Politika* gazetesinde kadınların seçme ve seçilme gibi siyasi haklar verilmesinde daha ılımlı haber yaparken *İnkılap* gazetesinde farklı ve sert tutum sergilemiştir. Bunun sebebi de Kadınlar Birliği'nin öncü isimlerinin Serbest Fırka yanında yer alması olarak değerlendirilebilir

¹¹⁵ *Cumhuriyet*, 24 Mart 1930, s. 1. Aktaran: Bengül Salman Bolat, “1930- Kadınlara İntihap (Seçme-Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19 (2014), s. 32.

¹¹⁶ *Cumhuriyet*, 22 Mart 1930, s. 1. Aktaran: Bengül Salman Bolat, “1930- Kadınlara İntihap (Seçme-Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19 (2014), s. 32.

¹¹⁷ *Cumhuriyet*, 31 Mart 1930, s. 1. Aktaran: Bengül Salman Bolat, “1930- Kadınlara İntihap (Seçme-Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19 (2014), s. 34.

¹¹⁸ “Gave Diyor ki”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1930, s. 3. Aktaran: Bengül Salman Bolat, “1930- Kadınlara İntihap (Seçme- Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19 (2014), s. 39.

¹¹⁹ “Gave Diyor ki”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1930, s. 3. Aktaran: Bengül Salman Bolat, “1930- Kadınlara İntihap (Seçme- Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19 (2014), s. 43.

BÖLÜM II

SERBEST FIRKA DÖNEMİ

1929'un Kasım ayında *Akşam* gazetesinde çıkan bir habere göre,

*“Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinde tadilat yapılacağı rivayetleri vardır ve bu rivayetlere nazaran İsmet Paşa kabinesinde değişikliğe gidilerek meclise, Amerikan sisteminin kabul olması teklifi yapılacaktır.”*¹²⁰

Bu haberi 2 gün sonra yine *Akşam* gazetesi, *“Son günlerde çıkan manasız rivayetler!”* manşetiyle bu söylentilerin asılsız çıktığını belirterek kanunda değişikliğe gitmek için hiçbir zaruret ve izlenim olmadığına dikkat çekmiştir.¹²¹

Söylentiler her ne kadar yalanlansa ve böyle bir konuşmanın Ankara'da hiç geçmediği ifade edilse de Nuri Conker'in anılarında bu meseleyle ilgili sözleri böyle bir konuşmanın geçtiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Conker, bir gün Atatürk'ün sofrasında iken Atatürk'e karşı şunları söylemiştir:

*“Her defasında iktidarı kendin seçiyor ve kanun inisiyatiflerini de kendin alıyorsun, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu Amerika kanunları gibi değiştir ve böylece doğrudan kanunları kendin yaparsın.”*¹²²

Burada asıl mesele anlaşılacağı üzere Atatürk'ün tek adam gücünü elinde tutarak İsmet İnönü'nün kuvvetini düşürmek istemesi söz konusudur. Ortaya çıkan söylentiler de bu meseleyi destekler niteliktedir. Atatürk, İnönü'nün sivrilmesinden rahatsız oluyor ve Halk Fırkası'nın reisliğini tek elde tutmak istiyordu. Bu konuda eski Halk Fırkası milletvekili Süreyya İlmen'e göre, Atatürk'ün tahammül edemediği ikililiğin Halk Fırkası içinde oluşmaya başlaması ve bunun Atatürk'ün aleyhine doğru bir hal alması söz konusuydu. Atatürk, bu yüzden İnönü'nün elindeki kuvveti almak istiyordu. Fakat İnönü'nün elinde iki kuvvet bulunuyordu. Birincisi Halk Fırkası reisliği idi çünkü Atatürk reisicumhur olduğu için fırkanın reisliği otomatik olarak

¹²⁰ “Teşkilat Esasiye Kanunu'nda Tadilat Rivayetleri”, *Akşam*, 2 Kasım 1929, s. 2.

¹²¹ “Teşkilatı Esasiye'nin Tadili Asla Mutasavver Değildir”, *Akşam*, 4 Kasım 1929, s. 1.

¹²² Yaşar Gürsoy, *Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker*, İstanbul: Günötesi Yayıncılık, 2020, s. 153. (Tarih net belirtilmemiş ama anıların kronolojik sıralamasına göre 1929 Mayıs dönemi.)

İnönü'ye kalmıştı. İkinci kuvvet ise başbakan olmasıydı. Atatürk, Başbakanlığı İnönü'nün elinden alsa fırkanın reisliği elinde kalacaktı ve İnönü, fırka kodamanlarının ekserisinin desteğine sahipti. Atatürk, bu durumda yalnızca milletvekilleri tarafından seçilen cumhurbaşkanından başka bir şey değildi ve başka seçimlerde ihtimalle Halk Fırkası içinde sivrilmesi sonucu İnönü kendisine karşı seçilebilirdi.¹²³

1929'daki ABD anayasası gibi bir değişiklikle düşünülen ama hayata geçirilemeyen İsmet İnönü'nün kuvvetini düşürme mevzusu, Atatürk tarafından 1930'da Serbest Fırka'nın kurulmasıyla tekrar gündeme gelmiştir. Böylece İnönü'nün kuvveti meclis içinde düşürülecek ve Halk Fırkası içinde yükselmesi önlenerek bir gün cumhurbaşkanı seçilme ihtimali de ortadan kaldırılacaktı. Bu konuda Süreyya İlmen, İsmet İnönü'yü ancak Mebusan Meclisi'nde kuvveti düşürülmesinin iktiza (gerekmek) ettiğini belirtmiştir.¹²⁴ Bu anlamda doğrudan İnönü'yü devre dışı bırakamayan Atatürk, kendi güdümünde yeni bir muhalif parti kurdurtmakla İnönü'ye karşı harekete geçtiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Avrupa tarafından Atatürk'ün diktatör olarak anılması, iktidarın yanlış politikaları sonucu iktisadi buhranın önünün alınamamasından dolayı halkın şikâyetlerinin artması ve oluşan sorunlardan Atatürk'ün de sorumlu görülmesi gibi sebepler de Serbest Fırka'nın doğmasında etkili olmuştur.

Serbest Fırka'nın Kuruluşuna Doğru

1929 yılının son günlerine doğru Türkiye'nin ticaret açığı 50 milyon dolara ulaşmıştır. Yabancı işletmelerin tekelleştirilmesi ve büyük maliyetlerde yapılan demiryolu inşaatları, ülkenin bütçesini iyice zorlamıştır. Var olan ekonomik buhran, 1930 yılında da etkisini artırarak devam etmiştir. Türk lirasının değerinin iyice düşmesi sebebiyle ithal ürünler için finans sağlanamamaya başlanmıştır. Atatürk'ün 30 Ağustos Zaferi'nin yıldönümünde söylediği, "*İktisaden zayıf bir millet fakru sefaletten kurtulamaz, kuvvetli bir medeniyete, refah ve saadete kavuşamaz,*" ifadeleri bu dönem için önem arz etmektedir.¹²⁵

¹²³ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951, s. 36.

¹²⁴ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951, s. 37.

¹²⁵ 30 Ağustos 1924 Dumlupınar Söylevi.

Atatürk, 1930'un Mart ayında yurt gezisine çıkarak genel durumu görmek istemiştir.¹²⁶ “Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi, manevi bir perişanlık içinde,” sözleriyle Atatürk, üzüntüsünü belli etmiştir.¹²⁷ Ayrıca alternatif bir zihniyet olmadığı için Halk Fırkası'nın tek parti oligarşisinin taşralara kadar yayıldığı ve kemikleştiği de görülmüştür.¹²⁸

Şevket Süreyya Aydemir, 1930 yılına gelindiğinde Halk Fırkası'nın halktan kopmuş olduğunu ve yalnızca menfaatleri olan taşralı ve basit bürokrat hizbe taraftarlardan ibaret olduğunu ifade etmiştir. Vilayetlerdeki yöneticilerin de halk tarafından benimsenmediğine dikkat çekmiştir. “Merkez veya taşralı olsun Halk Fırkası olmak geleceğe dair bir menfaat demektir,” sözleriyle bu anlamda Halk Fırkası'nın eğer bir dalgalanma olmazsa neredeyse sönebilecek vaziyette olduğunu vurgulamıştır. Aydemir'in ifadesiyle Atatürk, havayı dalgalandırma vaktinin geldiğini düşünmüş olacak ki yeni bir teşebbüsle iktisadi değil siyasi bir çare olarak kendi güdümünde yeni bir muhalif parti kurdurtacaktı. İşte Serbest Fırka böyle bir ortam içinde doğmuştur.¹²⁹

Şevket Süreyya Aydemir'in görüşünü destekleyen bir görüş olarak Çetin Yetkin, Atatürk'ün kendi partisi olarak ilan ettiği Halk Fırkası'nın çıkarları ona göre devletin çıkarlarıyla özdeş olduğunu belirtmiştir. Muhalefet partisi olarak Serbest Fırka'nın kurulması da bu anlamda Halk Fırkası için yararlı olacaktı. Çünkü bu şekilde Halk Fırkası içindeki eksiklikler giderilecek, sorunlu yönleri açığa çıkarılarak düzeltililecek ve fırka daha da güçlenecekti.¹³⁰

Avrupa'nın görüşlerine de önem veriliyordu. Avrupa'da Türkiye'nin tek partili rejimin hâkim olduğu bir ülke olmasıyla demokratik olan batılı ülkelere daha aşağı olduğu söylemleri çoğalmıştı. Bu yüzden Atatürk'ün bu eleştirileri önlemek için bir muhalif parti kurdurttuğu da düşünülmektedir.¹³¹ Mete Tunçay, bu konuda, “Çok

¹²⁶ Andrew Mango, *Atatürk*, çev. Füsün Doruker, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1999, s. 453-454.

¹²⁷ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar Cilt 2*, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, 1973, s. 405.

¹²⁸ Cemal Kutay, *Atatürk Olmasaydı*, İstanbul: Kazancı Matbaacılık, 1994, s. 70.

¹²⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965, s. 364-365.

¹³⁰ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul: Karacan Yayınları, 1982, s. 78-79.

¹³¹ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, s. 736.

partili hayata geçiş arzusundan ziyade Batı'ya kendimizi beğendirme arzusuna,” dikkat çekmiştir.¹³²

Ahmet Ağaoğlu'nun Atatürk'e, tek partili rejimde denetim yoksunluğunun oluşturduğu sorunlar üzerinde durarak çok partili rejimin gerekliliği konusunda öneri verdiği bilinmektedir. 1926 yılında Atatürk'e sunduğu bu raporda denetimsizliğin ve kontrolsüzlüğün sonucunda oluşacak ağır vaziyetleri açıklamış ve iktidarda bulunan tek partinin zamanla bir zorbaya dönüşebileceğini vurgulamıştır.¹³³ İlerleyen zamanlarda da bu gerçekler görülmüştür.

Tek parti döneminde Halk Fırkası iktidarının uyguladığı ekonomik politikalar, iktisadi sorunların çözümü için yeterli olmamıştır. Bu sebeplerden dolayı da halkın iktidara karşı olan tepkisi git gide artmakta¹³⁴ ve yaşanan bu büyük buhranın sorumlusu iktidar olarak görülmekteydi.¹³⁵ İktidarın denetimsizliği, ekonomi politikasındaki tek elden ve yanlı kararların düzeltilmesini imkânsız hale getirmiştir. Ekonomiyi oldukça olumsuz etkileyen ve en çok eleştirilen meselelerden birisi iktidarın tekelleştirme politikasıdır. İnönü iktidarının yanlı politikalar uygulamaları sonucu halktan bazı kesimler, devletin kurucusu olarak Atatürk'ü de sorumlu görmekteydiler. Bu sebeple liderliğinin tartışılması riskiyle de Atatürk'ün muhalefet istediği belirtilmiştir.¹³⁶

İktidarın en çok eleştirilen tekelleştirme politikasının İttihat ve Terakki döneminden kalan sermaye sınıfı yaratmaya uygun olarak oluşturulduğu iddia edilmiştir.¹³⁷ İş Bankası kurulduğu (1924) dönemde bu bankalar, siyasal güç ile finansal sermaye arasında oluşan ittifakın simgesi olarak değerlendirilmiştir. Kastedilen sermaye sınıfı bu şekilde daha çok devletçiliğe yönelerek Eyüp Öz'ün ifadesiyle, “*milli iktisat*” ve “*burjuvazi*” oluşturmak amaçlanmıştır. Bu amaçla uygulanan tekelleştirme politikaları birçok hoşnutsuzluğa sebep olmuştur.¹³⁸ Alkolden kibrite ve petrolden liman yönetimine kadar birçok alanda tekelleştirme uygulanmıştır.

¹³² Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s. 247.

¹³³ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 35.

¹³⁴ Barış Ertem, “Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2010), s. 72.

¹³⁵ *Yarın*, 17 Ağustos 1930.

¹³⁶ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 3.

¹³⁷ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, s. 518.

¹³⁸ Eyüp Öz, “1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Yansımaları”, *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2 (2019), s. 267.

İmtiyazlı grup arasında yer alan şirketler ve bürokratlar tekelleştirme haklarını ellerinde bulundurduklarından dolayı fiyatları yüksek tutup büyük kârlar elde etmişlerdir.¹³⁹

Serbest Fırka'nın kuruluşuna dair birçok farklı görüş mevcut olsa da en güçlü ihtimal, Atatürk'ün İsmet İnönü'nün kuvvetinin düşürülmesini istemesidir. Kontrol edilemeyen idare makamından dolayı İnönü, bağımsız hareket edebileceği bir güce sahipti. İnönü'nün mecliste eleştirilemeyen bir lider haline gelmesinden dolayı Atatürk, bundan rahatsızlık duyuyor ve direk görevden almak yerine, muhalifleri tarafından mecliste eleştirilmesini, yürüttüğü politikalarının yanlışlığını halka göstererek İnönü'nün yıpratılmasını ve bu şekilde düşürülmesini istiyordu.

Yakup Kadri de bu konuda Atatürk'ün İsmet İnönü'nün şahsileşen politikasını frenlemek arzusunda olduğunu belirtmiştir. Yakup Kadri'nin belirttiği üzere, İsmet İnönü'nün siyasi ahlak mücadelesini hem meclis içinde hem de halk arasında samimi bulmayanların sayısı çoktu. Örneğin, İnönü el üstünde tuttuğu birkaç bakanının yok pahasına istismal etmelerine ve dönümlerce arazi üzerinde bir kaleyi andıran duvarlar içinde eş ve dostlarıyla yerleşmelerine göz yumuyordu. Fakat onun teveccühünden uzak eski bakan veya herhangi bir milletvekili Ankara'nın bir yerinde üç katlı bir apartman yaptırıp dahi hemen haksız kazanç olduğuna dair müdahale ediyordu. Bu kişiler de genelde önceden kendisine karşı eleştiride bulunan ya da hala bulunmaya devam eden kişilerdi.¹⁴⁰

İktidarın politikalarını açıktan en çok eleştiren *Yarın* gazetesi de bu anlamda dikkat çekicidir. Takriri Sükûn Kanunu yürürlükte olduğundan beri iktidar, ilk defa eleştiriliyor ve Atatürk'ün de buna ses çıkarmadığı görülüyordu.¹⁴¹ Ahmet Ağaoğlu da *Yarın* gazetesi ve Arif Oruç hakkında bu zatın Atatürk'ü ve ona yakın kişileri överken İsmet İnönü ve Halk Fırkası'nı tenkit etmekte ileri gidebildiğine dikkat çekmiştir. Benzer tutumda olan gazetecilere karşı gösterilen sert muamelelerin Arif Oruç'a karşı gösterilmediğine değinmiştir. İsmet İnönü'nün Atatürk nezdinde olan itimadını kaybettiğini,¹⁴² Atatürk'ün çevresindeki yakın isimlerle de arasında sevgisizlik oluştuğunu ve bunun herkes tarafından da bilindiğini belirten Ahmet Ağaoğlu,

¹³⁹ Sinan Demirebilek, "Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12/24 (2012), s. 227.

¹⁴⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968, s. 92, 101.

¹⁴¹ Lord Kinross, *Atatürk Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, s. 735.

¹⁴² Celal Bayar, "Bölüm 3 Celal Bayar'ın Serbest Fırka Anıları", *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları*, der., Emine G. Naskali, İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık, 2015, s. 101.

Atatürk'ün Arif Oruç'u İnönü'ye karşı himayesi altına aldığı yönünde dedikodular olduğunu belirtmiştir.¹⁴³ Atatürk'ün İnönü'yü sınırlandırma isteği böylece Serbest Fırka'dan da önceye dayandığı bilinmektedir. Serbest Fırka ile birlikte Atatürk, iktidarı elinde bulundurma kuvveti ile son zamanlarda İnönü'nün kabına sığmayan bir hale gelmesiyle¹⁴⁴ önce onu dizginlemek¹⁴⁵ sonra da kuvvetinin düşürülmek istendiği anlaşılmaktadır.

Dönemin Fransız basınına da Atatürk'ün İsmet İnönü'den memnun olmadığına dair haberler yansımıştır. Atatürk'ü, “*Eski padişahlar kadar güçlü,*” olarak niteleyen Fransız basını, buna rağmen İnönü'yü yerinden etmeyerek kılıfına uygun şekilde yapmak istediğini ve bu yüzden de kendi güdümünde yeni bir muhalif parti kurmak istediğini belirtmiştir.¹⁴⁶

İlk ABD Büyükelçisi John Grew, 23 Şubat 1930 yılına ait elçilik raporunda Türk politikasının siyasi liderler arasındaki anlaşmazlıkları, kırgınlıkları ve birbirlerine karşı olan sempatileri ya da antipatileri ekseninde şekillendiğine dikkat çekmiştir. 1930 dönemine ait gruplaşmaları da bu anlamda değerlendirmek gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Nuri Conker'in ve İsmet İnönü'nün de birbirlerini sevmediğini belirtmiştir. Buna bağlı olarak Grew'in raporda belirttiği üzere; Atatürk, çevresinde bulunanları birbirlerine karşı getirerek bir denge sağlamış ve onların kişisel düşmanlıklarını yatıştırmak yerine körüklemeyi tercih etmiştir.¹⁴⁷ Bunu da Atatürk, Serbest Fırka'yı oluşturduğu zaman Nuri Conker'i muhalif partiye göndermesinde görmekteyiz.

John Grew'in 6 Ağustos 1930 yılına ait elçilik raporunda ise Gillespie adındaki şahsın ilettiği ifadeler yer vermiştir. Gillespie, biri milletvekili olan iki Türk arkadaşından yeni bir parti kurulacağına dair haber aldığını, Atatürk'ün iktidarın hatalarından sorumlu görülme istemediği için Fransa elçisi Fethi Okyar'ı çağıracağını ve sürgündeki eski liberallerin ülkeye dönmelerini sağlayacağını belirtmiştir. Raporda Atatürk'ün liberal bir muhalif parti kurduracağına dair bilgilere de yer verilmiştir.¹⁴⁸

¹⁴³ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 44.

¹⁴⁴ Celal Bayar, “Bölüm 2 Kılıç Ali'nin Serbest Fırka Anıları”, *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları*, der., Emine G. Naskali, İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık, 2015, s. 83.

¹⁴⁵ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 627.

¹⁴⁶ Fatih Selçuk, “Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)”, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2020, s. 386.

¹⁴⁷ John Grew, *İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları Atatürk ve İnönü*, çev. Muzaffer Aşkın, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 2000, s. 76.

¹⁴⁸ John Grew, *İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları Atatürk ve İnönü*, çev. Muzaffer Aşkın, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 2000, s. 78.

2.1 SERBEST FIRKA'NIN KURULMASI

1923 yılında Atatürk, Halk Fırkası'nı kurmuştu. Atatürk ile fikir ayrılığına düşen ve onun “*tek adam olması*” endişesini duyan Milli Mücadele arkadaşlarından Kazım Karabekir ve Refet Bele, 1924'te Halk Fırkası'na karşı bir muhalefet partisi olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. 1925 yılına gelindiğinde Şeyh Said İsyanı'nın patlak vermesiyle Terakkiperver Fırkası kapatılmış, İstiklal Mahkemeleri kurularak idamlar gerçekleştirilmiş, Takriri Sükûn Kanunu ile basın susturulmuş ve ülkede otoriter tek parti rejimi hâkim olmuştur.

1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ve iktidara karşı “aşırı muhalif” olması sebebiyle İsmet İnönü, Atatürk ile anlaşarak 8 Kasım 1924'te başbakanlık görevinden istifa etmiştir.¹⁴⁹ Bunun üzerine Atatürk, kendisine yakınlık ve güven duyduğu meclis reisi Fethi Okyar'a kabinenin teşkili görevini vermiş ve başbakanlığa getirmiştir. 1924 yılında olduğu gibi Atatürk, 1930 yılında da Okyar'ı tekrar sahneye çıkartmıştır. Sadık bir muhalif parti kurmak için Okyar'ı en iyi seçenek olarak gördüğü belirtilmiştir.¹⁵⁰

Serbest Fırka, Terakkiperver Fırkası'ndan birçok yönüyle ayrılmaktadır. Kurucuları Atatürk ve inkılaplara karşı kişiler değillerdi hatta bizzat Atatürk'ün teşviki ile kurulmuştu. Bu anlamda “*yapay bir girişim*”¹⁵¹ olarak değerlendirilmektedir. Şevket Süreyya Aydemir de bu konuda Serbest Fırka'yı kuruluş bakımından suni ve köksüz olduğuna dikkat çekerek yeni partinin yalnız Atatürk tarafından düşünülerek oluşturulan bir girişim olduğunu ifade etmiştir.¹⁵² Halk Fırkası milletvekili Hilmi Uran da Serbest Fırka'nın Atatürk'ün yakınlarına kurdurulmasının sebebini yeni partinin öncelikle Atatürk için bir emniyet ve icabında bu partinin kaldırılması tedbirini de içerdiğini belirtmiştir.¹⁵³ Yakup Kadri de İsmet İnönü'nün Takriri Sükûn Kanunu'n kendisine verdiği emniyet ve huzurla uzun bir müddet dinlendiğini ve artık şartların onu tekrar politika arenasına inmek zorunda bıraktığını ifade etmiştir.¹⁵⁴

¹⁴⁹ “İsmet İnönü”, Biyografya, son erişim tarihi: 14 Mayıs 2021,

<https://www.biyografya.com/biyografi/10700> . (Aşırı muhalif vurgusu, metnin orijinalinde yapılmıştır.)

¹⁵⁰ Andrew Mango, *Atatürk*, çev. Füsün Doruker, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1999, s. 454.

¹⁵¹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s. 245. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012, s. 118.

¹⁵² Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965, s.366.

¹⁵³ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, haz. Cem Çobanlı ve Pınar Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 194.

¹⁵⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968, s. 89.

Serbest Fırka deneyiminin gerçekleştiği dönemde hem Kemalist elit ile halk arasında bir yabancılaşma mevcuttu hem de vatandaşlar arasında genel itibariyle etnik ve dini kategorize ayrımı vardı. Bu ayrımlaşma ve yabancılaşmanın yanı sıra birde ekonomi merkezli sıkıntılar çok büyüktü. Bu sıkıntılardan dolayı halkın Serbest Fırka'ya olan eğilimi, Serbest Fırka'nın Batı Anadolu turundaki ve teşkilatlanmasındaki başarısına yansımıştır. Bu dönemde Serbest Fırka, geleneksel ve dini inançtan kopuşun yarattığı buhran ve ekonomik alandaki sorunların doğurduğu krizin içinde bir kurtarıcı olarak görülmüştür.¹⁵⁵ Seçkincilikten çok kitleliliği benimseyen Serbest Fırka, iktidarın devletçilik esaslı ekonomi politikalarına karşı liberal görüşü savunmuştur.

Atatürk ve Fethi Okyar

Atatürk ve Fethi Okyar arasında eskiye dayanan sıkı bir dostluk ilişkisi olması, Serbest Fırka'nın başına neden Okyar'ın getirildiği sorusuna bir nevi cevaptır. 1890'lı yıllarda Manastır Askeri Lisesi'nde başlamış olan birliktelikleri, sonrasında Harbiye'de daha da kuvvetlenmiştir. Sultan Abdülhamit'e karşı meydana çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde siyasi faaliyet göstermeleri¹⁵⁶ ve gündelik hayatta da birçok noktada buluşmaları ikili arasındaki dostluğu pekiştirmiştir. İstibdata¹⁵⁷ karşı çıkmaları, hürriyeti ve Batı kültürünü benimsemeleri ortak noktaları olmuştur.

İkilinin birlikte bir gazete deneyimi de olmuştur. 1918 döneminde kamuoyunu etkilemek için yayın hayatı 51 gün süren *Mimber* adlı bir gazete çıkarmışlardır.¹⁵⁸ Bunların yanı sıra Fethi Okyar, ekonomik konularla da yakından ilgilenmiş ve çalışmalar yapmıştır. Ekonomide akım başlatan Britanyalı İktisatçı Maynard Keynes'in kitabını Türkçeye çevirmiştir ve liberal iktisat ilkelerini benimsemiştir.¹⁵⁹

Yeni parti lideri olarak Fethi Okyar'ın seçilmesinde dönemin Amerikan Büyükelçisi Joseph Grew, Okyar'ın Fransız ekonomi çevreleri ile yakın ilişkilerde olmasının, Osmanlı'dan kalan borçlar için ihtiyaç halinde Fransa'dan borç alınabilmesinde kolaylık sağlayabileceği fikrinin etkili olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca

¹⁵⁵ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 17-19, 74.

¹⁵⁶ 1908-1913 dönemi İttihat ve Terakki içinde bu ikili, Talat, Enver ve Cemal Paşalardan oluşan genel merkezin oturumuna karşı çıkmışlardır.

¹⁵⁷ Hiçbir hakkın ve özgürlüğün bulunmadığı tek adam yönetimi.

¹⁵⁸ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 19.

¹⁵⁹ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, s. 737.

yeni partiyi İsmet İnönü'ye karşı bir denge unsuru olarak nitelendirmiştir.¹⁶⁰ Ünlü tarihçi Lord Kinross¹⁶¹ ise Atatürk'ün Fethi Okyar'ın seçmesindeki sebebin onu istediği gibi yönetebileceğini bilmesi olarak belirtmiştir. Ayrıca Okyar'ın Fransa'daki parlamenter sistemin işleyişini iyi bilmesinden dolayı da seçildiğine değinmiştir.¹⁶²

Fethi Okyar, 20 Kasım 1930 tarihinde not düştüğü anılarında 1930'un 22 Temmuz günü ailesiyle birlikte Paris'ten Yalova'ya geldiğini, orada iken Atatürk'e telgraf çekerek İstanbul'a geçmek ve iznini orada kullanmak istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Atatürk, hemen bir cevap yollayarak ertesi akşam için huzuruna çağırmıştır.¹⁶³ Ertesi gün Okyar, Atatürk'ten önce ortak arkadaşları olan Fuat Bulca ile konuşmuş ve Bulca, "*Sana bir muhalif fırka teklifi yapılacak, sakın kapılma yoksa sana yazık olur,*" diyerek Okyar'a uyarıda bulunmuştur.¹⁶⁴

Fethi Okyar'ın anılarında bahsettiği üzere Atatürk, bir muhalif parti kurulmasının gerekliliğini bir yıl kadar önce düşünmüş ve bunu çevresindeki bazı isimlerle paylaşmıştır. Öncelikle Halk Fırkası içinde bir hizip oluşturulması fikri hâkim iken İsmet İnönü buna kesin bir tavırla karşı çıktığı için bu fikrin üzerinde çok durulmamıştır.¹⁶⁵ 25 Temmuz 1930 günü, Atatürk'ün Fethi Okyar'a muhalif parti düşüncesini açtığı sırada Kazım Paşa da Atatürk'ün ilk fikrinden yola çıkarak yeni rejime adım atılırken muhalif partinin Halk Fırkası içinde başlamasının daha uygun olacağını belirtmiştir. "*Hükümet eliyle bir suni muhalefet yerine bu şekilde oluşturulan muhalefetin hem daha tabi olacağı,*"¹⁶⁶ ve "*Hem de demokrasi açısından daha yumuşak bir geçiş olacağını,*"¹⁶⁷ ileri sürmüştür. Fethi Okyar da bu fikre katılmıştır. Atatürk, İsmet İnönü ile daha önce görüşmüş olacak ki İnönü'nün bu fikri kabul etmediğini o yüzden çarenin yeni bir parti kurmakta olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁸ Serbest

¹⁶⁰ Ufuk Erdem, "Serbest Cumhuriyet Fırkasına İlişkin İngiliz Büyükelçiliğinin Raporu", *CTAD*, 12/23 (2016), s. 10.

¹⁶¹ İskoç soylu yazar, Atatürk hakkındaki biyografisi ve Ortadoğu ülkelerine ilişkin diğer eserleriyle ün kazanmıştır.

¹⁶² Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, s. 737.

¹⁶³ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 97.

¹⁶⁴ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, haz. Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s.378. Ayrıca bkz: Mete Tunçay s. 252.

¹⁶⁵ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 66. Ayrıca bkz: Çetin Yetkin s.32-33.

¹⁶⁶ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 4.

¹⁶⁷ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 67.

¹⁶⁸ Çiğdem Erdem, "Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme", *Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15/1 (2013), s.6.

Fırka, kurulmadan dört ay kadar önce Atatürk'ün İnönü ile bu konuyu paylaştığına dair bilgi, “*Akşam Gazi ile Marmara’da yeni intihap, muhalif fırka intihabı. Fethi Beyin muhalefet riyaseti görüştük,*” ifadeleriyle İnönü’nün 20 Nisan 1930 tarihinde günlüğüne aldığı notta yer almaktadır.¹⁶⁹

Asım Us da hatıralarında İsmet İnönü’nün yeni parti kurulacağını önceden bildiğine dair aralarında geçen şu konuşmayı aktarmıştır:

“1930’da İsmet Paşa dedi ki; ... Nasıl ki garp memleketleri münakaşa ve mücadeleye alışmış ise biz de alışacağız. Ancak şimdilik fırka meselesinden bahsi muvafık bulmam, daha bir buçuk sene var. Bir sene sonra görüşülebilir. Fethi Bey ile aramızda telakki farkı var. Onun başka bir fırka başına geçmesi düşündük fakat bilmiyoruz kabul eder mi? Çünkü ne de olsa bunda bir risk vardır.”¹⁷⁰

Ayrıca Asım Us, İsmet İnönü’nün bu konuşmada yeni parti için bir senelik zamandan bahsettiğini fakat Atatürk’ün bir ay sonra bu işe giriştiğine de dikkat çekmiştir.

Atatürk, bir muhalif parti kurulması kararını açıklamak üzere 28 Temmuz 1930 günü sofraya etrafında toplantı yapmıştır. Kalabalık bir yemeğin ardından sofradakiler kalkarken Fethi Okyar’a durması konusunda işaret etmiştir. Kazım Paşa da yanlarında kalmıştır. Atatürk, önce Kazım Paşa’ya halkın şikâyetlerini sormuş sonrasında Fethi Okyar’a yönelmiş ve “*Siz hariçten geliyorsunuz orada vaziyetimiz nasıl gözükmektedir?*” diye sormuştur. Bunun üzerine Fethi Okyar şu şekilde cevap vermiştir:

“Mali ve iktisadi vaziyetimiz pek fena gözükmektedir, dış borçlardan dolayı da memleketin konumu sarsılmıştır ve hükümetin başarısız mali atılımları kötü sonuçlar doğurdu.”¹⁷¹

Atatürk:

“Memlekette muhalif bir parti kurmak lazımdır. Böyle bir parti kurulursa Meclis’te münakaşa daha serbest olur. Mesela, siz böyle bir partinin başına geçerseniz bildiklerinizi serbestçe Meclis’te söylersiniz; bu suretle uygulamada görülen birçok hataların önü alınmış olur.”¹⁷²

diyerek Fethi Okyar’a yeni kurulacak olan muhalif partinin başına geçmesi için teklifte bulunmuştur.

¹⁶⁹ İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973) 1. Cilt*, haz. Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2001, s. 148.

¹⁷⁰ Asım Us, *Hatıra Notları*, haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Kitabevi, 2012, s. 7.

¹⁷¹ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, haz. Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s. 386.

¹⁷² Utkan Kocatürk, “Kaynakçalı Atatürk Günlüğü”, son erişim tarihi: 15 Nisan 2021, s. 439, http://www.ataturk.de/turk_Kaynakcali_Ataturk_Guenluegue.pdf .

Atatürk, Fethi Okyar'a "*Fikirlerinizi serbestçe söylersiniz size güvenim tam,*" dese de Okyar, İsmet İnönü'nün samimiyetine güvenmediği ve başına gelebilecekleri az çok tahmin edebildiği için Atatürk'e, "*Beni affedin ama İsmet Paşa ile karşı karşıya getirmeyiniz,*" demiştir.¹⁷³

Ertesi gün İsmet İnönü de Atatürk ve Fethi Okyar'a katılmış ve yeni muhalefet parti meselesi konuşulmuştur. Okyar, "*Ülkemizde muhalefete tahammül pek yoktur, şimdiye kadar olan örnekler bunu ispatlamaktadır ve basın da hür değildir,*" demiştir.¹⁷⁴

Bunun üzerine ise Atatürk:

*"Bugünkü manzaramız bir diktatör manzarasıdır. Halbuki Cumhuriyeti kendi şahsi menfaatim için yapmadım. Hepimiz fanimiz ve ben öldükten sonra arkamda kalacak müesseseler, bir istibdat müessesesidir. Ben millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o suretle geçmek istiyorum,"*¹⁷⁵

şeklinde karşılık vermiştir.

Atatürk, Fethi Okyar'a yeni bir parti kurma arzusunda olduğunuzu, bana "Reisicumhur ve Halk Fırkası Reisi" sıfatlarıyla hitapta bulunarak bir mektupla nasıl telakki edeceğimi (karşılama) sorar ve ben de uygun bir cevap verdikten sonra işe başlarsınız demiştir. Okyar, o zamanlar bu hitap meselesinin tam olarak ne ifade ettiğinin pek üzerinde durmamıştır.¹⁷⁶ Okyar, Paris elçiliği yaptığı dönemde memleketin vaziyetini uzun zamandır hariçten gözlemleyerek iktidarın uygulamalarında eksiklikler bulunduğunu, bunları iyileştirmek ve mecliste tartışma vazifesini yerine getirmek adına yeni bir partinin zaruri olduğu kanaatlerini şu sözlerle Atatürk'e bildirmiştir:¹⁷⁷

*"Hükümetin millet işleri hakkında ciddi hesap istemeyi temin etmek ve bu işlerde hata varsa herkesin gözü önünde cereyan edecek serbest münakaşa neticesi tashihe çalışmak gayelerinin husul bulmasına herkesten evvel zatınızın taraftar olduğuna şüphe etmem."*¹⁷⁸

¹⁷³ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 102.

¹⁷⁴ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, haz. Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s. 391.

¹⁷⁵ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s.252.

¹⁷⁶ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, haz. Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s. 414-415.

¹⁷⁷ "Fethi Bey Dün Fırkanın Programını İkmal Etti", *Politika*, 11 Ağustos 1930, s. 1.

¹⁷⁸ "Fethi Beyin Mektubu", *Vakit*, 11 Ağustos 1930, s. 1.

Atatürk'ün mektupta kendisine “*Reisicumhur ve Halk Fırkası Umumi Reisi*” sıfatlarıyla hitap edilmesini şart koşmasının sebepleri düşünüldüğünde kendisini her ikisinin de sahibi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Cemil Koçak'ın aktardığı üzere, Hasan Rıza Soyak'ın da bu konudaki “*Türkiye’de tek partili rejime dayanan bir diktatörlük vardı ve Atatürk’te bu rejimin yegâne sahibi olarak görülmekteydi,*” şeklindeki ifadeleri dikkat çekicidir. Fethi Okyar'ın da bu mektuplaşmayla adeta izin almasıyla bu görüşü taşıdığı anlaşılmaktadır¹⁷⁹ çünkü 1924 Anayasası kapsamında parti kurmak zaten serbestti. Fransız basını da Atatürk ve Fethi Okyar arasında geçen bu mektuplaşmanın göstermelik olduğunu vurgulamıştır. Atatürk'ün kendi güdümünde bizzat kendisinin yeni bir parti oluşturduğunun farkında olduklarını da belirtmiştir.¹⁸⁰

Cemil Koçak'ın aktardığı üzere, Fethi Okyar'ın mektubunun iki versiyonu bulunmaktadır. Basına yansıyan mektup Okyar'ın Atatürk'e direk gönderdiği mektup değildir çünkü üzerinde birkaç değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklik basit kelime değişiklikleri olarak görülse de aslında önemlidir. Yazılan orijinal metinde, “*Yeni bir fırka ile siyasal mücadele sahnesine girmek azmindeyim,*” cümlesindeki “*azim*” sözcüğü “*arzusundayım*” sözcüğü ile değiştirilmiştir çünkü bu sözcükle “*arzusunu gerçekleştirmek*” için izin gerekecektir.¹⁸¹

Atatürk, Fethi Okyar'ın mektubuna cevaben; “*Serbest münakaşa benim gençliğimden beri âşık ve taraftar olduğum bir sistemdir,*” demiştir.¹⁸² Mektupta en dikkat çeken nokta, Atatürk'ün cumhurbaşkanı olduğu sürece kanuni vazifeleri, iktidarda olan ve olmayan tüm partilere karşı adil ve bitaraf (tarafsız) olacağına emin olmalarını belirterek yeni partinin her türlü siyasi faaliyetinde bir engele uğramayacağına dair garanti vermesidir. Yeni partiyi destekleyen *Yarın* gazetesi Atatürk'ün bu sözlerini şu şekilde yorumlamıştır:

“Ecnebi devletlerde muhtelif tarzları olduğu gibi, bizde Gazinin temsil ettiği Reisicumhurluk bir süsten mahdud olamaz. Büyük Reisimiz, her zaman için milletin yol göstericisi, azam mürşididir. Halkın rehberidirler. ... Zira Gaziye yalnız tek fırka şefi olmak yaraşamazdı. O Halk Fırkasını evvelce yüksek himayesine

¹⁷⁹ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 65.

¹⁸⁰ Fatih Selçuk, “Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)”, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2020, s. 386.

¹⁸¹ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 173, 176.

¹⁸² “Gazi Hazretlerinin Cevapları”, *Politika*, 12 Ağustos 1930, s. 3.

almış olabilirdi. Fakat vatanın ve Türklüğün tabii reisi olduğunu asla unutamazdı. İkinci vazife birinciden çok daha ulvi idi. Biri arızı idi; diğeri asli. Nitekim arızayı bizzat izale büyüklüğünü de gene kendiliklerinden izale ettiler. Bundan sonra Büyük Mustafa Kemal bitaraf fırkacılık fevkinde ve fakat 14 milyon Türk vatandaşın sinesinde.”¹⁸³

Fethi Okyar, Atatürk’ün, “*En çok kavgalı olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim, bu benim için yüksek bir zevk olacaktır!*”¹⁸⁴ şeklindeki ifadelerini halka bildirmesinin ve “*İki fırkaya karşı, bir baba iki öz evladına nasıl davranıyorsa ben de öyle davranacağım,*”¹⁸⁵ sözünün kendisi için esaslı bir düstur olduğunu anılarında dile getirmiştir.¹⁸⁶ Böylelikle Serbest Fırka, “*Atatürk’ün öncülüğü ve teşviki ile,*”¹⁸⁷ Fethi Okyar liderliğinde 12 Ağustos 1930 yılında kurulmuş ve 17 Kasım 1930’da da feshedilmiştir.

Nuri Conker’in aktardığı üzere, Ahmet Ağaoğlu ve İsmet İnönü arasında geçen bir konuşmada Ağaoğlu, Barem Kanunu’nun ülkedeki ekonomiyi altüst ettiğini söyleyerek iktidarı sık sık eleştirmekteydi. Ülkenin üzerine 12 milyonluk bir yük yüklendiğini belirterek milletvekilleri 400 lira alırken 500 liraya çıkmasının lüzumunu sorguluyordu. İnönü’nün, “*İnsanlar para istiyor siz anlayamazsınız,*” demesi üzerine Ağaoğlu, “*Köylünün emeğiyle kazandığından kesip milletvekillerine, büyük memurlara ve kumandanlara verilmesi kimsenin hakkı değildir,*” diyerek tepki gösteriyordu. Ağaoğlu’nun iktidarı bu şekildeki eleştirilerinden dolayı Atatürk, hoşnut olduğu için Ağaoğlu’nun da muhalif parti tarafına geçmesini istemiştir.¹⁸⁸

Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka’nın bir plan üzerinde oluşturulmasından dolayı tereddüt duymuş ve bunu dile getirmiştir. Atatürk’ün tarafsız kalmaması halinde Serbest Fırka’nın doğmadan öleceğine de dikkat çekmiştir. Halk Fırkası, seçimleri

¹⁸³ Arif Oruç, “Ona Yaraşan Vecizeler”, *Yarın*, 11 Ağustos 1930. Aktaran: Halis Çanakçı, “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Yarın Gazetesine Yansıması”, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, 2008, s. 22-23.

¹⁸⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965, s.368.

¹⁸⁵ “Gazi Hz.nin Cevabı”, *Milliyet*, 11 Ağustos 1930, s. 1.

¹⁸⁶ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar’ın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 117.

¹⁸⁷ Ufuk Erdem, “Serbest Cumhuriyet Fırkasına İlişkin İngiliz Büyükelçiliğinin Raporu”, *CTAD*, 12/23 (2016), s. 9. (İngiliz Büyükelçisi George Clerck Türkiye hakkında hazırlamış olduğu 1930 tarihli yıllık raporunda SCF’nin Türkiye’deki baskıcı politikalar, ekonomik zorluklar ve insanlar arasındaki hoşnutsuzluklar dolayısıyla kurulduğunu yazmaktaydı. Ayrıca Clerck siyasi ortamdaki genel hoşnutsuzluklar dolayısıyla İsmet Paşa’nın sorumlu tutulduğunu, Paşa’yı görevden uzaklaştırmak için Gazi’nin Fethi Bey’i cesaretlendirip cumhuriyetçi ve laik bir muhalefet partisi kurdurduğu görüşündeydi.)

¹⁸⁸ Yaşar Gürsor, *Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker*, İstanbul: Günötesi Yayıncılık, 2020, s. 158-159.

kaybettiği takdirde Atatürk'ün bunu kendisi için ağır bir yenilgi olarak görmesi ve buna karşı da tepki vermesi ihtimaline karşı Aġaoġlu, Atatürk'ün tarafsız kalacağına dair kamuoyuna bir ilanda bulunması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸⁹ Bunun üzerine Atatürk, yeni partiye para desteği vereceğini, yakın arkadaşı Nuri Conker'i ve kız kardeşi Makbule Hanımı da yeni partiye dâhil ettireceğini bildirmiştir. Böylece Aġaoġlu da bu sözleri bir teminat görerak partiye dâhil olmuş ve Serbest Fırka'nın fikir babası olarak iktidara karşı çetin bir mücadele vermiştir.

Serbest Fırka'nın ilk kadın üyesi olan Makbule Hanım'ın dostlarından Adile Hanım da yeni partiye ikinci kadın üye olarak katılmıştır.¹⁹⁰ Adile Hanımın şu beyanatu dikkat çekicidir:

“Eski fırka sulh olduğunda bize, ahaliye refah vadetmişti. Bunun biz kadınların istediği birçok şeylerin olmadığını gördüğümden, önünde büyük nurlar gördüğüm yeni fırkaya girdim. Ben şimdi kadınlık için, erkeklerden ayrı bir tez görmüyorum. Bunun için Türk kadını, her Türk erkeğinin hakkına sahip bulunmalıdır.”¹⁹¹

Kadınların yeni partiye girmeleri gündemde yer almaya devam etmiş¹⁹² ve Serbest Fırka'nın üye kayıtlarının başlamasının ardından kayıt olanların çoğunluğun kadınlardan olduğu *Cumhuriyet*'in şu karikatüründe dikkat çekmektedir.

Şekil 2: *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1930, s. 1.

¹⁸⁹ Ahmet Aġaoġlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 35-36.

¹⁹⁰ “Fethi Bey Yalova’ya Gitti”, *Cumhuriyet* 19 Ağustos 1930, s. 1.

¹⁹¹ “Yeni Fırkaya İltihak Edecek Başka Mebuslar Var mı?”, *Akşam*, 21 Ağustos 1930, s. 2.

¹⁹² “S. Firkadan Haber”, *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1930, s. 1.

Kadınların Serbest Fırka'ya yönelmesini *Politika* gazetesi ise şu karikatürle ifade etmiştir.

Şekil 3: *Politika*, 14 Ağustos 1930, s. 1.

Kadınlar Birliği'nin başkanı Nezihe Muhittin de Serbest Fırka'ya üye olmuştur.¹⁹³ Sonrasında da Nezihe Muhittin gibi kadın hareketlerinin öncüsü olan önemli bir isimin önderliğinde birçok kadın yeni partiye dâhil olmuştur.

Nezihe Muhittin üye olmasının ardından şu açıklamada bulunmuştur:

*"Halk Fırkası da samimidir. Fakat bu yeni fırka tamamıyla yeni bir hareket vesilesidir. Prensipleri daha iyi ve ciddidir. Vaitlerini (vaatlerini) tatbikat itibarıyla çok ehemmiyetli buluyorum. Yeni fırkaya daha birçok kadının girmesini temin için çalışacağım."*¹⁹⁴

Nezihe Muhittin'in yeni fırkaya dâhil olması konusunda *Politika* gazetesi,

*"Nezihe Muhittin Hanıma sormuşlar: daha geçenlerde Halk Fırkasına girmek istemiştiniz, şimdi yeni fırkaya girdiniz, bu nasıl şey? ... Ben de ihtiraslı bir kadınıym demiş, intihabatta unutulmak istemiyorum. Kadınlar ne kadar olsa da daha açık kalplidirler,"*¹⁹⁵

ifadeleriyle eleştiride bulunmuştur.

¹⁹³ "Güle Güle", *Vakit*, 22 Ağustos 1930, s. 5.

¹⁹⁴ "Fırka Teşkilatı Genişliyor", *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1930, s. 4.

¹⁹⁵ "Politika Sözler", *Politika*, 26 Ağustos 1930, s. 1.

Süreyya İlmen de Serbest Fırka'ya katılan önemli isimlerden biridir. Halk Fırkası'ndan ayrılıp Serbest Fırka'ya geçmesindeki en önemli sebebin iktidarın uyguladığı yanlış politikalar olduğunu belirtmiştir. İktidarın kendisinin ve politikalarının yeteri kadar denetlenemediğini ifade eden İlmen, daha önce iktidara yönelik eleştirilerde bulunduğunu ve bu konuda Atatürk'ten uyarı aldığına da değinmiştir. Halk Fırkası milletvekilliği sırasında şehircilik konularında kanun tekliflerinde bulunmuş fakat Halk Fırkası milletvekilleri uyarıda bulunarak yapmamasını söylemişlerdir. Atatürk de bu konuda memlekette yeni inkılap mı yapmak istiyorsun diyerek tepki göstermiştir. Bunun gibi sebeplerden dolayı İlmen, Serbest Fırka'ya dâhil olmak istediğini ve Halk Fırkası'na göre yeni partinin bir programı olması sebebiyle daha düzenli çalışacaklarına inandığını ifade etmiştir. Ayrıca Halk Fırkası içinde susturulan milletvekilleri için yeni partinin bir fırsat olduğuna da değinmiştir. Halk Fırkası'nın halktan kopuk olduğunu söyleyerek milletvekillerin de halktan kişiler değil de seçkin ve devletle işi olan kişiler olduğunu söyleyerek bu kişilerin iktidardan geçimlerini sağladıkları için iktidar aleyhine konuşmadıklarına dikkat çekmiştir.¹⁹⁶

Politika gazetesi, Süreyya İlmen'in İstanbul milletvekilliğini bırakıp yeni partiye geçme konusundaki açıklaması için, “*Özrü kabahatinden büyük,*” şeklinde ifadeler kullanmıştır. İlmen'in iktidar aleyhine konuşmalarından dolayı daha önce Ankara tarafından ağzına kilit vurulduğunu belirterek yeni partinin onun imdadına yetiştiğini yazmıştır. Ayrıca daha önce de İlmen'in mecliste kendi hususi işleri için tekliflerde bulunduğunu söyleyerek tepki göstermiştir.¹⁹⁷

Mehmet Emin Yurdakul, Hasan Tahsin ve Refik İsmail gibi önemli isimler de yeni partide yer almışlardır. Serbest Fırka üyelerinin ortak özellikleri Atatürk'e yakın İsmet İnönü'ye muhalif olmaları ve liberal görüşe sahip olmalarıdır.

İsmet İnönü, yeni partinin kurulmasına yönelik şunları söylemiştir:

*“Yeni fırkayı pek tabi olarak telakki ettim. İnşallah memleket için hayırlı olacaktır. Biz yaptıklarımızı bilerek ve inanarak takip eden adamlarımız. Tabi işlerimizi kuvvetle (kuvvetle) ve imanla müdafaa edeceğimize şüphe etmeyiniz.”*¹⁹⁸

Yeni partiye Halk Fırkası'ndan geçecek olanların çok olduğu söylendiğinde de İsmet İnönü, “*Bilmiyorum zannetmem, herkes serbesttir,*” demiş ve “*Anlaşıyor ki,*

¹⁹⁶ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951, s. 70.

¹⁹⁷ “Bir Mebus Fırka Değiştirebilir Mi?” *Politika*, 5 Eylül 1930, s. 1.

¹⁹⁸ “İsmet Paşa Fikrini Söylüyor”, *Son Posta*, 11 Ağustos 1930, s. 1.

*eski arkadaşımın büyük meseleler üzerinde ciddi münakaşalar yapacağız,” diye de eklemiştir.¹⁹⁹ Fethi Okyar’ın Atatürk’e yazdığı mektubu “şiddetli” olarak yorumlayan milletvekillerine karşı İnönü, partisinin ve iktidarın çok kuvvetli işleri olduğunu, harici siyasette başarılı bir politika yürütüldüğünü ve sırası geldikçe kamuoyunu aydınlatacağını bildirmiştir. İnönü, hassas noktası olan demiryolu eleştirisine değinerek demiryoluna hücumun boş olduğunu belirtmiştir. *Politika* gazetesi de memleketin yararına olacak, hakikat çerçevesinde takip edecek ve eleştiride bulunacak böyle bir oluşuma taraftar olanların en başında İsmet İnönü’nün yer aldığını yazmıştır.²⁰⁰*

Serbest Fırka’nın Programı

Fethi Okyar, *Milliyet* gazetesi muhabirine verdiği beyanatta, partisinin özellikle adli ve mali meselelere önem vereceğini bildirmiştir.²⁰¹ Serbest Fırka’nın programı iktisadi ve siyasi fikirleri içeren 11 maddeden oluşmaktadır.²⁰²

Birinci maddede, Serbest Fırka’nın cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik ilkelere bağlı olduğu ve bu gayede ilerleyeceği belirtilmiştir.²⁰³ İkinci maddede Serbest Fırka’nın en çok eleştirdiği konulardan vergi meselesine değinilmiş ve “*Halkın verebileceği kadar vergi alınmalıdır,*” şeklinde ifade edilmiştir.²⁰⁴ Üçüncü maddede ise demiryolu projesinin ağır mali yükünün tek bir nesle yüklenmesinin hata olduğuna dikkat çekilmiştir. Dördüncü maddede para politikası öne çıkarılmış ve Türk parasının değerinin saptanmasıyla birlikte ülkemizde yabancı sermayenin önünün açılarak kalkınmayı sağlamanın amaçlandığı bildirilmiştir.²⁰⁵

Beşinci maddede ticari girişimlerde devlet müdahalesine karşı olunduğu belirtilmiş, altıncı maddede ise Ziraat Bankası’nın köylüler için kredi zorluklarının kolaylaştırılmasına yer verilmiş ve yedinci maddede de köylüler ve tüccarlar için ortak şikâyetleri olan ihracatın daha fazla desteklenmesi yönünde çaba sarf edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁰⁶ Sekizinci maddede devlet dairelerindeki rüşvet ve suiistimallerle mücadele edileceği ve dokuzuncu maddede de mahkemelerin

¹⁹⁹ “Program Dahiliye Vekaletine Gönderiliyor”, *Politika*, 12 Ağustos 1930, s. 1.

²⁰⁰ “Yeni Fırka”, *Politika*, 13 Ağustos 1930, s. 1, 7.

²⁰¹ “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Tescili İstendi”, *Milliyet*, 13 Ağustos 1930, s. 1.

²⁰² “Yeni Fırkanın Programı”, *Akşam*, 13 Ağustos 1930, s. 1.

²⁰³ “Fethi Bey İzahat Veriyor”, *Politika*, 13 Ağustos 1930, s. 7.

²⁰⁴ “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Programı”, *Vakit*, 13 Ağustos 1930, s. 1.

²⁰⁵ “Program”, *Milliyet*, 13 Ağustos 1930, s. 1.

²⁰⁶ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 80.

işlerindeki aksaklıkların giderilerek süratle iş yapmaları için sıkı teftişler yapılacağı vurgulanmıştır.²⁰⁷

Onuncu maddede, “Fırka dış politikada komşu devletlerle dostluk siyaseti yürütecektir,”²⁰⁸ ifadesi ile ekonomik buhranın kurbanları arasında yer alan komşu devletlerden Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan ile yakın ekonomik ilişkiler yürütülmesinin gerektiği belirtilmiştir.²⁰⁹ Son maddede ise tek dereceli seçimler meselesine ve kadınların temsil hakkının müdafaa edileceğine yer verilmiştir.²¹⁰

Ayrıca Eyüp Öz’ün belirttiği gibi, Serbest Fırka’ya ait belgelerde yer almayan fakat basına yansıyan bazı demeçlerde Fethi Okyar, partisinin azınlıkları da önemseyeceğini vurgulamış ve dil, din ve ırk ayırmaksızın herkesin kanun önünde eşitliğini savunmuştur. Partinin tüzüğü, 27 Ağustos 1930’da yayınlanmıştır ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, partinin prensipleri doğrultusunda bir Türkiye vizyonu sunmakta iken ikinci bölümde ise partinin işleyişi için temel aldığı esaslar ve teşkilat yapısı üzerinde durulmuştur.²¹¹ Temelinde Serbest Fırka tüzüğü, liberalizmin iki temel esasına dayanmaktadır. Birincisi, devletin ekonomik alandaki müdahalesine izin verilmeyecek ve ikincisi de sivil toplumun gelişimi toplumsal aktörlere bırakılacaktır.²¹²

Fethi Okyar, beyanatında vergilerin çok ağır olduğunu söyleyerek vergilerin kaldırılabilirliği kanaatinde olmadığını fakat herkesin ödeyebileceği bir hale getirilebileceğini belirtmiştir. Müller’in raporunu da dikkatle okuduğunu ve rapordaki bütün değerlendirmelere katıldığını söyleyerek, “*Eleştirilerimi duymak isteyenler bu raporu okusunlar,*” demiş ve bu rapor çerçevesinde demiryolu projesine ve tekelleştirmelere karşı eleştiride bulunmuştur.²¹³

Bunun üzerine *Politika* gazetesi, Müller raporuna istinaden yeni rapor yayımlayan Schacht raporuna ilişkin, paranın istikrarını sağlamak için önce bazı tedbirler almak mecburiyetinden bahsedildiğini, iktidarın bu meseleyle meşgul

²⁰⁷ Barış Ertem, “Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2010), s. 78-79.

²⁰⁸ “Yeni Fırkanın Programı”, *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930, s. 4.

²⁰⁹ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 80.

²¹⁰ “Yeni Fırkanın Programı”, *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930, s. 4.

²¹¹ Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalefet Ege*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s.73-74.

²¹² Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 84.

²¹³ “Fethi Beyin İstanbul’da Faaliyeti”, *Politika*, 17 Ağustos 1930, s. 1.

olduğunu ve 6 aydır gerekli tedbirlerin alındığını ifade etmiştir. Müller'in Türk yönetiminin bilgileri eksik verdiği söylemine de değinerek,

“Biz eminiz ki hükümet, gerek Müller’e gerek Şaht’a (Schacht) verdiği raporlarında efkari umumiyemizin bilmesini istemediği hiçbir gizli nokta yoktur... Türkiye’nin iktisadi ve mali vaziyeti sırasıyla M. Fisering, Müller, Şaht, Kont Volpi ve sonra da M. Morf tarafından tetkik edilmiştir. Her biri kendi görüşlerine göre farklı fikirler ortaya koymuşlardır. Hükümet tüm bu görüşleri göz önüne alarak hakiki vaziyeti bulmaya çalışmıştır. Hükümet, iktisat ve mali vaziyetimizin tetkikinde asla nikbin davranmış değildir. Lüzumsuz yere ufukları karanlık göstermeye hiçbir fayda yoktur,”²¹⁴

şeklindeki ifadelerle tepki göstermiştir.

Politika bir başka haberinde de,

“Firavunlar zamanındaki gibi sihirli değnekle iktisadiyatımızın bir anda düzeleceğine kani değiliz fakat iktisadiyatımızı, tıpkı milli mücadele senelerinde sarfettiğimiz büyük kuvvetler gibi kudretler sarf ederek düzeltereğiz,”²¹⁵

diyerek iktidara destek vermiştir.

Cemil Koçak, Fethi Okyar’ın demiryolu projesi eleştirisinde iktidarın bizzat kendisinin yaptırdığı Müller raporunu esas aldığını ve bu raporun iki noktada özetlenebileceğini belirtmiştir. İlk olarak inşaatın pahalıya mal edildiği öne sürülmüş, ikinci olarak da hatların işletme masrafının hasılatlarından dört misliye kadar fazla çıktığı söylenmiştir.²¹⁶

İnkılap gazetesi, Fethi Okyar’ın Müller raporunu esas almasına karşı İsmet İnönü’nün şu cevabını yayınlamıştır:

“Müller’in raporunu benim politikamın aleyhinde bir hüccet (delil) zannetmek garip bir şeydir. Mili para meselesini mütalaa etmek için getirilmiş olan Müller mali sıkıntılarımızın ana sebeplerini iki noktada hulasa eder (özetlemek); müdafaa milliye masrafları ve şimendifer masrafları. Demek ki M. Müllerin ihtisası haricinde bulunan milli müdafaa ve milli şimendifer noktalarından vuzuh ve kanaat hasıl olursa mali idare noktai nazarından yaptığımız esaslı bir hata yoktur. Milli müdafaa masraflarından şikâyet edecek muarızlarımız (karşı çıkan) varsa ve onlar yuvalarımızın emniyeti için masrafsız bir tulsım keşfetmişlerse pek meraklı olacak olan bu masalı dinlemek hakikaten zevkli olacaktır.”²¹⁷

²¹⁴ “M. Şaht’ın Raporu”, *Politika*, 7 Ağustos 1930, s. 1.

²¹⁵ “Şaht’ın Raporu”, *Politika*, 17 Ağustos 1930, s. 1.

²¹⁶ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 225.

²¹⁷ “İsmet Paşa’nın Nutku”, *İnkılap*, 31 Ağustos 1930, s. 1.

Ahmet Ağaoğlu'nun, "Yeni fırka daha inkılapçıdır," sözüne ve tekelleştirmelerin eleştirilmesine yönelik *Politika* gazetesi, Ağaoğlu'nun daha dün kadar Halk Fırkası içinde yer aldığını fakat şimdi Halk Fırkası'nı eleştirmekte yeni parti lideri Fethi Okyar'ı geçtiğini belirterek tepki göstermiştir. Tekelleştirmeler meselesinde de bunun sadece iktisadi değil siyasi bir takım zaruretlerin neticesi olduğunu ve zaruret kalkar kalkmaz da petrol ve şeker gibi bazı tekelleştirmelerin de derhal kaldırıldığını ifade etmiştir.²¹⁸ Ağaoğlu da *Politika* gazetesine cevaben; öncesinde Halk Fırkası mensubu olduğunu hatta kendisine şakşakçı bile dendiğini belirterek bununla iftihar ettiğini çünkü o zamanlar Teşkilatı Esasiye'ye ve kanuna karşı hareket edilmediğini ifade etmiştir. Sonrasında ise Halk Fırkası'nın doğru yoldan ayrıldığını ve bu konuda şahsi ve hususi şekilde raporlar sunduğuna dikkat çekerek Halk Fırkası'nın bu şekilde ilerleyişine karşı durmaktan çekinmediğini de eklemiştir.²¹⁹

Fethi Okyar, Yunus Nadi'ye verdiği bir röportajda sonsuza kadar iktisadi bir buhrandan çıkmazda kalamayacaklarını, buna çare olarak da Serbest Fırka'nın ileri sürdüğü program öncülüğünde bireylerin iktisadi girişimlerinin iktidar eliyle engellenmesinin son bulması için mücadele edeceklerini ve her türlü serbest teşebbüse destek olarak hayat seviyesinin refaha ulaştırılacağını ifade etmiştir. Ancak o zaman memleketin istiklal ve hürriyetin nimetlerine layık olacağını vurgulamıştır.²²⁰

Fethi Okyar'ın bu röportajına karşılık *Politika* gazetesi şu ifadelerle tepki göstermiştir:

*"Karşı fırka ve organları her sınıf halkın mizacına göre söz söylemeye çalışıyorlar. Yalnız bu milletin akliselim sahibi bir millet olduğunu unutuyorlar... A efendim. İnhisarları kaldıracaksın, vergileri indireceksin de saltanat borçlarının faizlerini nasıl vereceksin? Vergiyi azaltıp masrafı kısmak bir devlet siyaseti olabilir mi? ...Hem bütçenin masraf tarafını çoğaltacak hem de varidat tarafını azaltacak siyaset sözlerine demagoji derler. Bu tatbik kabiliyeti olmayan hayalden başka bir şey değildir."*²²¹

²¹⁸ "Ağaoğlu Ahmet Bey", *Politika*, 20 Ağustos 1930, s. 1.

²¹⁹ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 130-131.

²²⁰ "Fethi Beyin Beyanatı", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1930, s. 1.

²²¹ "Bol Vaatler", *Politika*, 24 Ağustos 1930, s. 1.

2.2 BASININ TUTUMU

Serbest Fırka'nın kuruluş haberini ilk olarak ,“*Siyasi hayatımızda çok mühim ve yeni bir safha!*” manşetiyle *Vakit* gazetesi yayınlamıştır.²²² İktidar yanlısı basın, *Politika* gazetesi başta olmak üzere yeni partinin kuruluşu dair açıklayıcı haberlere yer vermişlerdir. Programın ana hatları hakkında bilgi vererek parti lideri Fethi Okyar'ın yapacağı faaliyetlerden bahsetmişlerdir.²²³ *Cumhuriyet* ve *Akşam* gazeteleri de yeni partinin beyannamesinden, partiye giren üyelere ve özellikle de kadın üyelere bahsetmişlerdir.²²⁴ İsmet İnönü'nün samimi muhalefete tekâmül (olgunluk) göstermek gerektiği sözlerine yer vermiş ve Fethi Okyar ile çok samimi şekilde ayrıldıklarını belirterek İnönü'nün ılımlı yaklaşımına dikkat çekmişlerdir.²²⁵

Atatürk yanlısı basın, yeni partinin kuruluşunu pozitif karşılamıştır. *Milliyet*, yeni parti ile birlikte halkın sorunlarını ulaştırabileceği ve hükümetten hesap sorabileceği yeni bir döneme girilmesi bakımından önemli olduğunu vurgulamıştır.²²⁶ Serbest Fırka'nın doğuşuyla beraber Halk Fırkası'nın Milli Mücadele Dönemi'ndeki aynı ruh ve heyecanla tekrar harekete geçeceğini de belirtmiştir.²²⁷

Milliyet yazarı Falih Rıfkı da bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır:

“*Biz yeni fırka doğarken, bir gün Halk Fırkası'nın yaptıklarından başka işler yapılacağını düşünerek memnun olmuyoruz. Böyle bir hareket kendimize inanmamak olur. Biz bilakis iki taraf arasında fikir kavgalarının Cumhuriyet Halk Fırkası hükümetini kuvvetlendireceğini ve ona daha müstakil, daha sağlam çalışmak için imkan vereceğini bilerek memnun oluyoruz. ... Meşrutiyet muhaliflerinin ihtilafçı kelimesinden başka bir kelimenin anlatamayacağı bir tip yarattı. ... İşte Fethi Okyar'ın fırkası ve yanındaki dostları, bizde asıl muhalif tipini, ihtilafını, terbiyesini vücuda getirerek Türk milletine ihtilafçı kelimesini unutturacaktır.*”²²⁸

Böylelikle *Milliyet*'in muhalif partiye karşı ılımlı olduğu görülmektedir.

Son Posta, *Hizmet*, *Yarın*, *Yeni Asır* ve *Serbes Cumhuriyet* gibi gazeteler yeni partinin yanında yer alan muhalif gazetelerdir. *Son Posta*, ilk sayfa haberlerinde Serbest Fırka'ya oldukça fazla yer vermiştir. “*Fethi Bey neler yapmak için meydana çıkıyor?*” başlıklı yazısında şimdiden 65 milletvekili olduğu ve halk tarafından

²²² “Siyasi hayatımızda çok mühim ve yeni bir safha!” *Vakit*, 8 Ağustos 1930, s. 1.

²²³ “Fethi Bey Dün Fırkanın Programını İkmal Etti”, *Politika*, 11 Ağustos 1930, s. 1.

²²⁴ “Yeni Fırkanın Programı”, *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930, s. 1.

²²⁵ “Başvekilin Yeni Fırka Hakkında Mütalaaları”, *Akşam*, 12 Ağustos 1930, s. 1.

²²⁶ Mahmut Soydan, “Başvekil İsmet Paşa Hazretlerinin Yeni Fırka Hakkında Başmuharririmize Şayanı Dikkat Beyanatı”, *Milliyet*, 11 Ağustos 1930, s. 1.

²²⁷ Mahmut Soydan, “Karşı Karşıya”, *Milliyet*, 31 Ağustos 1930, s. 1.

²²⁸ Falih Rıfkı, “Yeni Fırka Doğarken”, *Milliyet*, 17 Ağustos 1930, s. 1.

memnuniyetle karşılandığına dikkat çekmiş ve yeni partinin çalışmaya hazır olduğunu yazmıştır.²²⁹ “*Fethi Bey: Firkam, memleketi idare fırsatını ettiği gün mesaimiz tam bir muvaffakiyete ulaşacaktır,*”²³⁰ ve “*Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın doğacağı iki ay evvelinden malum olabilir, fakat bir gölgeden ibaret kalacağı nasıl iddia edilir?*”²³¹ şeklindeki sözleriyle de muhalif basın, iktidar yanlısı basının Serbest Fırka’yı küçümsemesine karşı Fethi Okyar’ı destekleyici politika izlemiştir.

Yeni partinin kuruluşunu en coşkulu şekilde karşılayan *Yarın* gazetesi olmuştur. Fethi Okyar’ın, “*Vergi veremediklerinden dolayı hapsedilenler pek çoktur. Vergilerin, çok yüksek olduklarını ispat için başka bir delil göstermek bilüzdür,*” sözlerinin bu sorunlarla mücadele edileceğine dair teminat olduğu belirtilmiştir.²³² Yaptığı yayınlar nedeniyle bir süre sonra *Yarın* gazetesi, Serbest Fırka’nın yayın organı olarak görülmeye başlanmıştır. Git gide ağırlaşan ve sonu gelmeyen eleştiriler karşısında Fethi Okyar, bir açıklama yapma gereği duyarak, “*Hiçbir gazete, firkamızın yayın organı değildir,*” demiştir.²³³ Ayrıca Ahmet Ağaoğlu da Arif Oruç’tan hoşlanmadığını ve Serbest Fırka’ya zarar vereceğini defalarca dile getirdiğini fakat bu konuda başarılı olamadığını belirtmiştir.²³⁴

Yarın gazetesinin Serbest Fırka’nın yayın organı gibi davranması meselesi konusunda *Politika* gazetesi şu ifadelerle yer vermiştir:

“*Bazı gazetelerin son zamanlardaki neşriyatına bakılırsa, bu gazetelerin kendilerine yeni firkanın organıymış gibi bir süs veriyorlar. Yeni firkanın lideri Fethi Okyar boyuna söylüyor. Yeni firkanın organları da boyuna yazıyor. Biz hele bir içlerini boşaltsınlar dedik. Hükümeti sözde tenkit on günde alabildiğine gidiyor. ... Yarın başmuharriri: Borçlar mukavelesi imza edilmiş de sonra hükümet faizleri vermek istememiş. Bu yüzden ünifiye düşmüş. Şimdi yeni fırka teşkil edildikten sonra ünifiye tekrar çıkmış. Bu da yeni firkanın kredimiz üzerine yaptığı iyi tesire işaretmiş. ... Diğer bir organ da hükümeti, köylüyü ihmal etmekle itham ediyor.*”²³⁵

Bu ifadelerin devamında *Politika*, köylünün sırtına yük olan Aşar Vergisini kaldıran iktidarın hangi iktidar olduğunu sorarak tepki göstermiştir. Ayrıca yeni parti

²²⁹ “Fethi Bey Neler Yapmak İçin Meydana Çıkıyor”, *Son Posta*, 10 Ağustos 1930, s. 1.

²³⁰ “Yeni Fırka Çalışmaya Hazırdır”, *Son Posta*, 11 Ağustos 1930, s. 1.

²³¹ “Yeni Firkanın Teşekkülü Etrafında Söylenen Sözler”, *Son Posta*, 13 Ağustos 1930, s. 1.

²³² “Serbest Cumhuriyet Fırkası Lideri Fethi Bey İle Mülakat”, *Yarın*, 12 Ağustos 1930, s. 1.

²³³ “Fethi Bey Yalova’ya Gitti”, *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1930, s. 4.

²³⁴ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 43-46. (Ağaoğlu bu konuda muvaffak olamamasının nedenini Fethi Okyar’ın Arif Oruç’u tutmasıyla açıklıyor. Bunu ise kendisi için sır kalan bir mesele olduğunu ifade ediyor.)

²³⁵ “Yeni Firkanın Organları”, *Politika*, 19 Ağustos 1930, s. 1.

fikri ortaya atıldığında bunu ilk alkışlayanın Halk Fırkası taraftarı gazetelerin olduğunu çünkü bu yeni parti oluşumunun demokrasi tesisine yardım edeceğini kanaat ettiklerini ifade etmiştir. “*Yeni fırka organlarının kuru gürültüsü olmasa daha kolay bu gayeye hadim (hizmet eden) bir teşekkül olacağına şüphe etmiyoruz,*” diyerek muhalif basını ima ederek Serbest Fırka organları gibi geçinen gazetelerin, parti namına yaptıkları propagandalardan dolayı, “*Yeni fırkayı daha doğarken inhilale (parçalanma) sürükleyecekler,*” şeklinde eleştiride bulunmuştur.²³⁶

Politika, parti meselesini memleket meselesi bilmek ve bunu siyasi ihtiraslara alet etmemek gerektiğini belirterek Serbest Fırka ve destekçilerini işaret etmiştir. Serbest Fırka oluşumunun önemli olduğunu ve memlekette ilk defa parti hayatının tecrübe edildiğini ifade etmiştir. Meşrutiyet Dönemi’nde İttihat ve Terakki’nin bir siyasi partiden ziyade kendi kendini vatanseverler cemiyeti şeklinde ilan ederek karşı bir partiye meydan vermediğine değinmiştir. Hezimet haberini aldığı zaman Talat Paşa’nın söylediği, “*Bazen devlet idaresini teslim edecek bir el bulmak, devlet idaresini ele almaktan daha müşküldür,*” sözlerinden siyasi bir ders çıkarılması gerektiğine dikkat çekmiştir. “*Fırka hayatına girdiğimiz bu günlerde, fırkacılık bir demokrasi için ne kadar lazımsa bir o kadar da zararlı olabilir,*” sözleriyle de liderlerin yanı sıra halkın ve gazetecilerinde bu siyasi terbiye ve mesuliyeti bilmeleri gerektiği konusunda uyarıda bulunmuştur.²³⁷

Mahmut Esat’ın, “*Halk Fırkası’nın bir can borcu müstesna Allah’a bile verecek hesabı yoktur,*” sözüne karşılık Fethi Okyar:

“*Cumhuriyet idaresinin bir vekili böyle söz nasıl söyleyebilir. Hayretteyim. Biraz aşağıda bir fırka için sık sık hesap vermekten daha büyük saadet tasavvur edemiyorum diyen Vekil Bey ilk sözünden bu suretle ricat (geri çekilmek) ediyor,*”²³⁸

diyerek eleştiride bulunmuştur ve bakanın yaptığı işler hakkında Millet Meclisi’ne cevap vermekle sorumlu olduğunu vurgulamıştır.²³⁹

Mahmut Esat ile Fethi Okyar arasında çıkan bu tartışmaya *Politika*, yine iktidar cephesini savunarak Okyar’a yönelik şu karşılığı vermiştir:

“*Fethi Bey, siyasi programından ziyade gazete makalesine benzeyen programının birkaç maddesini mahkemelerde işlerin intaç edilemediğine ve hükümet devairinde rüşvet alındığına tahsis etmiş. Memleketin bütün adliye ve mülkiye teşkilatını dosta*

²³⁶ “Leyhte mi Aleyhte mi”, *Politika*, 26 Ağustos 1930, s. 1.

²³⁷ “Siyasi Terbiye”, *Politika*, 18 Ağustos 1930, s. 1.

²³⁸ “Fethi Beyin Adliye Vekiline Cevabı”, *Politika*, 27 Ağustos 1930, s. 1.

²³⁹ “Fethi Bey Adliye Vekilinin Nutkuna Cevap Veriyor”, *Politika*, 28 Ağustos 1930, s. 1.

düşmana karşı şaibeli göstermek ne dereceye kadar siyasi terbiyeye uygun bir harekettir? ... Fethi Beyin kendi fikirlerine uygun neşriyat yapmayan gazetelere karşı aldığı vaziyette yeni siyaset hayatının icabı ile telif kabul eder bir hareket değildir. Yirmi günlük bir fırka politikası gösterdi ki, muhalefet yapmak hükümet idare etmek kadar müşkül bir iştir."²⁴⁰

Bazı yabancı gazetelerin Fethi Okyar'ın Paris elçiliği görevinde bulunmuş olmasını, "Serbest Fırka mevki iktidara geldiği takdirde, Türkiye'nin harici siyasetinde tebeddüle kâfi bir sebep telakki ediliyor," şeklindeki yorumlarını alıntılararak *Politika* gazetesi, şu sözlerle tepki göstermiştir:

*"Bu ecnebi gazeteler Fethi Bey Fransız dostu imiş, falan Rus taraftarı imiş, yazıyorlar fakat bu gazeteler bilmelidirler ki Kamil Paşa'nın İngiliz taraftarı, falan paşanın Alman dostu olduğu zamanlar geçmiştir."*²⁴¹

Ayrıca bir başka yabancı kaynaklı gazete, "Türkiye'de cumhuriyet ve inkılap, asker süngülerinin ucunda yaşayabiliyor. Halkın, yeni rejim ile alakası yoktur!" haberine karşı da *Politika* şu cevabı vermiştir:

*"Bu iddia açık ve ağır bir yalandır. Şimdiye kadar yapılan tecrübeleri bir tarafa bırakalım yalnız son hadiselerdeki misaller de gösteriyor ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük müdafai (müdafaa) bizzat halkın kendisidir. Yeni rejimin en büyük kuvveti bundadır."*²⁴²

Cemil Koçak'ın aktardığı üzere, *The Times* gazetesi, (10, 11, 26 Ağustos 1930 tarihli yayınları) Serbest Fırka'nın kuruluşunu, Fethi Okyar'ın 1923'de olduğu gibi tekrar başbakanlığa geçme arzusunda olduğu şeklinde değerlendirmiştir. Atatürk'ü de ülkenin sahibi olarak müdahaleye ve rakibe tahammülü olmayan sert bir kişi olarak tanımlamıştır. Bunların yanı sıra Türkiye'nin ekonomik buhran içinde olduğu ve ülkede "askeri otokrasi" rejimi uygulandığına dikkat çekerek tüm bu sebeplerden dolayı Türkiye'nin gerçek bir demokrasiye geçişe henüz hazır olmadığı şeklindeki ifadelerle yer vermiştir.²⁴³ *Der Bund* gazetesi de (19 Ağustos 1930) İsmet İnönü'nün dönemin kuvvetli şahsiyeti olarak kendi başına hareket etme ve işlerine kimsenin karışmaması isteği üzerine Atatürk'ün vaziyeti tekrar eline alma arzusuyla yeni partinin kuruluşunu teşvik ettiği şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.²⁴⁴

²⁴⁰ "Hatalı Siyaset", *Politika*, 28 Ağustos 1930, s. 1.

²⁴¹ "Fırkalar ve Harici Siyaset", *Politika*, 27 Ağustos 1930, s. 1.

²⁴² "Cumhuriyeti Müdafaa", *Politika*, 14 Ağustos 1930, s. 1.

²⁴³ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 182-184, 204.

²⁴⁴ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 188-189.

2.3. ALİ NACİ KARACAN'IN İNKILAP GAZETESİNİ KURMASI

İnkılap gazetesi, 30 Ağustos 1930 yılında kurulmuştur. İsmet İnönü'nün yeni partinin kurulmasından kısa bir süre sonra kendisine yakınlığından dolayı Ali Naci'ye Serbest Fırka'ya karşı iktidarı savunması için parayla *İnkılap* gazetesini kurdurttuğu iddiaları Arif Oruç tarafından gündeme gelmiş ve gazetenin kuruluşu sırasında iktidarı destekleyen yazılar yazması şartıyla 35 Bin TL verdiği de öne sürülmüştür.

Bu mesele hakkında Ali Naci:

*"Bu gazeteyi çıkarmak kararı verdiğimiz zaman, bazı itlerle dalaşmak mecburiyetinde kalacağımızı; esasen biliyorduk. Bunlar daha, üç günlük yoldan ağızlarım açtılar ve gölgemize saldırarak: Eyyühemas! İsmet Paşa'yı müdafaa için Ziraat Bankasından 35.000 lira aldı! diye havlamağa (havlamaya) başladılar. Zavallı aç kurtlar. Kırmızı gözleri o kadar dönmüş ki, hayallerinde "Para! Para! Paradan başka bir şey görmüyorlar. Bütün davaları para, bütün yazdıkları para, yegâne, evet, yegâne istedikleri yalnız paradır. İsmet Paşa'yı müdafaa için 35.000 lira almışız! Sarhoş narasından farkı olmayan bu herzeye verilecek cevap basittir: Evvelâ İsmet Paşa'nın birim müdafaamıza hiç, ama biç ihtiyaçları yoktur. Kimi neye karşı müdafaa edeceğiz? İsmet Paşa'yı düşünün, bir de İsmet Paşa'nın pislik gibi silip süpürdüğü şu Çerkes Etem yamağı İstiklal Mahkemeleri artığı Arif Oruç'a bakın! ... Bu gazete şunun bunun emriyle ve parasıyla değil, bizim on beş senelik gazetecilik hayatımızın tertemiz göz nuru ve alın teri ile tesis edilmiştir. Fakat farzı muhil, şu veya bu bankadan para alsak bile, bundan sana ne? Ve yalnız sana değil, kime ne? Yalnız Ziraat Bankası değil İş Bankası'ndan da geri vermek şartı ile para alınabilir,"*²⁴⁵

diyerek İsmet İnönü'den para aldığı iddialarını yalanlamıştır.

İnkılap, "Gazete çıkarmak için Ali Naci Beye gerek propaganda masrafı, gerek ikraz suretiyle 35,000 lira verildiğine dair olan haberler külliye yalandır," şeklindeki Ziraat Bankası Müdürü Şükrü Bey'in cevabını da yayınlamıştır.

İsmet İnönü de 35 Bin TL meselesine cevap olarak şu karşılığı vermiştir:

*"Politikama taraftar bu kadar gazeteci arkadaşlarım var. Halk Fırkası'nın gazeteleri yok değil ki yeni gazete tesisine lüzum göreyim. Her vatandaş gibi Naci Bey de bir gazete çıkarabilir ve bu gazete de fırkamızın tarafında olabilir."*²⁴⁶

Ali Naci'nin nasıl çalışmamız gerek diye İsmet İnönü'den tavsiye istemesi üzerine İnönü, "İyi ve açık görmek, bir hâkim gibi hükümlerinde adil olmağa çalışmak,

²⁴⁵ Ali Naci, "Arif Oruç, Sen de", *İnkılap*, 30 Ağustos 1930, s. 1.

²⁴⁶ "35.000 Lira Masalı", *İnkılap*, 31 Ağustos 1930, s. 1.

memleketi kendisi idare ediyormuş gibi mesuliyet hissi taşımaktır,” şeklinde tavsiyede bulunmuştur.²⁴⁷

İnkılap gazetesi ilk sayısında, Atatürk’ün harbi ve sulhu kazanarak vatani kurtardığı ve bu memleketi muasır devletler seviyesine çıkarmak için cumhuriyeti ilan ederek Halk Fırkası’nı kurduğu belirtilmiş ve Ali Naci, kendisinin de Halk Fırkası’ndan olduğunu ifade etmiştir. Daima Atatürk’ün açtığı yoldan yürüyeceğini ve onun fikirlerine karşı gelenlerle mücadele edeceğini maksat ve meslek bildiğini vurgulamıştır.²⁴⁸ Yaklaşık 5 ay yayın hayatı süren gazete, toplamda 153 sayı çıkmıştır. 2 Şubat 1931 tarihinde son sayısını çıkarmış ve yayın hayatını tamamlamıştır. Serbest Fırka’nın feshine kadar olan süreçte iktidarı savunmak adına yeni partinin neredeyse her faaliyetini eleştiren yazılar kaleme almış, muhalif gazetelere karşı sert tepkiler göstermiş ve özellikle de muhalifliğiyle öne çıkan Arif Oruç’la sık sık tartışmaya girmiştir.

2.4 SERBEST FIRKA’NIN İZMİR MİTINGİ

Serbest Fırka, Anadolu’da teşkilatlanma çalışmalarına başladığı sırada özellikle İzmir ve Ege bölgesinden, Fethi Okyar’ı davet eden telgraflar yağmaktaydı. Bunun üzerine Okyar, Ege gezisine çıkma kararı almış ve bu fikri de Atatürk ile paylaşmıştır.²⁴⁹ Atatürk de teşkilatlanma konusunda Okyar’a cesaret vermiş ve bir partinin seçimlere girmesi için bunun gerekli olduğunu belirtmiştir.²⁵⁰ İzmir de dâhil her yerde teşkilat yapılması gerektiğini belirterek, “*Teşkilat yapmayan ve seçimlere girmeyen parti ne işe yarar,*” demiştir.²⁵¹ Okyar, Batı Anadolu turu olarak planladığı gezisinde önce İzmir’e gitmiş oradan Manisa’ya geçmiş, ardından Aydın’a gitmiş²⁵² ve son olarak da Balıkesir’e geçerek mitinglerini gerçekleştirmiştir.²⁵³ Böylece Serbest Fırka, kısa sürede iki büyük siyasi mitinge ve otuza yakın coşkulu karşılama törenine imza atmıştır.²⁵⁴

²⁴⁷ İsmet İnönü, “İnkılap Gazetesine”, *İnkılap*, 30 Ağustos 1930, s. 1.

²⁴⁸ “Maksat ve Meslek”, *İnkılap*, 30 Ağustos 1930, s. 1.

²⁴⁹ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar’ın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 76.

²⁵⁰ Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 164.

²⁵¹ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 56.

²⁵² “Fethi Bey Aydın’da”, *Cumhuriyet* 10 Eylül 1930, s. 1.

²⁵³ “S. Fırka Lideri Bugün Balıkesir’e Gidecek”, *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1930, s. 1.

²⁵⁴ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 192.

Halk Fırkası, Serbest Fırka'nın İzmir gezisine karşı çıkmıştır. Hatta gezinin iptali için Fethi Okyar'dan önce Adalet Bakanı Mahmut Esat, İzmir'e gitmiş ve Ankara'ya bir telgraf çekmiştir. Telgrafta, Okyar için bölgenin şuan güvenli olmadığı ve gelmemesi gerektiği şeklinde ifadeler yer almaktadır. Atatürk bunun üzerine iktidarın engel olmaya çalıştığını belirterek Okyar'ın gitmesi için tüm güvenliğinin alınması şeklinde emirlerini bildirmiştir.²⁵⁵

Fethi Okyar beraberinde Ahmet Ağaoğlu, Haydar Bey, Reşit Galip ve Tahsin Bey, Serbest Fırka heyeti olarak 4 Eylül'de İzmir'e ulaşmışlardır.²⁵⁶ Civar şehirlerden gelen heyetlerle birlikte İzmirli, yoğun bir kalabalıkla büyük bir karşılama hazırlamışlardır.²⁵⁷ Parti lideri olarak Okyar, İzmir Palas'ın balkonuna çıkarak halka kısaca şunları söylemiştir:

*“Tezahürünüz karşısında duyduğum heyecanı ifade etmek için kelime bulmaktan acizim. Kalbim mefharet (iftihar duyma) hisleriyle doludur. Teveccühünüze layık olmaya çalışmak hayatımın en büyük muvaffakiyeti olacaktır. Sizi harekete geçiren hissin, vatan ve cumhuriyet aşkı olduğundan şüphe etmiyorum. Çünkü ben de aynı hislerle mücadeleye atılmış bulunmaktayım.”*²⁵⁸

Fethi Okyar'ın İzmir'e adım atmasını, *“Halkın akın ederek büyük coşkuyla karşılaması ve Serbest Fırka'nın bunun haklı gururunu yaşıyor,”* olması şeklinde değerlendirilmiştir.²⁵⁹ Bu karşılama Okyar'ı daha da cesaretlendirmiştir. Okyar'ın İzmir'e gelişi, basında 1908 yılındaki Jön Türk İhtilaline de benzetilmiştir.²⁶⁰ İzmir gezisindeki karşılama, *“İğne atılsa yere düşmeyecek,”* şekilde nitelendirilmiştir.²⁶¹

Muhalefet yanlısı basın, İzmir'deki karşılama için,

“Bütün İzmir kadınlı-erkekli sokaklara dökülmüştü, Konya limanına girince binlerce sandal etrafımı aldı. –Yaşa! Varol! Sesleri, uzun zaman kısılan hançereleri yırtıyor gibi idi. Kordon boyu ve damlarına kadar evler, dükkânlar insanla dolmuştu, mülhakkattan davul zurna ile gelenler on bin kişiyi aşmıştı. ... Fethi Bey heyecandan

²⁵⁵ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, haz. Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s. 496.

²⁵⁶ “SCF Lideri İzmir'e Vardı”, *Vakit*, 5 Eylül 1930, s. 1.

²⁵⁷ “Fethi Bey İzmir'e Niçin Gitti, Anlatıyor”, *Son Posta*, 5 Eylül 1930, s. 1.

²⁵⁸ “Serbest Fırka'nın İzmir Teşkilatını Kimler Yapacak?” *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1930, s. 1.

²⁵⁹ *Yarın*, 5 Eylül 1930, s. 1. Aktaran: Gizem Erda Çilek, “1930 Yılı Çok Partili Siyasi Hayat Denemesinde İktidar ve Muhalefet Çekişmesi: İnkılâp ve Yarın Gazeteleri Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2020, s. 46.

²⁶⁰ Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 29.

²⁶¹ Celal Bayar, “Bölüm 1 Burhanettin Onat'ın Serbest Fırka Anıları”, *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları*, der., Emine G. Naskali, İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık, 2015, s. 28.

*sapsarı kesilmişti. Bu tezahürat ancak bu kadar candan ve içten olabilirdi. Bütün İzmir’de iki isim minnetle yad ediliyordu: “Gazi.. Fethi,”*²⁶²

şeklindeki ifadelere yer vermiş ve “*Halkın kalbinde yer alan hürriyet heyecanının göstergesi,*” olarak değerlendirmiştir.²⁶³

İktidar yanlısı basın ise karşılamının yalnızca tezahüratla karşılandığını ve ancak 300 kişinin olduğunu yazmıştır.²⁶⁴ Muhalif basın 4 Eylül 1930 tarihli yayınlarında Fethi Okyar’ın İzmir karşılamasını manşetlere taşıırken aynı tarihli iktidar yanlısı basın, İsmet İnönü’nün Ankara’ya dönüşünü manşetlere taşımışlardır. Ayrıca *İnkılap*, muhalif basına yönelik şu ifadelere de yer vermiştir:

*“İzmir’de intişar eden ‘Anadolu’ refikimizin 3 Eylül tarihli nüshasında, ‘Muhalifler!’ serlevhalı bir yazı var. Arkadaşımız muhaliflere: ‘Hüviyetlerini angaje eden konsolos kâtipleri, konsoloshaneden mi direktif alıyorlar?’ sualini soruyor ve ‘Yeni asır’ gazetesini muharrirlerinden Behzat Ari, ‘Halkın sesi’ başmuharriri Mehmet Sırrı beylerin Mısır ve Fransız konsoloshanesinde memur olduklarını ilâve ediyor ve diyor ki: ‘Bize kim hitap ediyor? Behzat Arif mi Mehmet Sırrı beyler mi, yoksa konsoloshaneleri mi? Bunu anlamak hususundaki ısrarımızın ne kadar haklı ve sarih olduğunun takdir edileceğinden çok ümitvarız (ümit varız).”*²⁶⁵

İnkılap yazarı Yusuf Ziya da Fethi Okyar’ı destekleyen muhalif basını, tımarhane mensupları olarak değerlendirmiştir.²⁶⁶

Halk Fırkası’nın açıktan ve gizliden yürüttüğü muhalefeti engelleme çalışmaları, Serbest Fırka’nın İzmir gezisi itibariyle daha belirgin şekilde yapılmaya başlanmıştır. Limana giriş için Fethi Okyar’ın ve Serbest Fırka heyetinin bulunduğu gemi üç saat geciktirilmiş böylece halkın heyecanını söndürmek ve yıldırma politikası uygulanarak karşılamının da sönük geçmesi istenmiştir. Halkla polis arasında sürtüşmeler de meydana gelmiştir. Hiçbir şekilde karşılama alanını terk etmeyen halk, tezahüratlarına devam etmiş ve bu yüzden de polis, Okyar’ın konuşmasını yaptırmama yoluna başvurmuştur. Halk Fırkası da halkın Serbest Fırka’ya olan ilgisi sonucunda tedbirler almak istemiş ve bunun üzerine İsmet İnönü, kırk kişilik mücadele meclisi

²⁶² *Yarın*, 5 Eylül 1930, s. 1. Aktaran: Halis Çanakçı, “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Yarın Gazetesine Yansıması”, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, 2008, s. 50-51.

²⁶³ “Halkın Kalbinde Yer Alan Hürriyet Heyecanının Göstergesi”, *Son Posta*, 6 Eylül 1930, s. 1.

²⁶⁴ “Fethi Bey Dün İzmir’e Gitti”, *İnkılap*, 4 Eylül 1930, s. 1.

²⁶⁵ “Fethi Beyefendi İzmir’de”, *İnkılap*, 5 Eylül 1930, s. 3.

²⁶⁶ Yusuf Ziya, “Kolay mı”, *İnkılap*, 2 Eylül 1930, s. 3.

kurulmasına karar vermiştir.²⁶⁷ Serbest Fırka'nın İzmir Mitingi'nin ardından iktidar ve muhalefet arasındaki mücadele giderek sertleşmiştir.²⁶⁸

Karşılamada ve miting sırasında güvenlik kuvvetleri her noktada görevlendirilmiş hatta zaman zaman halka yönelik baskı uygulanmıştır. Ahmet Ağaoğlu'nun aktardıklarına göre, Fethi Okyar daha İzmir yoluna çıkmasıyla birlikte polislerin engellemeleri başlamıştır.²⁶⁹ Bunun sebebini *Hizmet* gazetesi, "Halkı korkutmak, bayrakları indirmek ve itiraz edenleri karakola sevk etmek," olarak belirtmiştir.²⁷⁰ Bu engellemelere rağmen stadyum, elli bin kişi tarafından doldurulmuştur.²⁷¹

İnkılap ise nutku dinleyenlerin 5-6 bin kişi anca olduğunu yazmış ve, "Nutku dinleyenlerin ekseriyetini bu ihracat mevsiminde İzmirde (İzmir'de) çok bulunan amele teşkil etmekte idi. Bunlardan bir kısım nutku yarıda bırakarak çıkıp gittiler. Nutukta herkesin beklediği tılsımlardan eser olmadığına göre, vakit zayi etmemek için gidenler akıllılık etmişlerdir,"²⁷²

diyerek alaycı üslupla değerlendirmede bulunmuştur.

Karşılamada her tür sınıftan insanın yer alması da dikkat çekicidir. Kadınlar, gençler, taşra aydınları, azınlıklar, Yahudiler, göçmenler, tüccar ve din adamları olarak heterojen bir sosyal yapı gözükmemektedir. Birlikteliği mümkün olmayan bu insanların bir arada toplanabilmesinin tek ortak yönü mevcut iktidara ve rejime karşı hoşnutsuzluk olduğu anlaşılmaktadır.

İnkılap gazetesi Fethi Okyar'ın mitingi hakkında yazılanlara karşı:

"Yarın gazetesinin yazdığı gibi civar vilâyetlerden heyet gelmiş değildir. Fethi Beyin nimresmî (nim resmi) organı olduğuna şüphe kalmadığına göre uşağına bakıp efendisini anlayabiliriz,"²⁷³

diyerek *Yarın* gazetesi sahibi Arif Oruç'u Serbest Fırka'nın uşağı gibi davrandığı ifadesiyle eleştirmiş ve Fethi Okyar'a karşı da sert ifadeler kullanmıştır.

²⁶⁷ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s.262-269. (Burada asıl mesele CHF'nin kendine çeki düzen vermesi ve SCF'nin yükselişine karşı önlemler almasıdır.)

²⁶⁸ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 77-83.

²⁶⁹ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 58.

²⁷⁰ *Hizmet*, 4 Eylül 1930, s. 1. Aktaran: Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 94.

²⁷¹ "S. C. Fırkası Liderini 50.000 Kişi Dinledi- Fethi Bey Pek Çok Alkışlandı- İzmir'de Yeni Bir Hadise Olmadı", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1930, s. 1.

²⁷² "Fethi Beyefendi ve Dün Nutkunu İrat Ettiği İzmir'in Umumi Manzarası", *İnkılap*, 8 Eylül 1930, s. 1.

²⁷³ "Meşhur nutuk; bugün!" *İnkılap*, 6 Eylül 1930, s. 1.

İnkılap gazetesi, Fethi Okyar'ın mitingine katılanlar arasında hırsızlar ve sabıkalıları olduğunu ve komünistlerin de bulunduğunu belirterek yarısından fazlasının sarhoş ve amele olduğunu vurgulamıştır. Okyar'ın konuşmasının fikir kıtlığı sebebiyle hayal kırıklığı uyandırdığını ve çok az alkışlandığını yazmıştır.²⁷⁴ Ayrıca Okyar'ın iktidarı eleştirmesine karşılık yayınladığı şu karikatürde de, “Çıktığı kabuğu beğenmiyor,” diyerek tepki göstermiştir.

Şekil 4: *İnkılap*, 4 Eylül 1930, s. 1.

Ahmet Ağaoğlu, fikir kıtlığı hakkındaki söylenenlere karşı, Serbest Fırka'dan ürken gazetecilerin öncelikle Ali Kemallerden, Derviş Vahdetinlerden, irticadan ve festen tutturduklarını ama bir işe yaramadığını belirterek sonrasında da anarşiden, baldırı çıplaklardan ve azgınlıklardan bahsettiklerini ama yine tutmadığını vurgulamıştır. Fethi Okyar'ın karşılama haberlerini yalan yanlış vererek gülünç olduklarını söylemiştir. Şimdi ise Okyar'ın ortaya koyduğu fikirlerin cılızlığından dem vurduklarını ve bu sefer zaferin onların olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁵

En çok tartışılan konulardan tekelleştirme meselesi hakkında İzmir nutkunda Fethi Okyar şunları söylemiştir:

“Biz diğer inhisarlardan bahsetmedik liman inhisarları kaldırılacağından bahsettik ve ismi kalmış ama hükmen kalkmış olan ve hayat pahalılığı üzerine mühim tesirler icra eden şeker ve petrol inhisarlarından bahsettik. ... Devlet hazinesi bu inhisarın tesisi için fedakarlık ihtiyat etmiş olduğu halde, inhisardan beklenen fayda tamamen

²⁷⁴ “Nutuk Pek Az Alkışlandı”, *İnkılap*, 8 Eylül 1930, s.1.

²⁷⁵ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 133. Ağaoğlu'nun Son Posta 24 Eylül 1930'da yayımlanan makalesi.

hususî şahıslara verilmiştir. Memleket için zararlı olması ve halkın şikayetleri fırkamızı bu konuyla alakadar olmaya sevk etmiştir."²⁷⁶

Tekelleştirmelerden kazançlı çıkan asker, bürokratlar ve anonim şirketleri için Şevket Süreyya Aydemir de şu ifadeleri kullanmıştır:

*"Hemen hiçbir iş aleminden gelmeyen, hemen hepsi de eski mücadele günlerinin asker, idareci yahut siyasetçi elemanları arasında türeyen bazı insanların yeni devrin iktisadi işlerini ve imkanlarını, az çok maskeli şekillerde, fakat daima devletin nüfuzuna dayanarak kendi menfaatlerine kullanma çabaları."*²⁷⁷

Fethi Okyar, İzmir konuşmasında genel olarak üç nokta üzerinde durmuştur. Demiryollarından, tekelleştirmelerden, vergi ve mali meselelerden bahsetmiş ve İsmet İnönü'nün Sivas nutkunu ve iktidarın demir yolu yatırımını eleştirmiştir.²⁷⁸ Bir yandan da hem partisinin amaçlarını halka bildirmiş hem de İnönü'nün Sivas nutkuna karşılık vermiştir. *Yarın* gazetesinin, "*Sivas'ta dinletmek istemişlerdi İzmir'den dinlesinler!*" manşeti bu anlamda dikkat çekicidir.²⁷⁹

Fethi Okyar, konuşmasının devamında partisinin devrim karşıtları için uygun bir ortam oluşturduğu iddialarını yalanlayarak böyle kişilerle en ön safta mücadele edeceğini ifade etmiştir. İktidar yanlısı basın tarafından ortaya atılan iddiaları da (SCF vergileri kaldırarak gibi) yalanlamıştır. Vergiyi kaldırmak değil ama hafifletmek gibi planları olduğunu ve sözlerinin çarpıtıldığını vurgulamıştır.²⁸⁰ Benzer iddiaların aksine demiryolu projesine de karşı olmadıklarına sadece bunun ağır şartlar altında tek bir nesle yüklenmemesi gerektiğine değinmiştir. Özel girişimin engellenmesi konusunu da eleştirmiş ve tarımsal kredide zorluklar çıkarılmasına da dikkat çekmiştir. İnkıpların reddedilmesi ve şapka yerine fes getirileceği gibi iddiaları da kesin bir dille yalanlamıştır. Okyar, konuşmasına son verirken Atatürk'ün inkıplarının devam edeceğini, kendisinin ve partisinin cumhuriyetçi, laik ve inkıplara bağlı olduğunu özellikle vurgulamıştır.²⁸¹

Fethi Okyar, tüm miting boyunca sakin bir dille konuşmasını gerçekleştirmiş ve halkı yatıştırmak için iktidara karşı saygılı bir dil kullanmıştır. Hatta iktidar

²⁷⁶ "Fethi Beyin Nutku", *Son Posta*, 9 Eylül 1930, s. 7.

²⁷⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam I. Cilt (1884-1938)*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011, s. 545.

²⁷⁸ "Nutuk Söylendi", *Vakit*, 8 Eylül 1930, s. 1.

²⁷⁹ *Yarın*, 6 Eylül 1930, s. 1. Aktaran: Gizem Erda Çilek, "1930 Yılı Çok Partili Siyasi Hayat Denemesinde İktidar ve Muhalefet Çekişmesi: İnkılâp ve Yarın Gazeteleri Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2020, s. 46.

²⁸⁰ *Yarın*, 8 Eylül 1930, s. 1. Aktaran: Halis Çanakçı, "Serbest Cumhuriyet Fırkasının Yarın Gazetesine Yansması", Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, 2008, s. 58-59.

²⁸¹ "Fethi Bey Beklenen Nutkunu Söyledi!" *Milliyet*, 8 Eylül 1930, s. 5.

aleyhine herhangi bir tezahürat bile yapılmaması konusunda telkinde bulunmuştur. Cumhuriyet gazetesinin de bu konu hakkında, “*Bu dakikaya kadar taşkınlık ve Halk Fırkası aleyhine tezahürat bile yok,*” şeklindeki ifadesi dikkat çekicidir.²⁸²

İzmir Mitingi’nin bitmesinin ardından mitingi değerlendiren Ali Naci:

“Evet, vagon ticareti, emvali metruke tasfiyesi tedavülü ile servet kazanan ve bu serveti yiyen ve her vakit böyle açıktan servetler arkasında koşup da kendisine tüccar veya iş adamı namını vermekten de çekinmeyenler, böyle vergi almadan başkasının parası ile refah getireceklerini ilân edenleri alkışlarlar,”

şeklindeki ifadelerle Fethi Okyar’ın konuşmalarını destekleyenleri sert şekilde eleştirmiştir. Ayrıca bu meseleden Halk Fırkası için bir ders çıkarıldığına dair şu sözlerle de dikkat çekmiştir:

“Yalnız şunu da söylemek isteriz ki, bu vaziyet pek az bir zamanda bütün cihan tarihinin vakalarını bile büyüklüğü ve adetleri ile yaşayan ve yapan bugünkü Cumhuriyet Halk Fırkası idaresine yeni bir safha açmıştır. Fikir, iman ve aşk kaynağı olan bir fırkanın teşkilâtını nasıl kuvvetlendirmek, düşündüklerini ne şekilde ve ne kadar ısrarla yapmak ve anlatmak lâzım geldiğini İzmir tezahürü bize bir daha göstermiştir.”²⁸³

Cem Emrence’nin yerel gazetelerdeki bilgilerden elde ettiği sonuca göre; hızlı bir şekilde toplumsal bir harekete dönüşmeyi başarmış olan Serbest Fırka, 99 gün kadar kısa sürede 29 tanesi il düzeyinde olarak en az 166 noktada teşkilat kurmayı başarmış ve ayrıca İstanbul’da da 45 teşkilat kurmuştur.²⁸⁴ Mete Tunçay’ın aktardığına göre ise bölgede etkisini iyiden iyiye hissettiren ekonomik kriz, göçmen kimliğinin yarattığı uyum sorunları ve Yahudi azınlığın yeni partiye yönelmesi, Serbest Fırka’nın geniş bir toplumsal taban ve aynı zamanda yerel örgütlenme ağını genişletmek için gerekli olan maddi kaynağı bulabilmesini de kolaylaştırmıştır.²⁸⁵ Ayrıca başarısız belediyecilik, işsizlik problemleri, kadınların temsil sorunu, dini reformlara tepkiler ve göçmen sorunları da Serbest Fırka’ya verilen desteğin önemli sebeplerinden olduğu düşünülmektedir.²⁸⁶

İzmir Mitingi için Nuri Conker, mitingde aşırı bir kalabalık olduğunu ve Fethi Okyar’ın sesini duyuramamasından dolayı kendisinin Okyar’ın sözlerini tekrarladığını

²⁸² “Fethi Beyin Nutku”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1930, s. 1.

²⁸³ Ali Naci Karacan, “İzmir Tezahürü”, *İnkılap*, 6 Eylül 1930.

²⁸⁴ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 130-150.

²⁸⁵ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s. 272.

²⁸⁶ Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 118-127.

belirtmiştir. Kalabalıktan bazılarının İsmet İnönü'nün posterine kurşun sıkmaları ve Halk Fırkası'nı hedef almaları sonucu Atatürk'ün bu duruma sinirlendiğine ve böylece Serbest Fırka'nın ömrünün kısaldığına da dikkat çekmiştir.²⁸⁷ Eyüp Öz'ün belirttiğine göre, İzmir'deki kalabalıkların sinerjisine kapılması sebebiyle Nuri Conker, uzun süre Atatürk'ün sofrasında kabul edilmemiştir.²⁸⁸ Serbest Fırka'nın ömrünün kısılması meselesine gelince İzmir Mitingi'nden sonra işin renginin değiştiği görülmekte ve buna karşılık Atatürk ve yanlısı basın da ılımlı olan tutumlarını değiştirmişlerdir.

İsmet İnönü, Fethi Okyar'dan önce Sivas'ta nutkunu gerçekleştirmiştir. Özellikle demiryolu siyasetine değinmiş ve Okyar'ın eleştirilerine cevap vermiştir. *İnkılap* gazetesi, Sivas nutkunun hiçbir yoruma açık bırakmayacak kadar açık ve kuvvetli bir nutuk olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁹

Sivas nutkunda demiryolu siyasetinin eleştirilerine verilen cevaplardan bazıları şöyledir:

“Eğer Ankara - Erzurum demiryolu mevcut olsaydı Avrupa'nın Sakarya seferine girmesi şüpheli olurdu. Çünkü Ankara'ya gelip demiryollarına hakim olduktan sonra modern, milli bir devlet kurmak davasını haykıran Büyük Millet Meclisi'ni, arabadan ve heybeden başka bir vasıtayla nakliyesi olmayan bir aşiret halinde getireceğimi, zannediyordu. Sabittir ki, İzmir'in servet ve emniyetinin her tehlikeden azade olmasının başlıca vasıtası, Sivas'ının yirmi dört saat sonra İzmir'i müdafaa edecek bir imkâna malik bulunması ile tahakkuk edebilir... Milli devlet için şimendifer ihtiyacı milli vahdet, milli müdafaa ve milli siyaset meselesi, asırların muhassalası olan milli istiklalın muhafazası meselesidir.”²⁹⁰

İnkılap gazetesi, İsmet İnönü'yü ve iktidarın politikalarını eleştirmeyi dolaylı olarak vatan hainliğiyle ilişkilendirmiştir. Yusuf Ziya'nın bu anlamda kaleme aldığı yazı şöyledir:

“Eskiden, devlet adamlarının uyusukluğundan, icraat yapmadıklarından şikayet edilir ve haklarında tenkitler, ekseriye bir iş görmedikleri, bir eser bırakmadıkları için yapılırdı. Şimdi, kadının saç kesip erkekleştiği ve erkeğin bıyığını kesip kadınlıştığı bu tezat asrında devlet adamlarının çalışkanlıklarından, icraatlarından şikayet ediliyor ve haklarındaki tenkitler, iş gördükleri, eser bıraktıkları için yapılıyor. Mevkii, iktidara, Sakarya'da kılıcı, Lozan'da iki meydan muharebesi kazandıktan sonra çıkan ismet Paşa, bu nevi tenkide uğrayan ilk bahtiyar insandır. Muhalif

²⁸⁷ Yaşar Gürsoy, *Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker*, İstanbul: Günötesi Yayıncılık, 2020, s. 162-163.

²⁸⁸ Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 98.

²⁸⁹ “Nutkun Özü”, *İnkılap*, 1 Eylül 1930, s. 1.

²⁹⁰ “Nutkun Özü”, *İnkılap*, 1 Eylül 1930, s. 1.

gazeteler bakıyorlar: Bir devlet adamı ki, harp yapmış, sulh yapmış, inkılâp yapmış, ittifak yapmış, fabrika yapmış, şimendifer yapmış. Yapmadığı iş yok ki, şunu da yapmadın desinler. O halde ne olacak? Yaptığı işlere hücum edelim diyorlar ve başlıyorlar şimendifer aleyhinde neşriyata! ... Bugün şimendifere hücum. Yarın fabrikaya hücum. Öbür gün ittifaka hücum. Ya daha sonra? İnkılaba, sulha, harbe mi hücum? Kalemlerini mızrak gibi kullanmak isteyenler unutmazınlar ki, İsmet Paşa'nın yaptığı eserler yel değirmeni değildir."²⁹¹

Atatürk, İsmet İnönü'nün Sivas nutku için takdir ve tebrik telgrafı yollayarak, "Sivas şimendiferi, milletin yüksek kabiliyetinin ve hükümetin şayanı takdir mesaisinin eseridir," demiştir.²⁹²

Atatürk yanlısı basın da nutuk için şu ifadelere yer vermiştir:

"Sivas nutku şüphesiz endişe içinde bulunan herkesi tatmin etmiştir. Muhterem İsmet Paşa nutku ile yalnız şimendifer politikasını izah etmedi, Halk Fırkası'nın canlı bir programını da umumi hatları ile ortaya koymuş oldu. Ankara - Sivas seyahati yalnız bu memlekette şimendifer politikasının milli bir siyaset olarak, milletin yüreğinde yer bulduğunu ve İsmet Paşa için beklenen sevginin kudretini de göstermiştir."²⁹³

Politika gazetesi, Sivas nutku sonrasında Fethi Okyar'ın Serbest Fırka'nın kuruluşu sırasında Atatürk'e yazdığı mektuptaki bir bölüme yer vererek alaycı üslupla şu şekilde atıf yapmıştır:

Hükümet mali kudretimizle mütenasip ve bugünkü nesil için gayri müsmir masraflara girmiş. ... ve bu masrafların temini için halkın tahammülü fevkinde vergiler koymuş. Hükümetçe ihtiyar edilen fedakarlıkların büyük bir kısmı da ecnebi ithalatına ve dolayısıyla döviz mübaayaatına sarf edilmiştir. Sivas nutkunu okuyanlar çok iyi bilirler ki İsmet Paşa, Fethi Beyin temas ettiği bütün bu noktalara açık cevap vermiş, politikasını kuvvet sebep ve delillerle müdafaa etmiştir. Fethi Bey bunlara cevap verecek mi? Eğer İzmir nutkunda, Reiscumhur Hazretlerine yazdığı mektuptan yukardaki fikranın delâlet ettiği manayı tam arz edemezse, vazifesini noksan yapmış olur."²⁹⁴

Milliyet, Politika'nın bu haberini alıntılararak hak vermiş ve Fethi Okyar'a yönelik şu ifadelere yer vermiştir:

"Bugünkü nesil için gayri müsmir masraflar hangileridir? Döviz mübavatına tahsis edilen fedakârlıklardan maksat nedir? Milli müdafaa tahsisatından, şimendifer inşaatı

²⁹¹ Yusuf Ziya, *İnkılap*, 1 Eylül 1930.

²⁹² "Gazi'nin Takdir ve Tebrik Telgrafı", *İnkılap*, 2 Eylül 1930, s. 3.

²⁹³ "Sivas Nutku", *Milliyet*, 1 Eylül 1930, s. 1.

²⁹⁴ "Soruyoruz Gayri Müsmir Masraflar Nedir", *Politika*, 6 Eylül 190, s. 1.

masrafından kısarak vergileri mi azaltmak istiyorlar? Bunu açık söylesin ki biz de açık konuşalım, demiştir. Hiç şüphe etmiyoruz ki, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın lideri, İsmet Paşa'nın nutkunu okuduktan sonra vazifesinin ne kadar müşkül olduğunu, asıl şimdi ne ile karşılaştığını hissetmiş olacaktır. Fırkanın bugüne kadar vergi ve inhisar usullerimizin aleyhinde yaptığı edebiyat politikası artık yürüyemez. Bundan böyle her türlü iddiaların rakamlara ve realitelere istinat ettirilmesi lazımdır. Artık meselelerin hissi taraflarını bırakıp, ameli ve hakiki şekilleri üzerinde görüşmek mecburiyetindeyiz.”²⁹⁵

Atatürk yanlısı *Milliyet*'in bu ifadeleriyle Serbest Fırka'ya olan ılımlı tavrının değiştiği ve sertleştiği göze çarpmaktadır.

Basının tavrındaki değişimi, daha sonra açıklayacağımız üzere Serbest Fırka'nın İzmir Mitingi'ne gelen kalabalığın görülmesi ve Serbest Fırka'ya karşı tahminlerin üzerinde ilgi gösterilmesiyle Serbest Fırka'nın yükselişinin önü alınamaz hale geldiği düşüncesi etkili olmuştur.

Ali Naci, “*Gözleri hükümette!*” başlığıyla yayınladığı yazısında:

“Bugünkü Hizmet,, şiddetli neşriyatına devam ederek ‘Halk Fırkası iflâs etmiştir.’ diyor. Yakında muhaliflerin hükümete geçeceklerini söylüyor ve ‘O zaman memleketin cumhuriyetle nasıl idare olunduğunu göstereceğiz’ diyor. Nümayişte ölen çocuk için şehit diyerek neşriyat yapıyor. Yeni Asır da bir makalesinde halkın heyecanını tahrik ediyor,”

şeklindeki muhalif basının haberlerine yer vererek cevaben, “*Ey hürriyet... Senin namına ne cinayetler işleniyor!*” başlığıyla ele aldığı yazısında:

“İnsanları ve şehirleri tanıyamaz oldum. Her sabah, bir muhalif gazete olarak değil, fakat bir ihtilâl beyannamesi halinde çıkan Yarın'ı okuyorum ve gün geçtikçe, evvelâ kendimi, sonra en yakın tanıdıklarımı, daha sonra evim gibi bildiğim şehirleri yadırgar, tanıyamaz hale geliyorum. Meğer şu İsmet Paşa ne feci bir adammış! Memleketi mahvetmiş! Hani şu Lozan'ı kazanan ve büyük zaferde Gazi'nin yanında çalışan İsmet Paşa yok mu, İşte, işte o İsmet Paşa, bu memleketi bitirmiş, mahvetmiş! Kuraklık var ise sebep o imiş, vergi veriyorsak sebep o imiş, şimendifer yapıyorsak sebep o imiş,”²⁹⁶

sözleriyle İsmet İnönü'nün eleştirilmesine tepki göstermiştir.

²⁹⁵ Mahmut Soydan, “Sivas Nutkunun Tesirleri”, *Milliyet*, 6 Eylül 1930, s. 1.

²⁹⁶ Ali Naci Karacan, “Gözleri Hükümette”, *İnkılap*, 7 Eylül 1930, s. 1.

2.4.1 İzmir Olayları

Fethi Okyar'ın İzmir'e gelişini karşılayan halk için, *Anadolu* gazetesinin, “*Bir kısım satılmışlar, sarhoşlar ve baldırı çıplaklar!*” şeklindeki sözleri halkın öfkesine neden olmuştur.²⁹⁷ Serbest Fırka'yı destekleyenler, ilk önce Halk Fırkası binasını taşıyarak tabelayı sökmüşler ve sonra da *Anadolu* gazetesini taşımışlardır. O esnada güvenlik güçleri kalabalığa doğru ateş etmeye başlamış ve bir çocuk başından vurularak ölmüştür.²⁹⁸ Fethi Okyar, olaylar üzerine vatandaşların hemen dağılarak çocuğu hastaneye götürmelerini söylemiş ve hakkın ancak hukuki yollarla aranması gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca fikrin daima ilerleyeceğini ve işi karışıklığa sürüklemek niyetinde olanların başarısız olmaya mahkûm olduğunu belirterek herkesin zabıt kuvvetlerinin emirlerine uymaları ve böyle olaylara meydan vermemeleri konusunda halkı telkin etmiştir.²⁹⁹

Vali de dâhil olmak üzere Halk Fırkası'nın İzmir yöneticilerinden bazılarının olayların tırmanmasına sebep olsa da olayın bu kadar kızışmasında *Anadolu* gazetesinin, Serbest Fırka'yı destekleyenlere yönelik hakaret içerikli manşetler atmasının neden olduğu ifade edilmiştir.³⁰⁰

Basın, İzmir olaylarını iki farklı açıdan yorumlamıştır. Muhalif gazeteler iktidarı sorumlu görürken iktidar yanlısı basın, Serbest Fırka'yı sorumlu tutmuştur. *Yarın* gazetesinin İzmir'de yaşanan olaylar sonucunda iktidarı eleştirmesine karşı *İnkılap* gazetesi, *Yarın*'ın bir muhalif gazete olmaktan ziyade yaptığı haberlerden dolayı “*ihtilal beyannamesi*” olarak çıktığını söyleyerek tepki göstermiştir.³⁰¹

“*Jandarma temizdir, Türk milletinin inzibat kuvvetlerini zalim göstermek çirkin bir tecavüzdür, iftiradır, manasız bir isnattır,*” sözleriyle *İnkılap* gazetesi, Serbest Fırka'yı ve muhalif basını eleştirmiştir. Para ile tutulan bazı ayak takımları ve sarhoşların taşkınlıklarına karşı güvenlik güçlerinin silah kullanmak zorunda kaldığını yazmış ve kaza ile 12 yaşındaki bir çocuğa kurşun isabet ederek öldüğünü belirtmiştir.

²⁹⁷ *Anadolu*, 5 Eylül 1930, s. 1.

²⁹⁸ *Yarın*, 6 Eylül 1930, s. 1. Aktaran: Gizem Erda Çilek, “1930 Yılı Çok Partili Siyasi Hayat Denemesinde İktidar ve Muhalefet Çekişmesi: İnkılâp ve Yarın Gazeteleri Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2020, s. 48.

²⁹⁹ “Feridun Osman”, “Hadiselerin Tafsilatı”, *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930, s. 4.

³⁰⁰ Feridun Osman, “Hadiselerin Tafsilatı”, *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930, s. 1-4. “İzmir’de Dünkü Vaziyet”, *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930, s. 1-3. Ayrıca bkz: Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, s.97.

³⁰¹ Ali Naci, “Ey Hürriyet... Senin Namına Ne Cinayetler İşleniyor!” *İnkılap*, 7 Eylül 1930, s. 1.

Ayrıca olaylar üzerine gazete, İsmet İnönü ile görüşerek onun cevabına da yer vermiştir.³⁰²

İsmet İnönü, olayları şu şekilde değerlendirmiştir:

“Siyasi fikir münakaşalarının zabıta hadiselerile (hadiseleri ile) karışması, bahusus bahsettiğiniz feci vakalar zuhurana meydan vermesi çok şayanı teessüf bir şeydir; çok teessürü muciptir. Şüphe etmem ki bu hadiseler müfritlerin ve maksatlarını gizleyenlerin araya karışmasından çıkmış olacaktır. Kanuna muhalif olan hareketleri zabıta ve adliye bittabi takip edecektir. Karşı fırka liderinin ve mensuplarının fikirlerini tam serbesti ve emniyet içinde izhar edebilmesi için bütün tedbiri almalarını mahalli makamata emrettim. İntizar ettiğim fikirdir ve fikirlerin izahıdır. Herhangi bir fikrin nasıl tatbik olunacağı izah olunmadıkça millet tarafından kabul olunacağı zannetmek hatadır. Fikirlere muhatap olanların alışmasına mecbur oldukları şey, hiçbir sebep ve suretle kanuna muhalif harekatta bulunmamaktır. Çünkü bu halde devletin kanunları ve memurları kendi kendilerine derhal faaliyete geçerler ve kanunu tanımayanlara hadlerini bildirirler. Bu ümmiye devlet ve hükümetin vazifesi ve kudretinin icabıdır.”³⁰³

Atatürk yanlısı basın ise olaylardan dolayı komünistleri sorumlu tutmuştur. *Milliyet*, “*Dikkat anarşi tahrik ediliyor!*” manşetiyle İzmir’deki olaylara dikkat çekmiştir. Niyazi ismindeki bir komünistin, “*Bu iş ne İsmet Paşa ne de Fethi Bey işidir, yaşasın komünistlik!*” diye bağırıldığını belirterek bu işi komünistlerin ve vatan hainlerinin düzenlediğinin ortaya çıktığını ifade etmiştir.³⁰⁴

Olayların ardından iktidar ve yandaş basın sert tepkiler göstererek Atatürk’e açıktan derhal bir şey yapması gerektiğine dair mesajlar vermişlerdir. Atatürk’ün devamlı yanında bulunan, birçok olaya şahit olan ve sırdaşı olarak tanınan Kılıç Ali’nin aktardığına göre; İsmet İnönü, halktan tepkiler alması sonucu sinirlenerek Atatürk’e gitmiş ve kendi resimlerinin yırtıldığını söyleyerek haysiyetinin söz konusu olduğunu vurgulamıştır. Başka çaresi kalmadığını belirterek ortaya çıkan anarşiyi önlemek adına bir an önce Fethi Okyar’ı tevkif etmeyi (tutuklamak, durdurmak) müsaade buyurmaları gerektiğini söylemiştir.³⁰⁵

Fethi Okyar, iktidar cephesinin bu denli sert tepkisini, halkın Serbest Fırka’ya olan ilgisini görmeleri olarak değerlendirmiştir. Anılarında bahsettiği üzere; Halk

³⁰² “Jandarma Temizdir”, *İnkılap*, 6 Eylül 1930, s. 3.

³⁰³ “İzmir’deki Müessif Hadiseler Üzerine”, *İnkılap*, 6 Eylül 1930, s. 1.

³⁰⁴ “Fethi Bey Bugün Nutkunu Söylüyor”, *Milliyet*, 7 Eylül 1930, s. 1.

³⁰⁵ Celal Bayar, “Bölüm 2 Kılıç Ali’nin Serbest Fırka Anıları”, *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları*, der., Emine G. Naskali, İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık, 2015, s. 92.

Fırkası milletvekilleri, senelerdir süre gelen ülkede ayrıcalıklı bir grup olarak yaşamaları ve hem iktisadi hem sosyal açıdan birçok avantajlara sahip olmaları sebebiyle bunları kaybetme tehdidiyle karşı karşıya kalmaları sonucu harekete geçmişlerdir.³⁰⁶

İzmir olaylarında Atatürk'ün tarafsız kalması iktidar için olumsuz olmuş ve Serbest Fırka, yükselişe geçmiştir. *İnkılap* gazetesi, Atatürk'ün Serbest Fırka ile birlikte hareket ettiği gibi ifadelerin tamamen asılsız olduğunu belirtmiş³⁰⁷ ve Serbest Fırka'nın ileriye gittiğine dair fikirleri gündeme taşımıştır.³⁰⁸ Böylece iktidar cephesi, Atatürk'ün kimin tarafında durduğunu belli etmesi için girişimlerde bulunmuştur. *Cumhuriyet* gazetesinde Yunus Nadi, Atatürk'e karşı yazdığı mektupta, “*Eğer olaya el atmazsa iktidarın kendisinin başının çaresine bakacağı,*” şeklindeki ifadelere yer vermiştir.³⁰⁹ Ahmet Ağaoğlu, anılarında Yunus Nadi'nin bu cesareti, Atatürk'ten aldığına hatta mektubun yazılmasını bizzat Atatürk'ün teklif ettiğine dikkat çekmiştir.³¹⁰

İktidar tarafından gelen tepkiler üzerine Atatürk, ertesi gün Yunus Nadi'ye cevaben yazdığı mektupta:

*“Ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumi reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası, Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip, benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mevcududur. Bu teşekküle o tarihten bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur ve olamaz. Resmi vazifemin hitamında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başında fiilen çalışacağım; bu noktada tereddüde mahal yoktur,”*³¹¹

diyerek tarafsızlık sözünü bozmuştur.

Atatürk'ün tarafsızlığını bozma nedenlerinden en önemlisinin Fethi Okyar'ın İzmir'e gelişinin kutsal bir kurtarıcı gibi karşılanmasıyla bütün öngörülerini alt üst etmesi olarak görülmektedir. Bu konuda Abdülhamit Avşar, Atatürk'ün Serbest Fırka'nın yükselişinden tedirgin olduğunu ve İzmir Olayları'ndan sonra da bu tedirginliğin iyice arttığını belirtmiştir.³¹² Bu yüzden de Yunus Nadi'ye mektup

³⁰⁶ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 45.

³⁰⁷ “Gazi Hz. Ve Yeni Fırka”, *İnkılap*, 9 Eylül 1930, s. 1.

³⁰⁸ Yakup Kadri, “Bu Mıydı?” *İnkılap*, 8, 9 Eylül 1930, s. 1.

³⁰⁹ Yunus Nadi, “Açık Mektup”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1930, s. 1.

³¹⁰ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 74. Ayrıca bkz: Cemil Koçak s. 213-216.

³¹¹ Gazi M. Kemal, “Gazi Hazretinin Mektupları”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1930, s. 1.

³¹² Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Kitabevi, 1998, s. 123.

yazdırması olayıyla önlem almış ve Serbest Fırka'nın yükselişine karşı adeta bir set çekmiştir.

Atatürk'ün tarafsızlığını ilan etmesinin ardından artık olay başka bir hal almış ve yerel seçimlerin, Halk Fırkası ve Serbest Fırka rekabetinden ziyade Atatürk-Fethi Okyar rekabetine dönüştüğü izlenimleri hâkim olmuştur. Buna örnek olarak da seçim bürolarında, “*Oyunuz Gazi'den mi yoksa Fethi'den mi yana!*” gibi propaganda çalışmaları yürütülmesidir.³¹³

İzmir Olayları'nın ardından muhalif basına karşı baskılar artmıştır. Zeynel Besim (*Hizmet*) ve Selim Ragıp Bey (*Son Posta*) ile birlikte birçok gazeteci tutuklanmıştır.³¹⁴ Bunun üzerine *Son Posta* gazetesi,

“*Gazetemiz, Matbuat Kanunu'nun bir maddesinin yanlış tefsiri üzerine bugün çıkamamak tehlikesi ile karşı karşıya kaldı ve mesul müdürümüz de altıncı müstahfiğin kararıyla tutuklandı,*”³¹⁵

haberiyle basın üzerindeki baskıyı ortaya koymuştur.

Yakup Kadri, İzmir Olayları'ndan ne Fethi Okyar'ı ne de yanındakileri sorumlu tutmanın mümkün olmadığını belirterek Serbest Fırka'nın İzmir olsun Balıkesir olsun tüm mitinglerindeki konuşmalarında bu gibi olayları teşvik ve tahrik edici hiçbir söze denk gelinmediğine dikkat çekmiştir. Ayrıca Yakup Kadri, bu hareketlerin sadece bu şehirlerde yaşanmadığını ve Serbest Fırkacıların uğramadığı şehirlerde de meydana geldiğine değinerek Adana ve Diyarbakır'dan gelen haberlerin daha da üzücü vakalar olduğunu ifade etmiştir. Halk Fırkası'nın bütün bu olaylardan Fethi Okyar'ı sorumlu tutarak onu ve arkadaşlarını sorguya çekmekle yetindiklerini söyleyerek eleştirmiştir. Yakup Kadri, sonrasında Okyar'ın mecliste tüm bu suçlamalara karşı tek başına bir kahraman gibi mücadele verdiğini ve Atatürk'ün yıllar öncesinde söylediği, “*Fethi Bey, büyük günlerin adamıdır,*” sözüne hak verdiğine de değinmiştir.³¹⁶

2.5 BASININ TAVRINDAKİ DEĞİŞİMLER

Serbest Fırka'nın kuruluşundan itibaren ılımlı yaklaşan Atatürk yanlısı basın, İzmir Mitingi'nde halkın Serbest Fırka'ya olan sevgisinin ve Halk Fırkası'na olan hoşnutsuzluğun tahminlerin üstünde olduğunu gördükleri için kongreden sonraki

³¹³ Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 164.

³¹⁴ “Dört Gazetenin Başmuharrir ve Mesul Müdürleri Tevkif Edildi”, *Akşam*, 15 Eylül 1930, s. 1.

³¹⁵ “Dün Beklenmeyen Bir Hadise Karşısında Kaldık”, *Son Posta*, 15 Eylül 1930, s. 1.

³¹⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968, s. 104-105.

süreçte sert bir tutum takınmışlardır. Serbest Fırka'ya eğilim gösteren yüzbinlerce insan olmasının seçimlerde yeni partinin iktidara gelebilme olasılığını doğurmasıyla İnönü ve Atatürk yanlısı olarak her iki basının da karşı taarruza geçtiği görülmektedir. Sonraki bölümlerde basının bu şekildeki tavrı dikkat çekicidir.

Fethi Okyar, Serbest Fırka'nın kurulduğu ilk günlerde, *“Fırkam, memleketi idare fırsatını elde ettiği gün mesaimiz tam bir muvaffakiyete ulaşacaktır,”* diyerek iktidara göz kırptığını açıkça ifade etmiştir.³¹⁷ Daha sonra da Yunus Nadi'ye verdiği bir beyanatta, *“İlk fırsatta iktidar mevkiine (mevkiine) geçeceğiz,”* şeklindeki sözleriyle daha kararlı olduğu dikkat çekmektedir.³¹⁸

Abdülhamit Avşar, Fethi Okyar'ın ilk günlerde iktidara gelme niyetinde olduğu yönündeki bu açıklamaları, Halk Fırkası cephesinin yeni kurulmuş olan bir partinin yapaylık görüntüsünün üzerini kapatmak için yaptığını düşünerek bu yüzden de üzerinde durmadıklarını belirtmiştir. Ayrıca Avşar, halkın Serbest Fırka'ya karşı bu denli büyük bir ilgi göstereceğinin de tahmin edilmediğine dikkat çekmiştir.³¹⁹ Öyle ki İsmet İnönü, Fethi Okyar'ın bu açıklaması üzerine beş yıl daha iktidarda kalacaklarını söylemişti.³²⁰ Aslında Yakup Kadri'nin de anılarında bahsettiği gibi, Serbest Fırka'nın asla iktidara geçebileceği düşünülmemiştir.³²¹ Mete Tunçay da bu konuda Serbest Fırka'nın varlığının etkisiyle günden güne iktidar seçeneği haline geldiğini ve bu durumun hesap edilemediğini belirterek bu süreçten sonra da artık Serbest Fırka'nın bir tehlike olarak görüldüğünü ifade etmiştir.³²²

Bu konuda Halk Fırkası milletvekili Hilmi Uran'ın da şu ifadeleri dikkat çekicidir:

*“Fethi Okyar, İzmir seyahatinden sonra ümide kapılmış ve taahhüt gösterdiği role sadakatinden çabuk çıkararak hürsına kapılmıştır. Belediye seçimlerinde de mutlaka ve ne pahasına olursa olsun kazanmayı amaçlamıştır. Bu amaç uğrunda İsmet Paşa'yı ve hatta inkılapları dahi yıkmak isteyenlerle bir arada hareket etmiştir.”*³²³

³¹⁷ *Son Posta*, 11 Ağustos 1930, s. 1. (“Yeni Fırka Çalışmaya Hazırdır” manşetinin altında küçük yazıyla verilmiştir.)

³¹⁸ “Fethi Beyin Beyanatı”, *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1930, s. 1.

³¹⁹ Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Kitabevi, 1998, s. 99.

³²⁰ “Başvekilin Yeni Fırka Hakkında Mütalaaları”, *Akşam*, 12 Ağustos 1930, s. 1.

³²¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968, s. 106.

³²² Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s.247.

³²³ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, haz. Cem Çobanlı ve Pınar Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 482.

Akşam gazetesi yazarı Necmettin Sadık'ın Fethi Okyar için parayla tutulan adam şeklindeki ifadeleri hakkında Abdülhamit Avşar, daha öncesinde iktidar yanlısı basının Serbest Fırka'nın kuruluşuna dair bazı imalar da bulunmuş olsa da açıkça gerçek durumun hiçbir zaman açıklanmadığını ifade etmiştir. Sadık'ın bu ifadesinin sebebini, Serbest Fırka'nın yükselişinin engellenmemesinden dolayı bu yola başvurulması olarak belirtmiştir. Ayrıca Avşar, iktidar yanlısı basının bu danışıklı dövüş şeklindeki açıklamasıyla Atatürk'ün gücünden bağımsız hareket edilebildiğini gösterdiğine de dikkat çekmiştir.³²⁴

Atatürk yanlısı basının ise Serbest Fırka'ya karşı olan pozitif tutumu, koşulların değişmesiyle bozulmuştur. Halkın bu denli Serbest Fırka'ya akın akın gitmesi ve ilgi göstermesi sonucu Milli Mücadele Dönemi hatırlatılmış ve ülkeyi kurtaranların Halk Fırkalılar olduğu şu ifadelerle vurgulanmıştır:

*“Niçin unutuluyor ki yeni fırkanın doğuşunu ve onun inkişafını en ziyade isteyenler; bugün iktidar mevkiinde bulunan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumi reisi olan Gazi'dir. Bu fırkanın umumi reisliğini vekaleten yapan İsmet Paşa'dır! Ne çabuk unuttuk: memleketi tek bir fırka ile idare etmek fikri kati bir zaruretın mahsulü idi.”*³²⁵

Bu ifadelerin Serbest Fırka'nın geldiği yeri unutmaması konusunda bir uyarı niteliğinde olduğu görülmektedir.

Atatürk'ün tarafsızlığını bozması hakkında Atatürk yanlısı basın:

*“Pek yazık. Bütün ümitlerimiz, temennilerimiz boşa çıktı. S.C.F lideri İzmir nutkunda daima vuzuhtan (açıklık) kaçtı. Temas ettiği meselelerde açık bulunmadı. Tenkit ettiği işlerin, müdafaasına yeltendiği politikanın ameli çarelerini, tatbikat yollarını gösteremedi. Gönül isterdi ki doğuşunu bu sütunlarda o kadar sıcak ve samimi alkışladığımız yeni teşekkülün programını, prensiplerini izah eden fırkanın lideri; yalnız ve yalnız hakikatten, ciddiyetten ve vuzuhtan kuvvet alsın. Fakat böyle olmadı. Fethi Bey suiistimal edebiyatına girdi,”*³²⁶

şeklindeki suçlayıcı ifadelerle yer vermiştir.

Serbest Fırka'ya yönelenlerin büyük çoğunluğu olan işçiler için de menfaatleri açısından Halk Fırkası'na daha yakın olmaları gerekirken liberal bir partiye ilgi göstermelerine akıl sır erdirilemediğini belirten *Milliyet*, Türk işçisinin zeki olduğunu ve liberal bir partinin onlar için ne gibi tehlikeleri barındırdığını anlamakta

³²⁴ Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Kitabevi, 1998, s. 155.

³²⁵ Mahmut Soydan, “Hakikati Unutmayalım”, *Milliyet*, 24 Ağustos 1930, s. 1.

³²⁶ Mahmut Soydan, “Ölçsüz Sözler”, *Milliyet*, 10 Eylül 1930, s. 1.

gecikmeyeceğini vurgulamıştır. Gazete, yeni partiye olan eğilimin sadece işçiler değil tüm ilgi gösterenlerin arızı ve mahalli bir kırgınlıktan dolayı olduğunu söyleyerek Serbest Fırka'nın varlığını daha da değersizleştirmeye yönelmiştir. Ayrıca Serbest Fırka'nın yaptığı propagandalar nedeniyle memleketin nizamını bozmaya çalıştıklarını ve buna müsaade edilmeyeceğini de ifade etmiştir.³²⁷

2.6 1930 YEREL SEÇİMLER

Ahmet Ağaoğlu, seçimlere girmenin yanı sıra öncelikli hedefin mecliste muhalefet grubu kurmak olması gerektiğini savunmuştur. Halkın sel gibi Serbest Fırka'ya aktığını ve eğer seçime girerse büyük çoğunlukla galip geleceğini de belirtmiştir. Bunun üzerine Atatürk'ü yakından tanıyanların bileceği bir mesele olduğunu söyleyerek Atatürk'ün Halk Fırkası'nı terk etmediğini ve Halk Fırkası mağlup olursa bunu kendisi için bir ağır darbe olarak görüp karşı tedbirler alacağından emin olduğunu da vurgulamıştır. Bu yüzden de hiçbir zaman seçimlere girme taraftarı olmadığını ifade etmiştir.³²⁸

Bu konuda Süreyya İlmen de Fethi Okyar'a seçimlere girilmemesi konusunda rica etmesi üzerine, Okyar'ın, *"Yapacak bir şey yok, fırkayı teşkil eden o (Atatürk), parayı veren o,"* dediğini belirtmiştir. İlmen, bunun üzerine Halk Fırkası'nın seçimlerde ne gibi roller oynadığını bildiğini, sandıkların gece açılarak muhalif oyların alınıp yerlerine Halk Fırkası oylarının konulduğunu ve sandıkların tekrar mühür mumuyla kapatıldığını söylemiştir. Bu yüzden seçim zamanı sandıkların başında Serbest Fırka üyelerinden birilerinin nöbet tutması gerektiğini Fethi Okyar'a belirtmesi üzerine Okyar, *"Bu iktidara karşı emniyetsizlik olur,"* cevabını vermiştir.³²⁹ Sonrasında Okyar, iktidar memurlarının seçimler sırasında müdahale etmemesi gerektiğini defalarca dile getirse de bu çaba nihayetsiz kalmıştır.

Serbest Fırka'nın seçimlere girmesi konusunda Ahmet Ağaoğlu'nun şu ifadeleri dikkat çekmektedir:

"Tahsin Bey: 'Siz intihaba müsaade ederseniz biz bu intihabı muhakkak kazanırız' cevabını verdi. Atatürk ise, 'Yeni teşekkül vaziyetinde iken böyle bir mücadeleyi kaybetmek aleyhinize olur. Fakat mademki kendinizde kuvvet görüyorsunuz ve buna karar verdiniz, Allah muvaffak etsin' dedi. Bunun üzerine Tahsin Bey Fethi Beye şöyle

³²⁷ Mahmut Soydan, "Fırkamızın Kuvveti", *Milliyet*, 30 Eylül 1930, s. 1.

³²⁸ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 47-48.

³²⁹ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951, s. 74.

bir telgraf yazdı: 'Fethi Beyefendi: İstanbul belediye intihabına iştirak etmeliğiniz (etmeniz) Reisicumhur hazretlerinin iradeleri iktizasından bulunduğunu kemali hürmetle arz ederim (arz ederim).' Tahsin Bey bu telgrafi çekerken ben müdahale ettim ve 'Affedersin Tahsin Bey, Reisicumhur hazretleri size böyle bir emir ve iradede bulunmadı. Bilakis tavsiye etti. Bu telgrafla Fethi Beyi fena bir yola sürüklüyorsunuz!' dedim. Daha sonra işittik ki bu telgraf gönderilmiştir."³³⁰

Süreyya İlmen de bu konuda Fethi Okyar'la görüşüğünü ve seçimlere girmenin Atatürk'ün emri olduğunun belirtildiğine dikkat çekmiştir.³³¹

1930'un Ekim ayında seçimler başlamıştır. Muhalif basın, iktidarın mitingler sürecinde güvenlik güçlerini kullanarak halkı baskılamaya çalıştığını hatırlatarak bu gibi baskıların seçimlere engel teşkil etmemesi adına, "*Hakkınızı kaybetmeyiniz, yarın rey sandığında sizi istemediğimize rey vermeye icbar edecek hiçbir kuvvet yoktur!*" şeklinde manşetler atmıştır.³³² Bu konuda *Politika* gazetesi, iktidarın güvenlik güçlerini kullandığı yönündeki Fethi Okyar'ın Meclis'te dile getirdiği eleştirilerine karşı şu sözlerle tepki göstermiştir:

*"Nihayet evvelki gün merhametle birlikte insafî da bir tarafa bıraktı ve söyledi. Söylediği kısa nutuk, muhterem iktisat vekilinin çok güzel ifade ettiği gibi, muhalif bir prensibin izahı, iktisadi bir sistemin müdafaası değil, bir şikâyetnamedir. Nutku takip ettikçe Yarın gazetesinin bir sayfasını okuyoruz zannettik. Fethi Bey, hükümet memurlarının fırkası hakkında bitaraf hareket etmediklerinden şikâyet ediyor. ... Hiç bir (Hiçbir) siyasi fırka, Halk Fırkası'nun S.C.F. sına gösterdiği müzaheretini göstermemiştir. Fethi Beyin bu yardımı takdir etmemesi kadirşinaslık olur."*³³³

Ayrıca *Politika*'nın Fethi Okyar'ın bu şikâyetlerinin ardından Meclis'te iktidar cephesi tarafından verilen cevaplara yönelik Okyar'ın ve Ahmet Ağaoğlu'nun yer aldığı şu karikatürü dikkat çekmektedir.

³³⁰ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 49.

³³¹ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951, s. 74.

³³² "Hakkınızı Kaybetmeyiniz", *Son Posta*, 5 Ekim 1930, s. 1.

³³³ "İnsaf!" *Politika*, 5 Ekim 1930, s. 1.

Şekil 5: Politika, 4 Ekim 1930, s. 1.

Meclis tartışmalarından sonra İktidar yanlısı basın, “Reylerinizi CHF’nin memleketin en kıymetli ve en temiz evlatlarından seçtiği namzetlerine verin!” şeklinde manşetler atarak iktidara destek vermiştir.³³⁴ Ayrıca Halk Fırkası adına halktan oy istemek için Atatürk üzerinden propaganda yaparak şu ifadelere de yer verilmiştir:

“Yurdunu seven vatandaş, karanlık günleri ve dünkü mazinin seni eser eden sefaleti düşün, sana ancak büyük Gazi’nin izinde yürüyen fırkanın yar olacağını unutma. Onun mücerrep ve temiz namzetlerini tereddütsüz intihap (seçmek) et. Çünkü senin için, yurdun için, inkılabın selameti için doğru yol budur.”³³⁵

Yine benzer şekilde, “İzmir ve İstanbul için seni ve şehri düşmandan kurtarana oyunu ver!” manşetleriyle de Atatürk’ün ve Milli Mücadele ruhunun Halk Fırkası’nda yer aldığına dair mesajlar verilmiştir.³³⁶

İnkılap gazetesinin ise şu ifadeleri dikkat çekicidir:

“Serbestçiler derhal intihap mücadelesine atıldılar. Fırkaları ile hiçbir alaka ve münasebetleri olmıyan (olmayan), hatta yüzlerini bile görmedikleri kimseleri namzet gösterdiler. Bu namzet listesini, namzetlerin tekzipleri takip etti. Birçokları bizim haberimiz yok, biz serbestçilerin namzeti olamayız! diye ilan ettiler. Böylece Serbest Fırka galibiyeti başka yollarda aradı. ... Samimiyet göstermek isterdik. Rakiplerimize kolaylıklar bile gösterebilirdik. Memleket dertlerini konuşarak tedavi çareler arardık.

³³⁴ “CHF’nin memleketin en kıymetli ve en temiz evlatlarından seçtiği namzetlerini size takdim Ediyor, Reylerinizi Onlara Veriniz!” *Vakit*, 5 Ekim 1930, s. 1.

³³⁵ C. H. Fırkası, “Beyanname”, *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1930, s. 1.

³³⁶ “İstanbul’un Kurtuluş Gününde Onu ve Seni Kurtaranlara Rey Ver!” *Vakit*, 6 Ekim 1930, s. 1.

*Ne kadar yazık ki: bütün ümitlerimiz söndü. ... Meğer pek biçare zavallıarmış, yazık!*³³⁷

İnkılap gazetesi Halk Fırkası'nın beyanatına da yer vererek Halk Fırkası için oy istemiştir. Beyanatta vatandaşa uyarıda bulunarak Halk Fırkası'nın vatani kurtaranların partisi olduğunu vurgulanmış ve Milli Mücadele Dönemi'nde memleketi düşmandan ve saltanatın senelerce süren kötü idaresinden kurtaranların tecrübelerine güvenmeleri gerektiği ifade edilmiştir.³³⁸

İnkılap, ayrıca Kadınlar Birliği Başkanı Nezihe Muhittin'in Serbest Fırka'ya yönelik çalışmalarını şu alaycı karikatürlerle gündeme getirmiştir.

Şekil 6: *İnkılap*, 4 Ekim 1930, s. 1.

³³⁷ "Eskişehir'de S.C. Fırkası", *İnkılap*, 4 Ekim 1930, s. 3.

³³⁸ Cumhuriyet Halk Fırkası, "Aziz ve Sevgili Hemşeri!", *İnkılap*, 5 Ekim 1930, s. 1.

Nezihe Muhittin Hanımın konferansı

Nezihe Muhittin Hanımın dün vereceği konferansa
sınız gazeteciler gelmişti. Bereket varsa: Bermedi ve
gazetecilerde dinlemekten kurtuldu.

Şekil 7: *İnkılap*, 5 Ekim 1930, s. 1.

İktidar yanlısı basın böylece seçimlere yönelik kampanyasında sık sık kadınlara yönelik propagandalar yapmıştır.

*“Hanımlar! Reylerinizi Halk Fırkası’na veriniz! Çünkü Halk Fırkası, kadınlara hürriyet ve insan gibi yaşamak hakkını vermiştir. Halk Fırkası kadınlara: Belediye intihabatına iştirak hakkını verdi. Kadın eskiden vatandaş değildi. Halk Fırkası kadını esaretten kurtardı vatandaşı mevkiine isat etti. Eskiden kadın hâkim olamazdı. Kadın kocanın esiri ve cemiyetin tufeylisi idi. Hâlbuki Halk Fırkası cemiyetin en yüksek faylar isteyen hâkimlik mevkiine (mevkiine) çıkardı,”*³³⁹

şeklindeki ifadelerle Halk Fırkası’na karşı vefa gösterilmesini istemişlerdir.³⁴⁰

Halk Fırkası, genel itibariyle seçimler boyunca Serbest Fırka’yı karalama stratejisi üzerinden ilerlemiştir. *“Serbest Fırka’nın namzetleri arasında gayrimüslimler de vardır!”* şeklindeki manşetleriyle Serbest Fırka, gayrimüslimlerin partisi olarak gösterilmeye çalışılmıştır.³⁴¹ Halk Fırkası’nın bu çerçevede yürüttüğü politikada, *“Ey Türk milleti dikkat et! Yine Rum ve Ermeni oyunlarına alet olma!”*

³³⁹ “Hanımlar! Belediye İntihabına İştirak Ediniz”, *Vakit*, 5 Ekim 1930, s. 2.

³⁴⁰ Kadınların hiçbir çaba sarfetmeden siyasi haklarının direkt Halk Fırkası tarafından ellerine verildikleri şeklindeki haberler doğruyu tam olarak yansıtmamaktadır. Bu konuda Kadınlar Birliği’nin ve öncü isimlerin çabaları gözardı edilmemelidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hacer Yıldız, “Türkiye’de Kadınların Siyasi Haklar Mücadelesi ve Nakiye Elgün”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015. Mustafa Yahya Metintaş, “Nezihe Muhittin ve Türk Kadınının Siyasi Haklar Mücadelesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1/3 (2018).

³⁴¹ “Serbest Fırka’nın Namzetleri Arasında Gayrimüslimler de Vardır!” *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1930, s. 1.

şeklindeki ifadelerde görüldüğü gibi Serbest Fırka, azınlıkların partisi Halk Fırkası ise Türk evlatlarının partisi olarak yansıtılmıştır.³⁴² Bu konuda Halk Fırkası milletvekili Saim Beyin şu konuşması da dikkat çekicidir:

*“Beyler, hanımlar! Siz hiçbir fırsatı kaçırmadan kaleyi içerden fethedeceksiniz. Bizim tekrar Rumların, Yunanlıların iş başına geçmelerine asla tahammülümüz yoktur. Hiçbir halis Türk evladı buna tahammül edemez. Gececeğiz, kıracağız, her ne pahasına olursa olsun seçimi kazanacağız, artık infial sırası değildir.”*³⁴³

İktidar, seçimi demokratik yarış olmaktan çok bir “şeref meselesi” olarak görmüştür. Bu sebeple de “kutsal alan” olarak seçim sandıklarını korumaları için mülki amirlerine görev verilmiştir.³⁴⁴

Nuri Conker’in ifadesiyle,

*“Hükümet memurları, Halk Fırkası üyeleri gibi ve Halk Fırkası üyeleri de, hükümet memurları gibi hareket ediyorlar ve ellerindeki mevcut bütün hükümet ve fırka teşkilatını, Serbest Fırka’nın inkişafına mani olacak surette kullanıyorlardı.”*³⁴⁵

Bölgedeki bazı valiler, seçimler devam ettiği sırada Halk Fırkası yönetimine bilgilendirme yapmışlar ve “sonuçlar lehimize” gibi ifadeleriyle iktidarın yanında durduklarını açıkça göstermişlerdir. Cemil Koçak, bu konuda Halk Fırkası Kâtibi Umumiliği’ne ait 5 Ekim 1930 tarihli tamimi örnek göstererek İstanbul’daki belediye seçimlerine ait şu yazı ile yönetimin bilgilendirildiğine dair kanıt sunmuştur:

*“Henüz inkişafa başlayan Beyoğlu, Kadıköy ve Fatih mntıklarında bütün akaliyetlerin (ekalliyetlerin), karşı fırkanın (SCF’nin) göstermiş olduğu, içinde bir hayli Rum, Ermeni ve Yahudi olan namzetlere bile oy verilmesine rağmen, vaziyet lehimize tecelli etmiştir. ... Zaferimizin şimdiden gerçekleştiğini mahalimizden bildirilmektedir Efendim.”*³⁴⁶

Seçimlerin gerçekleştiği günlerde muhalif basın daha çok seçim esnasındaki olaylara değinmiş ve halkın korkmadan istediğine oy vermesi konusunda uyarılarda bulunarak kanun yolundan ayrılmamaları gerektiğini vurgulamıştır. Bu konuda *Son Posta*’nın bir karikatüründe oy vermeye giden adam ne olur ne olmaz diyerek

³⁴² *Anadolu*, 25 Eylül 1930. Aktaran: Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 174.

³⁴³ 10 Ekim 1930 tarihli telgraf. Aktaran: Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 180.

³⁴⁴ Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 168.

³⁴⁵ “Serbest Fırka’da Faaliyet”, *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1930, s. 4.

³⁴⁶ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 243. (3834 ve 43 sayılı tamimdir).

eczacıdan bir paket pamuk, bir şişe tentürdiyot ve sargı bezi istemektedir. Bu anlamda Halk Fırkası'nın saldırgan tutumuna dikkat çekilmiştir.

Şekil 8: *Son Posta*, 9 Ekim 1930, s. 1.

Güvenlik güçlerinin müdahaleleri ve insanları baskılaması sonucunda halkın oy sandıklarına gitme oranında düşüş gözlemlenmiş ve şu manşetler ve haberlerle Halk Fırkası'nın müdahaleleri gündeme getirilmiştir:

“Kadıköy sandığının başında Serbest Fırka reisi yaralandı. Serbest Fırka yolsuzluklardan dolayı vilayete protesto verdi. Serbest Fırka kendisini sevenlere ehemmiyetle hatırlattıyor: kanun yolundan ayrılmayınız!³⁴⁷ Ödemiş'te Serbest Fırka'nın ocak heyeti zabıta tarafından tevkif edildi ve binası da kapatıldı. ... Eyüp'te Yahya Galip Bey, Serbestçiler bu kalabalıkları satın almışlar bu pespayeler satılmışlardır dedi.³⁴⁸ İntihap yavaşladı! Dün rey sandığının başına gidenler, ilk günlere nazaran yüzde bir derecesinde bile değildi. ... Dün sandık başında süngülü bir jandarmadan başka kimse yoktu. Halkta intihaba iştirak için zevk kalmadı.”³⁴⁹

Muhalif basının bu haberlerine karşı *İnkılap* gazetesi, seçimlere herhangi bir müdahalenin söz konusu olmadığını ve oy kullanma esnasında yaşanan olaylarda

³⁴⁷ “Kadıköy Sandığının Başında Müessesef Bir Vaka”, *Son Posta*, 8 Ekim 1930, s. 1.

³⁴⁸ “İntihabın En Hararetli Merkezi Dün Eyüp'te Oldu”, *Son Posta*, 11 Ekim 1930, s. 1.

³⁴⁹ “Dün Sandık Başında Bir Jandarmadan Başka Kimse Yoktu”, *Son Posta*, 14 Ekim 1930, s. 1.

Serbest Fırka mensuplarının sorumlu olduğunu yazmıştır.³⁵⁰ Gazete, Serbest Fırka'nın yolsuzluk iddialarına yönelik de, "*Şikâyet ediyorlar çünkü kaybediyorlar!*" manşetiyle tepki göstermiştir.³⁵¹

Seçimlerin gerçekleştiği sırada oluşturulan baskı meselesine ilişkin Ahmet Ağaoğlu, Atatürk ile yaptığı bir konuşmada Serbest Fırka'nın kazandığı yerlerden biri olan Samsun'u örnek göstererek Samsun valisinin tarafsızlığına değinmiş ve "*Memleketin hiçbir yerinde Samsun Valisi gibi kanun tanıyan bir idare memuru olmadığını görseydik bizlere artık ağlamak düşerdi,*" diyerek serzenişte bulunmuştur. "*Her yerde bu vali gibi idare memurları olsaydı şüphesiz seçimlerin dörtte üçünü Serbest Fırka kazanırdı,*" sözleriyle de seçimlerin tarafsız ilerlememesine karşı tepki göstermiştir.³⁵²

Benzer bir olay daha Süreyya İlmen tarafından şöyle aktarılmıştır; Serbest Fırka'nın kazandığı bölgelerden birisi olan İstanbul Maltepe'den Selahattin Bey kazanmıştır. Çünkü bu sandıkların başında nöbetçi bulundurulmuştur. Seçimlerde Halk Fırkası'nın güvenlik güçleri desteğiyle oy aldığını ve Atatürk'ün de bunun farkında olduğunu fakat bunlara rağmen yolsuzlukların engellenmediğini de vurgulamıştır.³⁵³

Halk Fırkası Adana Milletvekili Hilmi Uran, Serbest Fırka'ya halkın büyük ölçüde eğilim gösterdiğinin inkâr edilemeyeceğini belirtmiştir. Kütleler halinde yeni partiye oy vermek için koşarak giden halkın düşüncesini,

"İçinde oldukları ıstırapın Atatürk tarafından görüldüğüne ve buna çözüm olarak da yeni parti kurdurtarak başına geçtiğine böylece vergilerin düşürülerek hayatın da ucuzlayacağına ve mahsulün para edeceğine inanmışlardır,"

şeklinde açıklamıştır. Vatandaşların bu durumu nimet görerek yeni partiye yöneldiklerini belirten Uran, halkın bu kanaatini sarsacak vakit bulamadıklarını ve seçimde kendilerini uğraştıran başlıca sebeplerden birisinin bu durum olduğuna da dikkat çekmiştir.³⁵⁴

³⁵⁰ "Fethi Beye Müdahale Haberini Verenler Hakikate Tercüman Olmamışlardır", *İnkılap*, 8 Ekim 1930, s. 1.

³⁵¹ "Şikâyet Ediyorlar Çünkü Kaybediyorlar!" *İnkılap*, 7 Ekim 1930, s. 1.

³⁵² Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 87-88.

³⁵³ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951, s. 74.

³⁵⁴ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, haz. Cem Çobanlı ve Pınar Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 481.

Cem Emrence'nin ifadesiyle; seçimlerde karşılaştığı tüm baskılara rağmen Serbest Fırka, 40 noktada seçimlerden zaferle çıkmıştır.³⁵⁵ Büyük oranda Ege ve Trakya bölgelerindeki seçimlerde daha başarılı olduğu görülmüştür.³⁵⁶ Mete Tunça'ya göre ise eğer baskı ve yolsuzluk yapılmıyorsa Serbest Fırka, Edirne ve tüm Trakya'da kazanırdı. Çünkü muhalefet listesinin başında saygı değer kişiler ve şehrin ileri gelenleri (hukukçu, tüccar ve hekim) vardı. Ayrıca 5 tane Yahudi aday vardı ve bu yüzden o bölgenin tüm Yahudileri Serbest Fırka'ya oy vermişler ve hatta Yahudiler, Serbest Fırka'nın seçim kampanyası için 7 bin lira para desteği bile sağlamışlardı.³⁵⁷

Seçimlerden gelen ilk sonuçlarla beraber iktidar yanlısı basın, “*Her tarafta CHF kazanıyor,*”³⁵⁸ ve “*İntihabı Halk Fırkası kazandı, sandıklar açıldı, Halk Fırkası namzetleri yüzde yetmiş fazla rey alarak kazandılar,*”³⁵⁹ gibi manşetler atmışlardır. Seçimler bittikten sonra da *İnkılap* gazetesi, seçimleri büyük bir farkla Halk Fırkası'nın kazandığını açıklayarak Halk Fırkası'nın 35934 oy, Serbest Fırka'nın ise ancak 12813 oy alabildiğini yazmıştır.³⁶⁰

Son Posta, iktidar yanlısı gazetelerin seçimler hakkındaki haberlerini eleştirerek bu haberlerin halk üzerinde yaptığı tesiri anlamak adına muhabirlerinden birini halkla röportaj yapması için görevlendirmiştir. Röportajlardan bazı kısımlar şöyledir:³⁶¹

“Halkın dedikleri şudur: Sadrettin Bey (Aksaray, Lânga 160): Hükümet gazeteleri son hadiseleri tamamen o yanlış yazıyorlar. Mesela: İstanbul'da halk ekseriyeti Serbest Fırka'yı tuttuğu halde bu gazeteler halkın Halk Fırkasına kahir bir ekseriyetle rey verdiğini yazıyorlar. Halbuki doğruyu yazmak lazımdır.

Savmi Bey (Aksaray, Cellât çeşmesi; tramvay caddesi 75): İstanbul'da iki gazete müstesna, diğer gazetelerin, başka bir tabirle hükümet gazetelerinin gazeteciliğine aklım ermiyor. Siyahı beyaz, kırmızıyı yeşil diye gösteriyorlar. Halk Kasımpaşa'da

³⁵⁵ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 192.

³⁵⁶ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 342.

³⁵⁷ Mete Tunça, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s.272.

³⁵⁸ “İntihap İnkişaf Ediyor”, *Vakit*, 7 Ekim 1930, s. 1.

³⁵⁹ “İntihabı Halk Fırkası Kazandı”, *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1930, s. 1.

³⁶⁰ “İntihabı Halk Fırkası 35934 Reyle Kazandı, Serbest Fırka Ancak 12813 Rey Alabildi”, *İnkılap*, 20 Ekim 1930, s. 1.

³⁶¹ “Hükümet Gazetelerinin Son Neşriyatı ve Halk”, *Son Posta*, 19 Ekim 1930, s. 2.

yeşil bayrak çekmediği halde bir yeşil bayrak teranesi tutturdular. Bu saçmalara hem kızıyor, hem de gülüyorum.

Rıza bey (Hukuk son sınıf talebesinden): Hükümet gazeteleri hadiseleri olduğu gibi yazmıyor. Bunu hepimiz biliyoruz. B. Suphi B. (Kadıköy, Yeldeğirmeni Akıfbey sokağında): Bazı kimseler Antalya'da bir kısım halkı haksızlıklarla asabileştirmişler, halk da aksülamelini göstermiştir. Kabahat önceden bu vaziyeti ihdas edenlerdedir. Hükümet gazetelerinin neşriyatı kendi siyasi kanaatlerinden süzülmetedir.

Bilal bey (Nuruosmaniyyede Yağcı hanında): Biz Son Posta gazetesi ile Yarın gazetesi okuduğumuzdan hükümet gazetelerinin ne yazıp çizdiklerini bilmiyoruz. Cemil Bey (Beyazıt, Çadırcılar 3): Son hadiseler hükümet gazetelerinde tamamen olduğundan başka türlü yazılıyor. Mesela: Halk İstanbul'da Serbest Fırkacı olduğu halde Halkçı gösteriliyor. Asıl gazetecilik, vakaları olduğu gibi aksettirmektir. Geçen gün Akşam gazetesine Adliye Vekiline hitaben icradan şikayet yollu bir açık mektup verdim, adresim de arihti, yazmadılar.

...

Hüseyin B. (Çarşı kapıda, Hüseyin ağa mahallesi 13): İntihabatta birçok yolsuzluklar oldu. Ahali bu yolsuzluklar yüzünden rey vermekten vazgeçti. Hükümet gazeteleri intihabattaki yolsuzlukları olmamış gösteriyorlar. Olanları da Serbest Fırka'ya yüklüyorlar açık gözlülüğün bu derecesi de yutulur mu?"

2.6.1 Serbest Fırka'nın Yolsuzluk İddiaları

Seçimde usulsüzlükler yapıldığına dair muhalefetin iddialarına karşı iktidar cephesi, Serbest Fırka'yı nizamı bozmakla ve anarşiye teşvik etmekle suçlamaya devam etmiştir. *İnkılap* gazetesi, bu konuda bazı sandıkların başında ihtilal havası estiğini ve hürriyet değil de faşizm rejimi istendiğini ileri sürmüştür. Fethi Okyar'ın liberalizmi, iktidara geçmek için bir basamak olarak kullandığını belirterek Okyar'ın yamağı olarak nitelediği Arif Oruç'u da cebini doldurmak için yayın yaptığı konusunda eleştirmiştir. Ayrıca, "*Serbestçiler iğrenç hadiseler çıkardı!*" gibi manşetlere de yer vermiştir.³⁶²

İktidar ve iktidar yanlısı basın Serbest Fırka'ya yönelik her fırsatta irtica suçlamasında bulunmuştur. Seçimler esnasında da, "*Yeşil bayraklılar ortaya çıktı, bir*

³⁶² Ali Naci, "Nereye Gidiyoruz", *İnkılap*, 11 Ekim 1930.

sürü yobaz bağıryordu,” gibi ifadeleri sık sık gündeme taşımıştır.³⁶³ İktidar gazetelerine seslenen Fethi Okyar, “*On binlerce halkın rey hakkının tanınmamasına ve halkın milli hâkimiyetinin inkâr edilmesine niye sesiniz çıkmıyor?*” diyerek serzenişte bulunmuştur.³⁶⁴ Ayrıca Okyar, iktidar cephesinden gelen irtica suçlamalarına karşı şöyle cevap vermiştir:

*“Halk laikliği istemiyoruz onun yerine halifeliği istiyoruz mu dedi? Hayır efendiler, halkın davranışlarını irtica olarak iddia edenler, halkın reyini inhisar altına almak isteyenlerdir.”*³⁶⁵

Yeşil bayrak meselesi hakkında *Son Posta*, bunun bir efsane olduğunu belirterek Kasımpaşa’da liseli bir kafilenin taşıdığı üç köşeli ve ortasında yıldızı olan bir yeşil bayrağın ilk defa burada görülmediğini daha önce de Taksim spor meydanında bir genç spor kulübünün filaması olarak sık sık dalgalandığını ifade etmiştir. *Akşam*, *Milliyet*, *İnkılap*, *Vakit* ve *Cumhuriyet* gazetelerine atıfta bulunarak, “*Bu meseleyi bu gazetelerin spor muhabirleri çok iyi bilirler,*” diyerek tepki göstermiştir.³⁶⁶

Muhafif basın bir yandan da yapılan yolsuzlukları ve halkın uğradığı baskıları manşetlerine taşımaya devam etmiştir. “*Yanılan kimdir?*” manşetiyle *Son Posta*’nın şu ifadeleri dikkat çekicidir:

*“SCF lideri Fethi Bey intihabat esnasında yolsuzluklar yapıldığını iddia etti. Vali bey bu iddianın hiçbir esasa istinat etmediğini söyledi. Demek ortada bir yanılan vardır. Acaba kimdir? Bütün İstanbul bunu bilmektedir. ... Taksim’de SCF merkez katiplerinden İbrahim Beye tecavüz ettiler, yaraladılar. ... Sandık başlarından halkı uzaklaştırmak için propagandacı olarak çalıştırılan ipsiz sapsız kimseler halkı soğutmuştu. ... Halk Fırkası, namzet listesinden Latife Bekir Hanımın ismini silmiştir.”*³⁶⁷

Bazı bölgelerde İçişleri Bakanı’nın memurlara verdiği talimatlarla Serbest Fırka lehine oy vereceklerin sandığa gitmeleri güvenlik güçleri tarafından engellenmiş, bazıları gözaltına alınmış ve bazıları da tutuklanmışlardır. Mülki amirleri ve hatta valiler, geceleri yoksul insanların semtlerini dolaşarak tehditlerde bulunmuşlardır.³⁶⁸ Muhalefet lideri Fethi Okyar, iktidarın devletin güvenlik güçlerini

³⁶³ “Çirkin Hadiselerin Tafsilatı”, *İnkılap*, 11 Ekim 1930, s. 1.

³⁶⁴ “Yeşil Bayrak Efsanesi ve Ali Fethi Beyin Mütaleası”, *Son Posta*, 13 Ekim 1930, s. 1.

³⁶⁵ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar’ın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 86.

³⁶⁶ “Yeşil Bayrak Nedir?” *Son Posta*, 12 Ekim 1930, s. 1.

³⁶⁷ “Dün Gece de Taksim’de Müessif Bir Tecavüz Oldu”, *Son Posta*, 9 Ekim 1930, s. 1.

³⁶⁸ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 37-38.

kullanarak gerçekleştirdiği bu baskılar ve protestoları yolsuzluk iddiaları kapsamında gündeme getirerek Meclis'te konunun tartışılmasına yönelik bir çağrıda bulunmuştur.³⁶⁹ Meclis başkanlığına; devlet görevlerinin tarafsızlıklarını yitirdiklerini, güvenlik güçleri tarafından seçmenlerin özgürce oy vermesine engel olduklarını, seçime karıştırılan yolsuzlukları ve İçişleri Bakanı'na yönelik suçlamaları vurgulayan bir önerge verilmiştir.³⁷⁰ *İnkılap* gazetesi, Fethi Okyar'ın mecliste yapacağı konuşmasına karşılık, "*Fethi Bey bugün mecliste lakırdı söyleyecek, dinlemeyenlere ne mutlu!*" sözleriyle Okyar'ın söyleyeceklerini ve şikâyetlerini bir lakırtıdan ibaret olarak ifade etmiş ve alaycı bir tutum sergilemiştir.³⁷¹

Önergenin kabul edilmesiyle 15 Kasım 1930 tarihinde gerçekleştirilen meclis görüşmelerinde³⁷² Fethi Okyar, söz alarak yerel seçimlerde yaşanan baskıları ve yolsuzlukları şu şekilde dile getirmiştir:

*"Seçimin serbestliği ihlal edilerek cumhuriyetin temelleri sarsılmaktadır. Belediye intihabı sırasında devlet memurları gizli ve açık aldıkları her türlü talimatları kanuna ve milli hakimiyete karşı kullanılmıştır. ... Efendiler, Serbest Fırka, Gazi'nin teşvik ve tasvibi ile mecliste murakabe hayatını uyandırmak için meydana çıkmıştır. Bu partiye rey vermek isteyenler jandarma süngüsüyle muameleye uğradığında memlekette siyasi partilerin oluşumuna cebren muhalefet ediliyor demektir. Bu manayı çok geçmeden herkes anlayacaktır."*³⁷³

Fethi Okyar'ın Meclis'teki beyanatından önemli bazı noktalar şöyledir:³⁷⁴

"Belediye intihabı memlekette şimdiye kadar görülmemiş bir alaka uyandırdı. Çünkü bu intihapta iki fırka rekabet halinde karşı karşıya gelmiş bulunuyorlardı. Bütün şehir ve kasabalarda bugüne değin hiç bir intihaba iştirak etmemiş binlerce vatandaş bu defa rey vermek hakkını kullanmak için saatlerce, günlerce sandık başına gelmek fırsatını beklediler.

...

Reylerin arzu edilen tarafa verilmediği görüldükçe asabiyet ziyadeleşti. İsteddiği tarafa rey vermek hakkını kullanmak gibi en memduh ve en lüzumlu bir vazife ifa etmek için

³⁶⁹ "Fethi Bey Mecliste Bir İstizah Takriri Verdi", *Son Posta*, 3 Kasım 1930. (Fakat Fethi Okyar hastalandığı için Meclis konuşmasının 6 Kasım'a ertelendiği bildirilmiştir. "Mecliste Beklenen Münakaşa", *Son Posta*, 4 Kasım 1930, s. 3. Fethi Okyar'ın istizah takriri 6 Kasım'da verilip 7 Kasım'da Kabul edilmiş ve meclis müzakereleri bir hafta sonraya kalmıştır. "Meclisin Bugünkü İçtimai", *Cumhuriyet*, 6, 7 Kasım 1930, s. 1.)

³⁷⁰ "Perşembe İçtimai", *Son Posta*, 5 Kasım 1930, s. 1.

³⁷¹ "Bugün Meclis İçtimai", *İnkılap*, 3 Kasım 1930, s. 1.

³⁷² EK A

³⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi 15 Kasım 1930.

³⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi 15 Kasım 1930.

en güzide şehir ve kasabalarımız halkına irtica, komünistlik, anarşistlik lekeleri sürülmek istenildi. En ileri gelen şehir ve kasabalarımızda bu derece vâsi mikyasta irtica hareketleri mevcutsa neden bu yerlerin idare amirleri, belediye intihabından evvel böyle bir hareketi sezmediler ve hükümet merkezini ikaz etmediler?

...

Ahalinin Serbest Fırkanın belediye namzetlerine reyini vermek istemesini irtica suretiyle tefsir edenler halkın reyini de inhisar altına almak isteyenlerdir. Bu inhisarcuların cumhuriyet ve demokrasi mefkureleri ile hiç alâkalari olamaz. Hakiki cumhuriyetçiler, cumhuriyet mefkûresinin tanınmadığı emeller arkasında koşan menfaatperestlerden yüz çevirmelidirler.

İşte Efendiler, halk büyük bir terbiyeyi siyasiye sahiplerine yakışacak veçhile sükûnetle intihap sandıklarına geldiği zaman hükümet memurları halkın vatanî vazifesini ifaya vardıklarına mâni oldular. Serbest Fırka 'ya rey vermek isteyenlerin bir kısmına 'defterde ismin yok' dediler. Cumhuriyet hükümeti bütün mükellefiyeti ifa edenlere cumhuriyetin, millî hâkimiyetin tecellisi için yegâne fırsat olan sandık başında mukaddes haklarından mahrum bırakıldılar. Evet, her dairede birkaç kişinin ismi sehven deftere geçmeyebilir. Bu hatayı kabul etmek tabiidir. Fakat yanlışlık veyahut yüzlerce defa tecavüz eden bu unutmalar her yerde aynı fahiş nispetleri bulursa bundaki maksadı mahsusu görmemek mümkün müdür? Sonra defterde ismi varsa ismin yok diye geri çevrilenlerin bilâhare isimleri hizasına sahte imza veya parmak izi koyarak o isim hesabına müntehibin (müntahibin) gıyabında rey atırılmıştır. Bunlar vesaik ile tespit edilmiş ve vesaik icap eden makamlara verilmiştir.

Bu bahane ile hapishaneye atılanların adliyece derhal tahliye edilmeleri haklarında tevkif kararı verilmemesi, dahiliye memurlarının fırka gayretiyle de intihapta halkı teftiş maksadile (maksadıyla) bir takım vatandaşları teftiş etmek ve bu suretle cumhuriyetin Türk milletine temin ettiği hakkı keyfî gusreite ihlâl etmek için hareket ettiklerine en büyük delildir.

...

Efendiler; Serbest Cumhuriyet Fırkası lehine rey vermek isteyenlere karşı nihayetsiz müşküller ika edilmekte iken Halk Fırkasına rey verecekleri o nisbette suhulet ve sahabet gösterilmiştir. Bunlardan nüfus kâğıdı ibraz etmiyenlere mahallelerinden aldıkları ilmühaberlerle veya nüfus âsriyelerinden verilen puslalarla rey atmaları

temin edilmiş ve hatta göçebe halinde sık sık yerlerini değiştiren bir takım kimselerden nüfus tezkereleri aranılmaksızın ve cebren Halk Fırkası lehine rey attırılmıştır.

Efendiler; umumî olarak saydığım yolsuzlukların bir kısmını mahal ve vak'a zikrederek göstermek isterim: Adana: Adana intihap encümeni valiye verdiği mazbatada sandıktan 4730 rey pusulası (pusula) çıktığını ve defterlerde 4652 adedinin ismi hizasına imza, mühür veya parmak işareti vazedildiğini soyuyor. Bu halde aradaki fark olan (78) rey açıktan sandığa atılmış ve intihabata fesat karıştırıldığı resmen tesbit edilmiştir.

...

Mersin Belediye intihabatı cidden eseflere şayan olacak müdahaleler, tehditler, tevkifler yapılarak cereyan etmiştir. İntihabatın ilk günlerinde bir tecrübe mahiyetinde olarak gösterilen serbesti neticesinde intihabatın tamamile (tamamı ile) firkamız lehine cereyan aldığı görülür görülmez bütün Hükümet kuvvetleri, belediye reis ve memurları hatır ve hayale gelmez tedbirler almağa (almaya) başlamışlardır. Meselâ Halk Fırkası namzetlerine verilen 960 reye mukabil firkamız namzetlerine 1734 rey verilmiş olduğu görülünce intihabatın altıncı günü her ne bahasına olursa olsun kazanmak talimatına tevfikî hareketle köşe başlarında polis komiserleri, polisler ve bekçiler konulmuş ve bu suretle halkın belediye dairesine takarrüpleri menedilmiş ve uzak mahallerden gelecek müntehiplerimizin celbi için tutulan otomobillerin hareketlerine müsaade olunmamış ve bunların sahip ve şoförleri tevkif edilmiştir. Firkamıza rey vermek isteyen halkı büsbütün tethiş maksadı ile irtica ve bolşeviklik töhmetleriyle firkamız mensupları lekelenmeğe çalışılmış ve vilâyet makamından firkamız âzasından bazıları istifaya icbar edilmiştir. Halk Fırkası mensuplarının reyleri hiç müşkülât gösterilmeksizin alınırken; sabahın saat dokuzunda gelipte saat on altıya kadar sırf kanunî haklarını istimal için bekliye yüzlerce müntehip polis ve jandarma kuvvetleriie dağıtılmışlardır.

...

Konya Valisi üç teşrinievvelde otuza yakın mahalle muhtarını nezdine celbederek Halk Fırkasına rey verdirmeğe çalışacaksınız, aksi halde aldığım emir üzerine derhal icraata geçer kafanızı kırarım diye tehdit ettiği işbu mahalle muhtarları tarafından tutulmuş zabıt varakası ile sabittir. [Handeler], Otuz mahalle muhtarının zabıt varakası ile sabittir. Eskişehir: Eskişehir intihabatının başladığı günlerde Halk Fırkasına mensup zevat tarafından çete reisi Acem Avni sepetçi köyünden Eskişehirce celbedilmiş ve eczacı Kenan Beye eczahanesinde cinaî bir taarruz yaptırılmıştır. Bu taarruzun Halk Fırkasına mensup zevat tarafından tertip edildiği adliye tahkikatı ile sabit olmuştur.

...

Balıkesir: Balıkesirde Serbest Cumhuriyet Fırkasına mensup olup gördükleri müşkülât ve yolsuzluklardan dolayı intihaba iştirake imkân bulamayan ve Balıkesir halkının hakkı intihaba malik kısmının % 95 ni teşkil eden 9560 kişinin yapılan intihabın gayri kanunî olduğuna dair musaddak imzalarile (imzaları ile) Dahiliye Vekâletine gönderdikleri mazbata oradaki intihabın tarzı cereyanı ve istihsal edilen neticenin ne derece gayri kanunî ve gayri tabî olduğuna en mükemmel bir vesika teşkil ettiği cihetle buna fazla bir şey ilâvesini zait görüyorum. Çatalca ve Silivri: Çatalca ve Silivride intihabat Serbest Cumhuriyet Fırkası lehine kahir bir ekseriytle neticelendikten sonra neticeyi bozmak için bu iki mahalle mahsus daha cür'etkârane bir hile icat olmuştur. O da intihap defterlerinin çalınmasıdır. Bu vak'a üzerine Çatalcada sandığın açılmasına karar verilemiyor. Vilâyetle muhabere başlıyor. Günler geçtikten sonra sandık açılıp Cumhuriyet Halk Fırkası namzetlerinin muvaffakiyetleri ilân olunuyor.

Manisa: Manisa intihabatında da yolsuzluklar cereyan ettiğini isbate kâfi olan ve intihap encümeninin ekseriyeti tarafından tanzim edilen ve Manisa Valiliğine verilen bir mazbatayı aynen okuyacağım.

İzmir: İzmir de intihabatta diğer yerleri geride bırakacak veçhile bir çok müdahaleler ve kanunsuzluklar yapılmış ve müntehipler tarafından bunlar tesbit edilerek icap eden makamlara şikâyet edilmiştir. Ezcümle intihabatta defterler askıdan indirildikten sonra da Halk Fırkasına rey verecekleri anlaşılınlar defterlere kaydolunmuşlardır. Okumak yazmak bilmeyenlerin pusulaların firkamıza mensup mutemetlerine yazdırılmasına mümanaat edilmiştir. Bu sebeple Serbest Firka lehine verilen bin küsur parmak izli rey pusulası encümen kâtipleri tarafından adresleri yazılmamış olması yüzünden hükümsüz kalmıştır (Doğru yapmışlar sesleri). Halbuki Adana'da Halk Fırkası için aynı veçhile (veçhi ile) verilen adressiz rey pusulaları (pusulaları) encümen kararına rağmen vali tarafından muteber addedilmiştir (içtihat meselesi sesleri). Görülüyor ki kanunun aynı maddesi daima Halk Fırkası lehine olmak üzere taban tabana zıt suretlerle tatbik olunmuştur. Bundaki tarafgirlik ve adaletsizlik aşikârdır.

...

Defterlerdeki imza ve parmak izleri ile pusulalardaki parmak izleri ve imzalar karşılaştırılınca fesat yapıldığı kolaylıkla meydana çıkar. Her sandık mevcudunun ayrı ayrı tasnifi bilâhare mevzubahs olabilecek, suiistimal (suistimal) iddialarını teshil ve tevsikine medar olacağı düşünülerek buna mani olmak üzere bütün sandıklar

muhteviyatı harman edilmiş ve badehu tasnif edilmiştir. Rey pusularının (pusulalarının) tadatı encümen azalarına değil kanun hilâfına olarak belediye memurlarına yaptırılmıştır. Tasnife başlanmazdan evvel defterlerdeki imza ve parmak izleri mecmuu 24938 olduğu halde sandıklardan 25702 rey pusulası (pusulası) çıkmıştır. Binaenaleyh 764 rey açıktan atılmıştır. On beş dairei intihabiyede, ilk devre intihabına olarak tayin edilen 12 gün zarfında toplanan rey miktarı 19371 dir ve bu devrede Serbest Cumhuriyet Fırkasına rey verenlerin adedi 18132 dir. Bu keyfiyet bütün encümen azalan ve belediyece resmen malûmdur.”

İnkılap gazetesi, meclis tartışmalarını şöyle değerlendirmiştir:

“Fethi Bey yolsuzluk yapıldığını iddia ederek intihabatın feshini istedi, Dahiliye Vekili ve Mebuslar lazım gelen cevapları verdiler. Şükrü Kaya Bey Fethi Beyin müdahale ithamlarına karşı çok kuvvetli bir cevap verdi. Dahiliye Vekili devlet otoritesini anlatarak diyor ki: Devletin en esash vazifesini vatandaşların hakkı hürriyetinin muhafazasıdır. Milli hürriyetin zayıfladığı (zayıfladığı) yerde ne hak, ne hürriyet kalır!”³⁷⁵

Milliyet, Fethi Okyar’dan sonra İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın Serbest Fırka liderinin iddialarını kökünden baltalayacak kati cevaplar verdiğini yazmıştır.³⁷⁶

Fethi Okyar’a verilen cevapların bazıları şöyledir.³⁷⁷

“Hayrettin Bey (Balıkesir):

Serbest Fırka perdesi altında şeyh ve hocalarla din propagandası yaptıklarını fesi, iade edeceklerini, söylediklerini, Halk Fırkası’nın Kuranı kaldırmak istediğini, kendi fırkalarının Kuranı kaldırmak niyetinde olmadığı diye propaganda yaptıklarını söyledi ve bu meyanda ordudaki bazı şeyhlerin isimlerini saydı. Zamir Bey (Adana) intihabatın doğru olduğunu, Adana halkının vatanperver olduğunu söyledi. Müteakiben Rasih Bey Antalya Gazi Hz.nin büyük ismiyle Serbest Fırka’nın nasıl propaganda yaptıklarını cebinden bir fotoğraf çıkararak azaya gösterdi. Resimde Gazi Hz. ile Fethi Bey beraber görüşüyorlardı ve altında Serbest Cumhuriyet Fırka yazılı idi. Sonra Antalya hâdisesini uzun uzadıya izah etti. Müteakiben Dahiliye Vekili kürsüye gelerek şu nutkunu irat etti:

İntihabata tekaddüm eden bu vakalar intihabat esnasındaki hâdiselerin tabi klavuzu idi. Memleketin emniyet vs. asayişini tutmak vatandaşları hak ve hürriyetlerini

³⁷⁵ “Meclis Gece İki Buçuğa Kadar Devam Etti”, *İnkılap*, 16 Kasım 1930, s. 1.

³⁷⁶ “Meclis, istizah Takriri Dolayısıyla Fırtınalı Bir Gece Geçirdi”, *Milliyet*, 16 Kasım 1930, s. 1.

³⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi 15 Kasım 1930.

korumakla mükellef, bundan mesul makamların hâdisatı düşünerek icap eden tedbirler evvelen olması zaruri idi.

Müdahale değil tedbir: Bu tedbirleri aldık, Fethi Beyefendinin müdahale (müdahale) dedikleri bu tedbirlerdir. Bakınız efendiler bu tedbirlerin esasları mahiyeti ve neticeleri nedir: İntihaptan evvel tahmin olunan hâdiseler birer birer tahakküm (tahakküm) etti. Ekilen tohum malumumuz olduğundan biçilecek mahsulü de biliyordu ki yer yer müessif hâdiseler oldu.

Cumhuriyetin kanunlarına taarruz edildi. Mevkuflar alınmak istendi. Belediyelere, sandıklara taarruzlar olundu, vatandaşlar dövüldü hakaret edildi, polis ve jandarmalarımız yaralandı.

Azami müsamah (müsamaha): Fakat bu memlekette bir dereceli reyiam usulü tatbik olunuyordu. Vatandaşlar intihap mücadelelerine alışınlar maksadı ile müsamahanın azamîsi gösterildi. Devlet kuvvetlerinin müdahalesi en son hadlerine çekildi. Fakat icap ettiği yerlerde en müessir tedbirlere tevessül edilmekten geri durulmadı. Ve buda zarurî idi.”

Efendiler, devletin en esaslı vazifesi ve mevzuu vatandaşların hakkı hürriyetinin muhatarasıdır. Kanunların tanınmadığı, devlet kuvvetlerinin hiçe indirdiği, hulâsa milletin heyeti umumiye sinin timsali olan devletin, millî hakimiyetin zayıfladığı bir yerde ne hak, ne de hürriyet kalır. Böyle yerlerde herkes birbiriyle mücadele eder ve nihayet hakkı hürriyet eli sopalının, barbarların, eli kamalının olur.

Öyle yerlerde değil, hürriyeti, intihap bile mevzuu bahs olunmaz. Fakat hürriyetin ve bilhassa intihap hürriyetinin en mahfuz bulunduğu yerler ancak kanunların cari bulunduğu memleketlerdir. Kanunlar başlı başına hareket eden kuvvet ve kudrete malik değildir.’ Hak ve hürriyeti muhafaza edemezler. Devlet otoritesinde infaz edilemeyen kanunlar müeyyedesiz (müeyyidesiz) formüller hükmündedir.

Devlet otoritesi: Bir memlekette milli hakimiyetin, içtimaî ve hususî nizamın muhafazası ancak devlet otoritesinin kavi ve mer’i olmasıyla kabildir. Fertlerin hürriyet ve teşebbüs sahası ancak devletin nüfuz sahasının ve kudretinin artması ile kuvvet iktisap eder.

Dahiliye Vekili devlet otoritesinin tecellisinin hiçbir zaman müdahale demek olmadığını izah ile: Hayır Efendiler, Dahiliye Vekâleti kanununun mesuliyeti altında bulunan idare âmirleri ve zabıta kuvvetleri hem reylerle müdahale etmediler, hem de ettirmediler. İntihabın serbestisini temin ve vatandaşların rey haklarını serbest istimal edebilmeleri için maniaları kaldırarak emniyeti temin ettik. Dahiliye vekili herkesin hak ve kanun hududu tanımayarak istediğini yapabilmesine anarşi dendiğini söyleyerek: Bilmem ki bizim eski arkadaşlar liberalliği bu derece ileri götürdüler mi?

...

Efendiler, belediye intihabatında yapılan yolsuzluklar hakkında söylediklerimin kâffesi birer vakıadır. Bunlar delillerde birer birer tetkik olunmuş, mahkemelere ve icap eden makamlara şikâyetler gönderilmiştir. Bu vesikalar karşısında tevile ve hakikati tahrife imkân kalmamıştır. Muhterem Başvekil geçenlerde verdiğim istizah takriri üzerine kürsüden, Halk Fırkasının da belediye intihabatından müşteki olduklarını söylemişlerdi. Bundan da Dahiliye vekilinin H. Fırkasını bile memnun edemediği anlaşılıyor.

Feshetmek lâzımmış! O halde yapılacak tek bir şey kalmıştır. O da bütün belediye intihabatına fesat karıştırıldığını itiraf ve ona göre yeniden Cumhuriyet mefhumuna yakışacak surette yeniden intihabat icrasına karar vermektir. İntihabı kazanmak esas değildir. İntihaba müdahale etmek lâzımdır. Ancak bu suretle vatandaşların sarsılmış olan itimadı yerine getirilebilir.

Cumhuriyete ve millî hâkimiyete karşı kalplerimizde taşıdığımız ve söylediğimiz iman ve muhabbet namına ve hükümet mefhumunda mündemiç fikri adalet namına ümit ederim ki milli hakimiyet esasına istinat ile bu kadar bariz surette tearuz eden bu kanunsuzlukları tasvip etmemekte ve bundan mesul olan Dahiliye vekilinin hareketini takbihte bütün meclis müttefik kalacaktır.

Bir hadise daha! Ödemiş'te üç şaki yakalanıyor, üstlerinde Fethi beyin resmi çıkıyor. Olabilir, belki Fethi beye bunların da hürmeti vardır. Bunların birisinin cebinden de Ödemiş Serbest Fırka teşkili mensubudur diye vesika çıkıyor. Buna meğer birisinin üzerindeki elbisesinin de Ödemiş Serbest Fırka erkânından birisinin elbisesi olduğu anlaşılıyor. O zat bu elbiseyi bu şakiye vermiş, (kahkahalar) Olabilir a, Serbest Fırka'dır.”

Fethi Okyar, Şükrü Kaya'ya karşı, “*Kabahat Dahiliye Vekâletinin değildir. Dahiliye memurları verilen, emirleri hakkı ile infaz etmemişlerdir,*” şeklinde cevap vermiştir.³⁷⁸

Ahmet Ağaoğlu, iktidar yanlısı gazetelerin hala alıp yürüdüklerini ve kendilerine ateş püskürdüklerine dikkat çekmiştir. “*Seçimler yapıldı ve sonrasında Halk Fırkası kazandığı halde bizden daha ne istiyorlar?*” diyerek muhalefetin gölgesinden bile korktuklarını bu yüzden de iftira, küfür ve küçültme gibi yollara başvurduklarını ve paranın onlara her şeyi yaptırabileceğini vurgulamıştır. İsmet İnönü'nün de kâğıt ve kalemle hareket ederek küfür ve tahrik yoluna başvuracak bütün kuvvetleri silah başına çağırıldığını ve hatta bu sebeple Ali Naci'ye de gazete (*İnkılap*) kurdurttuğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde İsmail Müştak'ı (*Politika* gazetesi yazarı) da ön sıraya attıklarını söyleyerek tepkisini ortaya koymuştur.³⁷⁹

Halktan birebir duyulan seçimde usulsüzlük iddiaları da basına şöyle yansımıştır:

“*Mehmet oğlu Hasan (Sirkeci'de), rey pusulasının başkası tarafından alınarak atıldığını ve isminin hizasına parmak basıldığını; Vehpi Bey (Galata'da mumhane 125 nolu apartmanda), bir kadının elinden Serbest Fırkanın namzet listesini aldıklarını gördüğünü; Yani oğlu Yorgi Efendi, (Hoca paşa ebussuut caddesinde 61), 43 senedir burada oturduğunu ve Serbest Fırkanın listesiyle sandık başına gittiğinde isminin defterde olmadığını söylemişlerdir.*”³⁸⁰

Yusuf Akçura da Üsküdar halkının anlattığı yolsuzlukları bir saat boyunca dinlemiş ve halka hak verdiğini ifade etmiştir.³⁸¹

Son Posta'nın haberine göre, Serbest Fırka Ocak Reisi Hasan Vefa Beyi yaralayan Üveys adlı şahıs, kefalet ile serbest bırakılmasıyla yeniden sandık başında dolaşmaya başlamıştır.³⁸² İzmir, Manisa ve Edirne'ye bağlı 12 noktada seçim iptal edilmiştir.³⁸³ Serbest Fırka'nın İzmir Vilayet Ocağı, hesap tuttıklarını ve sandığa Serbest Fırka lehine 16000 oy atıldığını fakat sandıktan 9000 oy çıktığını söyleyerek üst tarafı nerede diye sormuşlardır. İsim defterlerine göre vatandaştan 24 bininin oy verdiğini ve mahalli gazetelerin 10 gün süre zarfında 19 bin oydan 16 bininin Serbest

³⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi 15 Kasım 1930.

³⁷⁹ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 96.

³⁸⁰ “Bunlar da Bazı Şikayetler”, *Son Posta*, 9 Ekim 1930, s.4.

³⁸¹ “Yusuf Akçora B. Dün Üsküdarlıları Dinledi”, *Son Posta*, 10 Ekim 1930, s. 1.

³⁸² “Dün Gecede Taksim'de Müessif Bir Tecavüz Daha Oldu”, *Son Posta*, 9 Ekim 1930, s.2.

³⁸³ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 342.

Fırka için atıldığını kaydettiklerini belirtmişlerdir.³⁸⁴ Aydın’da da oylar kanuni miktardan 394 tane eksik çıktığı için oradaki seçim bir hafta daha uzatılmıştır.³⁸⁵

Silifke’de, “*Merkezi vilayette seçim maalesef firkamız aleyhine sonuçlanmıştır ve Vali (Sait Özsoy) seçim süresince lakayt ve seyirci durumunda kalmıştı,*” yazılı resmi belgeye göre seçimin Halk Fırkası aleyhine sonuçlanması, Halk Fırkalılar tarafından valinin lakayt tutumuna bağlanmıştır.³⁸⁶ Bu gibi olaylar, 1930 tarihinde gerçekleştirilen belediye seçimlerinin gerçek yüzünü yansıtan olaylardan bazılarıdır.

Seçimler 20 Ekim 1930’da son bulmuştur. *Serbes Cumhuriyet* gazetesi, oy pusulalarının incelenmesi sonucu 11 oy ile Serbest Fırka’nın kazandığı ama Alay Kumandanı Mustafa, Ticaret Odası Genel Kâtibi Turgut Bey, Fırka Saymanı Asım Bey, Florinalı Tevfik, Jandarma Fuat ve Berber Haydar Beylerin elindeki sonuçlara göre ise, Kemalpaşa seçimlerinde kanunsuzlukların yapıldığının anlaşıldığını belirtmiştir.³⁸⁷ *Hizmet* gazetesinin günlük oy dağılımları tablosuna göre de 7 günün sonuçlarında Serbest Fırka, toplamda 13496 oya sahipken Halk Fırkası, toplamda 1102 oya sahiptir. Muhalefet yanlısı gazeteleri yakından takip eden *Anadolu* gazetesinin rakamlara hiç itirazda bulunmaması da Serbest Fırka’nın şüphelerinde haklılık payı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu verilere göre seçimleri Halk Fırkası kazandı demek mümkün görünmemektedir.³⁸⁸

Ahmet Ağaoğlu, *Serbes Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan yazısında yerel seçimlerin sonucunda Halk Fırkası’nın çürüklediği hakikatinin ortada olduğunu vurgulamış ve teşkilatını çok kısa sürede oluşturmuş olan bir partiye karşılık bu kadar bocalaması sonucunda Halk Fırkası’nın dengesini kaybettiğini ifade etmiştir. Halk Fırkası’nın sözde zaferinin aslında güvenlik güçlerinin zaferi olduğunu ve bu şekildeki müdahalelerle kazanılan zaferin gerçekte bir mağlubiyet olduğuna da dikkat çekmiştir.³⁸⁹

Halk Fırkası tarafından hazırlanan bir raporda “icap eden tedbirler” olarak ifade edilen süreçte Serbest Fırkalıların gösteri yaptığı ve güvenliğin de askeri birlikler

³⁸⁴ “Hesap Tutmuştuk”, *Son Posta*, 21 Ekim 1930, s. 1.

³⁸⁵ “Aydın Belediye İntihabı Tekrar Temdit Edildi”, *Son Posta*, 10 Ekim 1930, s. 1.

³⁸⁶ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 290-300.

³⁸⁷ *Serbes Cumhuriyet*, 28 Ekim 1930. Aktaran: Gülden Güler, “Serbes Cumhuriyet Gazetesi’nin (26 Ekim 1930-14 Ocak 1931) İncelenmesi ve Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, s. 15.

³⁸⁸ Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 185-186.

³⁸⁹ Ahmet Ağaoğlu, “İki Hakikat”, *Serbes Cumhuriyet*, 26 Ekim 1930. Aktaran: Hakkı Uyar, “SCF’nin Yayın Organı: Serbes Cumhuriyet Gazetesi”, s. 3.

tarafından sağlanmasıyla halkın ancak bu aşamadan sonra “*intihaba hâsıl*” olduğu açıkça belirtilmiştir. Cemil Koçak, Serbest Fırka’nın oylarının öne geçtiği anlaşılan bölgelerde bu şekildeki tedbirlerle seçimin kaderinin değiştiğini ifade etmiştir.³⁹⁰

Güvenlik güçlerinin ve çoğu idarecinin uyguladıkları baskıların kaynağının İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’dan gelmekte olduğu bilinmektedir.³⁹¹ Bu bilgi Serbest Fırka Antalya Ocak Reisi’nin anılarından alınan bir olay sonucu tasdiklenmiştir. Ocak Reisi Burhanettin Onat, bir gün valiliğe çağrıldığını ve Vali (Hasan Faiz) tarafından ölümle tehdit edildiğini söyleyerek şu olayı anlatmaktadır:

*“Vali, Şükrü Kaya imzalı ‘Neye mal olursa olsun seçimleri Halk Fırkası’na kazandıracaksınız’ yazılı kağıdı önüme çıkararak elinden ne gelirse yapacağını hatta icap ettiği takdirde üzerimize ateş dahi açtıracağını söyledi ve ardından benim çocuklarım var, memur adamım, Hakkarilerde, Muşlarda sürünmeye niyetim yok dedi.”*³⁹²

Cemil Koçak’ın ifade ettiği gibi bu noktadan sonra artık sadece iki parti/iktidar ve muhalefet arasındaki bir ilişkiden söz edilememektedir. İçişleri Bakanlığı’nın Serbest Fırka’nın kurulmasından daha üç hafta bile geçmeden açıkça iktidar partisinin yanında yer alması, partiler arasındaki siyasi ilişkilerde devletin rolünü ortaya çıkarmaktadır. İçişleri Bakanlığı, doğrudan doğruya Halk Fırkası Kâtibi Umumiliği’ne yazı yazabiliyor ve muhalefet partisinin politikası hakkında bilgi verebiliyordu.³⁹³ Ayrıca Koçak’tan edindiğimiz bilgilere göre, Halk Fırkası’nın Serbest Fırka mensuplarını “*iyi veya kötü*” olarak ve irtica iddiaları ile ilgili fişlediği de belgelenmiştir. İyi ve kötü şeklinde sabıka kaydı gibi düzenlenmiş fişlemeler sonucuna bakıldığında Halk Fırkası, Serbest Fırka’yı kötülerin ve irtica yanlılarının partisi olarak tanımlamıştır.

Yerel seçimlerin bitmesine yakın Hasan Rıza Soyak, Serbest Fırka’nın seçimlere yönelik şikâyet ve iddialarının tamamıyla boş olmadığını ve Atatürk’ün bu vaziyetin farkında olduğunu Atatürk ile arasında geçen şu konuşmayla ifade etmiştir:

³⁹⁰ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 258.

³⁹¹ Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 173.

³⁹² Celal Bayar, “Bölüm 1 Burhanettin Onat’ın Serbest Fırka Anıları”, *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları*, der. Emine G. Naskali, İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık, 2015, s. 32.

³⁹³ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 212-213.

*“Atatürk’ün Hangi fırka kazanıyor? diye sormasına karşılık tabi bizim fırka kazanıyor Paşam. Bunun üzerine Atatürk, Hayır efendim, kazanan idare fırkasıdır! Yani jandarma, polis memurları, nahiye müdürü, vali ve kaymakamdır, demiştir.”*³⁹⁴

Güvenlik güçlerinin kontrolüne sahip olan İsmet İnönü, onları kullanmaktan geri durmamıştır. Bu anlamda Celal Bayar’ın *Daily Telegraph* gazetesinden aktardığına göre, *“İsmet İnönü’nün şiddet taraftarı olarak tanındığına,”* dikkat çekilmiştir.³⁹⁵

2.7 SERBEST FIRKA’NIN KAPANIŞI

Belediye seçimleri esnasında Serbest Fırka’nın büyük destek görmesiyle iktidar tarafından yapılan usulsüzlükler, halkı baskılaması sonucu protestoların yapılması ve bu sorunların Fethi Okyar tarafından Meclis’e taşınmasının ardından Atatürk, milli blok fikri sunmuş fakat sonrasında İsmet İnönü yanaşsa bile diğerleri yanaşmadığı için bu fikrin gerçekleşemeyeceğini belirtmiştir.

Fethi Okyar, bundan sonrası için ne olacak diye sorduğunda Atatürk’ün, *“Siz fırkanızın başında, bende Halk Fırkası’nın başında duracağım,”* demesi üzerine Okyar, *“Bu sizinle karşılaşmak olur ve siz tarafsızlığınızı şuanda dahi koruyamazken o zaman hiç koruyamazsınız,”* diyerek partisini feshetme kararı almıştır.³⁹⁶ Fethi Okyar’ın asıl endişesi, Atatürk’e karşı çıkmanın iktidara karşı çıkmaktan ziyade devlete karşı durmak ve vatan hainliği ile suçlanabileceği ihtimalidir.³⁹⁷

Hilmi Uran, Fethi Okyar’ın partisini gönül hoşluğuyla feshetmediğini söyleyerek Serbest Fırka’yı kurarken Atatürk’ten emir aldığı gibi kapatırken de Atatürk’ün memnuniyet duyacağından dolayı bu kararı almak durumunda kaldığını belirtmiştir.³⁹⁸ Anlaşılacağı gibi Serbest Fırka’nın kuruluşunda bağımsız hareket edemeyen parti lideri, kapatılmasında da benzer sonuçlarla karşı karşıya kalmış ve kuruluşu gibi kapatılışı da Atatürk’ün ve iktidarın telkinleri ile olmuştur. Böylece Serbest Fırka, 17 Kasım 1930 tarihinde feshedilmiştir.

³⁹⁴ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar Cilt 2*, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, 1973, s. 436.

³⁹⁵ Celal Bayar, “Bölüm 3 Celal Bayar’ın Serbest Fırka Anıları”, *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları*, der. Emine G. Naskali, İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık, 2015, s. 101.

³⁹⁶ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar’ın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 158.

³⁹⁷ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s.253.

³⁹⁸ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, haz., Cem Çobanlı ve Pınar Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, S. 199.

Fethi Okyar'ın iktidara gelmekte acele ettiğini ama ülkenin bu duruma henüz hazır olmadığı fikirleri öne sürülmüş ve bu anlamda Serbest Fırka'nın kuruluş amacının dışına çıktığı şeklinde değerlendirilmiştir.³⁹⁹ Çünkü Atatürk, İsmet İnönü ve Halk Fırkası için Serbest Fırka, tehlikesiz ve küçük çapta bir muhalif parti olarak Meclis'te yer alacak ve çok fazla suya sabuna dokunmadan eleştirilerde bulunacaktı. Bunu sağlayabilecek kadar milletvekili kontenjanının lütfedilmesi de Serbest Fırka'ya biçilen rolün göstergesi olarak görülmektedir.⁴⁰⁰

Serbest Fırka için biçilen rol konusunda *Son Posta* gazetesi, fesih kararının Halk Fırkası tarafından daha önce bilindiğini iddia etmiştir. Serbest Fırka için sadece Meclis'te eleştiri rolü biçildiğini fakat Serbest Fırka'nın bu rolü aşarak teşkilatlar ve mitingler gerçekleştirilmesiyle iktidar cephesinden tepki aldığını şu şekilde ifade etmiştir:

“Halk Fırkası'nın ileri gelen azası Fethi Beyin fırkasına evvelce de bir defa daha, feshetmek arzusunu göstermiş olduğundan haberdar bulunuyorlardı. Binaenaleyh dün bu arzusunun fiil sahasına çıktığı zaman hayret etmediler. Bazıları bu yeni vaziyeti likaydi (lakayıt) ile karşıladılar, bazıları da memnun oldular: Serbest Fırka memlekette bir ikilik havası yaratmış. Göçüp gitmesi iyi oldu, dediler. Fakat memlekette haklı veya haksız, memnun olmayan bir sınıfın elinde söz söylemek vasıtasının kalmamış olmasına müteessif olanlar da vardı. En nihayet bu vaziyette doğrudan doğruya Fethi Beyi mesul tutanlar da görülüyordu: Fethi Bey fırkasını vücuda getirdiği zaman vilayetlerde teşkilat yapmayacaktı. Yalnız mecliste çalışacak ve tenkit yapacaktı. Böyle yapacak yerde acele etti. Şüphe ve korku uyandırdı. Neticede kuvvetli bir set karşısında kaldı, diyenler de oldu.”⁴⁰¹

Böylece Serbest Fırka'nın iktidara güçlü bir seçenek olduğunun anlaşılması sonucu önünün kesilmesi istenmiştir. Bu konuda Hilmi Uran'ın aktardığına göre, belediye seçimlerinden sonra Atatürk, İsmet İnönü'ye, “*Sen aldırmyorsun ama cayır cayır yanıyoruz,*” dediğini ve halkın muhalif fırkaya olan meykinden dolayı Atatürk'ün telaşa düştüğünü İnönü gülerek anlatmıştır.⁴⁰²

³⁹⁹ Çiğdem Erdem, “Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15/1 (2013), s. 16. (Varoluşu gereği CHP'yi tenkit etmesi gereken SCF'nin tenkitleriyle halkın tepkisini çekeceği düşünülmüş fakat tersi gelişmiştir).

⁴⁰⁰ Hakkı Uyar, “Atatürk Dönemi İç Politikası (1920-1938)”, *Politika Dergisi*, 2006, s. 14.

⁴⁰¹ “Fesih Kararı Halk Fırkasında Nasıl Bir Akis Uyandırdı”, *Son Posta*, 18 Kasım 1930 s.3.

⁴⁰² Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, haz., Cem Çobanlı ve Pınar Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, S. 199.

İsmet İnönü, 1967 yılında *Milliyet*'te Abdi İpekçi'ye verdiği röportajda Serbest Fırka'nın kapatılmasında kendisinin hiçbir etkisi olmadığı gibi aksine ilk duyduğunda Atatürk'e neden kapatıyorlar diyerek kıyameti kopardığını belirtmiştir. Serbest Fırka'nın kapanışını Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi irticai sebeplere dayandığını iddia etmiştir. Serbest Fırka döneminde yaşanan Kubilay Olayı'nın da bundan dolayı gerçekleştiğini vurgulamıştır. Muhalefet partisini kendileri kapatmak istese bunun için bin bir sebep bulunabileceğine fakat muhalefete hazım gösterildiğine dikkat çekmiştir. İpekçi'nin, *“Atatürk'ün ideali çok partili hayata geçmek değil miydi?”* sorusuna karşılık İnönü, Serbest Fırka girişiminin bunu gösterdiğini fakat Atatürk'ün istemeye istemeye geri almak mecburiyetinde kaldığını ifade etmiştir.⁴⁰³

İsmet İnönü, anılarında belirttiği üzere Serbest Fırka'nın feshinde Atatürk'ü suçladığı şu ifadelerinden de anlaşılmaktadır:

*“Yeni fırka kurulmasının güçlükleri vardır fakat bu güçlükleri Atatürk'le beraber yenebilirdik. Atatürk, ilk tehlikeleri gördükten sonra bu görüşe asla itibar etmedi, halbuki, iktidarı da bırakabilirdik. Serbest Fırka teşebbüsünün devam etmesi, şüphesiz birçok sıkıntıları da devam ettirecekti. Bilhassa inkılapların zarar görmesi, aksaması söz konusu olacaktı. Ama bilahare benim yalnız başıma uğraştığım olaylarla, Atatürk ile beraber uğraşmak sayesinde güçlükleri yenmek daha kolay olacaktı.”*⁴⁰⁴

İsmet İnönü'nün anlatısı birçok kaynakta tam tersi yöndedir. Ahmet Ağaoğlu, emin bir kaynaktan edindiğini belirttiği bilgiye göre; İsmet İnönü, Atatürk'e belediye seçimlerinde halkın hep diğer fırkaya doğru aktığının görüldüğünü ve seçimler bir dereceli yapıldığı takdirde milletvekillerinin de çoğunlukla Serbest Fırka'dan olacağını söylemiştir. *“Bu şekilde güçlenen Fethi Okyar'ın bir gün her şey olmak istemeyeceğinden nasıl emin olabiliyorsun?”* diyerek Atatürk'e bir nevi uyarıda bulunmuştur. Ayrıca Ağaoğlu, İnönü'nün bu olayın ardından derhal ordu komutanlarını da harekete geçirdiğini ve komutanların müfettişlerle birlikte Atatürk'ün huzuruna çıkararak Serbest Fırka'nın orduya da tesir ettiğini ve böyle giderse durumun kötüleşeceğini belirttiklerini söylemiştir.⁴⁰⁵ İnönü, kapalı şekilde ifade ettiği gibi Atatürk'ün Serbest Fırka'yı geri alma mecburiyetinde kalmasının asıl nedeninin orduyla birlikte Atatürk'e onun da yerinden edilebileceği ihtimalinin olduğu şeklinde gözdağı vermesi olduğunu söyleyebiliriz.

⁴⁰³ Abdi İpekçi, “İnönü Atatürk'ü Anlatıyor”, *Milliyet*, 16 Kasım 1967, s.5.

⁴⁰⁴ Epub Düzenleme: BZ, der., *İsmet İnönü'nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)*, BZ Yayın, 2014, s. 131.

⁴⁰⁵ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 101.

Bu görüşü destekleyen bir iddia da Süreyya İlmen'den gelmiştir. İlmen, Serbest Fırka'nın feshedilmesinde Atatürk'ün de sorumlu olduğunu belirtmiştir. Atatürk'ün iktidarın elden gideceğini anlaması ve İsmet İnönü'nün Atatürk'ü korkutarak Fethi Okyar cumhurbaşkanı oluyor gibi söylentilerin yayılması ve tehditlerden dolayı Serbest Fırka'nın feshedilmesini istediğine dikkat çekmiştir.⁴⁰⁶

Bu olayı destekleyen bir anlatı da İngiliz Büyükelçisi Clerck tarafından ele alınmıştır. Serbest Fırka'nın feshedilme süreci, İngiliz Büyükelçisi Clerck tarafından yakından takip edilmekteydi. Clerck'in İngiliz Dışişlerine bu konu ile ilgili gönderdiği telgrafta Fethi Okyar'ın Atatürk'ün Halk Fırkası reisliğinden vazgeçmeyeceğini anlaması sonucu onunla bir çatışmaya girmekten kaçındığını belirtmiş fakat meselenin aslının daha derin ilişkilerin etkisine dayandığını da vurgulamıştır. Clerck'in açıklamasına göre; Mareşal Fevzi Paşa'nın (Genelkurmay Başkanı) İç Anadolu, Karadeniz ve Doğu Bölgelerine yaptığı seyahat sonucunda tüm ordu komutanlarının Serbest Fırka'ya karşı olduğunu Atatürk'e bildirmesinin ardından Atatürk desteğini çekmiş ve böylece Serbest Fırka yok olmaya mahkûm edilmiştir.⁴⁰⁷

Fethi Okyar, Serbest Fırka'nın feshini şu konuşmasıyla ilan etmiştir:

“Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretleri'nin teşvik ve tasvibiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı tesis etmiştim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvip tabiatı ile teşkil edeceğim fırkanın Gazi Hazretleri'ne karşı siyasi mücadeleye girmek ihtimalini bertaraf ediyordu. Esasen bu karar haricinde siyasi bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almayı hatırıma getirmemişim. Halbuki tahakkuk eden şekle göre fırkamızın katiyen Gazi Hazretleri ile siyasi sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlatılmıştır. Bu vaziyette kalacak siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini fırka müessisi sıfatıyla muhafaza ve idameyi muhal buluyorum. Bu sebeple Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshine karar verdim. Bu kararın teşkilatımıza tebliğini rica ederken bana itimat eden ve benimle birlikte mesai eden cumhuriyetçi arkadaşlarıma derin minnettarlarımı arz ederim.”⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951, s. 76.

⁴⁰⁷ Ufuk Erdem, “Serbest Cumhuriyet Fırkasına İlişkin İngiliz Büyükelçiliğinin Raporu”, *CTAD*, 12/23 (2016), s. 16-17.

⁴⁰⁸ “Fethi Beyin Elveda Beyannamesi”, *İnkılap*, 18 Kasım 1930, s. 1.

Serbest Fırka'nın feshedilmesi ile ilgili hazırlanan metinde İsmet İnönü, "Gazi Hazretleri'nin teşvik ve tasvibiyle," kısmına itiraz etmiştir. Aralarında yaşanan tartışma sonucu Fethi Okyar, İsmet İnönü'nün itirazlarına karşı çıkararak metindeki bu kısmı kaldırmamıştır.⁴⁰⁹

Atatürk, fesih kararı hakkında şunları söylemiştir:

"İleri sürülen esbabı mucibenin (mucibinin) asla varit olmadığı sarahatle işaret etmekle beraber fırkalarını terk etmekte ısrar eden arkadaşların serbest harekâtını takyide lüzum ve mahal görmediklerini beyan buyurmuşlardır."⁴¹⁰

Muhalef basına fesih kararı farklı şekillerle yansısı da genel olarak iktidarı suçlamışlardır. *Serbes Cumhuriyet* gazetesi, Halk Fırkası'nı eleştirerek halkı tanımayan ve halkın isteklerini dinlemeyen bir parti olduğunu vurgulamıştır. Halk Fırkası'nın muhalefeti yok edebileceğini zannederek bunda yanıldığını ve bu yüzden de muhalefete faaliyet sahası bırakmadığı için yeni partinin kendisinin çalışmalarını durdurmak zorunda kaldığını belirtmiştir.⁴¹¹ Ayrıca muhalefetin devam etmesi gerektiğine de dikkat çekerek şunları söylemiştir:

"Fethi Bey, Gazi Hazretleri'ne cephe almamak için fırkasını feshetti. Fakat muhalefete devam edecektir.⁴¹² Fethi Bey siyasi şahsiyetini kendi eli ile öldürdü. Bizden kendisine bol bol rahmet dilemekten başka diyecek bir şey yoktur. O Öldü ise, yaşasın hürriyet ve yaşasın mefkûre evlatları."⁴¹³

Serbest Fırka'nın kapanmasının ardından bazı yerel teşkilatların ve Serbest Fırka'ya destek verenlerin, yeni bir partinin ortaya çıkacağı günü bekledikleri yönündeki haberler gündeme gelmiştir. "Fethi Bey öldü, yaşasın hürriyet, muhalefet başına geçecek önemli bir şahsiyet aranıyor,"⁴¹⁴ şeklindeki haberler dikkat çekse de

⁴⁰⁹ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 116-118.

⁴¹⁰ "Gazi Hz. Fesih Kararını Nasıl Karşılادılar?" *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1930, s. 1.

⁴¹¹ *Serbes Cumhuriyet*, 17 Aralık 1930. Aktaran: Gülden Güler, "Serbes Cumhuriyet Gazetesi'nin (26 Ekim 1930- 14 Ocak 1931) İncelenmesi ve Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, 2013, s. 107.

⁴¹² *Serbes Cumhuriyet*, 18 Kasım 1930. Aktaran: Hakkı Uyar, "SCF'nin Yayın Organı: Serbes Cumhuriyet Gazetesi", son erişim tarihi: 20 Haziran 2021, s. 6, <https://docplayer.biz.tr/23201792-Scf-nin-yayin-organi-serbes-cumhuriyet-gazetesi-hakki-uyar.html>.

⁴¹³ *Serbes Cumhuriyet*, 19 Kasım 1930, s. 1. Aktaran: Gülden Güler, "Serbes Cumhuriyet Gazetesi'nin (26 Ekim 1930- 14 Ocak 1931) İncelenmesi ve Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, 2013, s. 6.

⁴¹⁴ "Fethi Bey Öldü, Yaşasın Hürriyet, Muhalefet Başına Geçecek Önemli Bir Şahsiyet Aranıyor", *Serbes Cumhuriyet*, 19-21 Kasım 1930, *Son Posta*, 5 Aralık 1930, s. 1. Aktaran: Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 190.

beklenen olmamış ve Serbest Fırka milletvekillerinin büyük bir çoğunluğu Halk Fırkası'na geri dönmüştür.⁴¹⁵

Serbest Fırka'nın feshinden sonra basına yansıyan, *Hizmet* gazetesi yazarı Zeynel Besim ile İzmir Milletvekili Vasıf Bey arasında geçen konuşma dikkat çekmektedir. Zeynel Besim, Vasıf Bey'e neden Serbest Fırka'ya geçmediğini sormuş ve Vasıf Bey de, "Geçmedim, çünkü işin komedyaya olduğunu biliyordum," demiştir. Zeynel Besim bunun üzerine, "Zavallı Fethi Bey, bir kukla gibi oynatılıyordu, hakikatte bir Serbest Fırka ve Halk Fırkası yoktu, sadece ortada bir yoklama vardı," diyerek tepki göstermiştir.⁴¹⁶

İktidar yanlısı basın ise Serbest Fırka'nın feshini memnuniyetle karşılamış ve fesihten Serbest Fırka'yı sorumlu tutmuştur. Fethi Okyar'ın Atatürk'ü en baştan beri anlayamadığını ve Serbest Fırka'nın görevi denetlemek iken iktidara geçmeye kalkıştığını⁴¹⁷ belirterek Serbest Fırka'nın kendi erkânının beceriksizliğine kurban gittiği yönünde⁴¹⁸ eleştirilerde bulunmuşlardır. Fesih kararı için en sert ifadelere yer verenlerden *İnkılap* gazetesi, "Serbest Fırka nihayet inhilal etti!" başlıklı yazısında, "Fethi Okyar ve arkadaşları bu işi başaramayacaklarını anlayarak fesih kararını vermişlerdir," demiştir.⁴¹⁹ Ali Naci de bu konuda "Ucubenin ölümü" başlıklı yazısında şu sözlerle Fethi Okyar'ı suçlamıştır:

*"Gazinin ikinci bir fırka yaptırarak kendi fırkasını murakabe ettirmek hususundaki emelinin yüksek manasını anlayamadı (anlayamadı). Bunu demokrasinin bir icabı gibi değil de, kendisinin iktidara gelmesini hazırlıyacak (hazırlayacak) bir o, bir bahane addetti. Ancak fırkanın ilanı üzerinden bir hafta geçmeden, zihninde ilk tereddütler de hâsıl olmakta gecikmedi. ... İzmir duvarlarına beyannameler yapıştırılarak, gazetelere mütemadiyen makaleler yazılarak hep bu teşvikten bahsedildi ve hep Gazinin milletin kalbindeki yüksek muhabbet ve ihtiram mevki istismar olundu. O derece ki, halkın ekseriyeti, bu telkin ile aldandı, aldatıldı. İzmir tezahürleri bu hava içinde vukua geldi. ... Devletin salâhiyet ve nüfuzuna karşı en şiddetli hareketlerden çekinilmedi; iş çığırından (çığırından) çıktı."*⁴²⁰

Serbest Fırka'nın kurulmasıyla birlikte Halk Fırkası'nın halk tarafından desteklenmediği anlaşılmış olacak ki iktidar yanlısı basın bir yandan da Halk Fırkası

⁴¹⁵ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 190.

⁴¹⁶ Adnan, "İzmir Mebusu Vasıf Bey'e Şiddetli Hücum", *Son Posta*, 23 Aralık 1930, s. 1.

⁴¹⁷ Ali Naci, "Ucubenin Ölümü", *İnkılap*, 20 Kasım 1930, s. 1.

⁴¹⁸ "Günün Meselesi: Muhalif Fırka Nasıl Dağıldı", *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1930, s. 1.

⁴¹⁹ Ali Naci, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Nihayet İnhalal Etti", *İnkılap*, 17 Kasım 1930, s. 1.

⁴²⁰ Ali Naci, "Ucubenin Ölümü", *İnkılap*, 20 Kasım 1930, s. 1.

için yeni düzenlemeler getirilmesi gerektiğine dair yazılar yayınlamaya başlamıştır. Bir bakıma öz eleştiri niteliğinde olan bu değerlendirmelerle Halk Fırkası'nın yaptığı yanlışlar dile getirilmiş ve bu yanlışlara çözüm önerileri sunulmuştur. Halk Fırkası'nın eksikliklerinin ve kusurlarının ıslah edilip partinin tam bir inkılapçı parti halinde yeniden şekillendirilmesinin bir zorunluluk olduğu da ifade edilmiştir.⁴²¹

Atatürk yanlısı basın ise Serbest Fırka'nın ardından kazanılan tecrübelere değinmiştir. Serbest Fırka, kurulmasaydı eğer hala uykuda olunacağı ve hakikatin üstünü örten perdelerin kalktığı gibi ifadeler dikkat çekicidir. Yakup Kadri, Serbest Fırka tecrübesiyle Halk Fırkası'nın kendini düzenlemesi gerektiğini göstererek katkı sağladığını belirtmiş ve uykudan uyanmış bulunsak da hala uyku sersemliğini üzerimizden atmış değiliz diye de eklemiştir.⁴²²

İktidar ise Serbest Fırka'nın feshedilme sebebini, partiye irticacıların karışması olarak değerlendirmiştir. 15 Kasım 1930'da gerçekleştirilen meclis görüşmelerindeki tartışmalarda Serbest Fırka, rejim düşmanlığı ve irticai faaliyetlerle suçlanmış ve partinin kapatılması dahi istenmiştir.

Şükrü Kaya, konuşmasında mürteci ve şeriatçıların Serbest Fırka'ya sızmış olduğunu ve parti yöneticilerini aşarak seçimlerde ve diğer zamanlarda cumhuriyet aleyhine ve şeriat lehine kargaşa yarattıklarını iddia etmiştir.⁴²³ Halk Fırkası Kâtibi Umumisi Saffet Arıkan, 22 Ağustos 1930 tarihine ait yazdığı tamimde Serbest Fırka kurulalı henüz 10 gün olmasına rağmen yeni partiye mürtecilerin akın etmesi ihtimalinden bahsetmiş ve Cemil Koçak, bu tamimin Serbest Fırka'ya karşı ilerideki resmi görüşü oluşturan tüm olumsuz izlenimleri yansıttığına dikkat çekmiştir.⁴²⁴ Bu gibi iddialar hakkında Cem Emrence, Serbest Fırka teşkilatlarını oluşturan kişilerin gerici olarak görülenlerin aksine modernleşmeyi savunan eğitimli insanlardan oluştuğuna dikkat çekmiştir. Bu kişilerden bazılarının kimliği belirlenebilmiş ve buna göre, 50 teşkilat üyesi içerisinde 41'inin doktor ve avukat olduğu belirtilmiştir.⁴²⁵

İrtica suçlamalarına karşılık Serbest Fırka lideri ve heyeti, iktidar cephesinin iddia ettiği gibi irtica hareketlerinin söz konusu olmadığını özellikle belirtmişlerdir. Ayrıca Fethi Okyar,

⁴²¹ "Halk Fırkasında Teşkilat", *İnkılap*, 22 Kasım 1930, s. 1.

⁴²² Yakup Kadri, "C. H. Fırkası", *Milliyet*, 30 Kasım 1930, s. 1.

⁴²³ "Meclis, İstizah Takriri Dolayısıyla Fırtınalı Bir Gece Geçirdi", *Milliyet*, 16 Kasım 1930, s. 5.

⁴²⁴ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 205.

⁴²⁵ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 142-156.

*“Döneme ait irtica iddiasıyla alakalı ciddi bir delil de bu anlamda bulunmadığı gibi şayet var olsaydılar bu iddiaların sonucunda yapılması gereken resmi takip olması gerekirdi,”*⁴²⁶

demiştir. Okyar, Halk Fırkası'nın halktan yana büyük ölçüde destek kaybettiğini görmeleri, kendilerinin yıllardır uyguladıkları yanlış politikalardan kaynaklandığını kabul etmek yerine Halk Fırkası dışında gelişen bir neden bulmak gerektiğini düşündükleri için çareyi Serbest Fırka'ya karşı irtica suçlamaları yapmakta bulduklarına da dikkat çekmiştir.⁴²⁷

İrtica suçlamalarına yönelik Cemil Koçak, Halk Fırkası ile iktidar, inkılap ve devlet kavramları çok fazla iç içe geçtiği için herhangi birine yapılan eleştirinin rejime karşı olma şeklinde algılandığını ve iktidarın bu konuda özel bir çaba sarf ettiğini de belirtmiştir.⁴²⁸ Türkiye'de seçkinci iktidarın irtica retoriğini muhalefet cephesinin siyasi meşruiyetini ortadan kaldırmak adına sık sık kullandıkları işlevsel bir araç olarak görülmekte olduğu belirtilerek cumhuriyetin ilk zamanlarından ve Türk demokrasi tarihi boyunca etkili olduğu da söylenmektedir.⁴²⁹

Serbest Fırka'nın kapatılmasının ardından Fethi Okyar ile ilgili birtakım sorular gündeme yansımış ve özellikle bundan sonraki süreçte ne yapacağı, milletvekilliğine devam edip etmeyeceği merak edilir olmuştur. Okyar, yaptığı açıklamalarla yeni bir parti kurmayacağını, Halk Fırkası'na da dönmeyeceğini, bağımsız olarak Meclis'teki yerini koruyacağını ve çalışmalarına devam edeceğini ifade etmiştir.⁴³⁰

Yarın gazetesi, bir mektupla başlayan ve bir beyannameyle biten Serbest Fırka için milyonlarca insanı birleştiren bu fikrin bir nefesle söndürüleceğinin zannedildiğini ama öyle olmadığını yazmıştır. Böyle önemli bir mesele hakkında hiçbir eser yazılmadığını da vurgulayarak Serbest Fırka'nın kapatılma meselesinin bilinmesi gerektiğini belirtmiş ve şu şekilde açıklamada bulunmuştur:

“Muhalefetsiz bir cumhuriyete kim inanır? diyenler Halk Fırkası'nın safhalarında bulunuyordu. O halde bu muhalefet cereyanı niçin durmuştu? Fethi Bey: Ben muhalefet fırkasını yapamadım, başka yapabilen varsa çıksın.”

⁴²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi 15 Kasım 1930.

⁴²⁷ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 176.

⁴²⁸ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 672.

⁴²⁹ Mahmut Hakkı Akın, “Laiklik Sözleşmesi Temelinde Güdümlü Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7/2 (2012), s. 60.

⁴³⁰ “Yeni Bir Fırka Teşkili Şimdilik Muhal”, *Son Posta*, 20 Kasım 1930, s. 1.

Fethi Okyar'ın bu sözleriyle *Yarın*, Serbest Fırka'nın kendi isteğiyle kapatılmadığının itiraf edildiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca kimin kapattığı meselesini anlamak için de Serbest Fırka ve Halk Fırkası mücadelesinin iyi bir şekilde incelenmesi gerektiğini ve bu görevi üstlendiğini belirtmiştir. *Yarın*, iki hafta boyunca süren yayınlarında Serbest Fırka'nın kuruluşunu baştan sona anlatmış ve Fethi Okyar'ın partisini kapatmak zorunda kaldığını tekrar vurgulamıştır.⁴³¹

Süreyya İlmen, fesih konusunda Serbest Fırka mensuplarının Fethi Okyar'ın kara gözleri için toplanmış bir sürü olmadığını söyleyerek bir programa ait bir amaç etrafında toplanan bu kişilerin hedeflerinin Fethi Okyar ve arkadaşlarının kararıyla ölmeyeceğini vurgulamıştır. Halk Fırkası böyle bir şeye kalkışsa parti üyelerinin kabul etmeyeceğini belirterek biz neden göz yumduk demiştir. Fethi Okyar ve arkadaşlarının icap ederse istifa ederek baştan çekilmelerini belirterek böyle bir fesih ilanına hakları olmadığı eleştirisinde bulunmuştur. Ayrıca Serbest Fırka'nın kanuni suretle feshedilmediği de dikkat çekmiştir.⁴³²

Serbest Fırka ve Halk Fırkası arasındaki mücadeleyi Çetin Yetkin, şu şekilde özetlemiştir; cumhuriyeti yönetenler tarafından halkın duyduğu rahatsızlıkların boyutu anlaşılammış hatta aksine iktidarın yürüttüğü uygulamaların sevinçle kabul gördüğü sanılmıştır. Örneğin, Fethi Okyar'ın iktidara karşı eleştirilerini dile getireceği İzmir Kongresi için Atatürk, halkın bu eleştirilere tepki göstereceğini zannederek Serbest Fırka heyeti için İzmir Valisinin güvenlik önlemleri almaları konusunda emir bildirmiştir. Fakat beklenilenin aksi olmuş ve halkın tepkisi yerine binlerce insanın desteği ve sevinç nidalarıyla karşılaşmıştır.⁴³³

Serbest Fırka, bir muhalefet girişimi olarak başarısızlığa uğramıştır. Bir bakıma bu yapay girişim, “*Siyasi elitin başarısız bir demokrasi girişimi,*” olarak değerlendirilmiştir.⁴³⁴ Lord Kinross, bu denemenin başarısız olmasının sebebindeki asıl yanlışı yapanın Atatürk olduğunu düşünmektedir. Çünkü beş yıl evvel ülkenin vaziyeti, devrimin hızına elverişli durumdayken “demokrasiyi yasakladığını” ve sonrasında baskı ve sansür ortamındaki ülkede hiç beklenmeyen bir anda bir kapris sonucu ortaya bir yapay muhalefet attığını ve bu girişimin yeteri kadar hesap

⁴³¹ “Serbest Fırka Niçin Kapandı?” *Yarın*, 26 Mart 1931, s. 1, 3.

⁴³² Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951, s. 29.

⁴³³ Çetin Yetkin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 168.

⁴³⁴ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 17.

edilemediğini ifade etmiştir. Atatürk'ün elindeki yetkilerin bir kısmından vazgeçmeden bu tarz bir girişimin başarılı olamayacağına da değinmiştir.⁴³⁵

Yakup Kadri, anılarında Serbest Fırka'nın feshini İsmet İnönü için, hiçbir çaba göstermeden bir nevi 4. İnönü zaferi kazandığı şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca bir başbakan olarak yedi yıllık idaresi boyunca inkılapların memlekette benimsenmesi ve yerleşmesi adına hiçbir gayret göstermediği konusunda kimse onu sorgulamıyordu diyerek hem İnönü'yü hem de çevresindekileri eleştirmiştir.⁴³⁶

Sonraki süreçte iktidar yanlısı basın ve Halk Fırkası milletvekilleri Serbest Fırka'ya karşı hücumu devam etmişlerdir. İrtica suçlamalarıyla birlikte genel olarak muhalefetin ülkeye zarar verdiği tezi üzerinde durulmuştur.

Serbest Fırka'nın fesih haberlerinin yayınlandığı sıralar yeni parti söylemleri de gündemde yer almıştır. “*Serbest Fırka'nın infisahından sonra Fethi Bey ile birlikte veya Fethi Bey haricinde yeni teşekküllere intizar edilmektedir,*”⁴³⁷ manşetleriyle birlikte Fethi Okyar'ın yeni bir girişim yapabileceği haberlerinin yanı sıra Terakkiperver Fırkası'nın tekrar canlanacağına dair iddialar da gündeme yansımıştır.⁴³⁸

Kısa bir süre sonra yeni parti iddialarının asılsız olduğu belirtilmiştir. Refet Paşa'nın Ankara'ya gitmesiyle Kazım Paşa ve Ali Fuat Paşa ile beraber iktidar merkezini ziyaret edecekleri söylentisi, Terakkiperver tekrar canlanacak mı ihtimalinin doğmasına sebep olmuştur. Böyle bir şeyin ihtimali olmadığı gibi imkânı olmadığı da ifade edilmiştir.⁴³⁹

Hür Adam gazetesi de Atatürk'ün Halk Fırkası'ndan ayrılarak yeni bir parti kuracağı ihtimalini gündeme taşımıştır.⁴⁴⁰ Bu iddiaları *Milliyet* gazetesi şu şekilde yalanlamıştır:

“*Gazi Hz. ancak, sadece Halk Fırkası'nın Reysidir. Birtakım bedbahtlar yalan ve yanlış haberlerle halkın efkârını teşvike çalışıyorlar. Büyük Reysimizin yeni bir fırka teşkil edeceği haberleri tamamen asılsızdır ve yeniden tesisi haberleri katiyen doğru değildir.*”⁴⁴¹

⁴³⁵ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, s. 742.

⁴³⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968, s. 107.

⁴³⁷ “S. Fırka Kendi Kendisini Feshetmeye Lüzum Gördü”, *Son Posta*, 18 Kasım 1930, s. 1.

⁴³⁸ “Refet Paşa'nın Son Ziyaretindeki Mana Ne İdi”, *Son Posta*, 21 Kasım 1930, s. 1.

⁴³⁹ “Terakkiperverler Bir Daha Ortaya Çıkamazlar”, *Son Posta*, 25 Kasım 1930, s. 3.

⁴⁴⁰ *Hür Adam*, 24 Kasım 1930. Aktaran: “Şayialara İnanmayınız”, *Son Posta*, 25 Kasım 1930, s. 3.

⁴⁴¹ “Yalan ve Uydurma!” *Milliyet*, 24 Kasım 1930, s. 1.

“Kalem hürriyetini ölçüsüz bir tecavüz silahı olarak kullanmaya çalışanlar yeni nizamdan sıkılmaya başladılar çünkü satış bilançoları düştü ve telaşa girdiler,” şeklindeki ifadeler yer veren *Politika* gazetesi, muhalif basını eleştirmiştir. Muhalif basının yeni bir plan peşine düştüklerini ve millete taze gözyaşı aradıklarını söyleyerek tepki göstermiştir. Bu amaçla birkaç gündür Serbest Fırka’nın mersiyesinin tazelenmesine dikkat çeken *Politika*, Serbest Fırka gibi bir muhalefet istenmediğini onun yerine memleketi tehlikeye düşürmeyecek ve anarşiye koşmayacak bir muhalefet istendiğini de vurgulamıştır.⁴⁴²

Fethi Okyar, kendisi hakkında çıkan, “Yeni bir parti girişiminde mi olacak yoksa elçilik görevine devam mı edecek?” sorularına karşı ise şu cevabı vermiştir:

“İsmet Paşa hükümetini artık ben hariçte nasıl temsil edebilirim böyle bir şey varit değildir.⁴⁴³ Fırkanın devamı faaliyetine imkan kalmadığı için infisah vaziyeti zaruridir ve artık yeni bir fırka teşkil edemeyeceğim.”⁴⁴⁴

Fethi Okyar, bunların yanı sıra kendisi anılarında da belirttiği üzere, Falih Rıfki’nin üzerine geleceğini söyleyerek bir gazete çıkarmak istediğini Atatürk’e beyanda bulunmuştur.⁴⁴⁵ *Kürsü* isminde çıkarmayı planladığı gazetede fikirlerini devam ettirebilmeyi amaçlamıştır.⁴⁴⁶ Gazete üzerinde çok durulmamış ya da müsaade edilmemiş olacak ki daha sonra bu konunun bahsi geçmemiştir.

Yakup Kadri, Serbest Fırka’nın kapanmasından yıllar sonra Fethi Okyar ile arasında geçen bir konuşmasını şöyle aktarmıştır:

“Fethi Bey, meclisteki tartışmalara konu teşkil eden olayların bir tertiple düzenlenmiş olduğu düşüncesini üstü kapalı şekilde ifade ederdi. Hazin hazin gülümseyerek: ‘İtiraf ederim ki, ben bu işte (Serbest Fırka olayı) gafil avlandım, bir tuzağa düşürüldüm’ derdi. Kimler tarafından gafil avlandığını ise Fethi Bey, sonuna kadar açıklamaktan geri durmuştur.”⁴⁴⁷

İsmet İnönü de anılarında bahsettiği üzere, Serbest Fırka kapandıktan ve olaylar durulduktan bir süre sonra Fethi Okyar ile münasebetlerinin normale döndüğünü ifade etmiştir. Sıkıntılı zamanların sebebini açıklayarak esas şikâyet ve hiddet konusunun Atatürk’ün olduğunu ve kendisinin onu desteklediği için böyle

⁴⁴² İsmail Müştak, “Tazelenen Mersiye”, *Politika*, 28 Ocak 1931, s. 1.

⁴⁴³ “Fethi Bey Tekrar Sefir Olamaz mı?” *Milliyet*, 19 Kasım 1930, s. 1.

⁴⁴⁴ “Fethi Bey ve Arkadaşları Dün Ankara’dan Geldiler”, *Milliyet*, 20 Kasım 1930, s. 1.

⁴⁴⁵ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar’ın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 162.

⁴⁴⁶ “Sabık Fırkada”, *Son Posta*, 21 Kasım 1930, s. 1.

⁴⁴⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968, s. 106-107.

zannedildiğini belirtmiştir. Benimle uğraşıyorlar ve başarılı olamayınca da bütün suç bana yükleniyor diye de eklemiştir.⁴⁴⁸

Atatürk'ün ölümünden sonra Fethi Okyar, bir konuşmasında İsmet İnönü'ye övgü dolu sözler söyleyerek Halk Fırkası'na dâhil olmuş ve İnönü tarafından Adalet Bakanlığı'na (1939) getirilmiştir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁸ EPub Düzenleme: BZ, der. *İsmet İnönü'nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)*, BZ Yayın, 2014, s. 132.

⁴⁴⁹ Hulusi Turgut der., *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 279.

BÖLÜM III

SERBEST FIRKA SONRASI DÖNEM

Serbest Fırka'nın kapanmasının ardından Atatürk, yurt gezisine çıkmıştır. Gezinin devam ettiği tarihlerde bir yandan da Menemen Olayı meydana gelmiştir. Menemen Olayı sonrası alınan tedbirlerde Serbest Fırka mensuplarının her yerden temizlenmesi ve Türk Ocakları dâhil birçok kurumun kapatılarak Halk Fırkası'na dâhil edilmesi gibi uygulamalara gidilmiştir. Gezi sırasında halk ve iktidar arasındaki kopukluk görülmüş ve inkılapların taşrada oturmadığı gözlemlenmiştir. Böylece 1931 yılında devrimlerin içselleştirilmesi adına Halk Fırkası'nın daha da otoriter bir hal aldığı görülmektedir. Halk Fırkası'nın üçüncü büyük kongre sonrası oluşturduğu programda “*parti devlet bütünleşmesi*” dikkat çekmektedir.⁴⁵⁰ Bu söylemi ilk kez Recep Peker kongrede dile getirmiştir.⁴⁵¹

Hilmi Uran'ın ifadesiyle, Serbest Fırka'nın kapanmasının ardından bazı yenilenmeler ve tedbirlere gidilse de kısa süre içinde bu hareketler dinamizmini kaybetmiş ve tek parti rejimi tekrar “*eski uyuşuk temposuna*” dönmüştür. Serbest Fırka'ya geçen Halk Fırkalı milletvekilleri tekrar eski partilerine dönmüş fakat Serbest Fırka'da aktif rol oynayan milletvekilleri saf dışı bırakılmıştır.⁴⁵²

Tek parti rejiminin tekrar hâkim olması üzerine Atatürk, İnönü iktidarını sınırlandırma isteğinden vazgeçmemiş ve müstakil mebus (bağımsız milletvekili) önerisini hayata geçirmiştir. Müstakil mebusluktan da istenilen fayda tam olarak sağlanamamış ve muhalif basındaki iktidara yönelik eleştiriler de artmıştır. Sonrasında iktidar, ilk basın yasası olan Matbuat Kanunu'nu çıkarmış ve böylece tekrar basın

⁴⁵⁰ Caner Erdoğan, “Tek Parti İktidarı Dönemi'nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi'nin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/51 (2017), S. 274.

⁴⁵¹ Erdal Aydoğan ve Tansu B. Mahmutoglu, “Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri”, *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (2013), s. 129.

⁴⁵² Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, haz. Cem Çobanlı ve Pınar Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 200-201.

üzerinde uygulanan yasaklar gündeme gelmiştir. Ayrıca bu yıl tasarruf yılı olarak geçmekte ve ekonomik sıkıntılar hala devam etmektedir.

Bu dönemde başka partiler de kurulmuştur. Birisi Ahali Cumhuriyet Fırkası'dır. Çok fazla varlık gösteremeyen bu parti üç aydan kısa sürede kapatılmıştır. Diğeri de Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'dir. Bu parti de henüz faaliyet dahi göstermeden iktidar tarafından kuruluşu engellenmiştir.⁴⁵³

3.1 MENEMEN OLAYI

Menemen Olayı'na dair birçok anlatım mevcuttur. Tanık ifadelerinden yola çıkan Eyüp Öz'ün anlatımıyla, 23 Aralık 1930 günü yeşil bayrağı eline alan Menemenliler, kendini mehdi olarak nitelendiren Giritli Mehmet'in⁴⁵⁴ konuşmasını dinlemek için hükümet meydanına yönelmişlerdir. Konuşmada halk, isyana davet edilmiş ve sancak, meydanın ortasına dikilmiştir. Yüzbaşı Fahri Komutan, isyancılarla ilk temastan sonra geri çekilince isyancılar daha da cesaretlenmiştir. İkinci temasta genç Komutan Kubilay, Giritli Mehmet ile arbedeye girmiş ve boğazı kesilerek katledilmiştir. Kubilay, cumhuriyetin ilk şehidi olarak tarihe geçmiştir.⁴⁵⁵ Menemen Olayı'nın ekonominin merkezi olarak görülen ve modernlikle nitelenen Ege⁴⁵⁶ bölgesinde gerçekleşmiş olması rejim için daha da sarsıcı olmuştur.⁴⁵⁷

İsmet İnönü, isyanı ortaya çıkaranların elebaşları ile Serbest Fırka liderlerinin bir anlaşma içerisinde olduklarını iddia ederek bunun ortaya çıkarılması için Atatürk'e beyanda bulunmuştur.⁴⁵⁸ Atatürk de bunun üzerine İnönü'ye, Belediye Başkanı ve

⁴⁵³ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012, s. 124.

⁴⁵⁴ Eski bir eşkıya olan Giritli Mehmet'in özlemle andığı çetecilik yıllarını hatırlamak, sergilediği bazı sıra dışı davranışların kaynağına ışık tutabilir. Sakınarak ileri sürebilirim ki, Giritli Mehmet mehdilik repertuvarından daha çok efelik kültüründen besleniyor. Her ne kadar kurduğu yedi kişilik eşkıya çetesine Ashab-ı Kehf'in adlarını vermiş olsa da, bu yaygın dini sembollerle bezenmiş bir yerel geleneğin izlerini gizleyemiyor. Yedi kişilik guruptan evli olan üçünün eşlerini boşamaları, yerleşik düzenle bağlarını koparma isteğini ele verir ve bir efe geleneğidir. Bkz: Eyüp Öz, "Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu?" s. 426.

⁴⁵⁵ Eyüp Öz, "Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu?" *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 5 (2015), s. 416-417.

⁴⁵⁶ İlk olarak Menemen güçlü iktidar muhalifliğiyle belirginleşen Ege Bölgesi'nde yer alıyor. Henüz ciddi bir araştırmanın konusu olmasa da, geleneksel iktidar karşıtlığı tarihin belirli dönemlerinde kendini yeniden hatırlatmıştır. Bu hakim kimliğin somutlaşmış hali efelik geleneğidir. Bilindiği gibi Ege Bölgesi, Osmanlı İmparatorluğu sonlarına doğru "Anadolu coğrafyasının en gelişmiş, tarımın en fazla ticarileşmiş, dolayısıyla, toplumsal katmanlar arasında eşitsizliğin en fazla belirginleşmiş olduğu bölgesidir. Bu yüzden bölge daima sosyal eşkıya üretmiştir". Bkz: Eyüp Öz, "Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu?" s. 425.

⁴⁵⁷ Eyüp Öz, "Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu?" *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 5 (2015), s. 410.

⁴⁵⁸ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 674.

Türk Ocakları'nın Menemen Olayı'nın Serbest Fırka'yı karalamak için düzenlendiğini iddia ettiklerini ve Fransız basınının da bu olaydan ikisini sorumlu tuttuklarını söylemiştir. İnönü ise Fransız basınının bu haberleri kendi aleyhlerinde bir propaganda olarak kullandığını belirtmiştir.⁴⁵⁹

Şükrü Kaya da Menemen'de feslerin başa geçirildiğini ve Akhisar'da yeşil bayrakların açıldığını hatırlatarak bu gidişin kötü bir gidiş olduğunun ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ayrıca Atatürk'ün Fethi Okyar'a güvenmesiyle onun Meclis'te bir denetleme organı gibi görevini yerine getirmesini istediğini fakat Okyar'ın yıkıcı bir ihtilal çetesi kurmaya kalkıştığını söyleyerek, “*Biz istiklal mücadelesini boşa mı verdik?*” şeklinde suçlayıcı ithamlarda bulunmuştur.⁴⁶⁰

“*Cübbe giyen (hu) çeken Derviş Mehmetlerle Arif Oruçların, Zekeriyaların, Köroğullarının farkı nihayet bir ceket ve pantolon farkından başka ne olabilir,*” şeklindeki sözleriyle Ali Naci, muhalif basına karşı suçlamalarda bulunmuş ve Menemen Olayı'nın Serbest Fırka ile ilişkisinin olduğunu iddia etmiştir.⁴⁶¹ Ayrıca *İnkılap* gazetesi, muhalefetin çıktığı her dönemde arkasından isyanların patlak verdiğine dikkat çekmiştir.⁴⁶² Bu suçlamalara karşılık, Serbest Fırka'nın kapatılmasına tepki olarak doğan *Hür Adam* gazetesi,⁴⁶³ bu yaklaşımın tehlikeli olduğunu ve cumhuriyet yanlısı olan isimlerin irticacılarla anılmasının insafsızlık ve kötü niyet olduğunu söyleyerek tepki göstermiştir.⁴⁶⁴ Ayrıca bunun, muhalefeti ortadan kaldırma düşüncesiyle yapıldığını vurgulamıştır.⁴⁶⁵

İnkılap gazetesi bir yazısında Menemen Olayı'nın önceki isyanlara nazaran daha tehlikeli olduğuna şu sözlerle dikkat çekmiştir:

“*Şeyh Sait İsyanı muhakkak ki kafası ezilecek bir tehlike idi. İnkılâbın silindiri onu ezdi. Fakat Şeyh Sait isyanı nihayet irtica davasına alet olarak kullanılan bir hareketti. Derviş Mehmet'in isyanı ise inkılabı yıkmak için organize; bir tarikatın teşkilâtını*

⁴⁵⁹ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 462-464.

⁴⁶⁰ Sadun Tanju, *Doludizgin*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 97-100.

⁴⁶¹ Ali Naci, “İhtilalin Nizamı”, *İnkılap*, 26 Aralık 1930, s. 1.

⁴⁶² “Tarih Tekerrürden İbaretir!” *İnkılap*, 25 Aralık 1930, s. 1.

⁴⁶³ Funda Selçuk Şirin, “1930 Türkiye’inde Bir Muhalefet Örneği: Hür Adam Gazetesi”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/23 (2020), s. 133.

⁴⁶⁴ *Hür Adam*, 28 Aralık 1930. Aktaran: Funda Selçuk Şirin, “1930 Türkiye’inde Bir Muhalefet Örneği: Hür Adam Gazetesi”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/23 (2020), s. 127.

⁴⁶⁵ *Hür Adam*, 29 Aralık 1930. Aktaran: Funda Selçuk Şirin, “1930 Türkiye’inde Bir Muhalefet Örneği: Hür Adam Gazetesi”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/23 (2020), s. 130.

*kendi emri altına alan, gayesi bütün bir vatani yıkmak olan daha şamil tam bir irtica harekettir.*⁴⁶⁶

Bu fikri destekleyici bir yazı da *Vakit*'ten gelmiştir:

*“Tehlikeyi mümkün olduğu kadar küçültmeye çalışıyorlar ama maalesef iş böyle değildir. Tam manası ile kökleştirilmiş önceden hazırlanmış düpedüz bir irtica hareketi tezahürüdür.”*⁴⁶⁷

Atatürk yanlısı basın da Menemen Olayı'ndan dolayı muhalefetin içindeki isyancılara dikkat çekmiştir.

*“Biz Serbest Fırka'nın Balıkesir'de gizli zikirler ve tekbirlerle karşılandığını bilmiyor değildik, Akhisar'daki yeşil bayrağı, Yarınlar, Son Postalar: Belki fırkaların tekleşmesine sebep olur; belki anarşi çabuk boğulur, diye, ancak, bunun için, tespih çeker gibi, 99 kere tekzip ettiklerini de anlıyorduk. Şehit küçükzabit, sen bir kaç sene evvel Konya sokaklarında başı koparılanların, geçen sene Şark dağlarında demir telle boğazı parçalananların, ve sen, başı testere ile kesilen şehit muallim, daha altı sene evveline kadar Bolu mektebinin pencerelerinde kanı kuramamış genç arkadaşlarımın ne genç Said'in kanını içtiği muallimin kurbanlar silsilesine katılıp gittiniz. Şeriat, her nerede bulursa demokrasinin başını testere ile kesip yeşil bayrağın demirine işte böyle geçirir!”*⁴⁶⁸

sözleriyle Falih Rıfki, Menemen Olayı'nda muhalefetin yanında muhalif basının da sorumlu olduğunu belirtmiştir.

İktidar yanlısı basın, Menemen Olayı'nı basit bir olaymış gibi görenlerin ve olayı iki delinin cinneti olarak göstermek isteyenlerin olduğunu, cumhuriyet kanunlarının kimsenin dini itikadına ve ibadetlerine karışmadığını, buna rağmen isyancıların masum halkı, cumhuriyet kanunları aleyhine isyana teşvik ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca, *“El altından hükümeti dinsizlikle suçlayan bu asilere karşı ciddi tedbirler alınmazsa tafisi zor sonuçlarla karşılaşılabilir,”* şeklinde uyarıda bulunmuştur.⁴⁶⁹

İnkılap gazetesi de sert tepkilerle acilen tedbir alınması ve muhalefetin de cezasının kesilmesi gerektiğini şu şekilde belirtmiştir:

“İnkılâpçıları aylardan beri haklı bir korkuya düşüren muhalefet cereyanının iç yüzü Menemen'de sırtmaya başladı ve derinlerdeki mikropların durulacak olan suyun sathına çıkıp başlarının ezilmesi zamanı artık gelip çattı... Memleketi anarşiye

⁴⁶⁶ Ali Naci, “Yılanların Başı Ezilmek Zamanı Gelmedi mi”, *İnkılap*, 28 Aralık 1930, s. 1.

⁴⁶⁷ Mehmet Asım, “Hadise Müretteptir”, *Vakit*, 27 Aralık 1930, s. 1.

⁴⁶⁸ Falih Rıfki, “Demokrasinin Başı”, *Milliyet*, 25 Aralık 1930, s. 1.

⁴⁶⁹ Mehmet Asım, “Vaziyet Ciddidir”, *Vakit*, 26 Aralık 1930, s. 1.

sürüklemek için hürriyetten bahsedenlerin ebediyen ağzını tıkmak ve şeyh kisvesine bürünerek filen anarşiye başlamak sureti ile vatanın parçalanmasını temin etmek isteyenlerin ve bunun içinde en evvel orduya tecavüz edenlerin başlarını gövdelerinden ayırmak lâzımdır."⁴⁷⁰

Serbes Cumhuriyet gazetesi, Menemen Olayı'yla birlikte irticai hareketlerin muhalefetten güç aldığı tezi üzerinde durarak muhalefete saldırdıklarına ve iktidar yanlısı gazetelerin bir terör havası estirdiklerine dikkat çekmiştir.⁴⁷¹

İktidar yanlısı basın, Menemen Olayı'nın büyük bir hadise olduğuna ve inkılap ve vatani yıkmak gibi bir tehlike barındırdığına yönelik yazılarına karşılık Atatürk yanlısı basın, "İnkılap tehlikede değildir!" başlıklı yazıda şu açıklamada bulunmuştur:

*"İrtica hadisesi memleketin her tarafında derin bir nefret uyandırdı. Caniler, mürteciler ve mesuller elbette cezalarını görecektir. Bu hadiseye bakarak: İnkılap tehlikededir, denemez. Çünkü inkılabın ağır mesuliyetini omuzlarında taşıyan büyük başlar vazifelerini ve mesuliyetlerini müdriktirler."*⁴⁷²

Bu ifadelerle Milliyet, Menemen Olayı üzerinden inkılabın tehlikede olduğu şeklinde yaygara koparanlara karşı tepki göstermiştir.

Falih Rıfki da Serbest Fırka'nın başındakiler ve onu destekleyen gazetecilerin bir saltanat ve şeriat yanlısı olmadıklarını, eleştiri ve fikir kavgasının vatan için zararlı olmadığı hatta Türk inkılabının fikirsizliğe ve geriliğe karşı bir hareket olduğunu vurgulamıştır. Bir yandan Serbest Fırka'yı Menemen Olayı'ndan sorumlu tutarken bir yandan da muhalefetin varlığının ve fikir kavgasının düşman değil dost olduğuna dikkat çekmiştir. Fakat bizdeki muhalefetin fikir kavgası olmaktan çok iktidara yıkmaya çalıştığını da söyleyerek yine Serbest Fırka'nın görevi dışına çıktığı yönünde eleştiride bulunmuştur.⁴⁷³ Böylece iktidar yanlısı basın, isyanlardan dolayı muhalefetin varlığını eleştirme yoluna giderken Atatürk yanlısı basın ise muhalefetin ve eleştirisinin varlığının her zaman olması gerektiğine değinerek bunun faydalı olduğunu hatırlatmış ve muhalefetin daha çok yanlış hareketlerine dikkat çekmiştir.

Lausanne adındaki yabancı bir gazete, Menemen Olayı ile Türk inkılabının tehlikeye düştüğünü, iktisadi buhranın Türkiye'yi ağır vurduğunu, Türkiye'nin önce yüzünü Rusya'ya çevirdiğini fakat oradan bir şey kazanamayınca daha sonra da ABD

⁴⁷⁰ Ali Naci, "Yılanların Başı Ezilmek Zamanı Gelmedi mi", *İnkılap*, 28 Aralık 1930, s. 1.

⁴⁷¹ *Serbes Cumhuriyet*, 5 Ocak 1931, s. 1. Aktaran: Gülten Güler, "Serbes Cumhuriyet Gazetesi'nin (26 Ekim 1930-14 Ocak 1931) İncelenmesi ve Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, 2013, s. 150.

⁴⁷² Mahmut Soydan, "İnkılap Tehlikede Değildir", *Milliyet*, 29 Aralık 1930, s. 1.

⁴⁷³ Falih Rıfki, "Bir Tenkit", *Milliyet*, 27 Aralık 1930, s. 1.

ve Fransa'ya yönelerek istikraz (borç alma) diye yalvardığını yazmıştır. Bunun üzerine *Milliyet*, Menemen Olayı'nın abartılı şekilde yansıtıldığını, sadece iktisadi buhranın Türkiye'de değil tüm dünyayı vurduğunu, başkalarına istikraz diye yalvarsaydık eğer bugün bu haberi yapan *Lausanne*'nin çirkin yazılarını ortaya çıkarmazdı demiştir. Ayrıca *Milliyet*, Türkiye'nin istikraz ve ecnebi sermayesi hakkındaki görüşünün memleketin baştanbaşa imara muhtaç olduğunu da belirtmiştir. Tüm sermayedarların hürmet göreceğini fakat hiçbir sebeple şeref ve istiklalden ödün verilmeyeceğini vurgulayarak Atatürk'ün Türkiye'sinin imparatorluk Türkiye'sinden ayıran noktanın bu olduğunu ama Avrupalıların bunu çok anlamadığını söyleyerek tepki göstermiştir.⁴⁷⁴

Politika gazetesi yazarı İsmail Müştak, *Milliyet*'in bu yazısına karşılık bir zamanlar İsviçre'de bulunduğu sırada bir iktisat doktoruyla tanışıp yabancı gazetelerin Türk düşmanlığını yaptığını söylemesi üzerine iktisatçı beyefendinin buralarda otel odası kiralamak gibi gazete sütunu kiralandığını söylediğini belirterek şu ifadelere yer vermiştir:

*“Milliyet baş muhabirinin Türk rejiminde en çok anlaşılması gereken bir hakikatin en az anlaşılmasına karşı duyduğu bu hayretin, bu hatıradan sonra bir omuz silkintisine dönüşür sanırım.”*⁴⁷⁵

İktidar, ortaya çıkan irticai harekete karşı İnkılabı Koruma Kanunu hazırlandığını bildirmiştir. Kazım Paşa da gündeme gelen, “*Takriri Sükûn tekrar ihya edilecek mi?*” sorularına karşı böyle bir şeyin mevzubahis olmadığını ifade etmiştir.⁴⁷⁶ İsmet İnönü de, “*Muhalif gazeteler kapatılacak mı?*” haberlerine karşı böyle bir şey olmayacağını belirtmiştir.⁴⁷⁷ Alınacak tedbirler dâhilinde irtica sahasında Manisa, Balıkesir ve Menemen'de bir aylık örfi idare ilan edilmiştir. Sanıkların Divanı Harp⁴⁷⁸ mahkemesine verilmesi ve ihmalkâr idare memurlarının cezalandırılması gibi tedbirler alınacağı da belirtilmiştir.⁴⁷⁹

Muhalif basın, İnkılabı Koruma Kanunu'nun Takriri Sükûn Kanunu'nu beslediğini ve çok farklı olmadığını fakat irticanın karanlık emellerini önlemek adına

⁴⁷⁴ Mahmut Soydan, “Hala Aynı Zihniyet”, *Milliyet*, 25 Ocak 1931, s. 1, 7.

⁴⁷⁵ İsmail Müştak, “Kiralık Gazete”, *Politika*, 28 Ocak 1931, s. 1.

⁴⁷⁶ “Kazım Pş.nın Beyanati”, *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1930, s. 1.

⁴⁷⁷ Yunus Nadi, “İkisinin Ortası”, *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1931, s. 1.

⁴⁷⁸ Sıkıyönetim ilanından sonra yargılamaların ve idamların gerçekleştirilmesi için kurulan mahkeme. 1931 yılının Ocak ayında kurulmuştur.

⁴⁷⁹ “Fevkalade Tedabir Bugün Fırka İçtimainda Takarrür Edecektir”, *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1930, s. 1.

kanunların azami şeklini kapsamamasına hiçbir cumhuriyetçinin karşı durmayacağını ifade etmiştir.⁴⁸⁰

Tedbirler kapsamında halkı isyana teşvik etmek ve anayasayı zorla değiştirmeye çalışmak suçuyla yüzlerce kişi tutuklanarak mahkemeye sevk edilmiştir. Bazıları idam cezasına bazıları da hapis cezasına çarptırılmıştır. Divanı Harp'teki konuşmalarda toptan cezalandırma fikri gündeme gelmiştir.

General Mustafa Muğlalı'nın bu konuda söylediği şu sözler dikkat çekicidir:

*“Ne mantık ne de akıl bir pıreye bir yorgan yakmamızı kabul etmezler, fakat cumhuriyet aleyhine olan bu olay için, bir pıreye kadar değersiz olmuş olsa da, Menemen’i dipten köşeden yıkmaya tereddüt etmem.”*⁴⁸¹

Tarikatlara yönelik cezanın bu şekilde uygulandığı görülmektedir. Özellikle de Nakşibendi tarikatına bağlı birçok din adamı suçlu kabul edilmiştir. 2200 kişi gözaltına alınmış ve 600 kişi yargılanmıştır. 122 sanıktan 37’si idam cezasına çarptırılmıştır. 9 Mart 1931’de yargılamalar son bulmuştur.⁴⁸²

Davaların devam ettiği sırada Menemen Olayı’ndan yargılananlara dair işkence iddiaları da gündeme gelmiştir. Foça Kaymakamının Jandarma Kumandanıyla beraber sanıklara işkence yaptıkları anlaşıldığı iddiaları ortaya çıkmış ve kumandan tutuklanmıştır.⁴⁸³ Kısa bir süre sonra da kaymakam, mahkûm edilmiştir.⁴⁸⁴

Yargılananlar arasında Serbest Fırka Antalya Ocak Reislerinden Burhanettin Onat da bulunmaktadır. 796 kişi bir arada Antalya’dan Denizli’ye sürgün şeklinde yargılanmaya gönderilmişlerdir. Burhanettin Onat’ın anılarında dile getirdiği bu olay hakkındaki düşünceleri şöyledir:

“Fırka lağvedilinceye kadar en kuvvetli sandığımız taraftarlarımız bize gelerek, af dileyerek, yalvararak postlarını kurtarmaya çalışıyorlardı. Bu hercümerç içinde biz, elimiz böğrümüzde, akıbetimizi bekliyorduk. Mahkememiz ne zaman başlayacak, nerede yapılacak ve biz ne olacağız, ne yapacağız diye kara kara düşünürken memlekette meşum bir hadisenin korkunç haberi bomba gibi patladı. Menemen’deki

⁴⁸⁰ *Serbes Cumhuriyet*, 31 Aralık 1930, s. 2. Aktaran: Gülten Güler, “Serbes Cumhuriyet Gazetesi’nin (26 Ekim 1930- 14 Ocak 1931) İncelenmesi ve Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, 2013, s. 141.

⁴⁸¹ Kenan Esengin, *Orgeneral Muğlalı Olayı, 33 Kişinin Ölümü*, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1974, s. 40. Aktaran: Eyüp Öz, “Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu?” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 5 (2015), s. 420-421.

⁴⁸² Eyüp Öz, “Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu?” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 5 (2015), s. 420-421.

⁴⁸³ “Foça Kaymakamının, Jandarma Kumandanı İle Birlikte Maznunlara İşkence Yaptıkları Anlaşıldı”, *Son Posta*, 11 Şubat 1931, s. 1, 3.

⁴⁸⁴ “Foça Kaymakamı Mahkum Oldu”, *Son Posta*, 25 Şubat 1931, s. 1.

*Kubilay Hadisesi. Halk Fırkalılar bunu da bizim üstümüze yıkmaya kalktılar. Menemen'de Divan-ı Harp kuruldu. Yüzlerce insan tutuklandı. Bu esnada Halk Fırkası gazeteleri 'Antalya hadiseleri maznunları da Menemen Divan-ı Harbinde mahkeme edilecekler' demeye başlayınca Reşid Galib'in Yalova'da: 'Bu işin ucunda ipe gitmek de var' dediğini tekrar hatırladım. Darağaçları, yağlı urganlar, süngülü askerler günlerce gözümün önünden gitmedi.'*⁴⁸⁵

Şevket Süreyya Aydemir de Burhanettin Onat'ın sözleriyle paralel olarak Kubilay'ın can verdiği meydanda darağaçları kurulduğunu ve suçluların cezalarını çektiğini ifade ederek bu irticai isyandan bile müfrit (aşırı giden) politikacıların Serbest Fırka mensuplarını sorumlu ilan etmek istediklerine dikkat çekmiştir.⁴⁸⁶

İsmet İnönü'nün Menemen Olayı hakkındaki nutku ise şöyledir:

*"Menemen'deki hadise hakkında aldığımız ilk raporlar dökülen kanlar için bizde şiddetli bir teessür ve vakanın mahiyeti itibariyle üç dört kişinin devlet kanunlarına karşı çulğınca hareketi ve derhal cezalarını görme fikrini uyandırdı. ... Aynı zamanda dikkatimizi çekmiş olan şey hadisede hazır bulunan halkın ilk raporlara göre kayıtsız ve hissiz bir halde seyirci kalmasıdır. ... Bizim çektiğimiz sıkıntı nedir? Muhalefet havasında, terkidatta, neşriyatta, memleket ve devlet otoritesinin çektiği sıkıntı, memleket alınganlığının sui istimal (suistimal) edilmesidir. Nasıl, mevki iktidar sahibi memleketin tahammülü yoktur vesilesini siper ittihaz ederek kendisini layuhti mevkinde göstermeye istidatlı ise fırsat ve imkanı bulunca, gösterince tenkit etmek vaziyetini takınmış olan adam da bütün şahsiyetleri devletin kanun ve kuvvetlerini ayak altına almak için hiçbir hudut tanımamaktadır."*⁴⁸⁷

Politika gazetesi, İsmet İnönü'nün konuşmasını şu şekilde övgü dolu sözlerle yorumlamıştır:

"İsmet Paşa doğrudan doğruya kendisinin şahsında devlet otoritesini sarsmaya çalışan muarızlarına öyle mütevazi bir asaletle o kadar yüksek bir terbiye siyasi dersi vermiştir ki bunun uzun süre zihinlerde mahkuk kalacağını ve tenkit ve muhalefet yapanların bu toleransı sık sık hatırlayacaklarını ümit ederiz. Bir takım zararlar pahasına da olsa tenkit hakkının mahfuziyetini müdafaa ettiği yazılmıştır. İsmet Paşa, gazeteler günahkar dahi olsalar kapatmayı bilakis yaşatmak siyasetini takip

⁴⁸⁵ Celal Bayar, "Bölüm 1 Burhanettin Onat'ın Serbest Fırka Anıları", *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları*, der. Emine G. Naskali, İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık, 2015, s. 51.

⁴⁸⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965, s.379.

⁴⁸⁷ "Dünkü Heyecanlı Celse, Başvekilin ve Söz Alan Mebusların Beyanâtı", *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1931, s. 1, 4.

edeceğini söylemiştir. ... Bilmeli ki devlet otoritesine kıymayın, suikatsçılığı bırakın demek hiç hükümete dalkavukluk etmek değildir."⁴⁸⁸

Basına karşı tahammül gösterildiğine dair 1931'in ilk zamanlarında bu şekilde haberler yapılırken yaklaşık 5 ay sonrasında çıkarılmış olan basın yasasıyla (Matbuat Kanunu) birlikte bu söylemlerin boşa çıktığı görülmektedir.

Eyüp Öz, Menemen Olayı'na tek bir çerçeveden bakmanın ve olayın sadece irticai bir olay olarak nitelenmesinin hatalı olduğunu belirtmiş ve iki nokta üzerinden cevap aranması gerektiğine dikkat çekmiştir. Birincisi, rejimin radikal dini uygulamaları sebebiyle şartların zorladığı kopuşlardan beslenmesidir. İkincisi ise ekonomik sorunlar ve göçmenlerin hoşnutsuzluklarıyla ilgili olarak sosyal dinamiklerin de önemli olduğu gerçeğidir.⁴⁸⁹ Bu konuda Hasan Rıza Soyak'ın da anılarında bahsettiği üzere, Yunanistan'dan mübadele yoluyla gelenlerin durumlarının kötü olduğu ifade edilmiştir. Gelmelerinin ardından 5 yıl kadar zaman geçmesine rağmen iskân işleri halledilememiş böylece araziler de işlenememiş ve memleketin umumi serveti zarar görmüştür. İskân işleriyle ilgilenen memurların yığın halindeki formalite dosyaların arasında karar vermelerinin zorlaştığı ve liyakatin de kaybedildiğine dikkat çekilmiştir. Atatürk'ün daha önceki gezilerinde de şahit olduğu bu olaylara yönelik göçmenlerin sıkıntılarını gidermek adına iktidara defalarca durumu bildirdiğini belirten Soyak, alınması gereken tedbirlerin iktidarın uygulamadığını ifade etmiştir.⁴⁹⁰

Eyüp Öz, Menemen Olayı'nın dini semboller içermesine rağmen dini boyutun yüzeysel olduğunu da belirterek,⁴⁹¹

Giritli Mehmet'in,

*"Ben Allah'ı aşıkâr gördüm, ölüler bana ayağa kalkar. Çok yakında o kadar meşhur olacağım ki, her gittiğim yerde bana secde edecekler. İsmim her yerde yayılacak, adımı mübarek mehdî diye anacaklar. Siz de bunu işiteceksiniz,"*⁴⁹²

sözleriyle mehdiliğini ilan ettiği zaman onu tanıyan köylülerden bazıları, "Sen Subhaneke'yi bile bilmiyorsun," diyerek mehdilik iddiasına inanmadıklarına dikkat çekmiştir. Serbest Fırka'nın Menemen Olayı ile ilgili bağlantısına da değinen Öz,

⁴⁸⁸ Fazıl Ahmet, "İsmet Paşa ve Matbuat", *Politika*, 5 Ocak 1931, s. 1.

⁴⁸⁹ Eyüp Öz, "Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu?" *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 5 (2015), s. 435.

⁴⁹⁰ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar Cilt 2*, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, 1973, s. 456-457.

⁴⁹¹ Eyüp Öz, "Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu?" *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 5 (2015), s. 435.

⁴⁹² *Serbes Cumhuriyet*, 1 Ocak 1931.

bunun son derece dolaylı olduğunu ifade etmiş ve olayın kronolojik açıdan Serbest Fırka kurulmadan öncesine dayanan bir süreç olduğunu da ifade etmiştir.⁴⁹³

ABD Büyükelçisi John Grew, 27 Ocak 1931'deki raporunda Serbest Fırka tecrübesi ve Menemen Olayı ile halk tarafından inkılapların çok benimsenmediğinin ve henüz taşrada oturmadığının görüldüğünü ifade etmiştir. Ayrıca iktidar ile halk arasında geniş bir uçurumun olduğuna ve Ankara'dan yöneten askeri bürokrasinin halk ile bağlılık kuramadığına da değinmiştir.⁴⁹⁴ Fransız basını da bu konuda Türkiye'yi ziyaret eden muhabirlerinin Anadolu'nun çeşitli bölgelerini gözlemlemeleri sonucunda kırsal nüfusun hayatında pek bir değişiklik olmadığına ve inkılapların yalnızca İstanbul gibi birkaç şehirle sınırlı kaldığına dikkat çekmiştir.⁴⁹⁵

Menemen Olayı'nın Türk iktidarı için sarsılan prestijini düzeltmek ve tüm muhaliflere gözdağı vermek adına bir fırsat olduğu yönünde ifadelere yer veren ABD Büyükelçisinin düşüncelerinin⁴⁹⁶, ibretlik idamların uygulanması, Halk Fırkası'nın yeniden organize olması ve en önemlisi de 1946'lı yıllara kadar muhaliflere gün yüzü gösterilmemesi⁴⁹⁷ ile haklı çıktığı görülmektedir.

3.2 ATATÜRK'ÜN YURT GEZİSİNE ÇIKMASI

Serbest Fırka'nın dağılmasının ardından Atatürk, halkın ihtiyaçlarını ve şikâyetlerini dinlemek ve onların Halk Fırkası'na karşı yakınlıklarını sağlamak için yurt gezisine çıkma kararı almıştır. Atatürk'ün seyahatine Halk Fırkalı ve eski Serbest Fırkalı milletvekilleri de katılmıştır. Fethi Okyar ve Ahmet Ağaoğlu gibi isimler yanında yer alırken Nuri Conker'in geziye katılmaması ise dikkat çekicidir.

Atatürk ve Nuri Conker'in Serbest Fırka olayından sonra aralarının bozulduğu, Kılıç Ali ve Salih Bozok'un uğraşlarına rağmen Atatürk'ün buna yanaşmadığı belirtilmiştir. Daha sonra Ankara'da bir otelde denk gelerek barıştıkları bilinmektedir.⁴⁹⁸

⁴⁹³ Eyüp Öz, "Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu?" *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 5 (2015), s. 435.

⁴⁹⁴ John Grew, *İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları Atatürk ve İnönü*, çev. Muzaffer Aşkın, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 2000, s. 93.

⁴⁹⁵ Fatih Selçuk, "Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2020, s. 357-358.

⁴⁹⁶ John Grew, *İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları Atatürk ve İnönü*, çev. Muzaffer Aşkın, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 2000, s. 92. Ayrıca Öz Eyüp, "Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu?" s. 436.

⁴⁹⁷ Eyüp Öz, "Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu?" *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 5 (2015), s. 436.

⁴⁹⁸ Yaşar Gürsoy, *Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker*, İstanbul: Günötesi Yayıncılık, 2020, s. 165.

Gezi, 18 Kasım 1930'da başlayarak 1931'in Mart ayına kadar devam etmiştir. Atatürk, ilk olarak Kayseri, Sivas, Samsun, Trabzon ve civarı daha sonra İstanbul ve İzmir civarı ve ardından Muğla, Antalya ve çevresi, son olarak da Malatya, Konya ve Afyon'u ziyaret etmiştir.⁴⁹⁹

Atatürk, Kayseri'ye vardığında Halk Fırkası merkezinde Halk Fırkası'nın yaptığı inkılapların önemini hatırlatmıştır.⁵⁰⁰ Malatya gezisi için demiryolu ulaşımını kullanmıştır. Muhalefet tarafından çok eleştirilen demiryolu politikası hakkında demiryolu ulaşımının memleketin emniyeti için toptan ve tüfekten daha önemli olduğunu ifade etmiştir. Ülkenin iktisadi alanda büyümesinin ancak demiryolları ile sağlanabileceğine dikkat çekerek bu projeden dolayı memnuniyet duyduğunu belirtmiştir.⁵⁰¹

Gezi esnasında Atatürk'ün duraklarından birisi de Samsun olmuştur. 1930 yerel seçimlerinin ardından Serbest Fırka'nın Samsun'u alması sonucu hatırlanacağı üzere, Atatürk ve Ahmet Ağaoğlu arasında geçen konuşmada Ağaoğlu, Samsun valisinin tarafsız kalabilmesi üzerine buradaki seçimde yolsuzluk yapılmadığını ifade etmişti.⁵⁰² Atatürk, Samsun ziyaretinde iken *Milliyet*'in, "*Samsun halkının nasıl aldatıldığı anlaşıldı,*" manşetiyle Samsun intihabının iptal olmasının muhtemel olduğu gündeme gelmiştir.⁵⁰³ Muhalif gazeteler ise bu meseleye tepki göstererek, "*Müşterek bir anlaşma neticesi,*" manşetiyle "*Samsun'da Serbest Fırka namına belediyeye aza intihap edilenler cepheyi değiştirdiler,*" diyerek tepki göstermişlerdir.⁵⁰⁴

Atatürk, yurt gezisini tamamlamasının ardından denildiği gibi olmuş ve Danıştay kararıyla seçimler iptal edilerek Serbest Fırka'nın kazandığı yerlerdeki parti mensubu memurlar görevlerinden alınmıştır.⁵⁰⁵ Böylece Serbest Fırka mensuplarının her yerden temizlenmesi için adımlar atılmaya başlanmıştır.

Atatürk, Trabzon nutkunda Serbest Fırka tecrübesinden sonra dersler alındığını ifade ederek bu konuda Halk Fırkası'na düşen vazifelere şu sözlerle dikkat çekmiştir:

⁴⁹⁹ Bülent Duru, "1931 Tasarruf Yolu: Tek Partili Dönemin Başlangıcı", *Açıklamalı Yönetim Zamanizini 1929-1939*, der. Birgül A. Güler, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007, s. 240-241.

⁵⁰⁰ "Gazi Hz. Kayseri'ye Vasil oldular", *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1930, s. 1.

⁵⁰¹ "Gazi'nin Beyanati", *Milliyet*, 15 Şubat 1931, s. 1.

⁵⁰² Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 87-88.

⁵⁰³ "Gazi Hazretleri Samsun'dan Mufarakat Buyurdular", *Milliyet*, 27 Kasım 1930, s. 1.

⁵⁰⁴ *Son Posta*, 28 Kasım 1930, s. 1.

⁵⁰⁵ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 35.

“Karşımızda birçok fırkalar varmış gibi her gün daha büyük bir faaliyetle çalışmak, fikirlerimizi halk kütlelerinin içine yaymak ve köylere kadar götürmek mecburiyetindeyiz. Her an tarihe karşı, cihana karşı hareketimizin hesabını verecek bir vaziyette bulunmak lazımdır. Tasavvur ve faaliyetlerimizde bu kadar hassas ve müteyakkız bulunmak suretiyle muhalifsiz bir fırkanın mahzurlarını bertaraf etmiş oluruz.”⁵⁰⁶

Atatürk’ün bu sözleriyle iktidarın hesap verilebilir şekilde hareket etmesini istediği de görülmektedir.

Yakup Kadri, Atatürk’ün bu nutku hakkında; Serbest Fırka’nın kapanmasıyla Halk Fırkası içinde bazılarının istirahat düşünerek rahatladığını, Atatürk’ün de böyle düşünenleri kastederek teyakkuz (uyanık olma, hazır bulunma) içinde olmalıyız uyarılarının ve hesap verilebilir şekilde hareket etmenin önemini vurguladığını belirtmiştir. Fakat Halk Fırkası, tarihi vizyonu ve misyonuyla bu görevi tamamlayıncaya kadar iktidara ortak bir rakip yerine partinin kendi içinde eleştirilmesi görevini üstlenmesi gerektiğini de ifade etmiştir.⁵⁰⁷

Hür Adam gazetesi yazarı Fuat Carım, Yakup Kadri’nin Halk Fırkası için yaptığı özeleştirimlerde gerçekçi olmadığını ve halkı aldatarak kendilerine çekmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Bu şekilde muhalefeti bile devlet tekeli altına almaya çalıştıkları ifadelerine de yer vererek eleştirmiştir.⁵⁰⁸ Bunun sonucunda muhalefetsiz bir tek parti dönemi inşası daha da sağlam temeller üzerinde güçlenmiştir.

Yeni dönemde Halk Fırkası iktidarını tehlikeye düşürecek çok partili denemelere artık son verilecek ve yerine Meclis’te denetleme görevi için bağımsız milletvekilleri görevlendirilecektir.⁵⁰⁹ Devlet yönetiminde denetim yapılabilmesi için muhalif partiye lüzum olduğu fikrini abartılı bulan *Hakimiyeti Milliye* yazarı Zeki Mesut, yeni partiye sadece denetleme noktasında vücut vermenin asıl parti hayatı için doğal bir yol olmadığını savunmuştur. Faşizmden örnek vererek o sistemde de başka bir partinin oluşumuna imkân verilmediğini, eleştiri ve denetimi kendi içinde temin ettiğini belirterek tek partili yönetimlerde de bunun için bir engel olmadığını ifade etmiştir.⁵¹⁰

⁵⁰⁶ “Reisicumhur Hazretleri Trabzon’da Çok Mühim Bir Nutuk Söylediler”, *Son Posta*, 30 Kasım 1930, s.4.

⁵⁰⁷ Yakup Kadri, “Trabzon Beyanâtı Münasebetiyle”, *Milliyet*, 2 Aralık 1930.

⁵⁰⁸ *Hür Adam*, 2 Aralık 1930, 24 Aralık 1930. Aktaran: Funda Selçuk Şirin, “1930 Türkiye’inde Bir Muhalefet Örneği: Hür Adam Gazetesi”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/23 (2020), s. 119.

⁵⁰⁹ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012, s. 125.

⁵¹⁰ Mesut Zeki, “Tek Fırkalı Murakabe”, *Hakimiyeti Milliye*, 4 Aralık 1930 s. 1.

Bu konuda benzer görüşler ileri süren Ali Naci, Rusya’da nasıl bir komünizm, İtalya’da nasıl bir faşizm varsa bizde de bir Kemalizm olmalıdır diyerek bu fikri ortaya ilk koyanlardan biri olmuştur. “İkinci bir fırka ne için yapılırsa yapılsın ihtilalde gayrimemnun olan anasının fırkası olmaya mahkum,” olacağı ve ihtilaller gerçekleştirilirken gayrimemnunların fikrinin alınmadığı gibi şimdi de alınmasında hiçbir faydanın olmayacağını da belirtmiştir. “Bu ihtilali muzdaripler henüz ruhları ve kafaları hurafelere esir olan mürteci hürriyetperverler mi murakabe edecek,” şeklindeki sözleriyle de sert eleştirilerde bulunmuştur. Fransa ve Rusya’dan örnekler vererek, “Herhangi bir inkılabı ancak inkılabı yapanlar denetleyebileceği gibi Halk Fırkası’nı da ancak Halk Fırkası eleştirip denetleyebilir,” demiştir.⁵¹¹

Falih Rıfkı ve Yunus Nadi de İtalya’daki faşist rejimi örnek göstermişlerdir. Türkiye’nin de bu rejimdeki disiplinli bir ortama ihtiyaç duyduğunu savunmuşlardır. Cumhuriyet yazarı Yunus Nadi, Halk Fırkası tarafından bu disiplinin sağlanabileceğini söylediği yazısında parti devlet bütünleşmesine vurgu yaparak Türk milletinin geleceğinin belirlenmesinde ve yönetiminde Halk Fırkası’nın hem Meclis’te hem iktidarda sorumluluklarının olduğunu ifade etmiştir.⁵¹² Milliyet yazarı Mahmut Soydan da Yugoslavya’daki diktatörlük yönetiminin her millet için ibret olduğunu ifade ederek bu diktatörlük rejiminin memleketi anarşiden kurtaracak ve onu hürriyet ve demokrasiye götüreceği bir vasıta olarak kullanılabilirse faydalı olacağını ileri sürmüştür.⁵¹³

Hür Adam gazetesi, Halk Fırkası’nın pek çok konuda halka yalan söylediğini belirterek bu anlamda tek partili sistemdeki bu otoriterlik tavrının yanlışlığına ve derhal değişmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. İktidar yanlısı basın Halk Fırkası’nın kendi kendini eleştirebileceği haberlerine yönelik de Hür Adam, halkın rahatsızlıklarını oyalamak için Serbest Fırka’nın ortaya atıldığını söyleyerek şimdi de Halk Fırkası’nın itibarlarını yükseltmek adına kendi basın organlarında kendilerini eleştirmelerinin bir numara olduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁴

Serbes Cumhuriyet gazetesi de iktidar yanlısı gazetelerin dünya matbuatı (basın) içinde basın hürriyetini imha etmek isteyen tek gazete olduklarını ve onların

⁵¹¹ Ali Naci, “Rusya’da Nasıl Bir Komünizm, İtalya’da Nasıl Bir Faşizm Varsa Bizde de Bir Kemalizm Olmalıdır”, *İnkılap*, 2 Aralık 1930, s. 1.

⁵¹² Yunus Nadi, “Hükümet Makinasında Teftiş ve Murakabe”, *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1930, s. 1.

⁵¹³ Mahmut Soydan, “Yugoslavya’da Neler oldu?” *Milliyet*, 19 Aralık 1930, s. 1.

⁵¹⁴ *Hür Adam*, 6-7-8 Aralık 1930. Aktaran: Funda Selçuk Şirin, “1930 Türkiye’inde Bir Muhalefet Örneği: Hür Adam Gazetesi”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/23 (2020), s. 116-117.

istedikleri basın yanında Sultan Abdülhamit dönemindeki gazetelerin çok daha hür olduğunu söyleyerek karşılarında tek bir muhalefet dahi görmek istemediklerini belirterek eleştirmiştir.⁵¹⁵

İsmet İnönü ve Halk Fırkası'nın vicdan ve basın hürriyetine riayet etmediği kanısının var olduğunu söyleyen *Milliyet*; İsmet İnönü, muhafazakârlara göre, laik devlet prensiplerine dayanarak vicdan hürriyetine müdahale ettiğini söylediklerini belirtmiştir. Liberallere göre ise İnönü, yönetimi eleştiri ve denetim olmadan gerçekleştirmek için basın hürriyeti taraftarı davranmadığını ileri sürdüklerini ifade etmiştir. İsmet İnönü'nün son nutku ile bu gibi kanaatlere set çekebilecek mi şeklinde ifadelere yer veren *Milliyet*, "*Bunu memleketin siyasi terbiyesi ve hürriyeti namına dilemek lazımdır,*" diyerek mesaj verdiği görülmektedir.⁵¹⁶

Atatürk'ün bir durağı da İzmir'dir. İzmir nutkundaki, "*Türk vatandaşına kadar her vazife sahibine samimi olunuz,*" sözünü *Politika* gazetesi, bunun manasını hayali hesaplara ve fani şereflere kapılmamak olarak yorumlamıştır. Serbest Fırka'ya ve vaatlerine yönelik atıfta bulunarak şunları söylemiştir:

*"Her vaadi hüsnü telakkiye kalkışacak olursak demagoji ulemasının yakın zamanlarda halkı sürüklemiş oldukları inkisar hayal vaadine bir kere daha düşeriz. ... Kendimizin de inandığımız şeyleri mahaza gündelik bir şeref ve alkış hatırı için halka vadetmek devlet ve fırka adamlarının tercümei haline yalnız samimiyetsizlik değil, günahkarlık notunu da kaydettiren bir kabahat teşkil eder."*⁵¹⁷

Politika'nın bu ifadeleri muhalif düşüncelere ve halka karşı bir uyarı niteliğinde olduğu görülmektedir.

Atatürk, yeni düzeni İzmir ziyaretindeki konuşmasında şöyle anlatmıştır:

*"Her şey yapılacak diye halkı aldatmaktan ve onları sahtekar, iğfalkar (baştan çıkararak) telakkilerden korumak lazımdır. ... Fırkamız diğer memleketlerde olduğu gibi herhangi bir politik fırka gibi telakki edilmemelidir. Her sınıf halkın menfaatlerini müsavi bir surette, biri diğerini zarara uğratmadan temin etmeği hedefleyen bir teşekküldür. ... Fırkamızın takip ettiği program, bir istikametten tamamıyla demokratik, halkçı bir program olmakla beraber, iktisadi noktai nazardan devletçidir."*⁵¹⁸

⁵¹⁵ *Serbes Cumhuriyet*, 26 Aralık 1930, s. 2. Aktaran: Gülden Güler, "Serbes Cumhuriyet Gazetesi'nin (26 Ekim 1930- 14 Ocak 1931) İncelenmesi ve Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, 2013, s. 130-131.

⁵¹⁶ Mahmut Soydan, "Vicdan Hürriyeti, Matbuat Hürriyeti", *Milliyet*, 4 Ocak 1931.

⁵¹⁷ İsmail Müştak, "Samimi Olmak", *Politika*, 2 Şubat 1931, s. 1.

⁵¹⁸ Gazi Hz. Mühim Nutukları", *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1931, s. 3.

Yeni düzen kapsamında Halk Fırkası içinde yeni ıslahatlar yapılmıştır. Recep Peker, genel sekreterliğe atanmış ve Halk Fırkası'nın “*kuvvetli adamı*” rolünü üstlenmiştir. Recep Peker, inkılapların halka daha iyi bir şekilde benimsetilmesi için “*kuvvet ve baskı yoluyla*” gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünen despot fikirler ortaya koymuştur.⁵¹⁹ Bu anlamda ABD Büyükelçisi John Grew'in 27 Ocak 1931 tarihli raporuna göre, Halk Fırkası'nın yeniden örgütlenerek yapacağı ıslahatlar için faşist prensipler üzerine kurulu bir politika uygulanacağı ve Kemalizm'in faşizmle eşdeğer olacağı belirtilmiştir.⁵²⁰

Diğer bir ıslahat olarak tüm kuruluşların Halk Fırkası çatısı altında toplanmasına karar verilmiştir. Atatürk bir konuşmasında bu fikri şöyle açıklamıştır:

*“Türk ocaklarının yeni esasları siyasî ve tatbiki sahada tahakkuk ettiren fırkamla ve bütün manasiyle (manası ile) yekvücut olarak çalışmalarını münasip gördüm. Bu kararım ise, milli müessese hakkında duyduğum itimat ve emniyetin ifadesidir. Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir.”*⁵²¹

Atatürk, sonraki duraklarından biri olan Aydın'da da aynı cinsten olan kuvvetlerin birleşiminin faydalı olacağı yönündeki fikrini şu sözlerle ifade etmiştir:

*“Türk Ocakları Cumhuriyet Halk Fırkası'nın hars şubeleridir. Fikri hayatta millete mücebbilik yapacak ilim, iktisat, siyaset ve güzel sanatlar gibi bütün hars sahalarında vatandaşları yetiştirmek için pişvalık edecektir. Ocaklular Halk Fırkası'nın programını halka izah etmekle asıl vazifelerini yapmış olacaklardır.”*⁵²²

3.2.1 Türk Ocakları'nın Kapatılması

Türk Ocakları'nın kapatılmasına yönelik farklı fikirler ortaya konulmuştur. İlk olarak Serbest Fırka'ya destek olmasından dolayı muhalif olabileceği düşünülmüştür.⁵²³ Hatta siyasi rakip olarak görülmesine kanıt olarak Atatürk'ün Türk Ocakları'nın Pantürkizm ideallerinin Türk-Sovyet ilişkilerini olumsuz etkilediği için politik farklılık yarattığı düşüncesinde olduğu ileri sürülmüştür.⁵²⁴ Çetin Yetkine göre de Türk Ocakları, siyasi bir güç kazanmaya başlamış bu da kapatılmasının temel

⁵¹⁹ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, s. 747.

⁵²⁰ John Grew, *İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları Atatürk ve Önü*, çev. Muzaffer Aşkın, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 2000, s. 92.

⁵²¹ “Gazi Hz.nin Beyanatları”, *Cumhuriyet*, 25 Mart 1931, s. 1.

⁵²² “Gazi Hazretleri Türk Ocakları'nın Vazife ve Vaziyetlerini Bir Defa Daha İşaret Buyurdular”, *Milliyet*, 5 Şubat 1931, s. 1.

⁵²³ Hakkı Uyar, “Atatürk Dönemi İç Politikası (1920-1938)”, *Politika Dergisi*, 2006, s. 16.

⁵²⁴ Tahir Kodal, “Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0/52 (2014), s. 310.

nedeni olmuştur. Böylece Halk Fırkası dışındaki herhangi oluşabilecek bir siyasi güç ortadan kaldırılarak tek parti hâkimiyeti pekiştirilmiştir.⁵²⁵

Bu konuda Falih Rıfkı'nın yazısı da dikkat çekicidir. "*Türk Ocağı siyasi bir müessese midir değil midir?*" sorusuyla ocağın inkılapçı ve bu yüzden de siyasi olduğunu vurgulamıştır. Oy verecek gençlerin toplandığı bu siyasi müessesenin sadece siyasi olmakla kalmayıp bir parti olabileceğine dikkat çekmiştir. Bu yüzden de Halk Fırkası'nın en önemli unsuru olan siyasi gençliği ve solun unsurlarını kendi dışındaki bir müesseseye bırakma tehlikesini göze alamayacağını belirtmiştir. Türk Ocakları'nın bu dinamizminden dolayı siyasi alanda Halk Fırkası'na karşı rakip olma ihtimalinin var olduğu düşüncesiyle kapatılması gerektiğini vurgulamıştır.⁵²⁶ Türk Ocakları'nın kapatılmasında siyasetin yanı sıra ekonomi, eğitim ve basın alanlarında da tek elden kontrol etme isteği ve bu bağlamda parti devlet bütünleşmesinin oluşturulmasının amaçlandığına da dikkat çekilmiştir.⁵²⁷

Serbest Fırka kurulduğu zaman Türk Ocakları üyelerinden birçok kişinin yeni partiye girdikleri ve görev aldıkları *Akşam* gazetesinin, "*Ocakilara ancak Halk Fırkası mensupları ve bitaraflar girebilecek,*" yazısında anlaşılmaktadır.⁵²⁸ Bu durumda göz önünde bulundurularak Serbest Fırka'nın Türk Ocakları ile ilişkisi siyasi bir nitelik olarak değerlendirilmiş ve Serbest Fırka'nın örgütsel özelliği de bu anlamda dikkat çekici olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Ahmet Ağaoğlu, Reşit Galip ve Mehmet Emin gibi Serbest Fırka'nın önde gelenlerinin Türk Ocakları'nda daha önce yöneticilik yaptıkları bilinmektedir. Böylece Türk Ocakları'nın kapatılmasındaki asıl nedenin Serbest Fırka ile olan ilişkisi olduğu ifade edilmiştir.⁵²⁹

Atatürk yanlısı basın, Serbest Fırka'nın tehlikeli ama lüzumlu bir tecrübe olduğu üzerinde durmuş ve bu tecrübeden iki ders çıkarıldığına değinmiştir. Türk cumhuriyetçilerinin ikiye bölünmesinin mümkün olmadığını gördüğünü ve cumhuriyetçi tüm unsurların birleşmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Türk Ocakları'nın Halk Fırkası ile birleşmesiyle birlikte partinin ülkede faşist bir teşkilata benzer bir teşkilat olacağına dair haberlerin asılsız olduğuna da değinmiştir. Türk Ocakları ile birleşim konusunda partinin, Türk Ocakları'nın kendisiyle büsbütün

⁵²⁵ Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 51.

⁵²⁶ Falih Rıfkı, "Fırka ve Gençlik", *Milliyet*, 21 Mart 1931, s. 1.

⁵²⁷ Tahir Kodal, "Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0/52 (2014), s. 309.

⁵²⁸ "Türk Ocakları", *Akşam*, 24 Eylül 1930, s. 1.

⁵²⁹ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul: Karacan Yayınları, 1982, s. 107-108.

birleşmesini istediğini ve Halk Fırkası'nın gençlikle çok yakından alakadar olarak onların fikri ve siyasi terbiyelerine rehber olacaklarını vurgulamıştır.⁵³⁰

İktidar yanlısı basın da Falih Rıfki'nin yazısını destekleyerek, "*Müesseselerin putlaşmasına değil hayatlaşmasına bel bağlıyoruz,*" demiştir.⁵³¹ Yakup Kadri, Türk Ocakları'nın Halk Fırkası ile birleşimini çok yerinde bir karar olarak nitelendirmiş ve Halk Fırkası'nın içinde ocakların dinamik hale geçeceğini belirterek işsizlikten sıkıntı çeken gençler için geniş bir çalışma sahası açıldığını da değinmiştir.⁵³² Yunus Nadi de, "*Şimdi bütün vatan Türk milleti ve Türk milliyetidir. Türk Ocakları'nı dolduran Türk gençliği, vatanda daha faal olabilmek için Halk Fırkası'na geçiyorlar,*" ifadesiyle ocakların kapatılmasına destek vermiştir.⁵³³

Yarın gazetesi ise Türk Ocakları'nın Halk Fırkası'yla birleşmesi konusunda, "*Halk Fırkası'nın, kendisine mahsus bir şuuru vardı: Bu memleketi biz idare edebiliriz, bu memlekette bizim fikirlerimizden daha yüksekte, isabetli bir fikir yoktur,*" düşüncesinde olduklarını belirterek tüm fikirleri kontrol altında tutmak istediklerine dikkat çekmiştir.⁵³⁴ Ayrıca *Yarın*,

*"Türk Ocağı bir faşist teşkilatı mı olacak? Türk Ocakları'nın birer faşist teşkilatı olarak Halk Fırkası'na karışmasından maksat ne olabilir? Ocaklara yeni bir idare mi arıyoruz? İtalya'da iflas eden faşistliğin Türkiye'de tesisi hata değil mi? Türk Ocağının faşistleştirilmesi Türk inkılâbını idare eden Namık Kemal hürriyetine karşı bir hareket telâkki olunamaz mı?"*⁵³⁵

gibi sorularıyla Türk Ocakları'nın Halk Fırkası ile birleştirilmesini eleştirmiştir.

Vakit'in, "*Fesih mi ilhak mı?*" başlıklı yazısında, 10 Nisan 1931'de toplanan olağanüstü kurultay, kararda doğrudan fesih tabiri kullanıldığını söyleyerek Türk Ocakları'nın ortadan kaldırılmış olduğunu ifade ettiği belirtilmiştir. Serbest Fırka ve Menemen tecrübesinin sonucunda daha uzun yıllar Halk Fırkası'nın Türk gençliğine rehberlik etmesi gerektiğine de dikkat çekilmiştir.⁵³⁶

Böylece 10 Nisan 1931 tarihinde Türk Ocakları Halk Fırkası'na iltihak (katılma) etmiştir.⁵³⁷ Buna ek olarak Türk Ocakları'nın tüm mal varlığının da Halk

⁵³⁰ Falih Rıfki, "Fırka ve Gençlik", *Milliyet*, 22 Mart 1931, s. 1.

⁵³¹ "Türk Ocakları", *Vakit*, 21 Mart 1931, s. 1.

⁵³² Yakup Kadri, "Türk Ocağı", *Hakimiyeti Milliye*, 12 Nisan 1931, s. 1.

⁵³³ Yunus Nadi, "Türk Ocağı: Türk Birliği!" *Cumhuriyet*, 28 Mart 1931, s. 1.

⁵³⁴ Naci İsmail, "Halk Fırkası'nın Siyaseti", *Yarın*, 8 Mart 1931, s. 1.

⁵³⁵ "Ocaklara Yeni Bir İdare mi Arıyoruz?" *Yarın*, 20 Mart 1931, s. 1.

⁵³⁶ Mehmet Asım, "Fesih mi İlhak mı?" *Vakit*, 13 Nisan 1931, s. 1.

⁵³⁷ "Kurultay- Türk Ocakları Bugün Fırkaya İltihak Ediyor", *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1931, s. 1.

Fırkası'na devrinin gerçekleşmesi kararı oy birliği ile kabul edilmiştir.⁵³⁸ Türk Ocakları'nın yerine Halkevleri⁵³⁹ açılması kararlaştırılmıştır. 1931 yılında çalışmalara başlayan Halkevleri, resmi olarak 1932 yılında açılmıştır.⁵⁴⁰

Türk Ocakları ile birlikte muhalif olma ihtimali bulunan Mason Locaları, Gazeteciler Cemiyeti, Talebeler Birliği ve Kadınlar Birliği gibi kuruluşlar da ya kapatılmış ya da devlet kontrolüne geçmiştir.⁵⁴¹ Böylece partinin içinde bu güçler kontrol edilerek kaynaştırılmasından ziyade muhalif olabilecek herhangi bir kuvvetin varlığı engellenmiş olacaktır. Seçim öncesinde muhalefet oluşturabilecek her ihtimal ortadan kaldırılmış ve Serbest Fırka kalıntıları da temizlenmişti. Atatürk'ün yurt gezisi sırasında bir konuşmasında mecliste eleştirinin var olması gerektiğini dile getirmiştir. Böylece bağımsız milletvekilleri konusu gündeme gelmiş ve bizzat seçimlerde bu milletvekillere oy verilmesi için Atatürk, beyanatta bulunmuştur. Andrew Mango, artık kaçınılmaz olan tek parti yönetimi ve totaliter diktatörlük arasındaki çizgiyi Atatürk'ün bağımsız milletvekilleri projesiyle çizdiğine dikkat çekmiştir.⁵⁴²

3.2.2 Müstakil Mebusluk (Bağımsız Milletvekilliği)

Başta Fethi Okyar ve Nuri Conker olmak üzere birçok Serbest Fırkalı siyaset dışı bırakılmıştır. Bu anlamda *Yarın*'ın şu ifadeleri dikkat çekicidir:

“Filhakika Halk Fırkası esasına muhalefet etmiş olan bu zevatın ne fırka namına namzetliklerinin ne de müstakil namzetliklerine fırkaca müzaheret edilmesi mütasayyer olmadığı gibi kendilerinin münferiden bir heyeti intihabiyeleri de bulunduğundan Fethi ve Nuri Beyler hayatı siyasiyeden çekilecekler demektir. Ağaoğlu Ahmet Bey ilim ve irfan, tettebbü ve telife hasrı mesai edeceğini yakın bir dostuna söylemiştir.”⁵⁴³

⁵³⁸ “Tarihi Karar”, *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1931, s. 1.

⁵³⁹ Halkevleri, altı ok çerçevesinde gerçekleştirilen devrimlerin kısa yoldan ve total bir yönetim anlayışıyla oturtulma isteğinin bir yansıması olarak doğmuştur. Halkevleri aynı zamanda özgürlüklerin daraltılmasından ve ekonomik sıkıntılarının hat safhaya ulaşmasından dolayı gözden düşmüş olan tek parti yönetiminin halka inerek imaj tazeleme faaliyetidir. O dönem için Avrupa’da ve Komünist Rusya’da uygulanan toplumsal mühendislik girişimleri de, Halkevlerinin kurulmasına ilham kaynaklığı oluşturmuştur. Ayrıca Jön Türklerden kalma ve bilinçsiz yığın olarak görülen halkın bilinçlendirilmesine ve dönüştürülmesine dönük elitist yaklaşım, Halkevlerini doğuran bir başka sebep olmuştur. Arif Olgun Közleme, “Batılı Anlamda Yeni Bir Toplum Yaratma Aracı Olarak Halkevleri”.

⁵⁴⁰ Çetin Yetkin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 33.

⁵⁴¹ Tahir Kodal, “Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0/52 (2014), s. 309.

⁵⁴² Andrew Mango, *Atatürk*, çev. Füsün Doruker, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1999, s. 462.

⁵⁴³ “Muhalef Mebuslar Ne Yapacak”, *Yarın*, 8 Mart 1931, s. 1.

İsmet İnönü, Serbest Fırka'nın kurulduğu zaman ülkedeki muhalefet tarihinin fena geçtiğini hatırlatması ve yalnızca samimi muhalefete taraftar olduğunu söylemesi üzerine *Yarın* gazetesi,

“Bu muhalefet fikrinden kastın Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun beşer hukukuna ait maddelerinin bazı vatandaşlar tarafından kullanışlarından başka bir şey değildir. ... Doğrudur: bu memleketteki muhalif fırkaların tarihi bir facia halinde geçti. ... Muhalifsiz bir mebusan meclisi ile faşist terörü yapan İttihat ve Terakki namındaki muvafık fırkanın tarihi bir facia değil de nedir? Kabul edelim ki, muhalefet fırkaları suiniyet sahipleri idi. Muvafakat fırkaları da hüsnüniyetin lekesiz müessilleri (mümessilleri) idi. Yazık ki, suiniyetin de, hüsnüniyetin de faaliyetleri bir facia ile neticelendi. Bunun için, faciayı muhalefet-muvafakat mantıklarında değil, fırkacılık zihniyetinde aramak lazımdır.”⁵⁴⁴

sözleriyle İsmet İnönü'nün açıklamalarına eleştiride bulunmuştur. Anlaşılacağı üzere samimi muhalefetten kasıt iktidara göz dikmeyen muhalefet olarak görülmektedir.

Halk Fırkası Kâtibi Umumiliği'nin yaptığı tebliğde gelecek seçimde 22 seçim dairesinden 30 milletvekili için Halk Fırkası namına aday gösterilmeyeceği ifade edilerek bağımsız milletvekillerine bırakılmıştır.⁵⁴⁵ Walter Weiker, bağımsız milletvekillerine ayrılan kontenjanların Serbest Fırka'nın güçlü olduğu yerlerde ve Kürt nüfusun yoğunlukta olduğu istikrarsızlık yaşanan Doğu şehirlerinde açılmadığına dikkat çekmiştir.⁵⁴⁶

Atatürk, Halk Fırkası'nın yaptığı tebliğ hakkında 15 Nisan 1931 tarihli riyaset divanı kararıyla açık bırakılan yerler için hiçbir şahsiyetin lehine ya da aleyhine karşı bir telkinin olmadığını ve olmayacağını şu sözlerle belirtmiştir:

“Açık yerlere namzetliklerini koyacaklar hakkında vicdani kanaatinize göre rey veriniz! ... Faaliyetlerin bizim fikrimize iştirak etmeyen milletvekilleri tarafından tenkit edilmesini iltizam ediyorum. Bundaki esas faydanın Halk Fırkası'nın vatanpervane gayretlerinin teşrihine, tevsine fırsat bulmak ve ekseriya tahrif edilen hakikatlerin iyice anlaşılmasını kolaylaştırmaktır.”⁵⁴⁷

İktidar yanlısı basın, Halk Fırkası'nın listesinde 30 adayı eksik göstererek kendi programı dışında bir programla ortaya çıkacak olan milletvekili adaylarına kendi meclisinde yer ayırdığını belirtmiştir. İktidar hırsıyla hareket etmeden inkılap partisi

⁵⁴⁴ Naci İsmail, “Muhafif Fırkaların Tarihi”, *Yarın*, 12 Mart 1931.

⁵⁴⁵ “Tebliğ”, *Hakimiyeti Milliye*, 18 Nisan 1931, s. 1.

⁵⁴⁶ Walter Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey: The Free Party and Its Aftermath*, Leiden E. J. Brill, 1973, s. 159-160. Aktaran: Murat Yılmaz, “Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, s. 63.

⁵⁴⁷ “Müntehibi Sanilere Gazi Hz.nin Beyannamesi”, *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1931, s. 1.

olan Halk Fırkası'nın memleketi geri götürmemek şartıyla muhalefetin hürriyetini kabul ettiğini ve büyük bir tolerans göstererek eleştirisini istediğini ilan etmesinin büyük bir feragat olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁴⁸

Yakup Kadri, şu sözleriyle Halk Fırkası'nın tebliğinde okunan kararın, “*Böyle bir bahtiyarlığa imkân hazırlayacak mı?*” sorusuyla burada bağımsız milletvekillerine de iş düştüğünü belirlemiştir:

*“Bir memlekette bir meclis içinde muhalefet kuvvettir. Fakat bu kuvvetin her ne pahasına olursa olsun iktidar mevkiini ele geçirmek için bir nifak aleti olarak kullanılmasın. Biz şimdiye kadar böyle muayyen bir fikrin zaferi için çalışan siyaset kahramanlarına denk gelmedik.”*⁵⁴⁹

Yarın ise tebliğin Halk Fırkası programıyla uyuşmayan şu maddesine:

“Halk fırkası nizamnamesinden madde 81: Mebus intihabatında fırka namzetlerine rey vermeyen umumi riyaset divanı kararıyla fırkadan ihraç olunur. Halk Fırkası'nın bu nizamnamesi ortadayken müstakil namzetlere rey verecek müntehibisani olamaz!”

sözleriyle dikkat çekerek,

*“Binaenaleyh bu perhiz ve bu turşu nedir? Efendiler! Tebliğde denildiği gibi Halk Fırkası tekzip ettiği esaslara uygun olmamakla beraber noktai nazarlarında samimi olanların tenkit ve mütalâalarına muhatap olmak kararında devam etmekte Halk Fırkası Kâtibi Umumiliği tebliğinde daha açık olmalı idi,”*⁵⁵⁰

diyerek eleştiride bulunmuştur.

Halk Fırkası'nın tebliğinden sonra Fethi Okyar ve arkadaşları hatta Refet Paşa da bağımsız adaylar arasında yer alacak mı şeklindeki iddialar gündeme gelmiştir. Bir yandan da Serbest Fırka yeniden canlanıyor mu şeklindeki haberler de basına yansımıştır.⁵⁵¹ Yarın, “*Refet Paşa'nın ismi tekrar ortaya çıkıyor!*”⁵⁵² manşetiyle bağımsız adayların isimlerinin henüz belli olmadığını fakat Fethi Okyar, Nuri Conker ve Ahmet Ağaoğlu'nun da adaylıklarını koyabileceğinin bahsedildiğini yazmıştır.⁵⁵³ Hatta Fethi Okyar, adaylığını koyarsa Halk Fırkası'nın kendisine yardımcı olarak İzmir'de adaylığının ilan edileceğini de belirtmiştir.⁵⁵⁴

Vakit, bu konu hakkında bazılarının Halk Fırkası'nın önceki günlerdeki tebliğinden Serbest Fırka üyelerinin yeniden faaliyete davet edildiği manası

⁵⁴⁸ Etem Sadri, “Müstakil Namzetler ve Halk Fırkası”, *Vakit*, 18 Nisan 1931 s. 4.

⁵⁴⁹ Yakup Kadri, “Müstakil Mebusluk”, *Hakimiyeti Milliye*, 18 Nisan 1931.

⁵⁵⁰ “Efendiler! Bu Bir Çıkmaz Yoldur!” *Yarın*, 19 Nisan 1931, s. 1.

⁵⁵¹ “Serbest Fırka Yeniden Avdet Edecek mi?” *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1931, s. 1.

⁵⁵² “Refet Paşa'nın İsmi Tekrar Ortaya Çıkıyor!”, *Yarın*, 17 Nisan 1931, s. 1.

⁵⁵³ “Müstakil Mebuslar Kimler?” *Yarın*, 17 Nisan 1931, s. 1.

⁵⁵⁴ “Fethi Bey Meselesinin Hakikati Nedir”, *Yarın*, 18 Nisan 1931, s. 1.

çıkarıldığını belirterek Halk Fırkası'nın bağımsız milletvekilleri için aday göstermemek şeklinde verdiği karardan Serbest Fırka üyelerinin de yararlanabileceğini yazmıştır. İsterlerse Halk Fırkası'nın programından ayrı bir programla bu seçime katılma hakları olduğunu da ifade etmiştir. Fakat Halk Fırkası'nın bu tebliği ile özellikle Serbest Fırkacılara hitapta bulunmadığına ve herkesin kanuna uygun bağımsız adaylığını ilan edebileceğine dikkat çekmiştir.⁵⁵⁵

Fethi Okyar, Serbest Fırka tekrar canlanacağı haberlerinin doğru olmadığını ve “*Böyle bir şeyden haberim olmadığı gibi böyle bir teklifi kabul etme ihtimalim de yoktur. Esasen Serbest Fırka yeniden ihya edilecek (diriltilecek) de değildir,*”⁵⁵⁶ diyerek siyasetten çekildiğini ve adaylığını da koymayacağını ifade etmiştir.⁵⁵⁷

Cumhuriyet, dikkat çeken isimlerden Kazım Paşa, Ali İhsan ve Refet Paşaların adaylıklarını koyduklarını açıklayarak eski Terakkiperver ve Serbestçilerden başka adaylık düşünenlerin de olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁸ Bunun üzerine *Milliyet*, “*Namzetliklerini koyan rüesa (başkanların), Gazi'nin beyannamesinde ifade edilen: namzetliğini koyan zevatın layık olması lazımdır,*” şeklindeki mühim şartını unuttuklarını vurgulayarak Terakkiperverin geçmişteki programını unuttuklarını ve bu adayların gözünden kaçırdıkları şartı, Halk Fırkası heyetinin göz önünde bulunduracağını ifade etmiştir.⁵⁵⁹

Vatandaşların aleyhlerinde dava açtıkları gazetecilerden Yunus Nadi, Hakkı Tarık Bey ve Mahmut Soydan'ın da aday gösterilmeyecekleri ilan edilmiştir.⁵⁶⁰

3.3 1931 GENEL SEÇİMLERİ

Bu dönemde seçimlerin “*tek aşamalı*”⁵⁶¹ gerçekleştirilmesi gündeme gelmiştir. Fakat iktidar bunu kabul etmemiştir. *Yarın*, “*Hükümet neden bir dereceli intihap kabul etmedi?*” başlıklı manşetiyle, “*Halkın Halk Fırkası adaylarına oy vermeyeceğinin anlaşıldığını belirterek eğer bu durum böyle değilse tecrübe etsinler,*” manşetiyle tepki göstermiştir.⁵⁶²

⁵⁵⁵ Mehmet Asım, “Müstakil Namzetler Karşısında”, *Vakit*, 18 Nisan 1931, s. 1.

⁵⁵⁶ “Fethi Beyin Namzetliğini Koyup Koymayacağı Bir Mesele Oldu”, *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1931, s. 1.

⁵⁵⁷ “Fethi Bey Namzetliğini Koymayacağını Söylüyor”, *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1931, s. 1.

⁵⁵⁸ “Müstakiller Otuzu Geçti”, *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1931, s. 1.

⁵⁵⁹ “Müstakil Namzetlerin Her Şeyden Evvel Layık Olması Lazımdır”, *Milliyet*, 23 Nisan 1931, s. 1.

⁵⁶⁰ “Gazete Sahiplerinin Namzetlikleri”, *Yarın*, 9 Mart 1931, s. 1.

⁵⁶¹ Ülkede seçimler iki aşamalı olarak gerçekleştiriliyordu. Halk doğrudan milletvekillerini seçemiyordu onun yerine müntebi sanileri seçebiliyor müntebi saniler de meclise girecek milletvekillerini belirliyorlardı. Bu sistem 1946 yılına kadar Türkiye’de devam etmiştir.

⁵⁶² “Hükümet Neden Bir Dereceli İntihap Kabul Etmedi?”, *Yarın*, 9 Mart 1931, s. 1.

Seçim kararı, Atatürk'ün Meclis Başkanı Kazım Özalp ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile bir toplantı yapmasının ardından bu toplantının sonucunda verilmiştir.⁵⁶³ Mehmet Asım, bu seçim kararının kısa sürede alınmasının hayretle karşılandığını belirterek aslında bu kararın hayretle değil de şeref verecek ve takdirle karşılanması gereken bir karar olduğunu ifade etmiş ve Türk milleti adına bir intizam örneği olarak görüldüğüne dikkat çekmiştir.⁵⁶⁴

Halk Fırkası, 63 tane seçim bölgesinden 287 aday göstermiş ve şu 22 seçim yerinden,

*“Adana, Afyonkarahisar, Aksaray, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bolu, Burdur, Bursa, Isparta, Kastamonu, Konya, Manisa, Niğde, Sinop, Tekirdağ illerinde birer, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Kütahya, Samsun'da ikişer, İstanbul'da ise 4 olmak üzere,”*⁵⁶⁵

toplamda 30 adaylık bağımsız adaylara bırakılmıştır.

Atatürk, 20 Nisan 1931'deki beyannamesinde:

*“Yaptığımı bilen ve hizmet yolunda tedbirlerine inanan mefkureciler olarak kendimizi tenkide muhatap kılmayı lüzumlu görüyoruz. Bu sebeptir ki sizden, fırkama mensup arkadaşarımdan, bizim programımıza taraftar olmayan namzetlere rey vermeniz gibi ağır bir fedakârlık istedim,”*⁵⁶⁶

diyerek bağımsız milletvekillerinin varlık sebebini açıklamış ve onlar için oy istemiştir.

Seçimler 25 Nisan 1931'de gerçekleşmiştir. 63 seçim bölgesinden Halk Fırkalı 287 namzet seçilmiştir. Bağımsız adaylar için ayrılan kontenjandan 10 tanesi boş kalmıştır.⁵⁶⁷

Ahmet Ağaoğlu (Kars) ve Fethi Okyar (Gümüşhane) başta olmak üzere diğer eski Serbest Fırkalı bağımsız adaylar da Meclis'e girememişlerdir. Önceki bölümlerde belirttiğimiz üzere Serbest Fırka'nın etkili olduğu yerler Halk Fırkası adaylarıyla değiştirilmiştir. Süreyya İlmen ve Ali Haydar Bey, seçimlerin tekrar yenilenmesi sonucu milletvekillikten çıkarılmışlardır.

Meclis açılışından birkaç gün sonra 7 bağımsız milletvekili, dönem içinde de 3 bağımsız milletvekili daha Halk Fırkası'na geçmiştir. Bunun yanı sıra Haziran ayında Genel Kurul, Kütahya'dan milletvekili seçilen Mustafa Bacak ve Tefik Beyin seçim

⁵⁶³ Kerem Ozan Girgin, *Türkiye Seçim Tarihi*, İstanbul: Sokak Kitapları Yayınları, 2013, s. 93.

⁵⁶⁴ Mehmet Asım, “Tarihimize Şeref Veren Hadise”, *Vakit*, 7 Mart 1931, s. 1.

⁵⁶⁵ Wikipedia, “1931 Seçimleri”, son erişim tarihi: 26 Nisan 2021.

⁵⁶⁶ “Büyük Gazi'nin Millete Beyanname”, *Hakimiyeti Milliye*, 21 Nisan 1931, s. 1.

⁵⁶⁷ Wikipedia, “1931 Seçimleri”, son erişim tarihi: 26 Nisan 2021.

tutanaklarına ret vermiştir.⁵⁶⁸ Böylelikle Meclis'in 4. Döneminde sadece 8 bağımsız milletvekili görev yapmıştır. Bunlar, Halil Mentеше ve Hüsnü Kitapçı (İzmir), Ali Haydar Bey (Konya), Dr. Suat Soyer (Kastamonu), Ali Galip Yenen (Niğde), Tefik Şatır (Kayseri) ve Hüseyin Sırrı Bellioğlu'dur (Kocaeli).⁵⁶⁹

Atatürk, seçimin bitmesinin ardından, "Gösterilen itimada liyakat kespemek için bütün kuvvetimizi sarf edeceğimizi efkârı umumiye arz eylerim," diyerek vatandaşlara teşekkürlerini iletmiştir.⁵⁷⁰

Basındaki Yorumlar

Hakimiyeti Milliye, 1931 seçimlerinin sonucunda oluşacak yeni meclis için şu değerlendirmede bulunmuştur:

*"Birinci Büyük Millet Meclisi vatan müdafaası yaptı. İkincisi feyizli bir inkılap kaynağı oldu. Üçüncüsü, bu inkılapları tedvin edici kanunları meydana getirdi. Şu halde dördüncü Büyük Millet Meclisine yapılacak pek az şey kaldı denebilir. Lakin, bizce, vaziyet tamamen berakistir. Bu meclisin vaziyefesi (vazifesi), birinci milletin vaziyefesi (vazifesi) kadar belki onunkinden daha ağır ve çetin olacaktır. Milletvekilleri, kendilerini, hemen hemen bundan on iki yıl kadar önceki ferağat (feragat) havası içinde hemen hemen vatanın kurtuluşu kadar mühim bir dava ile karşı karşıya bulacaklardır."*⁵⁷¹

"Müntehibisaniler müstakillere rey vermemesiyle müstakil münhallere Halk Fırkası namzetleri gösterilmesi icap edecekti ki öyle de olmuştur," diyerek *Yarın* gazetesi, 1931 seçimlerini eleştirerek bir insan hakkında layık olup olmadığı şeklinde hüküm verebilmenin ve oy vermemenin asla mantıklı bir bahane olmadığını vurgulamıştır. Aksi takdirde tekrar bağımsız milletvekilleri yerine Halk Fırkası adayları gösterilirse Manisa'da açık bırakılan bağımsız adaylar için bütün oyların İsmet İnönü'ye verileceğini belirterek İnönü'nün şu sözlerinin, *"İsmet Paşayı tenkit etmek için gene ismet paşayı intihap etmişler demek!"* acı suretle gerçekleşeceğini ifade etmiştir.⁵⁷² *Son Posta* da,

"İstanbul'da, dört müstakil için açık yer varken irkası müntehibi saninin bunlardan hiç birine bir rey dahi vermemiş umumi bir hayret. Şurasını derhal söyleyelim biz, bu

⁵⁶⁸ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi TBMM – IV. Dönem (1931 – 1935) I. Cilt*, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1996, s. 43.

⁵⁶⁹ Yasemin Türkkân Tunali, "Tek Partili Siyasi Hayatta Demokrasiyi Yaşatma Çabaları: 4. Dönem Bağımsız Milletvekillerinin Meclis Faaliyetleri (1931-1934)", 20/41 (2020), s. 670.

⁵⁷⁰ "Gazi'nin Millete Beyannamesi", *Milliyet*, 27 Nisan 1931, s. 1.

⁵⁷¹ Yakup Kadri, "Yeni Meclis, Yeni İstikamet", *Hakimiyeti Milliyet*, 24 Nisan 1931, s. 1.

⁵⁷² "Halk Fırkası Ricat mi Edecek", *Yarın*, 26 Nisan 1931, s. 1.

*hayret edenlerden değildik. Çünkü müntehibi sanilerden hakim fikirlilerinin tereddüde düştüklerini, hatta aralarından birçoğunun Halk Fırkası müntehibi sanisi sıfatıyla, fırka haricindeki kimseye rey vermek istemediklerini biliyorduk,*⁵⁷³

diyerek eleştiride bulunmuştur.

Politika gazetesi, “*İntihaba müdahale edilmiş değildir!*” yazısında İstanbul, Tekirdağ ve Samsun’da bağımsız adaylara oy verilmemesinin Halk Fırkası müntehibi sanilerin (ikincil seçmen) direktifi sonucunda olduğu haberlerine karşı Recep Peker’in ifadelerine yer vererek böyle bir şeyin nasıl düşünüldüğünü hayretle karşıladıklarını belirtmiştir.⁵⁷⁴ *Milliyet* de müntehibi sanilerin Atatürk’ün beyannamesindeki, “*Müntehibi saniler için vicdanlı olunuz,*” şeklindeki uyarılarına uyduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁵

Yarın, “Efendiler! Mecliste muhalefeti gene doğmadan boğuyorsunuz!” manşetiyle birlikte,

*“Gazi’nin beyannamesi çok sarih ve açık olmasına rağmen anlaşılammış, yahut anlaşılmak istenilmemiştir. Hatta o kadar ki İsmet Paşa, Recep ve Salâh, Cımcöz Beyler müstakil namzet seçilmişlerdir. Halk Fırkası programına muhalif mebus intihabi hakkında verilen bu direktifte İsmet Paşa’yı, Fırka kâtibi umumisini, Fırka heyeti idare azasından Salâh Cımcöz Beyi intihap etmek vaziyeti mündemiç midir ve bu sebep müntehibi sanilerden başka kimde aranabilir? Gazi Hazretlerinin işaret ettikleri müstakil mebus değil, muhalif mebustur. Bu elbette çok sarih ve çok açıktır, fakat tatbik edilirken nasıl bir netice alındığı, anlamazlığın gene çok açık hadisesi değil midir?”*⁵⁷⁶

şeklindeki ifadelerle seçimlere karşı eleştiride bulunmuş ve seçimlere müdahale olduğuna dikkat çekmiştir. Ali İhsan Paşa’nın mektubuna dikkat çekerek müdahalelerin yalnız İstanbul ve İzmir’le sınırlı kalmadığını da belirtmiştir.

Vakit, İzmir ve Manisa’yı örnek vererek İstanbul’dan bağımsız adaylara hiç oy verilmediğini belirtmiş ve bu adaylar kendi kendine dahi oy verseydi milletvekili çıkacağına garip olduğunu yazmıştır. İzmir’de İstanbul’daki müntehibi sanileri gibi bağımsızlara karşı aralarında anlaşmaya lüzum görmeyip tek cephe olamadıkları için İzmir’den bağımsız adayın milletvekili çıktığını ifade etmiştir. Ayrıca *Vakit*,

“Manisa’daki müntehibi saniler de ihtiyatlı davranmıştır zannedildiği gibi Manisa halkının Gazi’nin beyannamesini anlamadıkları için İsmet Paşa’ya oy vermiş

⁵⁷³ “Bazı Müstakiller Bir Vaadin Kurbanı mı Oldular”, *Son Posta*, 27 Nisan 1931, s. 1.

⁵⁷⁴ “İntihaba Müdahale Edilmiş Değildir”, *Politika*, 26 Nisan 1931, s. 1.

⁵⁷⁵ Mahmut Soydan, “Tezahüratın Manası”, *Milliyet*, 26 Nisan 1931 s. 1.

⁵⁷⁶ “Muhalefeti Doğmadan Boğmak”, *Yarın*, 27 Nisan 1931, s. 1.

*değillerdir, aksine bağımsız namzetlerde gerekli vasıfların bulunmamasıdır. Memleketin her yerinde doğrudan halk fırkası tarafından gösterilmiş namzetlere bütün müntehibi saniler ittifak ile rey vermişlerdir. Fakat müstakil namzetler özellikle de muhalif zevabın hiçbiri bu yolda ittifak temin edememiştir,*⁵⁷⁷

durumuna da dikkat çekmiştir.

Yarın gazetesi, “Müdahale olmadı diye bağırarlara!” manşeti altına, “Gazi Hz. nin müntehibisanilere beyannamelerinden: Kendimizi tenkide muhatap bulmayı lüzumlu görüyoruz. Bu sebeptendir ki sizden, fırkama mensup arkadaşlarımızdan bizim programımıza taraftar olmıyan namzetlere rey vermenizi, açık bıraktığımız yerler için hiç bir şahsiyet lehinde veya aleyhinde herhangi bir telkinim yoktur ve olmayacaktır. Açık yerlere namzetliklerini koyacaklar hakkında vicdani kanaatinize göre rey vermek hassaten rica ettiğim husustur.

İstanbul Reisi Cevdet Kerim Beyin beyanatından: “Başka memleketlerde acaba bir muhafazakarın bir liberali, bir cumhuriyetçinin bir kraliyet taraftarı mebusu, hatta bir demokrat müntehibi sanininin bir sosyalist mebus namzedini intihap ettiği vaki midir ki, bizde hususi ile İstanbul’da böyle gülünç intihap olsun?”

bu iki beyanatı yan yana yazarak,

*“Gülünç intihap! Evet, Cevdet Kerim Bey İstanbul’da böyle gülünç bir intihap olmadı. Fakat intihap gülünç oldu. Başka memleketlerdeki intihabı bir tarafa bırakınız. Bu sizin mantığınızla bir hamlede hükmünüze vesile olamayacak kadar bambaşka bir iştir. Ey Cumhuriyet Halk Fırkası’nın İstanbul reisi, bu gördüğünüz intihap teklinin kimin kararı olduğunu görmemeniz daha gülünç değil midir?”*⁵⁷⁸

diyerek Halk Fırkası’na tepki göstermiştir.

*“Muhalefet bir lüzum değil, artık memleket için hayat zaruretidir. Şimdi kestirme yol müntehibi sanilerin ellerini vicdanlarından indirenleri geri çekmek ve muhalefete muhalefet etmemektir,”*⁵⁷⁹

şeklindeki ifadeleriyle de *Yarın*, müntehibi sanilere yönelik eleştiriler yapmaya da devam etmiştir.

İstanbul, Tekirdağ ve Samsun’dan bağımsız aday çıkmaması ve meclisin açılmasıyla beraber 10 bağımsız adayın Halk Fırkası’na katılmasıyla bağımsız milletvekilliği fikrinin işlerliğinin zedelendiği görülmüştür. Hüseyin Sırrı Bellioğlu, Hüsnü Kitapçı ve Halil Menteşe haricindeki diğer bağımsız milletvekillerinin siyaset

⁵⁷⁷ Mehmet Asım, “Son İntihaptan Çıkan Ders”, *Vakit*, 27 Nisan 1931, s. 1.

⁵⁷⁸ “Müdahale olmadı diye bağırarlara!”, *Yarın*, 28 Nisan 1931, s. 1.

⁵⁷⁹ “Millete Ahtinizi Unutmayınız!” *Yarın*, 2 Mayıs 1931, s. 1.

alanında aktif rol oynamadıkları düşünölmektedir. Bu üç isim de her ne kadar Meclis içinde aktif olmaya çalışsalar da iktidar üzerinde etki oluşturamamışlardır. Bağımsız milletvekillerinin başarısız olmasında Meclis'te varlık gösterememeleri bir etken iken Halk Fırkası milletvekillerinin eleştiriye tahammölsözlükleri daha büyük bir etken olarak görölmüştür.⁵⁸⁰

Yeni Meclis dönemi 4 Mayıs 1931'de açılmıştır ve aynı gün Meclis tarafından Atatürk, üçüncü kez cumhurbaşkanı seçilmiştir. İsmet İnönü kabinesi de bir değişiklik olmadan aynen kalmıştır.⁵⁸¹

Meclis'te bağımsız milletvekilleriyle diğer milletvekilleri arasında bazı tartışmalar yaşanmıştır. Bağımsız milletvekili Halil Bey ile Recep Peker arasında yeni cumhurbaşkanının Millet Meclis'i tarafından seçilmesi ve "*Hakimiyet milletindir*" sözü konusunda tartışma yaşanmıştır.⁵⁸² Halil Beyin Meclis'teki eleştirilerinden sonra Falih Rıfkı, Halil Beyi Osmanlı Mebusan Meclisi'nin reisi olarak ifade etmiş, şöhretinin eskidiğini ve fikirlerinin de bakır çürümüş klişeler olduğunu söylemiştir. "*Osmanlı gazetelerinde mizaha mevzu edilirdi fakat cumhuriyet gazeteleri ona gülme konusunda başarılı olamadılar,*" şeklinde alaycı bir dille eleştirmiştir.⁵⁸³

Yarın, iktidar yanlısı gazetelerin hırçın ve asabi şekilde haysiyetleri örselemekten çekinmediklerini hatta bu gazetelerin birbiriyle örseleme yarışına girdiklerini yazarak tepki göstermiştir. Falih Rıfkı'nın bir zamanlar *Akşam* gazetesinde camilerin ve tekkelerin faziletinden bahsettiğini hatırlatarak belki bu şekilde halifecilikte refah arayan bir kalem erbabıydı şeklindeki sözleriyle onun Halil Beye olan sözlerini eleştirmiştir.⁵⁸⁴

Meclis'teki eleştiriler ve gazetelerin arasındaki tartışmalar sonucunda otoriterlik meselesi gündeme gelmiştir. *Milliyet*, yeni iktidarın devlet otoritesi teminine önem vermesi gerektiğine dikkat çekerek tecrübeler sonucunda devlet otoritesi zaafa uğradığı zaman memleketin umumi idaresinde (genel idare) de istikrarsızlık oluştuğunu belirtmiştir. Vatandaşların da sorumluluklarını unutarak sadece haklarını aramalarının tehlikeye kapı açacağına da değinmiştir.⁵⁸⁵

⁵⁸⁰ Yasemin Türkkan Tunalı, "Tek Partili Siyasi Hayatta Demokrasiyi Yaşatma Çabaları: 4. Dönem Bağımsız Milletvekillerinin Meclis Faaliyetleri (1931-1934)", 20/41 (2020), s. 670-694.

⁵⁸¹ "Yeni Meclis Açıldı, Mebuslar Tahlif Edildi", *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1931, s. 1.

⁵⁸² EK B

⁵⁸³ Falih Rıfkı, "Bir Medrese Kavgası", *Milliyet*, 11 Mayıs 1931, s. 1.

⁵⁸⁴ Arif Oruç, "Umumi Riyaset Beyannamesi", *Yarın*, 12 Mayıs 1931, s. 4.

⁵⁸⁵ Mahmut Soydan, "İsmet Paşa ve Hükümeti", *Milliyet*, 7 Mayıs 1931, s. 1.

Yarın, “*Yeni usul tehditlere cevap!*” manşetiyle Halk Fırkası ve iktidar gazetelerinin palavracı bir tehlike işareti vererek hükümet sultasını (yasaklama hakkı) ileri sürdüklerine dikkat çekmiştir.⁵⁸⁶

Kısa bir süre sonra Meclis’te İsmet İnönü de nutkunda devlet otoritesi meselesine değinmiştir. 9 Mayıs 1930’da yapılan Meclis toplantısında kuvvetli devlet otoritesi ve kuvvetli bir hükümetin anarşist olayların yaşanmaması ve vatandaşların hürriyetlerinin korunması adına önemli olduğunu vurgulamıştır. Kuvvetli devlet kurumları, İsmet İnönü’nün kabinesinden oluştuğu için burada da git gide otoriterliği eline alan bir parti-devlet bütünleşmesi olduğu görülmektedir.⁵⁸⁷

İsmet İnönü’nün nutku sırasında bağımsız milletvekili Sırrı Bey, “*Valilerin yetkisi geniş olsaydı eğer Şark İsyanı ve Menemen Hadisesi gerçekleşmezdi!*” diyerek iktidarı eleştirmiştir. Daha sonra İsmet İnönü, yeni programı okumuş ve bağımsız milletvekillerinden de güvenoyu almıştır.⁵⁸⁸ Yunus Nadi, İnönü’nün tüm meclisin güvenoyu vermesiyle hak edilmiş bir zafer kazandığını ifade etmiştir.⁵⁸⁹

Halk Fırkası’nın yeni programındaki bazı önemli maddeler şöyledir:⁵⁹⁰

“Vatandaşların siyasi hakları noktasında cinsiyet farkı gözetmek firkanın yüksek telâkkisi önünde tamamen müânasız bir tezattır. Kadınlara belediye intihabatında olduğu gibi mebus intihabatında da siyasi haklarını kullanmak için müsait zemin hazırlanacaktır. Fırkamız, ancak bu takdirde tarihi ve şerefli hayatımızı yeni şeraite uygun siması ile ihya etmiş olacağına kanidir.

Fırkaca devamlı müvazene (muvazene) müstenit bütçe fikri maliyede esastır. Vergi kanunlarımızı ameli ve tatbiki bir itina ile ve milletin tediyeye kabiliyetini istihfaf etmeyen bir zihniyetle tekâmül ettirmek hususundaki mesaiye devam olunacaktır.

Zirai kredinin ana müessesesi olan Ziraat Bankası kanuni mürakabe (murakabe) altında bulunduracak surette sahiplendirmek tedbiri alınacaktır. Harici ticaretin tanzimi firkanın başlıca işidir.

Adliyede basit ve ameli muhakeme usulleri genişletilecektir. Tebliğ ve icra işleri devamlı bir surette tanzim olunacaktır. Darülfünunun ıslah ve tensik edilerek lâzım olan

⁵⁸⁶ “Yeni Usul Tehditlere Cevap!”, *Yarın*, 8 Mayıs 1931, s. 1.

⁵⁸⁷ Arif Oruç, “Devlet Otoritesi Nedir?” *Yarın*, 10 Mayıs 1931, s. 1.

⁵⁸⁸ EK C

⁵⁸⁹ Yunus Nadi, “İsmet Paşa Hükümetinin Beyannameesi”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1931, s. 1.

⁵⁹⁰ “Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Tanzim Edilen Yeni Programının Mühim Esaslarını Neşrediyoruz”, *Milliyet*, 9 Mayıs 1931, s. 1.

dereceye yükseltilecektir. Yüksek mektepler kendilerinden beklenen neticeleri verebilecek mükemmeliyete getirilecektir.”

3.4 HALK FIRKASI KONGRESİ

“Serbest Fırka’nın Halk Fırkası’nı ateş hattında bulunan kaleci vaziyetine düşürdüğü,” gibi ifadelerle yer veren Yunus Nadi, Serbest Fırka’ya teşekkür edilmesi gerektiğini ve Halk Fırkası’nın yeni ıslahatlarla ve bir programla yeni tedbirleri kolaylıkla alacağını şu sözlerle belirtmiştir:

“Ankara'dan gelen haberler C. H. Fırkası merkezinin ciddi faaliyetlere sahne olmağa başladığını bildiriyor ve bu faaliyetler fırka hayat ve mesaisinin esaslı surette tanzim ve ıslahını istihdaf ettiği anlaşılıyor. Bundan dolayı Serbest Fırka'ya bir teşekkür borcumuz vardır. Bu memlekette cidden büyük işler görmüş olan C. H. Fırkası son senelerde fazla çalışmağa (çalışmaya) ihtiyaç hissettirmeyen bir emniyet içinde kendisini ılık bir rehabetin ataletine terketmişti (terk etmişti). Yeni bir fırkanın zuhuru ortalıkta uyandırıcı bir gürültü yaptı. Eski fırka az kalsın baskına uğruyormuş. Bereket versin, yeni fırka ortaya sümmettedarik denilecek surette hazırlıksız çıkmış ve ilk haralede bütün varlığı herkesin gözlerini açan bir ayak patırdısından (patırtısından) ibaret olmuştur. Bu vaziyet üzerine bütün mevkilerde akseden boru seslerini: Silâh başına! Kumandası takip edince ilk tehlikenin kolaylıkla bertaraf olmuş olacağını tahmin etmek güç bir şey değildir. Demek ki C. H. Fırkasına dahi taarruz olunabilirmiş: Baskın gürültüsünün ilk verdiği his budur... Halk Fırkası yarın yapacağı işler için en doğru yolda yürüdüğünü kolaylıkla gösterebilir. Onun bu maksatla kendi dahilinde yapacağı ıslahat ile yeni vaziyete göre alacağı tedbirler dahili teşkilatına ait adeta oyuncak nevinden kolay şeylerdir.”⁵⁹¹

1931 yılında Halk Fırkası Kongresi’nde oluşturulacak programın, 1930 yılında Yunus Nadi tarafından dile getirildiği görülmektedir.

Seçimlerin ardından 10 Mayıs 1931’de Halk Fırkası’nın üçüncü büyük kongresi, Atatürk’ün nutku ile açılmıştır.⁵⁹² Kongre, 18 Mayıs 1931 akşamına kadar devam etmiş ve İsmet İnönü’nün nutku ile kapanmıştır. Önceki kongrede benimsenen cumhuriyetçilik, laiklik, halkçılık ve milliyetçilik ilkelerine ek olarak bu kongrede devletçilik ve inkılapçılık ilkeleri eklenerek 6 ok tamamlanmıştır.⁵⁹³

⁵⁹¹ Yunus Nadi, “Fırka Teşkilatı”, *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1930, s. 1, 2.

⁵⁹² “Büyük Kongre Gazinin Özlü Bir Nutku İle Açıldı”, *Milliyet*, 11 Mayıs 1931, s. 1.

⁵⁹³ Bülent Duru, “1931 Tasarruf Yolu: Tek Partili Dönemin Başlangıcı”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, der. Birgül A. Güler, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007, s. 266.

Halk Fırkası'nın Terakkiperver Fırkası ve Serbest Fırka ile siyasi mücadelesi sırasında bir programı yoktu. Bu konuda İsmet İnönü, bu zamana kadar daha evvel ayrıntılı bir program yapmanın zor olduğunu belirterek bütün inkılap fikirlerini ortaya koymadan önce böyle bir program meydana getirmenin inkılap için tehlikeli olduğunu ve Halk Fırkası'nın programının Türk inkılabının esaslarını teşkil ettiğini ifade etmiştir. Bu şekilde Halk Fırkası'nın programsızlıkla ithamının yersiz olduğunu söyleyerek tepki göstermiştir.⁵⁹⁴ Kazım Paşa da bu konuda önce işler yapılıyor sonra program demiştir.⁵⁹⁵

Üçüncü kongre, yeni bir parti programı oluşturulması bakımından önemlidir. Kongrede daha sonraki yıllarda da izlenecek yeni politikalar da belirlenmiş ve parti kendi tezini oluşturmuştur. Atatürk'ün kongrenin açılışındaki konuşması şöyledir:

*“Birbirimizi haklı tenkit etmekte fayda vardır. Bundan asla zarar gelmez fakat aksinden çok zarar görüleceği tecrübelerle sabittir. Mefkureye tam iman, onun icaplarına tevessülün neticesi muvaffakiyettir.”*⁵⁹⁶

İsmet İnönü de konuşmasında geçen sene yapılan işlerden ve tehlikeler karşısında alınan tedbirlerden bahsederek dâhili ve harici siyaset hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Bundan sonraki dönemlerde Halk Fırkası'nın yapacaklarından bahsetmiştir.⁵⁹⁷

“Kongrede halledilecek mühim meselelerden birisi de hükümet mi fırkanın yoksa fırka mı hükümetin?” noktasına dikkat çeken *Milliyet*'in şu ifadeleri dikkat çekicidir:

*“Fırka hükümetine riyaset eden zatın aynı zamanda fırkanın umumi reis vekili olmaması arzu edilmektedir. Bu esasın kabulü halinde meclisteki fırka azaları hükümetlerini sıkı bir mürakabe (murakabe) altında bulundurabilecektir.”*⁵⁹⁸

Meclis'teki uzun tartışmalardan sonra yeni program kabul edilmiştir.⁵⁹⁹ İsmet İnönü'nün kongre bitimindeki nutkundan önemli satırlar ise şöyledir:

“Büyük kongrenin bu sene vücuda getirdiği eserlerden bilhassa dikkate şâyân ve mühim olan, programını vazih ve mazbut olarak ifade etmiş olmasıdır. ... Senelerden beri bu memlekette birçok mesuliyetlere girmiş ve birçok büyük işler başarmış olan büyük kongrenin nokta-i nazarları, fikirleri, ifade olunan bir programda tespit

⁵⁹⁴ Mahmut Soydan, “Fırkanın Programı”, *Hakimiyeti Milliye*, 16 Mayıs 1931, s. 1.

⁵⁹⁵ Kazım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 1181.

⁵⁹⁶ “Gazi Diyor ki”, *Milliyet*, 11 Mayıs 1931, s. 1.

⁵⁹⁷ “Üçüncü Büyük Kongre”, *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1931, s. 1.

⁵⁹⁸ Necdi Sadrettin, “Hükümet mi Fırkanın, Fırka mı Hükümetin?” *Milliyet*, 2 Şubat 1931, s.1.

⁵⁹⁹ “Şehir Meclisinde Program Kabul Edildi”, *Vakit*, 14 Mayıs 1931, s. 1.

edilmiştir. Programın bizzat hepimize tahmil ettiği bir vazifeyi burada nazarı dikkate tekrar arz etmek isterim. O da, programdaki maksatları, fikirleri bizzat kendimiz anlamış, tetkik etmiş olmak ve bugün bütün fırka arkadaşlarımızın programımızı herkese anlatacak ve müdafaa edecek vaziyette bulunmak için deruhte ettiğimiz vazifedir... Büyük kongrenin bu sene vücuda getirdiği eserlerden bilhassa dikkate şâyân ve mühim olan, programını vazih ve mazbut olarak ifade etmiş olmasıdır. Senelerden beri bu memlekette birçok mesuliyetlere girmiş ve birçok büyük işler başarmış olan büyük kongrenin nokta-i nazarları, fikirleri, ifade olunan bir programda tespit edilmiştir. Programın bizzat hepimize tahmil ettiği bir vazifeyi burada nazarı dikkate tekrar arz etmek isterim. O da, programdaki maksatları, fikirleri bizzat kendimiz anlamış, tetkik etmiş olmak ve bugün bütün fırka arkadaşlarımızın programımızı herkese anlatacak ve müdafaa edecek vaziyette bulunmak için deruhte ettiğimiz vazifedir.”⁶⁰⁰

Atatürk yanlısı basın,

“Memleket, tek bir fırka ile idare ediliyor, Millet Meclisinde bir muhalefet ve mürakabe (murakabe) teşekkülü yok. Efkârı umumiye bir nevi memnuniyetsizlik, kararsızlık hissolumuyor. Memleketin umumi idaresinde bir düzensizlik, bir ahenksizlik olduğu kanaati bazı zihinlerde yer bulmuş. Umumi hayatta buhran ile ifade olunan iktisadi ve mali bir tazyik hüküm sürüyor. Bu tazyik bütün dünyayı saran umumi bir buhrandan mı geliyor, yoksa memleket idaresindeki noksanlardan mı, doğuyor efkârı umumiye bu noktayı bir türlü ayırt edemiyor. Matbuatta müspet ve verimli bir hareket yok. Şurası muhakkak ki; matbuat hürriyeti, tenkit hürriyeti, her nevi teftiş ve mürakabe (murakabe) hürriyeti olmayan bir idare ne kadar iyi yürür, ne kadar muvaffak olursa olsun, netice gene aleyhindedir. Hürriyetsizlikten, tenkitsizlikten en ziyade iyi idareler zarar görür,”⁶⁰¹

şeklindeki sözlerle bir kez daha muhalefetin gerekliliği üzerinde durmuştur.

İktidar yanlısı basın, tek partili rejimlerde eleştiri yapılamayacağını iddia edenlerin bu kongreden sonra iddialarının boşa çıktığını belirterek herkesin görevini, büyük bir memleket vazifesinde oldukları bilincinde yerine getirdiklerini belirtmiştir. Muhalefetin olduğu zamanlarda eleştirinin yerine getirilememesi ve birçok problemin yaşanması üzerine bu şekildeki eleştiri mekanizmasının daha sağlıklı işlediğine ve üçüncü kongrenin de gelecek içinde yeni bir gelişim olduğuna dikkat çekmiştir.⁶⁰² *Politika* gazetesi, Sivas'ta gerçekleştirilen ilk kongreyi hatırlatarak üçüncü kongrenin

⁶⁰⁰ “C.H.Fırkası Büyük Kongresi Mühim Bir Nutukla Kapandı”, *Milliyet*, 19 Mayıs 1931, s. 1, 6.

⁶⁰¹ Mahmut Soydan, “Bir Mücadele Senesinin Bilançosu”, *Milliyet*, 19 Mayıs 1931, s. 1.

⁶⁰² Mehmet Asım, “Kongre Karşısında”, *Vakit*, 17 Mayıs 1931, s. 1.

yapılmasına kadar 12 yıl geçtiğini belirtmiştir. O dönemde memleketin düşman tarafından istila edildiğini ve hatta Türkün yaşama hakkının bile olmadığını belirterek bugünkü hür vaziyetin Halk Fırkası'nın başarılarının sonucu olduğuna dikkat çekmiştir.⁶⁰³

Muhalf basın, “*Serbest Fırka'ya Apustollar Fırkası (havariler) diye hücum ediliyordu. Şimdi Halk Fırkası yeni programında ekalliyetlere hak mı tanıyor?*” diyerek azınlıklara mensup vatandaşların iktidar tarafından bir an önce buldukları mahallelerdeki Halk Fırkası ocaklarına müracaat etmelerinin tavsiye olunduğunu yazmıştır. Halk Fırkası'nın kabul ettiği bu esas ile Fethi Okyar ve sevenlerine bir zamanlar bu konuda hücum edildiğini hatırlatarak tepki göstermiştir.⁶⁰⁴ Aslında bu meselede de Serbest Fırka kurulduğunda azınlıkların oraya yönelmesi sonucu Halk Fırkası'nın bu sorunu da fark ederek programına dâhil ettiği anlaşılmaktadır.

Arif Oruç bir yazısında şu ifadelerle Halk Fırkası'na karşı uyarıda bulunmuştur:

*“Fırka, bu defa yaptığı programda, vatandaşların intihap edeceklerini seçmek kabiliyet ve vasıflarından mahrum bulduklarını söylemek suretiyle işin altından sıyrılıp çıkmış yahut çıkmak istemiştir. Vaziyet bu merkezde iken, fırkanın ileriye sürdüğü bir nazariye vardı: Fırkanın mecliste kendi kendisini tenkit etmesi nazariyesi. Dünyada misli geçmemiş, görülüp işitilmemiş olan yeni şeklin, muvazaanın en açığı olduğunda vatandaşlardan ittifak etmeyen tek kişi bulunmasa gerektir. O kadar ki, bizzat Halk Fırkası erkânı dahi. İntihap ve dolayısıyla meclis ve matbuat hürriyeti temin edilmesi lazımdır. Bunlar olmazsa bir şey yapılmış olmayacaktır.”*⁶⁰⁵

Kongreden sonra Halk Fırkası siyasi nitelik taşıyan kuruluşları içinde eriterek siyasi alanda tam bir tekel oluşturmaya yönelik programını hızla uygulamaya koymuştur.⁶⁰⁶

Atatürk yanlısı basın bir taraftan Halk Fırkası'nın başarılarına ve yapması gerekenlere değinirken bir yandan da iktidarı eleştirmeye de devam etmiştir. *Milliyet*'in, “*Kimi kime?*” adlı rüşvet ile ilgili şu karikatürü gündemde yankı uyandırmıştır.

⁶⁰³ “Müdafaai Hukuktan Halk Fırkasına”, *Politika*, 13 Mayıs 1931, s. 7.

⁶⁰⁴ Arif Oruç, “Halk Fırkasının Ricatı”, *Yarın*, 15 Mayıs 1931, s. 1.

⁶⁰⁵ Arif Oruç, “Üç Esasi Hürriyet”, *Yarın*, 17 Mayıs 1931, s. 4.

⁶⁰⁶ Murat Okçu, “Halk Fırkası'nda Dönüm Noktası: 3. Büyük Kongre'nin Türk Basınına Bazı Yansımaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1998), s. 248.

Şekil 9: Milliyet, 17 Mayıs 1931, s. 3.

“Küçük memurlardan çok büyük amirleri mi rüşvet alıyorlar? Bir hükümet gazetesinin bu iddiası Yarın’da çıksaydı derhal hapisane kapıları açılırdı!” manşetiyle Yarın gazetesi, bu haberin Milliyet tarafından verilmesini, mevzu çok acıklıdır şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca kongrede her türlü icraatın bozukluğunun itiraf edildiğini yazmıştır. “Rüşvetler ve intiharlar gibi birçok önemli mesele dururken ve halledilmemişken yapılacak ıslahatların ne manası olur?” diyerek eleştiride bulunmuştur.⁶⁰⁷

3.5 İLK BASIN YASASI: MATBUAT KANUNU

Hakimiyeti Milliye, muhalif gazeteleri anarşi çıkararak halkın ümidini kırdıkları, devlet ve hükümet gibi tüm müesseselere karşı bozgunculuk yarattıkları konusunda eleştirmiştir.⁶⁰⁸ Yarın gazetesi bu konuda,

“Ne istiyorlar halkın refah ve saadet içinde yüzdüğünü mü söylemek lazım? Muhalif gazetelerin ciddiyeti hükümet gazetelerinde yok ve onlardaki saldırganlığı anlamakta mümkün değil,”⁶⁰⁹

⁶⁰⁷ Arif Oruç, “Rüşvet Meselesi iddiası”, Yarın, 18 Mayıs 1931, s. 1, 3.

⁶⁰⁸ Falih Rıfki, “Anarşi Oyunları”, Hakimiyeti Milliye, 7 Haziran 1931, s. 1.

⁶⁰⁹ Arif Oruç, “Ne İstiyorlar?” Yarın, 9 Haziran 1931, s. 1.

diyerek tepki göstermiştir.

İktidar yanlısı ve muhalif gazetelerin çekişmelerinde de genelde dikkat çeken mesele, ülkede tek parti yönetiminin yetersizliğidir. Arif Oruç da bu meseleye dikkat çekerek, “*Memleket daha büyük ihtiyaçlar karşısındadır. Bu ihtiyaçlar halkı sızlatmaktadır. Tek fırka ile memleketi idare etmenin sakatlığı görülmüştür,*” diyerek Çiftçi ve İşçi Fırkası adında yeni bir parti kuracağını 7 Haziran 1931 günü ilan etmiştir.⁶¹⁰

Cumhuriyet gazetesi, bu yeni parti haberinin lakaytla karşılandığını yazmıştır. Arif Oruç’un da vaktiyle komünistlikle alakadar olduğu için kuracağı partinin de şüpheli nazarlarla görülmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶¹¹ Vatan hainliği ve Çerkes Ethem’in yamağı suçlamalarına maruz kalan Arif Oruç, bu yazıya karşı *Cumhuriyet*’in başmuharririnin zamanında komünist parti azası olduğu ve *Yenigün* gazetesini kurmak için de Çerkes Ethem’in kardeşinden 1000 lira aldığını hatırlatarak tepki göstermiştir.⁶¹² *Vakit* de İşçi ve Çiftçi Fırkası için hem alaka uyandırmadığını hem de partiyi kuranlardan kaynaklı ileri gidemeyeceğinin tahmin edildiğini belirtmiştir.⁶¹³

Son Posta, Yarın’ın tahrir heyeti tarafından teşkil edildiğini yazmıştır.⁶¹⁴ *Yarın* da bu habere karşılık, “*Budalaca ercufeler uydurulmuştur,*”⁶¹⁵ şeklinde tepki göstererek, “*Efendiler bu paşa derneği değildir!*” demiş ve şu ifadelerle yer vermiştir:

*“Artık berbat ve sefil hale gelen Türk çiftçisinin canı yanık köylünün devrisabık (devri sabık) paşalarının irşatlarından fayda görmeyeceği hala idrak edilmemiş midir? ... Türk köylüsü düğün, dernekten, enfıye ve nargileden ziyade, kendi vaziyetinin ıslahını, kendi öz dertlerine deva bulunmasını isteyip bekliyor.”*⁶¹⁶

Arif Oruç, 3 Temmuz 1931 tarihinde iktidarın, İşçi ve Çiftçi Fırkası’na müsaade etmediğini açıklamıştır. İktidarın kararını,

*“Her meselede olduğu gibi, kanunu ellerine alıp da tetkik etmeden İşçi ve Çiftçi Fırkası teşebbüsünde de kitaba değil, şahsi hislerine, hususi arzu ve temayüllerine göre kalem oynatmışlardır,”*⁶¹⁷

diyerek eleştirmiştir.

⁶¹⁰ “Yeni Fırka”, *Yarın*, 7 Haziran 1931, s. 1.

⁶¹¹ “Yeni Bir Fırka mı?”, *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1931, s. 2.

⁶¹² Arif Oruç, “Cumhuriyet Gazetesine Cevap”, *Yarın*, 8 Haziran 1931, s. 1.

⁶¹³ “Yeni Fırka”, *Vakit*, 22 Haziran 1931, s. 4.

⁶¹⁴ Adnan, “Doğacağı Söylenen Fırkayı Kimler Yapıyormuş?” *Son Posta*, 12 Haziran 1931, s. 1.

⁶¹⁵ Arif Oruç, “Bir Tezvir”, *Yarın*, 12 Haziran 1931, s. 1.

⁶¹⁶ Arif Oruç, “Manasız Sözler”, *Yarın*, 15 Haziran 1931, s. 1, 5.

⁶¹⁷ Arif Oruç, “Fırkaya Müsaade Edilmedi”, *Yarın*, 3 Temmuz 1931, s. 1.

Bir taraftan da İzmir'den gelen bir telgrafla Serbest Fırka'nın tekrar canlandırılması adına hazırlıklara başlandığının bildirildiği gündeme yansımıştır. “Serbest Fırka, hortlayacak Cahit Beyi lider yapacaklarmış!” iddialarına karşı Hüseyin Cahit Bey, bu haberi gülünç bulduğunu ve siyasi sahneden çekildiğini ifade etmiştir.⁶¹⁸ Aynı tarihte *Son Posta*'nın, “Serbest Fırka Aydın'da ihya oluyormuş İzmir'de de behemehal olunacakmış,”⁶¹⁹ şeklindeki haberinden sonra da Serbest Fırka'nın tekrar canlanacağı haberinin doğru olduğuna şu sözlerle dikkat çekmiştir:

“Fırkanın ihyasına teşebbüs edenler pek yakında hükümete müracaat ederek müsaade isteyeceklerdir. Resmi ağızların tekziplerine rağmen bu teşebbüs vardır ve resmiyete dökülmek üzeredir. Fırkanın lideri olmayacaktır. Fırkaya kongrede seçilecek bir zat muvakkaten riyaset edecektir. Fırkanın merkezi için İzmir daha münasip görülmüştür. İzmir, 23 (H. M.): Aldığım mütemmim haberlere göre “Antalya, Muğla, Denizli, Isparta, Burdur, Mersin ve Antalya'nın münevver gençleri, Serbest Fırka'nın ihyasına teşebbüs edildiği haberini memnuniyetle karşılamışlardır.”⁶²⁰

Bu haberlere karşılık *Cumhuriyet*, *Son Posta*'yı hedef alarak, “Bunlar bir muhalif partinin çıkmasıyla Menemen Olayı tekrar etsin mi istiyorlar?” diyerek tepki göstermiştir. Ayrıca Menemen Olayı'nın yaşanmasında ve Serbest Fırka'nın başarısızlığa uğramasında da bu gazetelerin payı olduğunu ve ortalığı karıştırdıklarını belirtmiştir. “Muhalefete değil, Serserilere Tahammül etmiyoruz, VE ETMEYECEĞİZ!” başlıklı yazısında da şu ifadeler oldukça dikkat çekicidir:

“Biz veya hükümet muhalefeti ezmek kaydında bulunuyor imişiz! ... Üç beş nüsha fazla gazete satarak beş on para dercip etmek için sağa sola çatmanın, münevverlik etmenin, efkarı umumiyeyi karıştırarak (karıştırarak) bu kargaşalıktan menfaat çıkarmak kaygusunda (kaygısında) olmanın adına muhalefet mi diyeceğiz? ... Müseccel vatan haini Arif Oruç memleketette muhalefet mi yapacak, muhalif bir şahsiyet mi sayılacak. Eğer muhalefet vatan hainliği ve haysiyet düşmanlığıysa pekala. Fakat biz biliriz ki bu iş öyle bir şey değildir.”⁶²¹

Vakit de *Cumhuriyet*'i destekler şekilde şu ifadelere yer vermiştir:

“Bu tahrikçi gazetelerin maksatları hakikaten memlekette yeniden bir şark isyanı veya Menemen irticai çıkarmak mıdır? İhtimal ki bu gazetelerin içlerinde doğrudan

⁶¹⁸ “Siyaset Sahasında Özentiler”, *Vakit*, 22 Haziran 1931, s. 1.

⁶¹⁹ Adnan, “Tanin Başmuharriri Hüseyin Cahit Beye Müracaat Edilecektir”, *Son Posta*, 22 Haziran 1931.

⁶²⁰ “İzmir'de Bir Heyet Toplandı, Eski Programı Değiştirdi, Hükümete Müracaat Etmek Üzeredir”, *Son Posta*, 24 Haziran 1931, s. 1.

⁶²¹ Yunus Nadi, “Muhalefete değil, Serserilere Tahammül etmiyoruz, VE ETMEYECEĞİZ!” *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1931, s. 1.

*doğruya dahili veya harici bazı suni kast kuvvetlerine vasıta olanlar vardır. Bunların memlekette yeni bir şark isyanı veya Menemen irticai çıkararak ortalığı karıştırmak istemeleri mümkündür. Bu ihtimali bugün için kabul etmek istemiyoruz.*⁶²²

Falih Rıfki da Halk Fırkası'nı eleştiren basına karşı, “*Hiç şüphe etmeyiniz. Bütün bu muhalif gazeteciler, hepsi, bir kelime ile alçaktırlar!*” şeklinde ağır ifadeler kullanmıştır.⁶²³ Falih Rıfki bir başka yazısında da muhalif basına karşı şu şekilde ağır ithamlarda bulunmuştur:

*“Şimdiki muhalif gazeteleri çıkaranlar, kimi Çerkes Ethemin, kimi Sait Mollanın gazetesinde çalışırken, Dumlupınar zaferi istikbal idi. İmansızlar hiç bir gün bu zafere inanmadılar ve onu istihlaf ettiler. Şimdi de Dumlupınarı mazidir diye, istihlaf etmeğe kalkışanlar onlardır. O zaman milleti faziletsiz zannedenler, şimdi hatızasız o zannetmektedirler. Millet kelimesini ağızlarından düşürmeyen muhaliflerin en inanmadıları şey, bizzat millettir. Demokrat dedikleri şey memurlardan! Bizzat şeriattir. Aradıkları şey, katillerin başı boşluğu, hırsızların serbestliği, cürümsüz, cezasız ve inzibatsız bir serseriler saltanatıdır.*⁶²⁴

Cumhuriyet'in, “*Güya muhalefet yapıyorlarmış güya tenkit ediyorlarmış, güya fırka yapacaklarmış. Nerede ise çekilin oradan biz hükümet yapacağız diyecekler,*”⁶²⁵ şeklindeki sözlerine karşılık Son Posta, “*Fırka gazeteleri tarafından yapılan son neşriyat, matbuat hürriyetini tahdit (sınırlama) ettirmek için midir?*” başlıklı yazısında, “*İktidar yanlısı gazetelerin hep bir ağızdan, ‘Matbuat hürriyetinin bu derecesine tahammül edemeyiz’ diyerek feryada başladılar,*” ifadeleriyle eleştirmiştir.⁶²⁶ Böylece basına olan tahammülsüzlüğün de git gide arttığı görülmektedir.

Serbest Fırka'nın İzmir taraflarında tekrar canlanacağı iddialarına karşı Fethi Okyar ise, “*Bu haberleri muhalif gazeteler uydurmuşlar, benim böyle bir şeyden katiyen haberim yoktur. Esasen Serbest Fırka yeniden ihya edilecek de değildir,*” demiştir.⁶²⁷ Serbest Fırka'nın tekrar canlanması meselesinin yanı sıra Terakkiperver Fırkası'nın yeniden canlandırılmaya çalışılması meselesi de gündeme gelmiştir. Fakat bu partinin memlekete zarar verdiği gerekçesiyle iktidar tarafından kapatıldığı ve tekrar canlanmasının da olanaksız olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca partinin liderlerinden

⁶²² Mehmet Asım, “Hastalığın Teşhisi”, *Vakit*, 27 Haziran 1931, s. 1.

⁶²³ Falih Rıfki, “Alçaklık”, *Hakimiyeti Milliye*, 27 Haziran 1931, s. 1.

⁶²⁴ Falih Rıfki, “İki Küfür”, *Milliyet*, 27 Haziran 1931, s. 1.

⁶²⁵ Yunus Nadi, “Behemhal Halolunacak Bir Prensip Meselesi”, *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1931, s. 1.

⁶²⁶ “Fırka Gazeteleri Tarafından Yapılan Son Neşriyat, Matbuat Hürriyetini Tahdit Ettirmek İçin Midir?”, *Son Posta*, 26 Haziran 1931, s. 1.

⁶²⁷ “Fethi B. Mefsub Fırka Haberlerini Tekzip Ediyor”, *Vakit*, 25 Haziran 1931, s. 4.

Refet Paşa da böyle bir girişimin söz konusu olmadığını belirtmiştir. Çetin Yetkin'e göre, o zamanın basını incelendiğinde bu gibi iddialar ve özellikle de Serbest Fırka tekrar canlanacak mı şeklindeki haberler sık sık gündeme getirilmiş ve bu haberler Fethi Okyar'a her defasında tekzip ettirilmiştir (yalanlamak). Böylece bunun olanaksız olduğu kanısı, kamuoyunda pekiştirilmek istenmiştir.⁶²⁸

Mehmet Asım, basın hürriyetinden kaynaklı Menemen'de çıkan isyan gibi olaylarda gazetecilerin de rolü olduğunu ve bunlara rağmen İsmet İnönü'nün basın hürriyeti taraftarı davranarak kısıtlamaya gitmediğini övgüyle belirtmiştir. Bir yandan da, "*Gazetecilik mesleğine layık olmayan vatan kundakçılarının kanuni vaziyetlerini tayin etmek gereklidir,*" sözleri dikkat çekicidir.⁶²⁹ Ayrıca, "*Matbuat hürriyeti hudutsuz mudur?*" başlıklı yazısında da, "Tefekkür hürriyeti ve matbuat hürriyeti birbirinden çok farklı şeylerdir," diyerek olayı farklı göstermeye çalışmasıyla muhalif basına karşı kısıtlama getirilmesini istediği anlaşılmaktadır.⁶³⁰ Yarın da iktidar gazetelerinin muhalif gazetelerine olan tahammülsüzlüklerine karşı, "*Vebali kendilerine bırakarak kalemleri kırmaya hazırız,*" manşetiyle tepki göstermiştir.⁶³¹

Arif Oruç'un ve eski Serbest Fırkacılarından bazılarının yeni parti girişimlerinin sonucunda muhalif basını yeniden kontrol altına almak için Matbuat Kanunu'nun yayımlandığını söyleyebiliriz. Gazeteciler arasındaki ateşli münakaşalar Temmuz ayında da devam etmiştir. Temmuz ayının sonunda Matbuat Kanunu'nun yayımlanmasıyla birlikte muhalif sesler tekrar Tahriri Sükûn Kanunu'nda olduğu gibi baskı altına alınmıştır.

Böylece 5 Temmuz 1931 tarihinde Ahmet İhsan Tokgöz, Fazıl Ahmet Aykaç ve eski İstiklal Mahkemesi savcısı olan Ahmet Süreyya, bir gensoru önerisi hazırlamışlar ve birçok milletvekiliyle birlikte muhalif basını sert sözlerle eleştirmişlerdir.⁶³²

İsmet İnönü, milletvekillerin nutuklarının ardından yaptığı şu konuşmada:

"Bu kadar şikâyeteye mahal vermek için hükümetin birçok tedbirlerde eksiklik etmiş olması lâzımdır. Her milletin hususî istidatları vardır... Kendi halkımızın da kuvvetli

⁶²⁸ Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 51.

⁶²⁹ Mehmet Asım, "Vicdanımız Müsterihtir", *Vakit*, 29 Haziran 1931, s. 1.

⁶³⁰ Mehmet Asım, "Matbuat Hürriyeti Hudutsuz Mudur?" *Vakit*, 4 Temmuz 1931, s. 1.

⁶³¹ "Vebali Kendilerine Bırakarak Kalemleri Kırmaya Hazırız", *Yarın* 3 Temmuz 1931.

⁶³² Ayşegül Şentürk, "1931 Matbuat Kanunu'ndaki Değişiklikler Üzerine Kronolojik Bir Değerlendirme: Basın Hürriyeti Bağlamında Meclis Tartışmaları ve Basındaki Yankıları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30/1 (2015), s. 203.

yerleri olduğu gibi zayıf yerlerini de bilmeliyiz. Meselâ yazı ile gösteri km her şeyi doğru zannetmeğe halkımız daha ziyade mütemayildir,”⁶³³

sözlerinin ardından basın hürriyetinin faydalarına da değinmiştir. En sonda da, “Devamlı kötü yayın, halkı bozar. Ve son çare, yasa gereği denetimdir. İlk çare ise, basının basını denetlemesidir,” demiştir.⁶³⁴

Nutkun bir yerinde,

“Büyük Meclise itimat edipte cesaretle söyleyebilirim ki bir muhalif cereyanının derakap vücuda getireceği bir tehlike derpiş etmiyoruz ve böyle bir tehlike tasavvur etmiyoruz,”⁶³⁵

denildiği sırada söz alan milletvekilleri, muhalif gazetelere şiddetle hücum etmişlerdir. Söz alan Süreyya Bey, bozguncu, fesatçı ruhi faaliyeti menedecek katı tedbirler alınmasını talep ettiğini belirterek Arif Oruç’un, Zekeriya, İzmir’de Zeynel Besim, Sırrı ve İsmail Hakkı Beylerin milli hudutlar haricine çıkarılmaları teklifinde bulunmuştur.⁶³⁶

Muhalif gazeteler ve iktidar taraftarı gazeteler arasında yaşanan bu durumlar karşısında iktidar, tek elden yönetilen bir basın mecrası oluşturma girişimine yönelmiştir. Muhalif basının eleştirileri karşısında ve yeni parti girişimlerine karşı iktidar, basın üzerinde baskı oluşturarak hiçbir muhalif düşünceye meydan bırakmamaya karar vermiştir. Matbuat Kanunu da böyle bir atmosfer içinde hazırlanmıştır. Mahmut Goloğlu’nun ifadesiyle, Halk Fırkası’nın tek parti düzeni, ekonomik sıkıntılara da çare olamamıştı ve basında bu konuya yönelik eleştirilerin sıklıkla gündeme gelmesiyle iktidar rahatsız olmuş ve çözümü, basını da tek parti kurallarına uygun olarak şekillendirmekte bulmuştur.⁶³⁷

25 Temmuz 1931’de gerçekleştirilen meclis görüşmelerinde bu konu hakkında milletvekilleri arasında geçen bazı konuşmalar şu şekildedir:⁶³⁸

“Bağımsız milletvekili Sırrı Bey:

Diyorum ki eğer eldeki kanun lâyihasında bazı cihetleri tahdit eder bir mahiyet varsa ve bu da Cumhuriyet mefhumunun geniş manası ile biraz tezat teşkil ediyorsa bunu mesuliyeti tamamen bu günkü münekkit gazetelere aittir. Çünkü onların yıkıcı ve fena düşünücü neşriyatı olmamış olsa idi, Hükümet böyle mani bir tedbir ittihazına mecbur

⁶³³ EK D.

⁶³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi 5 Temmuz 1931.

⁶³⁵ “Söz Alan Mebuslar Muhalif Gazetelere Şiddetle Hücum Ettiler”, *Yarın*, 6 Temmuz 1931.

⁶³⁶ “Meclis İçtimaı Çok Heyecanlı Oldu”, *Vakit*, 6 Temmuz 1931, s. 1.

⁶³⁷ Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 57.

⁶³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi 25 Temmuz 1931.

kalmazdı, benim görüşüme göre bu münekkit gazetelerin bir hedefi vardır. O da beş kuruştur. Sürüm temini için bazen heyecan tevhit edici meseleler çıkarıyorlar. Şahsiyat ile uğraşıyorlar. Habbeyi kubbe yaparak beyanatta bulunuyorlar. Demek ki milletin efkârı umumiyesini böyle beş kuruluş mukabilinde ihlâl etmek istiyorlar. İşte kendilerinin sebebiyet verdikleri bu meselelerden sonra eğer bu kanunda Cumhuriyet menafîi âliyesile (aliyesi ile) tezat teşkil eden ne bahis varsa bunun vebali vatanisi ve vebali millisi, her şeyi tamamen onların omuzundadır. Ben şahsan tecrübe ettim. Türkün, bir memleketi ecnebiyede mahvolan hukuku, heder edilen hukuku hakkında Cumhuriyet, Milliyet, Vakit gazetelerine ayrı ayrı, uzun uzun fıkralar yazdırmağa, müdafaalar neşrettirmeğe imkân hasıl olmuştu. Ne vakit müracaat ettikse Hükümetin kısmen noktai nazarına muhalif olduğu halde bu gazeteler bizim yazılarımızı isaf ettiler ve o yolda neşriyatta bulundular. Halbuki arkadaşlarımdan Halim Sabit Bey, Allah rızası için, Türklük namına, Türk iktisadı ve Türk sermayesinin muhafazası namına bir şey yazdırmak için, münekkit gazetelerden birisine gitmiştir. Buna muvaffak olamamıştır. Biz buna da muvaffak olurduk. Fakat bu bizim için tenezzüldü. Ona tevessül etmedik. Bu ifadelerimle diğerlerini tamamen tenzih ettiğim anlaşılmasın, tabii adaleti muhafaza için bunu da söylemek lâzımdır. Bu gazeteler, tenkit hususunda daima geridirler. Tenkit yerini onlara bırakıyorlar. Boş kalan yer işgal edilir,”⁶³⁹

sözleriyle iktidar yanlısı gazeteleri eleştirmiş ve bu yasanın çıkmasında da onları sorumlu görmüştür.

Mehmet Asım ise Sırrı Beyin bu ifadesinin doğru olmadığını ve kendisini defalarca Rusya ile olan sıkıntıları *Vakit* gazetesinde yazması için davette bulunduğunu ve onun da bu konuda yazdığını söylemiştir. Sırrı Beyin bu konuda çelişkiye düştüğünü söyleyerek tepki göstermiştir.⁶⁴⁰ Bu dönemde Mehmet Asım ve Yunus Nadi gibi milletvekili gazetecilerin olduğuna dikkat çeken Sırrı Bey, bu meseleye de değinerek bunun sorun teşkil ettiğini ve çözüme kavuşturulması gerektiğini de ifade etmiştir. Sırrı Bey konuşmasının devamında da şunları söylemiştir:

“Size bir vesikadan bahsedeceğim. Bu; bir makaledir. Hakimiyeti Milliye’de Yakup Kadri Beyin imzası ile neşredilmiştir. Diyorlar ki: Şu zamanda istikrazdan bahsedilir mi, şu zamanda inhisarların fenalığından bahsedilir mi? Bunlar hıyanettir, istirham ederim, bunun hedefi doğrudan doğruya malûmdur. Fakat ben gazeteci olmuş olsam; bunun üzerine ben de bir cevap verirsem ve ben, sen diyerek işi şahsiyata dökersek ve bu mücadelemizden ortalığa bir velvele çıkarsa bunun mesuliyeti kimin olacaktır,

⁶³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi 25 Temmuz 1931.

⁶⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi 25 Temmuz 1931.

bunun müsebbibi kim olacaktır? İşte bunlar, mebusluk sıfatı ile söylenen mütecasirane sözlerdir. Bunun önüne geçmek lâzımdır. Başka çare yoktur. Diyor ki: "Mustafa Kemal ve İsmet Paşa rejiminden, çizgisinden gayri bir yolda yürümek hiyanettir." Hayır, ben böyle düşünmüyorum. Mustafa Kemal, bir çizgi göstermemiştir, bir hedef göstermiştir. O hedefe siz başka yoldan giderseniz, ben başka yoldan giderim.⁶⁴¹

...

Muhtelit Encümen Namuna Sait Azmi B. (Kayseri):

Muhterem arkadaşlar, matbuat kanununun ana hatları hakkında Meclisi Âliye hiç bir izahat vermeğe lüzum görmüyorum. Bunlar malûmu âlinizdir. Bittabi yarın da tatbikatta görülecektir. Bu kanunla hürriyeti matbuatın tahdidine doğru asla bir adım atılmamıştır. Bilâkis matbuat hürriyetini daha ziyade temin edecek, mecmua ve risale çıkarmağı teshil edecek esaslar kabul edilmiştir. Bu kanun, eski matbuat kanununda (500) altın olmak üzere tayin edilen teminat akçesini bile almağı lüzum görmemiştir. Ancak matbuatın su istimaline (suistimal) karşı şiddetli ahkâm konulmuştur. Sırrı Beyefendi, matbuat hürriyetinin su istimalini güzelce ifade buyurdular. Buna ait hiç bir şey söylemeyeceğim. Yalnız mebus gazetecilerden bahsettiler. Bunu encümen de düşündü. Mebus gazetecilerin gazetesinin mesuliyetini taşıyan sahiplik ve neşriyatı idare edicilik vaziyetlerini, ikisini birden kendi uhdesinde toplanmasına ve bu vaziyetlerin ayrı ayrı iki mebus tarafından ifasına mani olacak ahkâm kondu. Bir gazete masuniyeti teşriiye perdesi altına sığınarak hiç bir vatandaşın hürriyet ve haysiyetine tecavüz edemeyecektir."⁶⁴²

Böylece 25 Temmuz 1931'de Matbuat Kanunu'nun maddeleri okunmuş ve onaylanmıştır.⁶⁴³ Bir ret oyuna karşı çoğunluk oylarıyla kabul edilmiştir. Tek ret oyu kullanan Hakkı Tarık Us'tur.⁶⁴⁴ Bu karar, memlekette bir muhalefet partisi olmaması sebebiyle basın hürriyetinin savunulmadığı şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁴⁵

Matbuat Kanunu 67 maddeden oluşmaktadır. Dikkat çeken maddelerden bazıları şöyledir:⁶⁴⁶

"On İkinci Madde: Gazete veya mecmua sahiplerinde aşağıda yazılı evsaf ve kayıtların bulunması şarttır: A - Türk olmak; B - yirmi yaşını bitirmiş bulunmak; C - Yüksek mekteplerden veya lise ile buna muadil diğer bir mektepten şهادeti ameli olmak (eğer şهادetname ecnebi mekteplerden alınmış ise türkçe okur yazar

⁶⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi 25 Temmuz 1931.

⁶⁴² TBMM Zabıt Ceridesi 25 Temmuz 1931.

⁶⁴³ T.C. Resmi Gazete, 8 Ağustos 1931.

⁶⁴⁴ "Son İctima Nasıl Geçti", Cumhuriyet, 26 Temmuz 1931, s. 1.

⁶⁴⁵ Nurettin Güz, *Serbest cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet ve 1931 Matbuat Kanunu*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 133.

⁶⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi 25 Temmuz 1931.

bulunmak) ; D - Ecnebi bir devlet hizmetinde bulunmamak; E - Resmî bir makama karşı ecnebi tabiiyeti iddiasında bulunmuş olmamak; R - Mahcur olmamak; J - Bilfiil devlet memuru ve asker ve ordu mensubu olmamak, (Hususî kanunları mani olmadıkça meslekî ve ilmî gazete ve risale çıkarabilirler)

On Yedinci Madde: Beyannameyi alan en büyük mülkiye memuru beyanname münderecatını mahsus defterine kaydettirdikten sonra beyanname sahibine bir ilmühaber verir ve en kısa bir müddet içinde beyanname muhteviyatının hakikate muvafik olup olmadığını tahkik ve alacağı neticeye göre 18'inci madde hükmünce hareket eder. On Sekizinci Madde: Yukarıki (yukarı ki) maddeler hükmüne muhalif olarak neşredilen gazete veya mecmua en büyük mülkiye memurunun emrile (emri ile) derhal kapatılır.

Otuzuncu Madde: Türk ceza kanununun 156 inci maddesi sarahati haricinde kendilerine mevdu vazifenin ifasından dolayı Büyük Millet Meclisi Âzasından, İcra Vekilleri Heyetinden ve resmî heyetlerle devlet memurlarından biri veya bir kaç hakkında isim ve madde gösterilmiyerek (gösterilmeyerek) müphem ve suizannı (suizan) davet edecek mahiyette mütecevizane yazı ve resimlerle Büyük Millet Meclisinin ve İcra Vekilleri Heyetinin ve resmî heyetlerle devlet memurlarının veya bir kısmın şeref ve haysiyeti ihlâl olunursa üç aydan altı aya kadar hapis ve yüz liradan eksik olmamak üzere ağır para cezası hükmolunur.

Kırkıncı Madde: Padişahlık ve hilafetçilik yolunda ve komünistlik ve anarşistliğe tahrik eden neşriyatta bulunulamaz. Hilâfına hareket edenlere altı aydan üç seneye kadar ağır hapis cezası verilir.

Ellinci Madde: Memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı icra Vekilleri Heyeti kararile (kararı ile) gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18 inci madde hükmü tatbik olunur. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mesulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz.”

Matbuat Kanunu'nun getirdiği en önemli kısıtlama 50. maddedir. Yıllar boyunca birçok gazete ve dergi sık sık uygulanacak olan bu 50. maddeye dayanılarak kapatılmıştır. Bu kanunla birlikte basın, tam anlamıyla iktidarın kontrolüne geçmiştir.⁶⁴⁷ Basının kontrol altında tutulacak olması gazetelerin içeriğine kadar

⁶⁴⁷ Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 153.

müdahaleye yol açmıştır. Özellikle intihar haberleri, izin alınmadan yayınlanamaz ve sadece mahkemenin belirlediği kurallara göre yayınlanabilecektir.⁶⁴⁸

İsmet İnönü, Matbuat Kanunu ile ilgili yaptığı nutukta meclisin önemine değinmiştir. Milletın ayağa kalkması ve mukadderatına vaziyet etmesiyle meclisin vücut bulunduğunu ve meclisin ilk işinin kendi meşrutiyetini müdafaa etmek olduğunu ve bu işinin hep baki olacağını vurgulamıştır.⁶⁴⁹

Atatürk ise bu dönemde basına karşı ılımlıdır. Çünkü muhalif basın yalnızca iktidarı eleştiriyor kendisine karşı bir eleştiride bulunmuyordu. Atatürk'e göre,

*“Tenkit ve münakaşa hürdür. İktidarı ve meclisi dikkatli bulunduran tenkit hürriyetidir ve efkârı umumiyeyi ne kadar acı da olsa hakikatlerle temasta tutmak behemehal lazımdır.”*⁶⁵⁰

Serbest Fırka deneyimiyle birlikte Atatürk'ün kontrolünden çıkan siyasi olayların ardından bir de Matbuat Kanunu'nun çıkartılmasıyla Atatürk'ün yıpratıldığı görülmektedir. Muhalif gazetelerin kontrol edilmesiyle de iktidarın eli daha da kuvvetlenmiştir.

Kanun basın tarafından şöyle yorumlamıştır:

“Veto Hakkı!” başlıklı yazısında *Yarın*, bütün ümidin Atatürk'ün iradesinde olduğu ve kanunun henüz onun onayından geçmediğini belirterek veto edilebileceğini vurgulamıştır. Sebep olarak da Atatürk'ün beyanda buyurduğu basın hürriyeti meselesinin bu kanunda mündemiç (içinde var olan) olmadığını gösterdiğine dikkat çekmiştir.⁶⁵¹

İktidar yanlısı basın, *“Matbuat Kanunu matbuat hayatına mahsus bir Tahriri Sükûn Kanunu'dur,”* benzetmesiyle iktidara gazeteleri kapatma yetkisi verildiğine dikkat çekmiştir. Fakat bu verilen yetkilerin sınırsız olmadığını ve bu yetkinin meclis tarafından denetlendiği de vurgulamıştır. Yeni kanunun olumlu ve olumsuz fikirlerin çatışması ile çıkabilecek sorunların halledilebilmesi için iktidarı geniş yetkilerle donattığına da şu ifadelerle dikkat çekilmiştir:

“Yeni kanun müspet ve menfii fikir cereyanlarının tesadümünden çıkacak tahripkar yıldırımlar için hükümeti siperi sayıka vazife ve salahiyetle techiz olunuyor. Bir takım vatan hainlerinin, rejim düşmanlarının, ahlaki mücrimiyetleri mahkeme kararı ile

⁶⁴⁸ Bünyamin Ayhan, *Atatürk ve Basın*, Konya: Palet Yayınları, 2010, s.175-176.

⁶⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi 25 Temmuz 1931.

⁶⁵⁰ Akil Aksan, *Atatürk Der Ki*, Ankara, 2. Baskı, 1986, s. 112-113. Aktaran: Nurettin Güz, “Atatürk ve Basın”, Gazi Üniversitesi Atatürk'ün 50. Ölüm Yılı Anma Konferansları, Ankara, 1989, s. 73.

⁶⁵¹ Arif Oruç, “Veto Hakkı”, *Yarın*, 27 Temmuz 1931, s. 1.

müeyyet olan insanların serbestçe geçmesine mani olacak bir kanun yoktu. Matbuat Kanunu ile bu kanuni harabinin (harabının) önüne geçilecektir."⁶⁵²

Atatürk yanlısı basın, "*Arif Oruç ve Sırrı Beyler gazetecilik yapamayacaklar!*" manşetiyle yeni kanuna göre, gazetelerin kendini nizama sokacakları belirtilerek Arif Oruç'un Milli Mücadele aleyhinde yazı yazdığı zamanlardan dolayı mahkûmiyet aldığını hatırlatmıştır. Bundan dolayı gazetecilik yapmasının artık mümkün olmadığı ifade edilmiştir.⁶⁵³ Bu habere bakılacak olursa Matbuat Kanunu'nun hemen sonrasında muhalif gazetelere kanun çerçevesinde hareket etmediği ve kapanması gerektiğine yönelik haberler gündeme gelmiştir. Falih Rıfkı da Matbuat Kanunu hakkında, Türk gazetesini terbiye ve fikir gazetesi olmaktan alıkoyan başlıca iki sorunun, az satış ve şahıs gazetesi olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda gazete sahibini bağlayan hiçbir kontrol yokken yeni yasanın Türk gazetesini terbiye adına bu kontrolü sağlayacak son çare olduğunu vurgulamıştır.⁶⁵⁴

Yarın, Milliyet'e karşılık,

*"Ne okunmadığı için kapanan (Politika) ne de dün seddedilen Fransızca (Milliyet) olmadığını ve gazetecilik yapamayacağı haberlerini bir propagandadır. Bir defa (Yarın) gazetesi Arif Oruç beyin malı değildir, sadece gazetenin Başmuharriridir,"*⁶⁵⁵

şeklindeki ifadelerle *Yarın* gazetesinin kapanacağına yönelik ifadelere tepki göstermiştir.

Matbuat Kanunu yürürlüğe girdiğinde *Yarın* gazetesi, 1931'in Ağustos ayında kapatılmıştır. Bir diğer muhalif gazete *Son Posta* da kapatılmamak için iktidar yanlısı yayın yapacağını ilan etmiştir. Ayrıca birçok gazeteci bu kanun kapsamında yargılanmıştır. 1930-1935 yılları arasında 61 gazeteye yayın yasağı uygulanmıştır.⁶⁵⁶

Kanun Sonrası:

1931 yılı daha çok tasarruf yılı olmuştur. 1929'daki Dünya Ekonomik Krizi hala etkilerini sürdürmeye devam etmiştir. İktidar da bu kapsamda harcamaları kısıtlamaya ve yeni vergiler uygulamaya gitmiştir. Temmuz ayında Bina Vergisi Kanunu, Arazi Vergisi Kanunu, Hayvanlar Vergisi Kanunu ve Muamele Vergisi Kanunu gibi birçok kanun çıkarılmıştır. Ekonomik sıkıntılar hala devam etmesine

⁶⁵² Mehmet Asım, "Yeni Matbuat Kanunu", *Vakit*, 28 Temmuz 1931, s. 1.

⁶⁵³ "Arif Oruç ve Sırrı Beyler Gazetecilik Yapamayacaklar!" *Milliyet*, 27 Temmuz 1931, s. 1.

⁶⁵⁴ Falih Rıfkı, "Gazetecilik", *Hakimiyeti Milliye*, 28 Temmuz 1931, s. 1.

⁶⁵⁵ "Milliyet'e Cevap", *Yarın*, 28 Temmuz 1931, s. 1.

⁶⁵⁶ Nurşen Mazıcı, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 5/18 (1996), s. 150-151.

rağmen iktidar yanlısı basın, olayın iyi yönetildiğine dair haberler yapmaya devam etmiştir.

Vakit'teki köşesinde Mehmet Asım bu konuda,

“Avrupa’da ve Amerika’da milyonlarca insanı aç ve işsiz bırakan mali ve iktisadi buhranın bugünkü manzarası karşısında her memleket dehşet içerisinde kendi başının çaresini arıyor,”

diyerek krizin büyüklüğüne değinmiştir. Türk yönetiminin çalışmalarına dikkat çekerek krizi atlatmak için savunma vergisi alındığını, ithalatın sınırlandırıldığını, kaçakçılık ve vurgunculukla mücadele edildiği ifade etmiştir.⁶⁵⁷

1 Kasım 1931’de yeni Meclis dönemi açılmıştır. Atatürk’ün Meclis açılış nutku şöyledir:

“Cihanşümül buhranın tesirlerine karşı her yerde yeni vergilerle tedbir aranırken Türkiye Büyük Millet Meclisi bilâkis bazı vergileri indirmek gibi fevkalâde cesurane bir hareket ihtiyar etti. Vatandaş hayatında tedbirlerinizin tesirleri hayırlı olarak mahsustur. Memleket efkârında sükûneti ve idarede istikran temin eden tedbirleriniz de tezkâra şayandır. Dahili siyasette husule getirdiğiniz itimat ve huzur vatandaşları feyizli mesailerinde müsterih ve mutmain kılmıştır. Cumhuriyet kanunlarının ve Cumhuriyet kuvvetlerinin hürmet ve itibarı memleket için esas mesnet ve müeyyide olduğu bir daha sabit olmuştur. ... Neşimize ve millet kudretlerine itimat, Hükümette ve siyasette istikrar, tasarrufta ve fedakârlıkta sarsılmaz bir karar, Devletin dahil ve hariçte emniyet ve sükûnete mazhariyeti; halin başlıca tedbirleridir. Esasen bizde mevcut olan bu şeraitin icap ettikçe lâyikile (layıkıyla) ve kemalile (kemaliyle) tecelli ettirilmesi, müşkülâtın iktihamı için emin ve müessir olacaktır. Yüksek himmetinizle Türk Milleti dahili hayatında ve beynelmilel vaziyetinde cihanı saran büyük müşkülâtın yeni bir kudretle temayüz ederek çıkacaktır.”⁶⁵⁸

3.6 ALİ NACİ KARACAN’IN GAZETELERİNİ KAPATMASI

11 Aralık 1929’da çıkan *Politika* gazetesi, 1931’in Mayıs ayında yayın hayatına son vermiştir. Serbest Fırka’ya karşı iktidarı savunmak için 30 Ağustos 1930’da kurulan *İnkılap* gazetesi ise Serbest Fırka kapandıktan sonra bir süre daha yayın hayatına devam etmiş ve 1931’in Şubat ayında da son sayısını çıkarmıştır. Ali Naci, art arda çıkardığı *Politika* ve *İnkılap* gazeteleri ile iktidarın sözcülüğünü yaparak İsmet İnönü’nün politikalarını desteklemiş ve iktidara yönelik eleştirilere karşı sert

⁶⁵⁷ Mehmet Asım, “Fevkalade Günlerdeyiz”, *Vakit*, 23 Kasım 1931, s. 1.

⁶⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi 1 Kasım 1931.

tepkiler vermiştir. Serbest Fırka'ya ve Fethi Okyar'a karşı da en ağır eleştirileri bu gazeteler yöneltmiştir.

İktidar, Serbest Fırka döneminin bitmesiyle 1931 yılında güvendiği gazetecilere ve yazarlara yurtdışı görevleri vermeye başlamıştır. Yahya Kemal Madrid'e, Hamdullah Suphi Bükreş'e ve Ali Naci de 1931 yılının sonbahar döneminde Sofya'ya Anadolu Ajansı'nın Balkanlar muhabiri olarak gönderilmiştir. 1935'e kadar bu göreve devam etmiştir.⁶⁵⁹ İktidar, bir nevi kendisine hizmet eden gazetecileri, bu şekilde ödüllendirmiştir.

1943'te Ali Naci, daha öncesinde İsmet İnönü ile birlikte katıldığı Lozan'ı kitaplaştırmaya karar vermiştir. İktidar, telif ücreti olarak 5000 lira (O dönemde dolar 110 kuruş olduğu ve ayda 400 liraya krallar gibi yaşandığı belirtilmiştir) vermiştir.⁶⁶⁰ Sonrasında Ali Naci, parayı kumarda harcamış ve oğlu Ercüment'i ABD'ye okutmaya gönderememiştir. Bunun üzerine Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Hasan Ali Yücel ile görüşerek Ercüment'e ABD'de devlet adına master yapması için ayda 128 dolar ödenmesini söyleyerek onu okumaya göndermiştir. Saraçoğlu, Ali Naci'nin baştan beri devlete destek olmuş idealist bir gazeteci olduğunu ve bunu da küçük bir minnet borcu olarak görülmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁶¹ Buradan da Ali Naci ve iktidar ilişkisinin nasıl bir yakınlıkta olduğu görülmektedir.

1944-48 yılları arasında Ali Naci, İsviçre'de Basın Ataşeliği yapmıştır. İstanbul'a döndüğü zaman tekrar gazeteciliğe yönelmiş ve Halil Lütfü ile birlikte *Tan* gazetesini çıkarmışlardır. Bu dönemde (1945-46) İsmet İnönü iktidarına karşı muhalefette yer alan Adnan Menderes'i desteklemiştir. Ali Naci, Menderes'in fikirlerinden etkilendiğini ve ülkeye bir dinamizm getireceğine inandığını belirterek bu savaş yıllarında Halk Fırkası'nın izlediği politikadaki başarısızlıklarına karşı Menderes'i bir umut olarak gördüğünü ifade etmiştir. Hatta Ali Naci, Menderes iktidara geldiğinde de basınla arası gerildiği vakitlerde gazeteci arkadaşları ve Menderes arasında arabulucu rol üstlenmiş ve ülkenin vaziyetinin artık çok partili sistemle düzeleceği fikrini savunduğunu ifade etmiştir.⁶⁶²

Ali Naci, tüm gazetecilik hayatı boyunca hayranlık duyduğu ve desteklediği İsmet İnönü'ye karşı 1946'da çok partili hayata geçiş sürecinde Menderes'i

⁶⁵⁹ Sadun Tanju, *Doludizgin*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 63-64.

⁶⁶⁰ Sadun Tanju, *Doludizgin*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 150-154.

⁶⁶¹ Sadun Tanju, *Doludizgin*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 163.

⁶⁶² Sadun Tanju, *Doludizgin*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 196-200.

desteklemesi oldukça dikkat çekicidir.⁶⁶³ Ali Naci gibi bazı iktidar yanlısı gazeteciler de yeni partiye destek vermişlerdir. Bu konuda Süreyya İlmen'in ifadeleri oldukça dikkat çekicidir. İlmen, muhalif partinin milletin sinesinde doğması gerektiğini söyleyerek Demokrat Parti'nin bunun aksine milletvekilleri içinden doğduğunu ve prensipleri yönünden Halk Fırkası ile aynı olduğunu belirtmiştir. Demokrat Parti'nin de en azından Serbest Fırka gibi, devletçilik gibi bir maddenin kaldırılması veya değiştirilmesiyle kurulabilirdi demiştir. Milletvekilleri tarafından kurulan bu partinin ayrıldıkları partiden bir öç alma amacı güdecekleri kanaatinde olduğuna da değinmiştir. Atatürk gibi bir şahsiyetin güvence vermesiyle kurulan Serbest Fırka'nın bile kısa sürede son bulduğunu söyleyerek yeni muhalif partiye kalkışanların neye güvenerek ortaya atıldıklarını sorgulamıştır. Düne kadar yeni parti kurulmasına lüzum olmadığını söyleyenlerin, "*Celal Bayar yeni parti kuruyor!*"⁶⁶⁴ diye müjdeleyenlere mi yoksa, "*Demokrat Parti'ye hoş geldiniz,*" diye yazanlara mı inanıyorsunuz demiştir.⁶⁶⁵ "*Ben inanmıyorum ama İsmet İnönü, Atatürk gibi sözünden dönmez ve bu işi benimserse işte o zaman inanacağım,*" diye de eklemiştir.⁶⁶⁶

Demokrat Parti'nin kurulması mevzusu gündeme geldiğinde bu olay Serbest Fırka ile ilişkilendirilmiştir. Peyami Safa, yeni bir parti kurulacaksa rahmetli Serbest Fırka'nın hortladığından başka bir şey olamaz demiştir.⁶⁶⁷ *Akşam* gazetesi de Serbest Fırka'dan kalan tecrübeler sonucunda milletin ağzının yandığını belirtmiştir.⁶⁶⁸ Süreyya İlmen, bu konuda kimsenin koltuğunu bırakmak istemediğini ve iktidar yanlısı gazetelerin de ikinci bir parti kurulmasını çekemediklerini belirterek yeni parti kurulmaması konusunda sebep olarak Serbest Fırka'yı bahane ettiklerine dikkat çekmiştir.⁶⁶⁹ Böylece yıllar geçmesine rağmen Serbest Fırka, hala anılmaya devam etmiştir.

⁶⁶³ Sadun Tanju, *Doludizgin*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 199.

⁶⁶⁴ *Akşam*, 9 Aralık 1945, s. 1. Aktaran: Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951, s. 81.

⁶⁶⁵ *Akşam*, 9 Ocak 1946, s. 1. Aktaran: Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951, s. 81.

⁶⁶⁶ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951, s. 81.

⁶⁶⁷ Peyami Safa, "İkinci Parti ve Serbest Fırka", *Tasvir*, 26 Haziran 1945.

⁶⁶⁸ "Selamet Artık Kenarda Değildir", *Akşam*, 9 Haziran 1945, s. 1.

⁶⁶⁹ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951, s. 26.

SONUÇ

Serbest Fırka, kuruluşundan kapanışına kadar olan süreçte ve sonrasında Türk siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan sonra ikinci kez çok partili hayata geçiş dönemi Serbest Fırka ile yaşanmıştır. Dönemin siyasi ve iktisadi sorunları, iktidarın yanlış politikaları ve en önemlisi de İsmet İnönü'nün önünün alınamazlığı gibi nedenlerden dolayı Atatürk, güvendiği isimlerden biri olan Fethi Okyar'a kendi güdümünde Serbest Fırka'yı kurdurtmuştur. Böylece hem iktidarın politikaları eleştirilebilecek hem Halk Fırkası tekrardan kendini yenileyecek ve Milli Mücadele ruhuna dönecek hem de İsmet İnönü yıpratılarak kuvveti düşürülebilecekti.

Atatürk'ün Serbest Fırka döneminden önce de sonra da İsmet İnönü'nün dizginlenemeyen politikalarından rahatsızlık duyduğu ve onun kuvvetini düşürmek istediği görülmektedir. Serbest Fırka'nın kurdurtulması da bunun en önemli örneğidir. Bu amaçla kurulan Serbest Fırka, 3 ay kadar kısa bir süre varlığını sürdürebilmiştir. Kısa sürede feshedilmesi, tek partinin daha otoriter bir şekilde hâkim olması ve yeniden muhalif seslere ve basına karşı baskı uygulanması, İnönü'nün elini tekrar güçlendirmiştir. Atatürk, bu durumdan hala hoşnutsuz olduğu için İnönü'nün önünü alma düşüncesinden hiç vazgeçmemiş olacak ki 1932 yılında sofrada aralarında geçen bazı tartışmalarda İnönü'ye karşı şu sözleri bu anlamda dikkat çekicidir:⁶⁷⁰

“Akşam sofrayı dağıttuktan sonra hayli düşündüm. Bu adamı artık işbaşından çekme zamanının geldiğine kani oldum. Kararımı verdim. Bir daha belini doğrultamayacağı şekilde Başbakanlıktan uzaklaştıracaktım.

Kesin kararımı vermek için, sabah uykusundan sonra daha serinkanlılıkla durumu değerlendirmeyi uygun buldum. Meğer bunca yıldır daha beni tanıyamamış. Daha çok önceden bu adamı işten çekmeliydim. Geç kaldık, geç!

⁶⁷⁰ Muhammed Mazlum Çelik, “Siyasetin çetin muharebe meydanı: Atatürk'ün sofraları”, *Independent Türkçe*, son erişim tarihi: 28 Temmuz 2021, <https://www.indyturk.com/node/199246/k%C3%BClt%C3%BCr/siyasetin-%C3%A7etin-muharebe-meydan%C4%B1-atat%C3%BCrk%E2%80%99%C3%BCn-sofralar%C4%B1> . Ayrıca bkz: Hulusi Turgut, der. *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006. İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Sofrası*, İstanbul: Kervan Yayıncılık, 1975.

Herkes adeta yarının ne olacağından emin olamayacak hale geldi. Gezilerde, küçük memurlardan tutun da yüksek bürokratlara, köylüsünden tutun da şehirlisine kadar herkesten şikayet üstüne şikayet!

Şimdi bir de bana kararların sofrada verildiğinden söz ediyor. Cürete bakın. Onun bütün hataları, bütün falsoları Meclislerde mi düzeltilmişti? ... Haklıydı. Çünkü artık rakibi kalmamıştı. Celal Bey'i niçin çekemiyordu? Niçin onun eserlerini hırpalamaya çalışıyordu?"

Serbest Fırka, kısa sürede halktan yoğun ilgi görmüş, hızlı bir şekilde teşkilatlanmış ve ortaya bir program koymuştur. Birçok önemli isim de Serbest Fırka'ya katılmış ve iktidarın devletçilik esaslı politikasına karşı liberalizmi savunmuşlardır. Yeni partiye katılan isimler daha çok Atatürk'e yakın ve İsmet İnönü'yü zaman zaman eleştiren kişilerdir. Hem Atatürk'ün bizzat kendisinin yeni partiyi kurdurtması hem de yakın çevresinin bu partide olması sebebiyle ilk zamanlar basın, ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir. Serbest Fırka'nın her faaliyetine geniş yer veren basın, her olayı yakından takip etmiştir. Atatürk yanlısı basın daha tarafsız bölgede kalarak muhalefetin ülkenin faydasına olacağı tezi üzerinde durmuştur. İktidarı önceki dönemlerde de eleştiren muhalif basın, Serbest Fırka'nın kurulduğu ilk günden itibaren yanında yer almıştır. İktidar yanlısı basın ise yeni partinin kuruluşundan birkaç gün sonra saldırgan bir tutum izlemeye başlamış, iktidarın politikalarına destek çıkmış ve muhalefetle birlikte muhalif basına karşı da cephe almıştır.

Serbest Fırka'nın İzmir Mitingi'nden sonra halkın ilgisinin tahminlerin üzerinde olduğu görülmüştür. Seçimlerin yaklaştığı sıralar Serbest Fırka'nın iktidara gelebilme ihtimali güçlenmiştir. Bunun üzerine Atatürk yanlısı basın, pozitif tutumunu değiştirerek karşı taarruza geçmiş ve iktidar yanlısı basın da tutumunu iyice sertleştirerek neredeyse hakarete varan ifadelerle sıklıkla yer vermiştir. Seçimler öncesi ve seçimler sırasında Serbest Fırka, basın tarafından yıpratılmaya çalışılmış ve iktidar, güvenlik güçleriyle oy verme sırasında Serbest Fırkalarına engeller çıkararak birçok baskı uygulamıştır. Seçimlerin ardından Serbest Fırka, yolsuzluk iddialarını Meclis'e taşımış ve iktidar cephesiyle aralarında sert tartışmalar yaşanmıştır. Atatürk'ün seçimlerde müdahale olduğunu bildiğini, Hasan Rıza Soyak anılarında ifade etmiştir. İktidarın bu tutumundan rahatsız olduğu anlaşılan Atatürk, yine de Serbest Fırka'nın önü alınamaz yükselişi ve İsmet İnönü'nün de kendisiyle tehditkâr konuşması sonrası

tarafsızlığını bozarak Halk Fırkası'nın başında bulunduğunu ifade etmiştir. Atatürk'ün desteğini çekmesinin ardından Serbest Fırka kendisini feshetmek zorunda kalmıştır.

Serbest Fırka tecrübesi ile birlikte inkıpların kırsalda yerleşmediği ve halk tarafından çok fazla benimsenmediği gözlemlenmiştir. Halkın şikâyetlerinin üst mercilere ulaşamadığı ve baskılardan bıktıkları için Serbest Fırka'yı bir kurtarıcı olarak gördükleri anlaşılmıştır. Halkın, Halk Fırkası dışında bir kurtarıcı aradığı gerçeği ortada dururken Halk Fırkası içinde yeni ıslahatlar yapılması ve muhalif edebilecek ve siyasi faaliyet gösterebilecek Türk Ocakları ve Kadınlar Birliği gibi kurumların kapatılarak Halk Fırkası'na dâhil edilmesi kararı verilmiştir. Tek parti rejiminin tümüyle yerleştiği bu dönemde kısa bir süre sonra tekrar muhalif sesler susturulmuş ve basın üzerinde de tekrar baskı kurulmuştur. 1946'da çok partili hayata geçiş dönemine kadar da herhangi bir muhalefetten söz etmek mümkün olmamıştır.

Serbest Fırka'nın karşılaştığı zorluklarda ve çok partili döneme geçiş denemesinin kısa sürmesinde basının rolü önemli olmuştur. Bu anlamda iktidarın sözcüsü niteliğinde olan *Politika* gazetesi, iktidarın tüm faaliyetlerini övdüğü ve İsmet İnönü'nün tüm zorluklar içinde iyi bir yönetim sağladığı tezi üzerinde durmuştur. Böylece Ali Naci, *Politika* ile İsmet İnönü'nün savunuculuğu yapmıştır. Ekonomik krizin etkileri ve yanlış uygulanan politikalar da bile iktidarın arkasında durmuş ve şartların zorluğuna değinmiştir. Serbest Fırka kuruluşunda da Serbest Fırka'ya karşı yayımlar yapmış ve İnönü'nün eleştirilmesini vatan hainliğiyle eş değer tutmuştur.

Serbest Fırka kurulduktan kısa bir süre sonra yayın hayatına başlayan *İnkılap* gazetesini, İsmet İnönü'nün bizzat kendisinin Serbest Fırka'yı yıpratması adına Ali Naci'ye kurdurttuğu iddiaları gündeme gelmiştir. *İnkılap*, Serbest Fırka ve muhalif basın tarafından iktidara ve İnönü'ye yönelik her eleştirinin karşısında durmuştur. Serbest Fırka'nın faaliyetlerini eleştirerek Fethi Okyar'ın konuşmalarını alaycı üslupla yorumlamıştır. Birçok kaynakta aynı şekilde belirtilen Serbest Fırka lehindeki haberleri daha farklı yayınlamıştır. İzmir Mitingi'ne gelenlerin 500 bin kişi olması yönünde birçok gazete arasında uyum sağlanırken *İnkılap*, çok az kişinin olduğunu yazmıştır. Serbest Fırka'nın yolsuzluk iddialarına karşı asıl Serbest Fırka'nın yolsuzluk yaptığını, Menemen Olayı'ndan muhalefetin sorumlu olduğunu ve irticai hareketlere yol açtığını belirterek sert ve suçlayıcı ifadelere yer vermiştir. Serbest Fırka'ya üye olanların da cahil ve niteliksiz kişiler olduğu gibi karalama kampanyası yürütmüştür. İnönü'nün her hareketini yüceltirken Halk Fırkası'nın ve tek parti rejiminin önemini sıklıkla vurgulamış ve muhalefetin ülkeye zarar verdiği tezi

üzerinde durmuştur. Muhalif basına karşı da oldukça sert tutum izleyen *İnkılap*, özellikle de Arif Oruç'a karşı hakaret içeren ifadeler kullanmış ve vatan haini olmakla suçlamıştır. Serbest Fırka'nın kapanmasından sonra da muhaliflere karşı saldırgan tutumuna devam etmiştir. Bunun yanı sıra Halk Fırkası'nın kendi içindeki eksiklerini gidermesine yönelik haberler de yapmış ve Halk Fırkası'nın kendi kendini eleştirebileceği ve faşizm rejimindeki gibi ülkedeki nizamın sağlanması için tek parti rejiminin daha iyi olacağı tezi üzerinde durarak faşizmi övmüştür.

Çalışmanın içeriği gereği İsmet İnönü'ye yakınlığıyla bilinen Ali Naci Karacan'ın kurduğu *Politika* ve *İnkılap* gazetelerinin çıktıkları dönem boyunca iktidarın politikalarını yorumlamalarını ve Serbest Fırka kurulduktan sonrada muhalefete bakış açılarını ele almaya çalıştık. İktidar cephesinin ve yandaşlarının muhalif basına yönelik tutumunu da ortaya koyarak herhangi muhalif bir varlığa yaklaşımlarını incelemeye çalıştık. İsmet İnönü'nün bu iki gazetenin diğer gazetelere nazaran kullandığı alaycı üslubu, suçlayıcı yorumlamaları ve sert ifadeleriyle vmuhalefete olan mücadelesini basın üzerinden değerlendirmeye çalıştık.

Ali Naci Karacan'ın *Politika* ve *İnkılap* gazetelerini çıkardığı dönem içinde Serbest Fırka'nın öncesi ve sonrasındaki tartışmalardaki rolünü ele aldığımızda tek parti rejiminin zihniyetinde bir değişiklik olmadığı gözlemlenmiştir. Serbest Fırka öncesi eleştirilemeyen idare makamıyla iktidar ve dizginlenemeyen İsmet İnönü, Atatürk'ün her ne kadar kontrolü elinde tutarak İsmet İnönü'nün kuvvetini düşürmeye çalışsa da Serbest Fırka'nın kapatılmasının ardından 1931 itibarıyla İnönü iktidarının parti ve devlet bütünleşmesiyle daha da otoriter bir hal aldığı anlaşılmıştır. Serbest Fırka'nın ortaya çıkması ve kapanmasına yönelik sebepler ve sonraki dönemde yaşananlar bu savı doğrular niteliktedir.

KAYNAKLAR

- “1931 Seçimleri”, Wikipedia. Son Erişim Tarihi: 26 Nisan 2021, https://tr.wikipedia.org/wiki/1931_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri
- “Ali Naci Karacan”, Son Erişim Tarihi: 20 Mart 2021, <https://www.biyografi.info/kisi/ali-naci-karacan> .
- “Atatürk Döneminde Kurulan ve TBMM’de Temsil Edilen Siyasi Fırkalar ve Siyasal Olaylar”, Son Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2021, https://kayit.etu.edu.tr/ait/ait_202/2.Hafta.pdf .
- “İsmet İnönü”, Biyografya, Son Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2021, <https://www.biyografya.com/biyografi/10700> .
- “TBMM İtranet Sitesi”, Son Erişim Tarihi: 15 Nisan 2021, Türkiye Büyük Millet Meclisi İtranet Sitesi (tbmm.gov.tr) .
- Ağaoğlu Ahmet (2021), *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akın Mahmut Hakkı (2012), “Laiklik Sözleşmesi Temelinde Gündümlü Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2.
- Akşin Sinan (2002), *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Akşin, Sina (2007), *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Avşar Abdülhamit (1998), *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi, İstanbul.
- Aydemir Şevket Süreyya (1965), *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aydemir Şevket Süreyya (2011), *İkinci Adam I. Cilt (1884-1938)*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aydoğan Erdal ve Mahmutoğlu Tansu Barış (2013), “Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri”, *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 10.
- Ayhan Bünyamin (2010), *Atatürk ve Basın*, Palet Yayınları, Konya.

- Aysal Necdet (2009), “Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler-Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 44.
- Bilgiç S. Bestami (2015), “Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 91.
- Bozdağ İsmet (1975), *Atatürk'ün Sofrası*, Kervan Yayıncılık, İstanbul.
- Bozok Salih (2001), *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, Haz. Can Dünder, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, (1931), Devlet Matbaası, İstanbul.
- Çanakçı Halis (2008), *Serbest Cumhuriyet Fırkasının Yarın Gazetesine Yansıması*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi.
- Çavuş Selahattin (2020), “Aksaray Vilayet Gazetesi'nde Türk Dış Politikası (1929-1930)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1.
- Çilek Gizem Erda (2020), *1930 Yılı Çok Partili Siyasi Hayat Denemesinde İktidar ve Muhalefet Çekişmesi: İnkılâp ve Yarın Gazeteleri Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Çoker Fahri (1996), *Türk Parlamento Tarihi TBMM – IV. Dönem (1931 – 1935) I. Cilt*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.
- Demirbilek Sinan (2012), “Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 12, Sayı 24.
- Demirtaş Bahattin (2018), “Türk Basınındaki Yansımalarla Göre Serbest Cumhuriyet Fırkası ve 1930 Yerel Seçimleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 73.
- Demirtaş Mustafa Yahya ve Kayıran Mehmet Kayıran (2016), “1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 23.
- Emrence Cem (2018), *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erdem Çiğdem (2013), “Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1.
- Erdem Ufuk (2016), “Serbest Cumhuriyet Fırkasına İlişkin İngiliz Büyükelçiliğinin Raporu”, *CTAD*, Cilt 12, Sayı 23.

- Erdoğan Abdullah (2019), “Atatürk’ün Sofrası”, *Journal of Universal History Studies*, Cilt 2, Sayı 2.
- Erdoğan Caner (2017), “Tek Parti İktidarı Dönemi’nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 10, Sayı 51.
- Ertem Barış (2010), “Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2.
- Ertem Barış (2012), “TBMM ve Divan-ı Harp Mahkemesi Tutanaklarına Göre Kubilay Olayı”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3.
- Ezer Feyzullah (2010), “1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye’ye Etkileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1.
- Girgin Kerem Ozan (2013), *Türkiye Seçim Tarihi*, Sokak Kitapları Yayınları, İstanbul.
- Goloğlu Mahmut (YIL??), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Grew John (2000), *İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları Atatürk ve İnönü*, Çev. Aşkın Muzaffer, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul.
- Güler Birgül A. Der. (2007), *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Güler Gülden (2013), *Serbest Cumhuriyet Gazetesi’nin (26 Ekim 1930-14 Ocak 1931) İncelenmesi ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi.
- Güngör Berkan ve Aksöz Fatmanur (2021), “1929 Dünya İktisadi Krizi, Otoriterleşen Devletler ve Türkiye’ye Yansımaları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 25, Sayı 1.
- Gürkan Turhan Der. (1971), *Atatürk’ün Uşağının Gizli Defteri*, Fer Yayınları, İstanbul.
- Gürsoy Yaşar (2020), *Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker*, Günötesi Yayıncılık, İstanbul.
- Güz Nurettin (1989), “Atatürk ve Basın”, *Gazi Üniversitesi Atatürk’ün 50. Ölüm Yılı Anma Konferansları*, Ankara.
- Güz Nurettin (1993), *Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet ve 1931 Matbuat Kanunu*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- İlmen Süreyya (1951), *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, İstanbul.

- İnönü İsmet (2001), *Defterler (1919-1973) 1. Cilt*, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- İsmet İnönü'nün Hatıraları (2014), BZ Yayın.
- İsmet İnönü'nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938) (2014), BZ Yayın.
- Kabacalı Alpay (1999), *Türk Basınında Demokrasi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Karabekir Kazım (2009), *Günlükler (1906-1948)*, Haz. Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Karaosmanoğlu Yakup Kadri (1968), *Politikada 45 Yıl*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Kaya Yakup (2018), "Kadro ve Yön Hareketlerinin İdeolojik Analizi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2.
- Kılınçkaya Derviş (2012), "Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15.
- Kinross Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Sander Necdet, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Koçak Cemil (2014), *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kodal Tahir (2014), "Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 0, Sayı 52.
- Kutay Cemal (1994), *Atatürk Olmasaydı*, Kazancı Matbaacılık, İstanbul.
- Mango Andrew (1999), *Atatürk*, Çev. Doruker Füsün, Sabah Kitapçılık, İstanbul.
- Mazıcı Nurşen (1996), "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 5, Sayı 18.
- Metintaş Mustafa Yahya (2018), "Nezihe Muhittin ve Türk Kadınının Siyasi Haklar Mücadelesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3.
- Muhammed Mazlum Çelik, "Siyasetin çetin muharebe meydanı: Atatürk'ün sofraları". *Independent Türkçe*, Son Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2021, <https://www.indyuturk.com/node/199246/k%C3%BClt%C3%BCr/siyasetin-%C3%A7etin-muharebe-meydan%C4%B1-atat%C3%BCrk%E2%80%99%C3%BCn-sofralar%C4%B1> .

- Naskali Emine Gürsoy Der. (2015), *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Okçu Murat (1998), “Halk Fırkası’nda Dönüm Noktası: 3. Büyük Kongre’nin Türk Basımına Bazı Yansımaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 3.
- Okyar Fethi (1980), *Üç Devirde Bir Adam*, Haz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Okyar Osman ve Seyitdanlıoğlu Mehmet (2019), *Fethi Okyar’ın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Öz Eyüp (2015), “İzmir ve Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 5.
- Öz Eyüp (2015), “Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplomu?” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, Sayı 5.
- Öz Eyüp (2019), *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhallif Ege*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özer Sevilay (2013), “Kadına Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 29, Sayı 85.
- Özgiray Ahmet (1992), “Türk-Fransız İlişkileri (1924-1930)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1.
- Pınar Mehmet (2019), “Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgeleri Işığında İzmir’de 1930 Belediye Seçimleri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44.
- Sarı Kader Akdağ (2019), “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Muhalefet: Yarın Gazetesi ve Arif Oruç”, Cilt 15, Sayı 29.
- Sarıay Ercüment (2015), “Tahriri Sükun Kanununa Dair Bazı Düşünceler”, *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4.
- Selçuk Fatih (2020), *Fransız Basınında Yeni Türkiye’nin Modernleşmesi (1922-1938)*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi.
- Sema Yılmaz Genç, “Birinci Sanayi Kongresi”, Atatürk Ansiklopedisi, Son Erişim Tarihi: 15 Mart 2021, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/birinci-sanayi-kongresi/#:~:text=Milli%20C4%B0ktisat%20ve%20Tasarruf%20Cemiyeti,%C3%A7%C3%B6z%C3%BCm%20C3%B6nerileri%20sunma%20amac%C4%B1n%C4%B1%20ta%C5%9F%C4%B1r>.

- Soyak Hasan Rıza (1973), *Atatürk'ten Hatıralar Cilt 2*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul.
- Şentürk Ayşegül (2015), “1931 Matbuat Kanunu’ndaki Değişiklikler Üzerine Kronolojik Bir Değerlendirme: Basın Hürriyeti Bağlamında Meclis Tartışmaları ve Basındaki Yankıları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1.
- Şirin Funda Selçuk (2020), “1930 Türkiye’inde Bir Muhalefet Örneği: Hür Adam Gazetesi”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 23.
- Tanju Sadun (2018), *Doludizgin*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Toprak S. Vakkas (2015), “1. Dünya Savaşı’ndan Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye’ye Göçenlere Karşı Yunanistan’ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması”, *Türkiye Mecmuası*, Sayı 25.
- Tunalı Yasemin Türkkkan (2020), “Tek Partili Siyasi Hayatta Demokrasiyi Yaşatma Çabaları: 4. Dönem Bağımsız Milletvekillerinin Meclis Faaliyetleri (1931-1934)”, Cilt 20, Sayı 41.
- Tunçay Mete (1981), *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Turgut Hulusi Der. (2006), *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Turgut Hulusi Der. (2020), *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Uran Hilmi (2017), *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Us Asım (2012), *Hatıra Notları*, Haz. İsmail Dervişoğlu, Kitabevi, İstanbul.
- Utkan Kocatürk, “Kaynakçalı Atatürk Günlüğü”, Son Erişim Tarihi: 15 Nisan 2021, http://www.ataturk.de/turk_Kaynakcali_Ataturk_Guenluegue.pdf.
- Uyar Hakkı (2012), *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul.
- Uyar Hakkı, “SCF’nin Yayın Organı: Serbes Cumhuriyet Gazetesi”, Son Erişim Tarihi: 20 Haziran 2021, https://www.academia.edu/5087639/SCFnin_Yay%C4%B1n_Organ%C4%B1_Serbes_Cumhuriyet_Gazetesi

- Uzun Hakan (2010), “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları”, *ÇTTAD*, Cilt 20, Sayı 21.
- Weiker Walter (1970), *Kemal Atatürk'ün Yakınları (1932-1938)*, Çev. Gencer Murat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Yamaç Müzehher (2018), “Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye- Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)”, *Belleten*, Cilt 82, Sayı 295.
- Yetkin Çetin (1983), *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Yıldırım Tahsin (2009), “Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme-1”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*.
- Yıldız Aytaç (2013), “Erken Cumhuriyet Döneminde Siyasal Muhalefet ve Eleştirinin Sınırları: Yarın’ı Okumak”, *Literature and History of Turkish*, Cilt 8, Sayı 7.
- Yıldız Hacer (2015), *Türkiye’de Kadınların Siyasi Haklar Mücadelesi ve Nakiye Elgün*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Yılmaz Murat (2002), *Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.

EKLER

EK A: 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

1 — Gümüşane Meb'usu Ali Fethi Beyin, belediye intihabatına karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında Dahiliye Vekilinden istizahta bulunulmasına dair takriri. Büyük Millet Meclisi Riyasetine Son belediye intihabatında hemen her intihap dairesinde müntehiplerin serbestçe intihap haklarını kullanmalarına Hükümet kuvvetleri tarafından gösterilen mümanaat ve müdahaleler ile umumiyetle intihap işlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında Dahiliye Vekilinden istizahta bulunmak üzere müzakere açılmasını teklif ederim efendim.

Gümüşane Meb'usu Ali Fethi Reis Ali Fethi B. (Gümüşane) — Muhterem arkadaşlar: Son belediye intihabatı memlekette şimdiye kadar görülmemiş bir alâka uyandırdı. Çünkü bu intihapta iki fırka rekabet hafinde karşı karşıya gelmiş bulunuyorlardı. Bütün şehir ve kasabalarda bu ana değin hiç bir intihabata iştirak etmemiş binlerce vatandaş bu defa rey vermek hakkını kullanmak için saatlerce, günlerce sandık başına gelmek fırsatını beklediler. Vakıa bunların bir çokları defterde ismin yok cevabını aldıkları için meyus ve münfail geri döndüler mamafih bunu görenler asla fütur getirmedi. millî hakimiyet ne olduğunu Cumhuriyet sayesinde anlamış olan halk bu hakimiyetin verdiği rey hakkını bütün mümanaatlara, müşküllere göğüs gererek kullanmak istiyordu. Rey sandıklarına vatandaşların bu tehalükü herhangi firkaya mensup olurlarsa olsunlar bütün cumhuriyetçilerin kalplerini mefharetlerle doldurmak icap eder. Demokrasinin cari olduğu memleketlerde bir vatandaşın sandık başına gidip rey vermesi onun için bir vatan borcu, medenî bir vazifedir. Bir memlekette intihap zamanında bu vazifeye karşı bigâne kalanların adedi ne kadar çok olursa orada demokrasinin halk tabakası arasında o kadar az anlaşıldığına hükmetmek iktiza eder. Halk tabakaları umuma ait olan işleri kime tevdi etmek daha münasip olacağını düşünmezlerse umumî işlerde, umumî menfaatleri bir tarafa bırakarak hususî ve şahsî menfaatleri ileri götürmek isteyenleri rey almaktan mahrum etmezlerse memleket" işlerinin doğru görülmediğinden şikâyete hakları kalmaz. Siyasî rûştün yüksek olduğu

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

memleketlerde reye iştirak edenlerin adedi de yüksek olur. Bu mülâhazalara binaen son v belediye intihabatında türk müntehiplerinin rey vermek için saatlerce beklemelerini cumhuriyet nâmına, demokrasi namına memnuniyetle telakki etmek icap ederken bazı hükümet memurları ve bazı fırkacılar» bundan pek ziyade telâş gösterdiler. Reylerin arzu edilen tarafa verilmediği görüldükçe asabiyet ziyadeleşti. İsteddiği tarafa rey vermek hakkını kullanmak gibi en memduh ve en lüzumlu bir vazife ifa ettiği için en güzide şehir ve kasabalarımız halkına irtica, komünistlik ve anarşi lekeleri sürülmek istenildi. Eğer en ileri gelen şehir ve kasabalarımızda bu derece vasi mikyas- . -16 - İ: 5 15-11-193 0 C : 1 ta irtica hareketleri mevcut idise o yerlerin idare âmirleri belediye intihabatından evvel böyle bir hareketi neden sezmediler ve Hükümet merkezini neden ikaz etmediler? Serbest Cumhuriyet Fırkasının teşekkülünden evvel bütün memleket halkının Hükümetten memnun olduğunu ve, şurada burada işidilen şikâyetlerin menfaatleri tatmin edilmemiş kimselerin veya ecnebi propagandasına kapılmışa olan safdillerin kopardıkları yaygaralardan ibaret olduğunu işitiyorduk. O zamanlar Hükümetten memnun olan bu halk belediye intihabatında neden birdenbire mürteci oluverdi? Hakikat bu kadar az bir zamanda bu kadar zıt iki çehre nasıl gösterebilir? Bu irtica denilen hareket nasıl tecessüm etti? Halk lâyük kanunları istemiyoruz, Halifeyi istiyoruz mu dedi? (Gürültüler bunuda mı söylesinler sesleri) Hayır Efendiler. Bin kere hayır. İrtica o demektir, başka ne demektir, irtica diye tefsir olunan bu hareket halkın reyini serbestçe ve istediği taraf lehine kullanmak istemesinden başka hiç bir suretle tecelli etmemiştir (Hayır sesleri). Ahalinin Serbest Cumhuriyet Fırkasının belediye namzetlerine rey vermek istemesini irtica suretile tefsir edenler, halkın reyini de inhisar altına almak isteyenlerdir. Bu inhisarcıların Cumhuriyet ve demokrasi mefkûrelerle hiç bir alâkaları olamaz. Hakikî Cumhuriyetçiler Cumhuriyet mefkûresinin tanımadığı emeller arkasında koşan menfaatperestlerden yüz çevirmelidirler.

Rasih B. (Antalya)—Belli, Belli.

Ali Fethi B. (Devamla) — İşte efendiler, halk büyük bir terbiyei siyasiye sahibine yakışacak veçhile sükûnetle intihap sandıklarına geldiği zaman (Gürültüler) . Efendim, hep birden söylerseniz tabii hepinize birden cevap veremeyeceğim rica

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

ederim birer birer söyleyiniz, belki cevap verilecek şeyler vardır. Hükümet memurları halkın vatanî vazifesini ifaya var kuvvetlerle mani olmak istediler. Serbest Cumhuriyet Fırkası için rey vermek isteyen müntehiplerin mühim bir kısmına defterde ismin yok, cevabı verildi. (Gürültüler) .

Reis — Dinleyiniz efendim.

Ali Fethi B. (Devamla) — Bu suretle Devlete karşı bütün mükellefiyetlerini ifa edenler Cumhuriyetin, millî hâkimiyetin tecellisi için yegâne fırsat olan sandık başında en mukaddes haklarından mahrum bırakıldılar, evet her dairei intihabiyede bir kaç kişinin ismi sehven defterlere geçmiyebilir, bu hatayı kabul etmek tabiidir. Fakat sehiv ve hata payını yüzlerce defa tecâvüz eden bu unutmalar, her dairei intihabiyede ve her şehir ve kasabada aynı fahiş nisbetleri bulursa bundaki maksadı mahsusu görmemek mümkünmüdür? Sonra defterde ismi varken ismin yok diye geri çevrilenlerin bilâhare isimleri hizasına sahte imza veya parmak izleri koyarak o isim sahibine müntehibin giyabında rey attırılmıştır. Bu vak'alar vesaik ile tesbit edilmiş ve vesikaları icap eden makamlara verilmiştir. Bazı yerlerde müntehiplere ismin yok cevabı kâfi gelmemiştir. Çünkü müntehiplerin kısmı küllisine defterde ismin yok demek bir az müşküldür. Bu gibi yerlerde nüfus tezkerelerine birer behane bulunmuş ve «tezkerenin şu veya bu köşesi yırtılmıştır » diyerek müntehipler rey vermek hakkından ıskat edilmişlerdir. Bazı yerlerde bu tedbir de kâfi gelmeyince nüfus tezkereleri muteber değildir, yeniden nüfus dairelerinden hüviyet varakaları çıkartınız denilmiştir. Diğer cihetten de nüfus daireleri hüviyet varakalarını vermekten imtina eylemiştir. Yine bazı yerlerde daha şiddetli tedbir olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası lehine rey verecek müntehiplerin belediye dairelerine girmeleri, polis ve jandarma ile men edilmiş. Müntehipler zabıta kuvvetleri marifetile dağıtılmışlardır. Müntehiplerin serbest rey vermelerine mani olmak için ileri sürülen birçok müşküller kâfi gelmediği zamanda son tedbir olmak üzere birçok vatandaşların şahsî masuniyetlerine ve hürriyetlerine tecavüz edilmiş ve asayiş ihlâl ettikleri bahanesile yüzlercesi tevkifhaneye atılmıştır. Şayanı memnuniyet ve şükrandır ki Cumhuriyetin Adliye memurları, Dahiliye memurlarının bu kanunsuz harekâtına alet olmamış ve elinden geldiği kadar şahsî masuniyetlere vaki olan bu tecavüzleri bertaraf etmek ve hürriyetleri ihlâl edilen vatandaşları serbest bırakmak için

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

çalışmışlardır. Efendiler; müddei umumiler ve hâkimlerimiz asayiş ihlâl edenlere karşı elbette müsamaha etmezler. Bu bahane ile tevkifhaneye atılanların adliyece derhal tahliye edilmeleri ve haklarında tevkif kararı verilmemesi Dahiliye memurlarının sırf fırka gayretile ve intihabatta halkı tethiş maksadile bir takım vatandaşları tevkif etmek ve bu suretle Cumhuriyetin Türk milletine temin ettiği en aziz hakları keyfi surette ihlâl etmek için hareket eylemiş olduklarına en büyük delildir. Bütün şehir ve kasabalardaki halkın gözü önünde cereyan eden bir sistemi ve bir merkezden verilen talimata göre hareket edildiğini irade edecek veçhile birbirine pek müşabih olan bu hadiseler, vatandaşlar arasında emniyeti tesis ile muvazzaf olan memurların Dahiliye Vekili tarafından nasıl vazifelerine taban tabana zıt maksatlar için kullanıldığını göstermiştir. Eğer bu haksız tecavüzler karşısında daha acıklı vak'alar zuhur etmemiş ise, bunu halkın terbiye siyasiyesine ve kanundan ayrılmamak hususundaki azmine medyunuz. Efendiler; Serbest Cumhuriyet Fırkası lehine rey vermek isteyenlere karşı nihayetsiz müşküller ika edilmekte iken Halk Fırkasına rey verecekler o nisbette suhulet ve sahabet gösterilmiştir. Bunlardan nüfus kâğıdı ibraz etmiyenlere mahallelerinden aldıkları ilmühaberlerle veya nüfus dairelerinden verilen puslalarla rey atmaları temin 1 7 - İ: 5 15-11-493 0 C : 1 edilmiş ve hatta göçebe halinde sık sık yerlerini değiştiren bir takım kimselerden nüfus tezkereleri aranılmaksızın ve cebren Halk Fırkası lehine rey attırılmıştır. Efendiler; umumî olarak saydığım yolsuzlukların bir kısmını mahal ve vak'a zikrederek göstermek isterim. Adana: Adana intihap encümeni valiye verdiği mazbatada sandıktan 4730 rey puslası çıktığını ve defterlerde 4652 adedinin ismi hizasına imza, mühür veya parmak işareti vazedildiğini soyuyor. Bu halde aradaki fark olan (78) rey açıktan sandığa atılmış ve intihabata fesat karıştırıldığı resmen tesbit edilmiştir. Sandıktan zuhur eden 4730 rey puslasından 2325 tanesi imzasız ve adressiz bulunduğu cihetle belediye kanununun 41 inci maddesine mugayir görülerek gayri muteber addedildiği halde vali; bu reyleri hotbehut muteber addetmiş ve akalliyette kalan âzayı iş başına geçirmiştir. Halbuki encümen mazbatasını hiçe sayarak ve kendini Şurayı Devlet yerine koyarak indî surette karar vermek valinin salâhiyeti dahilinde değildir. Valinin vazifesi; encümen tarafından ekseriyet kazandığı mazbata ile tesbit edilen zevata intihap olunduklarını bildirmekten ibarettir. Müntehiplerin esamisini havi defterler askıdan indirildikten bir

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

kaç gün sonra tarif atı kanuniye haricinde memurini belediye ve müstahdemini ve amelenin isimlerini havi 1800 kişilik bir defter yeniden tanzim ve encüme kabul ettirilmiştir. Halbuki bu defterde isimleri geçen müntehipler ayrıca sakin buldukları mahalle defterlerinde dahi kaydolunmuşlardır. Müntehipler serbest rey vermek istedikleri vakit zabıta memurları tarafından tazyiklere maruz kalmışlardır. Bu tazyik hâdiseleri karşısında zaman ve mekân tayini suretile müddei umumiliğe ve sair makamlara şikâyetler edilmiştir. Bir kısım müntehipler rey vermeğe geldikleri zaman isimlerinin hizalarında uydurma parmak izleri veya imzalar görmüşlerdir. Bu suretle haklarından mahrum edilen müntehipler valiye şikâyet etmişlerdir. Tasnif esnasında sandıktan tomar halinde ve ekserisi aynı parmak izini havi ve sandıkta zuhur ettiklerine nazaran cümlesinin bir anda atılmış olduğu kanaatini verecek rey puslaları çıkmıştır. Bu keyfiyet reylerin tasnif edilirken intihap encümeni tarafından bir zabıt varakası ile tesbit edilmiştir. Esasen bu rey pusularının üzerindeki parmak izleri tetkik edilirse hakikat kolaylıkla meydana çıkacaktır. Mersin Belediye intihabatı cidden eseflere şayan olacak müdahaleler, tehditler, tevkifler yapılarak cereyan etmiştir. İntihabatın ilk günlerinde bir tecrübe mahiyetinde olarak gösterilen serbesti neticesinde intihabatın tamamile fırkamız lehine cereyan aldığı görülür görülmez bütün Hükümet kuvvetleri, belediye reis ve memurları hatır ve hayale gelmez tedbirler almağa başlamışlardır. Meselâ Halk Fırkası namzetlerine verilen 960 reye mukabil fırkamız namzetlerine 1734 rey verilmiş olduğu görülünce intihabatın altıncı günü her ne bahasına olursa olsun kazanmak talimatına tevfikî hareketle köşe başlarında polis komiserleri, polisler ve bekçiler konulmuş ve bu suretle halkın belediye dairesine takarrüpleri menedilmiş ve uzak mahallerden gelecek müntehiplerimizin celbi için tutulan otomobillerin hareketlerine müsaade olunmamış ve bunların sahip ve şoförleri tevkif edilmiştir. Fırkamıza rey vermek isteyen halkı büsbütün tethiş maksadile irtica ve bolşeviklik töhmetleriyle fırkamız mensupları lekelenmeğe çalışılmış ve vilâyet makamından fırkamız âzasından bazıları istifaya icbar edilmiştir. Halk Fırkası mensuplarının reyleri hiç müşkülât gösterilmeksizin alınırken; sabahın saat dokuzunda gelipte saat on altıya kadar sırf kanunî haklarını istimal için bekleyen yüzlerce müntehip polis ve jandarma kuvvetleriyle dağıtılmışlardır. Konya: Konyada başta vali olduğu halde zabıta âmirleri pek açık surette halkı ve mahalle muhtarlarile intihap

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

encümeni azalarını tehdit ve Halk Fırkası lehine rey vermiye icbar eylemişler ve intihap mahallindeki Serbest Fırka yazıcılarını attırmak suretile Serbest Cumhuriyet Fırkasına rey vermek imkânını selbetmişlerdir. Bundan başka intihap muamelesi üç güne sıkıştırılan 49 mahallede mevcut sekiz bin rey sahibinden ancak bine yakın rey alınabilmiş ve geri kalan erkek ve kadın binlerce rey sahibi vatandaş belediye önünde sabahtan akşama kadar bekledikleri halde haklarını kullanamamışlardır. Konya Valisi üç teşrinievvelde otuza yakın mahalle muhtarını nezdine celbederek Halk Fırkasına rey verdirmeğe çalışacaksınız, aksi halde aldığım emir üzerine derhal icraata geçer kafanızı kırarım diye tehdit ettiği işbu mahalle muhtarları tarafından tutulmuş zabıt varakası ile sabittir. [Handeler], Otuz mahalle muhtarının zabıt varakası ile sabittir. Eskişehir: Eskişehir intihabatının başladığı günlerde Halk Fırkasına mensup zevat tarafından çete reisi Acem Avni sepetçi köyünden Eskişehirde celbedilmiş ve eczacı Kenan Beye eczahanesinde cinaî bir taarruz yaptırılmıştır. Bu taarruzun Halk Fırkasına mensup zevat tarafından tertip edildiği adliye tahkikatı ile sabit olmuştur. Gerek bu taarruz ve gerekse Serbest Fırka Ocak Reisinin hanesine yapılan ve filiyata geçemiyen ikinci bir taarruz üzerine Eskişehir müntehipleri intihaba devamdan sarfınazar etmişlerdir. Belediye kanununun 24 üncü maddesi mucibince intihap olunmak hakkını haiz zevatın türkçe okur, yazar olması lâzım gelirken elyevm Eskişehirde esas ve yedek âza nisyanında 14 kişi türkçe okuyup yazmasını bilmezler. - 1 8 İ : 5 15-11-1930 C : 4 Balıkesir: Balıkesirde Serbest Cumhuriyet Fırkasına mensup olup gördükleri müşkülât ve yolsuzlıklardan dolayı intihaba iştirake imkân bulamayan ve Balıkesir halkının hakkı intihaba malik kısmının % 95 ni teşkil eden 9560 kişinin yapılan intihabın gayri kanunî olduğuna dair musaddak imzalarile Dahiliye Vekâletine gönderdikleri mazbata oradaki intihabın tarzı cereyanı ve istihsal edilen neticenin ne derece gayri kanunî ve gayri tabîi olduğuna en mükemmel bir vesika teşkil ettiği cihetle buna fazla bir şey ilâvesini zait görüyorum. Çatalca ve Silivri: Çatalca ve Silivride intihabat Serbest Cumhuriyet Fırkası lehine kahir bir ekseriytle neticelendikten sonra neticeyi bozmak için bu iki mahalle mahsus daha cür'etkârane bir hile icat olmuştur. O da intihap defterlerinin çalınmasıdır. Bu vak'a üzerine Çatalcada sandığın açılmasına karar verilemiyor. Vilâyetle muhabere başlıyor. Günler geçtikten sonra sandık açılıp Cumhuriyet Halk Fırkası namzetlerinin muvaffakiyetleri

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

ilân olunuyor. Silivride mesele daha aşikâr bir surette cereyan ediyor. Silivriden Dahiliye Vekâletine gönderilen musaddak mazbatadaki mühür, imza ve parmak izleri adedinden de pek bariz bir surette anlaşılacağı veçhile; Serbest Cumhuriyet Fırkasına 800 kişi rey verdiği halde bilâ lüzum dört beş gün kaymakamlık emrinde bırakılan ve küşadı esnasında kilitlerinin kırıldığı ve üzerindeki belediye riyaset mühürünün mevkiini tebdil ettiği encümen âzası tarafından bir zabıtle tevsik edilen sandıktan füsünkâr bir tesirle olacak Halk Fırkası namzetleri lehine 715 ve Serbest Cumhuriyet Fırkası namzetleri lehine yazılan yalnız 270 rey çıkıyor. Yapıldığı pek aşikâr olan bu fesadın failleri hakkında takibat icrası için yapılan şikâyetler nazarı dikkate alınmıyor. Manisa: Manisa intihabatında da yolsuzluklar cereyan ettiğini isbate kâfi olan ve intihap encümeninin ekseriyeti tarafından tanzim edilen ve Manisa Valiliğine verilen bir mazbatayı aynen okuyacağım. (1) Esnayı intihapta müntehiplerin encümen huzurunda el ile yazdıkları rey puslası adedi ancak yirmi beş ile otuz arasında iken, esnayı tadatta (150) kadar el ile yazılmış olan rey puslasına tesadüf edilmiştir (Yazılmıştır sesleri).

Reis — Dinleyiniz.

Ali Fethi B. (Gümüştane) (Devamla) — Efendim, bu puslalar en çok imadüddin dilşeker Hüsrev ağa, Alay Bey Şehitler, Dere ve Ayni Ali ve sair mahallât müntehiplerinin rey puslalarında görülmüştür. I (2) - Bir şahsın Alay bey ve Hüsrev ağa mahallelerinden iki defa rey istimal ettiği görülmüştür. ! (3) - Müntehiplerin reyleri ekseriyetle encümen huzurundaki daktilolara yazdırıldığı halde sandık içinden müstensih ile çıkmış ve el ile ve kopya kâh gidile yazılmış rey puslalarına tesadüf olunmuş bu hal hayretlerle karşılanmıştır. (4) - Sandık açıldığında hiç bir tarafında şüphe edilmemiş, kırık ve bozuk görülmemiş ve sandık derunundan çıkan ve tadat edilen cetveldeki isimlerle muvafık çıkmış ise de encümen daktilolarının teksir ettikleri puslalardan başka rey puslaları da görülmüştür. Bu puslaların mukaddema makamı aidine bildirdiğimiz sandıktaki yarıktan atılmak ihtimali de vardır ve bu noktai nazardan encümen ekseriyetince şüphe hasıl olmuştur, işbu mazbata tanzim ve Manisa Vilâyeti Celilesine takdim kılındı:]

Rasih B. (Antalya) — Encümen azaları reyleri vaktile neden kabul etmişler? ve bu yarığı neden kapatmamışlar?

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

Ali Fethi B. (Devamla) — Encümen azaları vaktile görmüş ve makamı aidine bildirmişlerdir Rasih Efendi!

İzmir: İzmir de intihabatta diğer yerleri geride bırakacak veçhile birçok müdahaleler ve kanunsuzluklar yapılmış ve müntehipler tarafından bunlar tesbit edilerek icap eden makamlara şikâyet edilmiştir. Ezcümle intihabatta defterler askıdan indirildikten sonra da Halk Fırkasına rey verecekleri anlaşılınlar defterlere kaydolunmuşlardır. Okumak yazmak bilmiyenlerin puslaların firkamıza mensup mutemetlerine yazdırılmasına mümanaat edilmiştir. Bu sebeple Serbest Fırka lehine verilen bin küsur parmak izli rey puslası encümen kâtipleri tarafından adresleri yazılmamış olması yüzünden hükümsüz kalmıştır (Doğru yapmışlar sesleri). Halbuki Adanada Halk Fırkası için aynı veçhile verilen adressiz rey puslaları encümen kararına rağmen vali tarafından muteber addedilmiştir (İçtihat meselesi sesleri). Görülüyor ki kanunun aynı maddesi daima Halk Fırkası lehine olmak üzere taban tabana zıt suretlerle tatbik olunmuştur. Bundaki tarafgirlik ve adaletsizlik aşikârdır. Serbest Cumhuriyet Fırkasına rey vermek isteyenlerden birçokları, encümen azaları, polis müdür ve komiserleri tarafından alenen geri çevrilmişlerdir. Birçok vatandaşlar propaganda yaptıkları bahanesile tevkif edilmişlerdir. Şahsî masuniyetlere vuku bulan bu tecavüzler müddei umumilik tarafından derhal bertaraf edilerek mevkuflar serbest bırakılmışlardır (Bravo sesleri). Tabî bravo ya! Dahiliye Vekiline de onları tevkif ettiği için bravo; belediye kanununun 33 üncü maddesinde intihap encümenleri için tayin edilen nisap adedi nazarı itibare alınmamış ve sandıklar hilafı kanun olarak açılıp kapanmışlardır. Esnayi tasnifte imzası ve adresi aynı yazı ile yazılmış ve Halik Fırkasına mensup birçok rey puslalarına tesadüf edilmiştir. 19 - I: 5 15-11-1930 C : 1 Defterlerdeki imza ve parmak izleri ile puslalardaki parmak izleri ve imzalar karşılaştırılınca fesat yapıldığı kolaylıkla meydana çıkar. Her sandık mevcudunun ayrı ayrı tasnifi bilâhare mevzubahs olabilecek, sui istimal iddialarını teshil ve tevsikine medar olacağı düşünülerek buna mani olmak üzere bütün sandıklar muhteviyatı harman edilmiş ve badehu tasnif edilmiştir. Rey puslalarının tadatı encümen azalarına değil kanun hilâfına olarak belediye memurlarına yaptırılmıştır. Tasnife başlanmazdan evvel defterlerdeki imza ve parmak izleri mecmuu 24 938 olduğu halde sandıklardan 25 702 rey puslası çıkmıştır. Binaenaleyh 764 rey açıktan atılmıştır. On beş dairei

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

intihabiyede, ilk devre intihabına olarak tayin edilen 12 gün zarfında toplanan rey miktarı 19 371 dir ve bu devrede Serbest Cumhuriyet Fırkasına rey verenlerin adedi 18 132 dir. Bu keyfiyet bütün encümen azalan ve belediyece resmen malûmdur. Temdit devresinde rey hakkını istimal edenlerin adedi çok azdır. Fakat bunların da mühim bir kısmının reylerini Serbest Cumhuriyet Fırkasına verdikleri muhakkaktır. Bunların kâffesinin reylerini Halk Fırkasına verdikleri kabul olursa bile yine neticede serbest fırkaya verilen reylerin adedi Faik Fırkasına verilen reylerden pek fazla olması icap ederdi. Bu rakamları tadat ettik. 19 bin reyden 18 bini Serbest Fırkaya verildiği resmen malûmdur. Belediyece de muhakkaktır (Gürültüler). İzmir belediyesince, izmir Encümen Âzalarınca hepsi tarafından tasdik olunmuştur (Gürültüler). Söylediklerimin hepsi vesikalar üzerinedir (Göreceğiz sesleri). Bu rakamlar rey sandıklarına fesat karıştırıldığını pek aşikâr bir surette ispat eder. Mahallelerden belediyeye getirilen sandıklar günlerce belediyede kalmıştır. Tasnifte sandığı mühürlüyen encümen âzası tarafından mühürlerin tam olduğu tetkik edilip açılmak lâzım gelirken bu ameliyede azadan hiç birisi belediyeye davet edilmemiş ve kendiliğinden gelenler de kabul olunmamıştır. Binaenaleyh sandıklar, sandıklan kapayanların giyabında başka kimseler tarafından açılmıştır. (Neden belli sesleri), işte bundan belli efendim söylüyorum. Bunlara mümasil daha birçok yolsuzlukları zikretmekten sarfınazar ederek size bir encümen kâtibi tarafından verilmiş olan pek şayanı dikkat bir ihbarnameyi aynen okumak isterim. Bunlar setrolunamaz. Bu ihbarname; yapılan intihabata ne büyük cür'etlerle fesat karıştırıldığını göstermeğe kâfidir. I. Karantine intihap encümeninde teşrinievvelin 1 inci gününden itibaren yapılan rey atılma merasiminde 3 gün hiç bir suretle halk fırkası için fazla rey atılmamıştır (Gürültüler). Yani hile suretinde fazla rey atılmamıştır. Yalnız Serbest Fırkaya rey atacaklara olanca kuvvetli güçlük gösterilmiş ve isimlerde bir yanlışlık var diyerek müracaat eden rey sahipleri geri gönderilmiştir. Bu muameleye, yalnız intihap encümeni reisi Dr. Mitat Beyin vicdanen razı olmadığı görülüyordu. Bunu kendisi ihbar ediyor. Müteakip günlerde dahi Serbest Cumhuriyet Fırkasının çok fazla rey ile ekseriyeti alacağı anlaşıldığından sandığın bulunduğu mahal münasip görülmiyerek sandık heyeti ihtiyariye odasına kaldırıldı. II. Sandık idare odasına kaldırıldıktan sonra intihap encümeninde vazifesi olmyanlann içeri girmeleri menedildi. Yalnız Halk Fırkasından

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

olanlar istisna edildi. İsmi öğrenemediğim ve sivil polis memuru olduğunu zannettiğim sarı namile maruf bir zat olanca kuvvetile müracaat eden musevilere ben museviyim, bana itimat edin Serbest Fırkanın memuruyum diyerek musevice bildiğinden istifade ederek okumak, yazmak bilmiyen vatandaşların cümlesine Serbest Fırka listesi yerine Halk Fırkasının listesini vermekte idi. (Bravo seslen) (Handeler) (Gürültüler) . Hoşunuza gitti değil mi efendim? Bu zatin kim olduğunu komiser Yaşar Beye sualim üzerine senin vazifen değil cevabını aldım. (Handeler) . Anlaşıyor ki pek tasvip ediyorsunuz. III. Teşrinievvelin beşinden itibaren okumak yazmak bilmiyen müntehiplere reyini Serbest Fırkanın namzet listesi denilerek Halk Fırkasının namzet listesi sandığa atılıyordu. IV. Teşrini evvelin onuncu gününden sonra asıl faaliyete başlanmıştı. Şöyle ki, her saatte fırsat buldukça intihaba memur olan ben dahi birlikte olcuğum halde müracaat etmiyen müntehiplerin imza veya parmak izleri taklit edilerek tarafımızdan yüzlerce Halk Fırkası namzet listeleri sandığa atılmıştır. (Kendisi de dahil olduğu halde sesleri) . (Gürültüler)

Hakkı Tank B. (Giresun) — Bu bir sahtekâr- : İlktir, öyle ise mahkemeye verelim.

Fethi B. (Devamla) — Tabii sahtekârlık meydandadır arkadaşlarile beraber mahkemeye verilmek lâzımdır. V. Reyini istimal etmek üzere müracaat eden müntehiplerin defterdeki esamisinde ufak bir sehiv varsa ve meselâ Sadiye yerine Şadiye yazılmışsa bunun bir sehiv olduğu ve aynı hanede zevcinin ismi çocuklarının ve kardaşlarının isimleri yazılı bulunduğu ve müntehibin kendisi olduğu encümen âzalarınca anlaşıldığı halde reyi istimal ettirilmiyerek geri gönderildiği ve hemen ismi hizasına işaret konularak müntehip gittikten sonra Sadiye namına Halk Fırkasının namzet listesi bittanzim tarafımızdan sandığa atılıyordu. VI. Müracaat etmiyen müntehiplerden İzmirde bulunmadığı halde imzasını taklit suretile Halk Fırkası lehine reyi istimal edilen tüccardan Nakipzade Cemal Cendeli Beyin kendisi, ailesi ve mahdumları ve hizmetçisi namlarına Halk Fırkasının namzet listesi tarafımızdan tanzim edilerek sandığa atılmıştır, işbu ameliye Vahdettin, Mustafa, Muharrem, Hamam sahibi Ali Rıza Beylerin tazyik ve israrlarile yaptırılıyordu. 20 15-11-1930 C : 1 Vlî. Yeni Asır Gazesinin (10 - X - 1930) tarihli nüshasının iri hurufatla (defterler Karantine intihap kâtibi Kâzım Efendinin evine gitti). Serlevhasile yazılı benddeki

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

hakikat şöyledir: İntihap encümeni azaları tarafından Halk Fırkası namzet listelerinden doldurmaklıgım bana İsrar edildi. 9 - X - 1930 perşembe günü akşamı mutat veçhile defterleri ve sandığı Göztepe belediye mmtakasına getirirken azaların vaki İsrarları mucibince beraberimde de (500)adet Halk Fırkası namzet listelerini de getirdim ve cuma günü sabahleyin defterlerde esamisi mevcut olupta müracaat etmiyen müntehipler namına yalnız benim tarafımdan yüz isim bir kart üzerine çıkarılıp bunlar için imza ve parmak izi tarafımdan atılarak ve adresleri de yazılarak ihzar olundu. Ertesi gün sandığa atıldı. Bu ameliyeyi Reşadiye Halk Fırkası kulübünde Vahdettin Beyin emri ile yaptım, ve buna mümasil yüzlerce vatandaşın esamisi tarafımızdan taklit ve parmak basmak suretile fesat karıştırılmış olduğu tarafımdan tasdik olunur. Karantine İntihap Encümeni Kâtibi Kâzım (Handeler) . İşbu rapor Kâzım Efendi tarafından, huzurumuzda beyan ve ihzar edilerek ziri tarafından imza olunduğuna şahadet ederiz.]

Hakkı Tarık B. (Giresun) — Bu sizin firkanızdan mıdır ?

Ali Fethi B. (Gümüşane) — Efendiler fesada reyelayn şahit olan bizzat intihap encümenindeki diğer rüfekası ile bu fesadı yapmış olan adam nihayet vicdan azabı duyarak fesadı ilân ediyor. Mesele bundan ibarettir (Gürültüler). Antalya: Antalyada da intihap encümeni kanunî şekilde teşekkül etmemiş ve encümen azalarından bir çokları da okuyup, yazmak bilmiyenlerden seçilmiştir. Ekseri yerlerde olduğu gibi intihap sandıklarının oldukları yerlere girenlere hangi firkaya rey vereceksin? suali irat olunuyor ve Serbest Cumhuriyet Fırkasına, diyenlerin ya isimleri bulunmıyor veyahut bir saat uğraştırdıktan sonra reyleri istimal ettiriliyordu. 1500 kişilik bir mntakada yüzlerce hallediği halde bu müşkülât yüzündün bir ancak yirmi rey atılabılmıştır . Rey vermek için halk sabahtan akşama kadar beklemeğe mecbur kalıyordu. İntihabatın dördüncü günü Serbest Cumhuriyet Fırkası İdare Heyetinden iki zati ayrı ayrı evine davet ediyor ve ne bahasına olursa olsun intihabın Halk Fırkası lehine neticelenmesi için Hükümetin her vasıtaya baş vuracağını, Serbest Cumhuriyet Fırkasından çekilmelerini ve kendilerinin Cumhuriyet Halk Fırkası namzetleri meyanına ithal olunacaklarını ve hatta birinin belediye reisi yapılacağını, aksi takdirde bankalardaki kredilerinin kesileceğini ve Hükümetle olan her işlerinde güçlükle karşılaşacaklarını

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

söylüyor. Bütün bu takibata rağmen Halk Fırkasının intihabatı kazanmasına imkân olmadığı anlaşılınca Meb'us Rasih Efendi encümen azalarını istifa ettiriyor ve o gece saat ikide Ankara'ya hareket ediyor. Encümenin istifası üzerine intihap iki gün sekteye uğruyor. Rasih Efendinin Ankara'ya muvasaletini müteakip vaziyet kamilen değişiyor. Encümen azalan istifalarını geri alıyorlar. Rey vermek için halkın saatlerce ayakta intizarda kalmasına rağmen (6) intihap sandığı lâğvedilerek yalnız bir sandığa rey atılacağı ilân olunuyor. Polisler, jandarmalar halkın belediye girmesine değil, civarına bile gelmesine mani oluyorlar. Vali tehdidatına devam ediyor ve her halde intihabatı kazanmak için alınan emirlerin kat'î olduğunu icap ederse 52 inci alayla süngüleneceğini söylüyor ve Serbest Cumhuriyet Fırkasının intihabata iştirakten feragatlerini - idare heyeti azalarına - tavsiye ediyor (Gürültüler). Hayret ediyorsunuz. Ben de hayret ediyorum. Fakat bunlar şahitler huzurunda olmuştur. İntihabatın temdidinden evvel ve sonuncu gün reylerini atmak için mühim bir halk kütlesi belediye meydanına toplanmış ve sandığın açılmasına intizar ederken polis müdürü; halkın dağılmasını, aksi takdirde jandarma ile dağıtacağını ahaliye ilân ediyor. Bu esnada jandarma bölüğü süngü takarak halkı dağıtmak istiyor, rey vermeğe dellâl ile davet edilen halk ise; Hükümetin şimdi ne sebeple kendilerini dağıtmak istediğini soruyor. Vali de işe müdahale ederek halkı dağıtmakta ısrar ediyor. Ahaliden bazıları: Vali bey bizim ne kabahatimiz vardır ki bizi süngületeceksiniz 1 Biz ne yaptık, eğer temdit edilmezse bu gün intihabın son günüdür. Yedi günden beri ayak üstünde beklediğimiz halde reylerimizi veremedik, Allah aşkına merhamet edin, biz âsi değiliz, reylerimizi kullanmağa geldik, biz kanundan başka bir şey istemiyoruz diyorlar. Vali ise şimdi hepinizi gebertirim diye mütemadiyen tehdit ediyor. Bu esnada esnaftan Akif isminde biri valinin ayaklarına kapanıp ayaklarını öpüyor, yalvaran sesile ağlıyarak, vali beyefendi! Bizi haklarımızdan mahrum etmeyin, biz kanuna muhalefet etmiyoruz, yalnız serbestçe reyimizi atmak istiyoruz diyor, bağırıyor.

Payık B. (Tekirdağ) — Valinin ayaklarına kapanacak kadar zillet gösteren bu adam intihap hakkının kutsiyetine nasıl kani olur beyefendi? (Bravo sesleri, alkışlar).

Âli Fethi B. (Devamla) — Vali Hükümetin mümessili olmak üzere halkça şayanı hürmet bir adam olarak tanınmıştır. Elini de öper, ayağını da (Hayır sesleri). Hakkını

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

kullanmak için ısrar ediyor beyefendi hazretleri, bu arada cereyan eden vakayii anlatıyorum: Akif isminde bir adam böyle yapmıştır ve aynı zamanda validen hakkını kullanmak için şu suretle istirhamda bulunmuştur (gürültüler). Bu sahne cereyan etmekte iken geriden bir kıtâ askeriyenin ayak sesleri işitiliyor, bir bölük -21 - İ : 5 15-11-1939 C : 1 asker süngü takarak halka teveccüh ediyor, ı halk yaşasın ordu, yaşasın gazi diye bağırıyor (kalkan sesleri) bir taraftan size mukabele etmiyeceğiz, biz asi değiliz, bizi buraya Hükümet çağırdı, reylerimizi verdikten sonra dağılıp gideceğiz diyorlar. Beş dakika geçmeden önde alay kumandanı olmak üzere bir tabur asker belediye meydanına geliyor, asker halkı dipçikle dağıttığı esnada yirmi kişi muhtelif surette yaralanıyor. Bunu müteakip havaya silahlar atılıyor, bu son ihtardan sonra ahalinin üzerine az kalsın ateş açılacaktı, bereket versin Serbest Cumhuriyet Fırkası Ocak reisi Doktor Burhanettin Bey facianın önünü almak için halkı aldatmak suretile dağıtmağı düşünüyor.

Rasih B. (Antalya) — Mürettebi odur da ondan.

Ali Fethi B. — Maaşalla meb 'us Beyefendi; vatandaşınız hakkında eyi hisler besliyorsunuz! Ve olanca sesile: vatandaşlar! beni dinleyiniz; şimdi vali beyin yanından geliyorum, kendisile görüştüm, arzularınız yerine gelecektir, bugün reylerinizi serbestçe kullanacaksınız, fakat bir kerre dağılmanız şarttır şimdi gidiniz, yarım saat sonra gelirsiniz diye rica ve niyaz ediyor ve halkı yavaş yavaş dağıtmağa muvaffak oluyor.

Haydar Rüştü B. (Denizli) — Biravo yalancıya.

Ali Fethi B. (Devamla) — Nasıl yalancı efendim? demek ki Antalya ahalisinden yüzlerce ı adamın yere serilmesini bu adamın yalan söylemesine tercih ediyorsunuz. Bu adamın yüzlerce vatandaşın yere serilmesi ihtimalini bertaraf eden %u arkadaşımızın insanî medenî hislerini ve millî muhabbetini takdir etmemek elden gelmez, halk bu suretle dağıldıktan sonra facianın önünü almağa muvaffak olan Doktor Burhanettin Bey, başta olmak üzere, iki yüz kişi birer birer tevkif olunuyor. (Tabîî sesleri) Vali Dahiliye Vekilinden aldığı emre tevfikân bunların mevkuf en muahakeme] erini müddei umumilikten talep ediyor. Tahkikat neticesinde hiç bir cürümleri taayyün etmiyen bu vatandaşların tahliyesine karar verebiliyorsa da bu karar yine derhal icra olunmıyor. Bu masumlar yine saatlerce gayri kanunî olarak

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

hürriyetlerinden mahrum bırakılıyorlar. Rasih beyefendi bunu tabii buluyor, nihayet adalet galebe ediyor ve mevkufların hürriyetleri iade ediliyor. işte efendiler; her ne bahasına olursa olsun belediye intihabını kazanmak için verilen emirlerin feci neticeleri Efendiler! bu son belediye intihabatında İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale, Kocaeli, Aydın, Bursa, Denizli, Muğla, Kütahya, İsparta, Malatya, Trabzon, Bolu, Gaziantap, Kırşehir, Giresun, Rize, Niğde, Çankırı, Amasya, Vilâyetlerinde (hepsinde var\ sesleri), ve bu vilâyetlere mensup kaza ve nahiyelerde ve aynı mahiyetteki müdahaleler kanunsuzluklar, fesatlar vukua gelmiştir. Ancak çok uzun' i süreceği cihetle bunları saymaktan içtinap edeceğim. (ya Samsun sesleri) Samsunda da Hükümet tarafından gösterilen müşkülâta rağmen fırka kazanmıştır.

Ragıp B. (Kütahya) — Kütahyadan bir misal getiriniz.

Ali Fethi B. (Devamla) — Zatı Âliniz Kütahyadan misal istiyorsunuz. Beyefendi Amasyadan misal istiyor. Zatı Âlinizin arzularını yerine getirmek için çizdiğim plândan harice çıkmayacağım.

Regip B. — Sayamazsınız.

Fethi B. (Devamla) — Pek mükemmel sayarım, dosyaları yanmadadır. Esnayı intihabatta yapılan kanunsuzluklara karşı müntehipleri tarafından idare âmirlerine verilen şikâyetnameler ve istidalar bir çok yerlerde kabul edilmemiş ve kabul edilen yerlerde de nazarı itibare alınmamıştır. Binaenaleyh şikâyet kapıları da kapattırılmış ve tarafsızlık yapılmıştır. Efendiler; hepimiz biliriz ki kanun bitaraftır. Ve kanun nazarında bütün vatandaşların hukuku müsavidir (Yahudiler seslen). Yahudiler hakkında İzmirde kanun müsavi olarak tatbik edilmiştir ve Halk Fırkası için rey toplanmıştır ve kanun nazarında bütün vatandaşların hukuku müsavidir. Kanunu tatbik edenler Devlet memurlarıdır. Binaenaleyh Devlet memurları vazifeleri esnasında I yani kanunları tatbik ettikleri zamanda bitaraf olmak mecburiyetindedirler. Aksi takdirde kanunun bitarflığı da izale edilmiş ve bir kısım vatandaşlara diğerleri aleyhinde fazla imtiyaz ve hukuk verilmiş olur. Bir Cumhuriyette bunun asla kabul edilemeyeceği aşikârdır. Çünkü bunun devamı memlekette anarşi tevhit eder. Efendiler, memurlar yalnız rey verdikleri, yani vazife vataniye ve vicdaniyelerini bizzat ifa ettikleri zaman şahsî kanaatlerine göre bitarflıktan çıkarlar ve istedikleri fırkayı tercih edebilirler. Bir fırka Hükümeti Devlet memurlarını ve inzibat kuvvetlerini kendi siyasî

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

mevkiini tahkim ve muvaffakiyetini temin için cebir ve tazyik icrasını istimal ederse bütün kanun ve Cumhuriyet mefhumları alt üst olur ve o zaman Hükümetin istinat ettiği esas ahlâkı ve maneviyatı sarsıldığı gibi millî hakimiyetin tezahurlanna mümaneat edilmek suretile siyasî esası dahi münhedim olur. Çünkü Cumhuriyette bütün otoritelerin menşei intihap tarikile millet olduğundan intihap serbestisi; Cumhuriyetin ruhu ve millî hakimiyetin esasıdır, intihabın serbestisi ihlâl edilirse Cumhuriyetin temelleri sarsılmış olur. Maalesef bu son belediye intihabında Dahiliye memurları - bittabi hafi celi - aldıkları talimat dairesinde harekete mecbur olduklarından bu manzara hasıl olmuştur. Yani Hükümet kuvvetleri kanuna ve millî hakimiyete karşı kullanılmış ve halkın bir Cumhuriyette en mukaddes olan rey hakkını iptal için cebir ve tazyik yapılmıştır. Böyle bir manzaranın husulü Türk Cumhuriyeti tarihinde esefle karşılanacaktır. Cumhuriyet icabatına karşı hakikî bir -22 - I : 5 15-11-193© C : 1 irtica manzarası veren bu hareketin bir daha tekerrür etmesine mani olmak için Cumhuriyeti samimî surette sevenlerin müttehit olacağını ümit etmek işerim (Handeler). Demek ki bu ümidim, pek kuvvetli değilmiş. Efendiler; Serbest Cumhuriyet Fırkası; memleketimizde Cumhuriyetin banisi olan Büyük Gazinin, teşvik ve tasvibi ile Millet Meclisinde murakabe hayatını uyandırmak, neşir ve ilân ettiği prensip ve kanaatları etrafında mücadele etmek için meydana çıkmıştır.

Hakkı Tank B. (Giresun) — öyle değil Fethi Bey öyle değil.

Fethi Bey (Gümüşane) — Öyledir Ali Beyefendi.

Ali Bey (Afyon Karahisar) — Hayır öyle değildir. Milleti memleketi karıştırmak istiyorsunuz.

Fethi Bey (Gümüşane) — Sözle olmaz bunu isbat etmek lâzımdır.

Ali B. (Afyon Karahisar) — Daha dün bizden olan bir kaç arkadaşımızın başına geçerek ağzınıza gelen her şeyi soyuyorsunuz. Nereye gittiğinizin farkında mısınız?

Fethi Bey (Gümüşane) — Bildiğimi söylemek için sizin müsaadenize asla ihtiyacım yoktur.

Ali B. (Afyon Karahisar) — Sizi Başvekâlete getirmek için mi dinliyeceğiz hangi kerametinize.

Fethi Bey (Gümüşane) — Söz alırsınız.

Ali Bey (Afyon Karahisar) — Söz istiyorum Paşa Hazretleri.

Fethi B. (Gümüşane) —Bildiğimi söylemek için sizin müsaadenize asla istinat etmiyeceğim. Serbest Fırka; Mecliste murakabe hayatını uyandırmak ve neşri ilân ettiği prensip ve kanaatleri etrafında mücadele etmek için meydana çıkmıştır. Yoksa zabıta kuvvetleriyle cebir ve tazyik müsabakası yapmak için ortaya atılmamıştır. Esasen bu şerait altında... (Gürültüler). Söz alın hepinize mukni cevaplar vereceğim. Esasen bu şerait altında memlekette serbest bir siyasi hayat teessüs edemez.

İzzet Ulvi B. (Afyon Karahisar) — Ya anarşi mi olsun?

Fethi B. (Devamla) — Anarşi olmaz efendiler. Anarşi; vatandaşların bir kısmının diğer kısmına faik surette imtiyaz ve hak sahibi olduğu vakit teessüs eder. Karşı tarafa rey vermek isteyenler jandarma süngüsüyle mukabele görürse memlekette siyasî fırkaların teşkiline cebren muhalefet ediliyor demektir. Bu cebrî muhalefetten çıkan, manayı bittabi çok geçmeden her kes anlıyacaktır. Her halde cebir ve tazyik siyastinden rücu ederek Cumhuriyetin baka ve inkişafını temin için memlekette serbest bir siyasî hayatın teessüsüne yol açmak Cumhuriyetin müstakbel mukadderatı ile alâkadar olan bir meseledir.

Ali Şuuri B. (Balıkesir) — Samimî olmak şartile.

Fethi B. (Devamla) — Tabîî samimî olmak lâzımdır. Ben de onu istiyorum. Efendiler, belediye intihabatında yapılan bu yolsuzluklar hakkında söylediklerimin kâffesi birer vak'adır. Şahit ve delillerle birer birer tesbit olunmuş ve icap eden makamlara müdellel şikâyetler gönderilmiştir. Bu vesikalar karşısında tevile ve hakikati tahrife imkân kalmamıştır. Muterem Başvekil geçenlerde verdiğim istizah takriri üzerine kürsüden Halk Fırkasının da belediye intihabatından müşteki olduğunu söylemişlerdi. Bundan Dahiliye Vekilinin Halk Fırkasını bile memnun edemediğ anlaşılıyor (Handeler). Ö halde yapılacak tek bir şey kalmıştır. O da bütün belediye intihabatına fesat karıştırıldığını itiraf etmek ve ona göre yeniden kanunu dairesinde cumhuriyet ve mefhumuna yakışacak veçhile serbestçe intihabat icrasına karar vermektir (Memleketi alt üst etmek değildir sesleri). Ancak bu suretle vatandaşların sarsılmış olan itimadı yerine getirilebilir.

Faik B. (Tekirdağ) — Muhakkak kazanmak istiyorsunuz.

Ali Fethi B. (Devamla) — Biz kazanmak, gaybetmek gayesinde değiliz efendim. İntihabatın serbestisi gayesindeyiz. Cumhuriyete ve millî hâkimiyete karşı kalplerimizde taşıdığımızı söylediğimiz iman ve samimiyet namına ve Hükümet

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

mefhumunda mündemiç olan fikri adalet namına ümit ederim ki millî hâkimiyet esasile bu kadar bariz surette tearuz eden bu kanunsuzlukları tasvîp etmemekte ve bundan mes'ul olan Dahiliye Vekilinin hareketini takbih etmekte bütün meclis müttetik kalacaktır (Asla sesleri).

Reis — Efendim, 18 zat söz istemiştir. Dahiliye Vekili Bey! Meb'us arkadaşlar söz istedikten sonra mı cevap vereceksiniz?

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya B. (Muğla) — öyle daha muvafik olur efendim.

Reis — Söz almış olanlar: Vasıf Bey, Hayrettin Bey, Hilmi Bey, Zamir Bey, Rasih Bey, Kâmil Bey, Refik Bey, Saki Bey, Ethem Bey, Avni Bey, Ali Bey, Münir Bey, Kâzım Bey, Naim Hazim Bey. Kâzım Hüsnü Bey, Fuat Bey, Hüseyin Hüsnü Bey, Yahya Galip Bey, Ali Şuuri Bey.

Refik B. (Konya) — Reis Paşa Hazretleri, üçüncü olarak bendeniz söz istemiştiniz.

Reis — Sıra bize aittir. Kâmil Beyden sonra söz istediniz, Kâmil Bey ise yedincidir. Bir de Ragip Bey vardır. Buyurunuz Vasıf Bey.

Vasıf B. (İzmir) — Muhterem arkadaşlarım; Serbest Cumhuriyet Fırkası Muhterem Lideri Fethi Beyi çok hususî bir dikkatle dinledim. Türkiye Cumhuriyetinde senelerdenberi en mühim mevkileri işgal eden bu muhterem şahsiyetin bu kadar umumî ve hayatî bir mesele üzerinde millete hitap ederken hiç şüphesiz şu ve bu maksadın tesiri altında söylenen sözlere istinat eden -23 - I : 5 15-11-193 0 C : 1 beyanat değil; hakikî ve gayri kabili ret vesaike müstenit mütaleat serdetmesini tabîî görürüm. Türkiyenin Sabık Başvekili memlekete ve halka hitap ederken Cumhuriyetin sarsılması, anarşi meydana gelmesi gibi tehlikeler halinde ifade de bulunmanın yapacağı aksi tesirleri elbette takdir edecek kadar bir tecrübe ve malûmata sahiptir. Eğer böyle bir tehlike hakikaten mevcut ve muayyen esaslara istinat eden vesaike müsbet ise kendisinin bu millet kürsüsünden böyle haykırması, en yüksek vatanî bir vazifedir. Fakat millete bu tarzda hitap eylediği zaman bu sözlerin doğru olmadığı şimdi benim müşahadata istinaden vereceğim malûmatla ve hiç şüphesiz Hükümetin vereceği müdellel izahatla meydana çıkacaktır (Bravo sesleri). Bu suretle Fethi Beyefendi Heyeti umumiye vicdanı amme karşısında çok müşkül vaziyette kalacaktır. Fethi Beyefendi bir çok vilâyetlerin yalnız isimlerini saydılar. Arkadaşlar tarafından

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

vaki olan ısrar ve talebe rağmen çizdiğim plânı değiştiremem buyurdular, acaba niçin? daha evvel çok muayyen ve sarih bir maksat için çizilmiş bir plân varsa onu muhafaza etmekte serbesttir. Fakat efkârı umumiye ve Meclisi Âliyi tenvir maksadını istihdaf ediyorlarsa o yalnız isimleri sayarak çizdikleri vilâyetler üzerinde bir kaç malûmat verebilirlerdi; anlaşılıyor ki orada böyle malûmat tasni edilmemiştir. (Bravo sesleri). En çok intihabatın gürültülü olarak cereyeen ettiği yerlerde vak'aları ve hadiseleri icat etmek ve ona beyanı mütalea etmekten başka bir şey görülüyor. Muhterem arkadaşlar; Adana, Mersin ve diğer vilâyetler hakkında söylediklerine cevap verecek değilim. Ancak feci bir tarzda tasvir ettiği gibi izmir intihabatı hakkındaki beyanatın da tamamen esassız ve çürük bir esasa istinat ettiğine tamamen kaniim. (Bravo sesleri) İzmirde, buyurdular ki, intihabat daha feci bir şekilde cereyan etmiştir. Bilmiyorum niçin böyle bir tasriha ve böyle bir tefrika lüzum görmüşlerdir; yalnız çok düşündüm ve anladım ki bu maksat daha çok bir takım hislerin tezahürüne tabi olmak mecburiyetinden başka bir şey değildir. Fethi Beyefendi yeni fırkayı teşkil buyurduktan sonra efkârı umumiye ve halka fikirlerini ifade etmek için bu millet kürsüsünü intihap etmek sabrını gösteremediler, halkı ve efkârı umumiye tenvir ve bu temasları yapmak maksadile İzmirli teşrif ettiler, İzmirde beşbin, on bin, onbeş bin, bilmiyorum bir zamanlar bir çok gülünç hâdiselere sebep verecek derecede iptizale uğrıyan bu rakam münakaşalarını bertaraf ederek söyleyeyim, bir halk kütlesi tarafından alkışlandılar. Efendiler; halkın alkışları çok azizdir, çok kıymetlidir; halkın alkışlarını mazhar olmak siyasî hayatta yaşayan şahsiyetler için güzel mazhariyetlerdir. Fakat bu alkışları yakından görenler ve bilenler takdir ederler ki alkışlan meydana getiren vaziyetin ruhî sebeplerimi hiç bir zaman akıldan çıkarmamak lâzımdır. Fethi Beyefendi İzmirde Alkışlandıkları için muhakkak arzu buyuruyorlardı ki İzmir belediye intihabatında kazansınlar, bütün İzmirin ve bütün memleketin umumî bir tezahürü halinde gösterdikleri İzmir nümayişleri doğru olabilsin, tahakkuk edebilsin, halbuki arkadaşlar; o zaman Fethi Beyefendiyi alkışlıyan bütün İzmir değildi; İzmir içinde bir kısım halk idi. Onun alkışlamak hakkıdır. Fethi Beyefendinin de alkışlanmak hakkıdır. Fakat izmir asıl belediye intihabında verdiği reyler Halk Fırkasına bütün inkilâplara, bütün halaskar hareketlere timsâl olan Halk fırkasına olan merbutiyetini izhar ve ispat etmiştir. (Alkışlar) . Fethi Beyefendi buyurdular ki; Cumhuriyet

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

halkının reylerine istinat eder, o halde Fethi Beyefendi de İzmirin Halk Fırkasına izhar ettiği bu reylerin manzarası karşısında kemali hürmetle eğilsinler, kendisi için acıdır fakat hakikattir; izmir Halk Fırkasına zahir olmuştur. Arkadaşlar ben İzmirin intihabatında çalışmak üzere gittiğim günde intihabatın ilk günü idi; hemen intihap mıntakalannı dolaştım. Gördüğüm manzara şu idi: her sandığın etrafında mütemadi bir gürültü ve yaygara ile meşgul olmak emrini alan gruplar vardı, bu grupların mahiyetini birden anlıyamadım. Hatta merak ve telâş ettim acaba bizim tarafımızdan vaki olmuş bir tertipmi idi; sordum, anladım, tetkik ettim, Fethi Beyefendi! icap ederse ispat ederim, bu adamların teşkil ettikleri gruplar Serbest Cumhuriyet Fırkası namına sandıklarda gürültü ve yaygara koparmak ve bu suretle erbabı haysiyetin rey vermelerine mani olmak vazifesini almışlardı. Arkadaşlar karşıyakaya gittim; Fethi Beyefendi icbar etmedikleri müddetçe isimlerini söylemek istemediğim vatandaşlar, burada hazır olmıyan vatandaşların isimlerini söylemek istemem. Fakat bilâhere polis memuru diye buyurdıkları İlhami Beyler dahil olduğu halde on yedi kişiden ibaret bir grubun başında mütemadiyen gürültü yaptıklarını gördüm. Bunların ileri gelenlerle temas etmek istemedim; dedimki bu tarzda intihabat icrasına imkân yoktur. Böyle gürültü ve patırdı yaparak vatandaşların rey vermelerine mani olmak gayesini istihdaf etmek her iki fırkanın takip etmekte olduğu maksatlarla kabili telif değildir. Beyfendiler; o esnada bütün İzmirin tanıdığı bir arkadaşınızın refikası diğer bir hanımla beraber araba ile rey atmağa geldi, karşı fırkaya mensup olan yaygaracılar bu hanımların halk fırkasına rey atacaklarını anladılar, arabacıya hücum ettiler. Bu hanımefendi ile arkadaşı diğer bir hanım kaçmağa mecbur kaldılar. Reylerin serbest tazahürü bu mudur? Fethi Beyefendinin iddia buyurdıkları serbest intihabatın ve Cumhuriyetin esası bu mudur? Efendiler; bir polisin ve bir jandarmanın müdahalesi bu kadar zararlı değildir. Çünkü onu - 24 - İ : 5 15-11-193 0 C : 1 tecziye edecek kuvvet ve kudret vardır. Fakat bir 1 takım yaygaracılar vatandaşları reylerini istimalden menederlerse o zaman Fethi Beyefendinin korktuğu anarşi meydana gelir. (Bravo sesleri, alkışlar). Ertesi gün arkadaşlar; Fethi Beyin çok şikâyet buyurdıkları karantine mıntakasına gittim, orada tamamen sizi temin ederim, üzerinde kıravat ve yakalık olmıyan ayağında kundırası bile bulunmıyan bir takım adamlardan mürekkep bir grubun mütemadiyen bağırıldığını gördüm. Hatta Efendiler bendeniz sandıktan ayrılıp

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

dışarıya çıkmak istediğim zaman; meb'usumuzsunuz, size şikâyetimiz vardır dediler; etrafımı aldılar; arzu ve maksatları müntehipler karşısında beni tazyik etmekte. Orada Ekrem Hayri Bey, Serbest Fırkanın teşkilât Reisi Ekrem Hayri Beye tesadüf ettim. Münevver şahsiyettir, kendisine rica ettim; iki günden beri gördüğüm manzara beni tethiş ediyor. Temenni ediyorum bana nasip olsun ve intihap sandıklarının başında Serbest Cumhuriyet Fırkasına rey vermek için gelen kadın ve erkek grupları arasında münevver kütlelere tesadüf edeyim. Üstleri başları perişan bu vatandaşların elbette hakkı reyî vardır. Fakat bu halk kütlesi rey vermek için bu kadar arzu göstermez. Onlar fırkacılar tarafından sevk edilir, onlar talimatla yürütülür. O halde bu yaygaraları yapanlar zavallı masum adamlardır. Mes'uller onları bin türlü propaganda ile iğfal eden fırkacılar ve o teşkilâtı idare edenlerdir (Bravo sesleri). Ekrem Hayri B: ne yapayım halkın hareketidir, halkın hareketine mani olabilir miyiz; mütaleasmda bulundu. Arkadaşlar! Bu vaziyet karşısında her hangi bir hakareten ihtiraz eden, nümayıştan ihtiraz eden, sahibi haysiyet bir insan bir kadın veya er- \ kek gelip rey vermek imkânını bulabilir mi? O halde 15 - 20 yaygaracı ile İzmirliilerin rey vermesine mani mi olmak istiyorsunuz? Açıkça ifade ediyorum; karşı taraftaki adamlar, vatandaşlar, bunun karşısında bir aksülamel gösterirlerse bunun mes'uliyetini deruhte ediyor musunuz? Bir şey yapamadım dedi, halk hareketidir. Efendiler, 4- 5 gün bu manzara, bu vaziyet devam etti. Tanıdığımız bir çok ailelere haber verdik, niçin reyinizi kullanmıyorsunuz dedik. İnsaf ediniz dediler. O şahısların, gurupların arasında saatlerce bekleyip rey verebilir miyiz. Şahsiyetimiz şeref ve haysiyetimiz buna manidir. Netekim Karşıyakaya giden iki hanım arkadaşımız yuha ile koğulmuştur. Bu hareketler yalnız intihap sandıkları başında erbabı haysiyetin rey vermesine mani olmak suretile tecelli etse idi bu gibi manasız hareketlerin bertaraf edilmesi çabuk olacağına göre o kadar haizi ehemmiyet olmazdı. Hükümetin vesaikinde elbette mevcuttur. Çoktan beri sükûneti mutlaka | I içinde olduğu ve eski şakavet devrinin artık zail olduğu ödemiş mintakasında dört müstakil harekete geçtiğini haber aldım. Hayret ettim. Ödemişte uzun zaman bu maraz zail olmuştu. Bunlar istisal edildi. Efendiler! üstlerinden Fethi Beyefendinin resmi çıktı. Bunun ehemmiyeti yoktu. Fethi Beyefendiye giyaben bir hürmet izhar edebilirler, fakat aynı zamanda içlerinden birisinin ödemiş Serbest Cumhuriyet Fırkasına resmen dahil olduğuna dair bir vesika

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

çıktı. Aynı zamanda birisinin elbisesi arandı ve bu elbisenin bir hafta evvel Serbest Fırka Heyeti İdare âzasından biri tarafından verildiği tesbit edildi. O halde arkadaşlar, serbest intihap hakkının şekillerin silâhlarına istinat ettirilmesini mazur görmek, diğer taraftan asayiş kuvveti olan jandarma ve polise hücum etmek zannediyorum milletin umum vicdanını tazip edecek gayri musip bir hareket ve insafsızlıktır. O esnada yeni bir vak'a işittik, Sivrihisar kaymakam döğülmüş hayret ettik. Vali ile temas ettik, sorduk ve anladık ki Serbest fırka heyeti ihtiyariyesinin başta olarak yaptığı bir hareket şeri olarak kaymakama hücum edilmiş ve kaymakam ağır bir surette yaralanmıştır. Fethi Beyefendi çok mahirane bir şekilde bir rol yaparak kabili izah olması güç olan bir maksat tesiri altında bu Cumhuriyetin yalnız dahiliye memurlarına hücum ederken adliye memurlarına hücum etmemegi Bir siyaset oyunu olarak kullanmıştır.

Ali Fethi B. — Hiç bir siyaset oyunu değildir.

Vasıf B. (Devamla) — Zannediyorum ki Cumhuriyetin bütün memurları aynı fikre ve aynı ruha I ve aynı idareye tabidirler. Bunların hepsi türk evlâdır. Hepsi aynı Devletin kendilerine muayyen vazifeler tevdi ettiği şahsiyetlerdir. İçinden bir I zümreyi çok medihkâr bir surette alkışlamak ve diğer zümreyi takbih etmek zannediyorum sabık Başvekilin yapacağı bir hata olmasa gerektir.

Ali Fethi B. — Dahiliye memurlarını da mazur görüyorum, aldıkları emirleri ifâ ediyorlar. (Gürültüler).

Vasi B. (Devamla) —Fethi Beyefendi! siz söz söylerken yerimden hiç cevap vermedim; sizde aynı nezaketi ve sükûneti gösteriniz. Garipdir ki Seferihisarda kaymakamı döğenler tevkif edilemediler. Arkadaşlar; her ne sebeple olursa olsun, her hangi bir mücbir amil tesiri altında olursa olsun Hükümetin bir memuru dayak yediği zaman zannediyorum ki Devletin bütün otoritesi ve Hükümetin bütün otoritesi mevzubahstir ve her vatanperver bu hâdiselerin muvacehesinde titremek mecburiyetindedir. Hangi fırka olursa olsun hangi fırkanın prensibi tesiri altında söz söylenirse söylensin, her Türk vatanperveri bu hadise karşısında derin bir eza ve cefa duyar. O kaymakam en büyük kabahati haiz olsa bile onu tecziye edecek makam vardır, o makam tecziye etmezse, memleketin bütün mukadderatına hâkim olan Büyük Millet Meclisi vardır. Fakat kaymakamlar dövülmeğe başlar, bu hareket takbih edilmez ve bu hareket tabî görülür ve buna mukabil bu adamlar bir cezaya uğramazsa

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

ben orada Adliyenin veya Dahiliyenin veya diğer bir şubei idare memurunun vazifesini yapıp yapmadığını tetkik etmek zahmetini kendime vermem. Kim olursa olsun bu hadise karşısında en ciddî ve şiddetli bir hareket göstermek zaruretindedir. Ne gariptir ki arkadaşlar, bunu meraretle söylemek mecburiyetindeyimdir ki bu harekete karşı mukabil bir hareket olmak maksadile 10, 15 Halk Fırkasına mensup azalar toplanmışlar ve yaşasın Halk Fırkası diye bağırılmışlar ve asayişî ihlâl ediyorlar diye tevkif edilmişlerdir. Ve Hükümetimizin tuttuğu yol o kadar bitaraf imiş ki kendisinin istinat ettiği azayı bile tevkiften bir an bile feragat etmemiştir, doğru mu yapmıştır? Meclis kürsüsünde bunu izah ve ifade ederken elbette Hükümetin vazifelerini ifa ederken aldığı ve kabul ettiği esasları daima tabîi görürdüm, kabul ederim. Fethi Bey ve arkadaşları kadar fırkacı olsa idim belki başka türlü söyledim. Bir gün İzmirde oturuyorduk, arkadaşlar dediler ki Bornuvada bir polis vurulmuştur. Evvelâ bunu adi bir vaka olarak telâkki ettim; tahkik ettik, tetkik ettik anladık ki Serbest Fırka resmen mukayyet bir adam kafayı tütsüledikten sonra gece kahveden geçerken mütemadi bir telkinin cahil ruhlarda yarattığı kin ve husumetin neticesi olarak Halk Fırkasından intikam almak sevdasına düşmüş, bakmış Halk Fırkasının mümessili olarak bir polis görmüş ve ona çatmış, biz Serbestçiler Halkçılara böyle yaparız, diyerek bu aynen Adliye tahkikatında var ve mazbuttur, tabancasını çekerek zavallıyı gayet ağır bir surette karnından yaralamıştır. Niçin? Çünkü efendiler, halk kütleleri, vakayi ve hakayika vesait ve noktai nazarından tamamen nüfuz edemeyecek olan halk kütlesi, sistematik, mütemadi bir propaganda ile her hangi bir zümre aleyhine daima tahrik edilirse ve bu tahrikatta hiç insaf gösterilmezse elbette bu gibi vak'aların zuhur edeceği tabiidir. Efendiler; bu vaka dolayısıyla mahallî hükümet, Bornovadaki Serbest Fırkanın defterlerini istemiştir. Bu defterlerin tetkikından sabit olmuştur ki orada mukayyet olan âza arasında katiller, dolandırıcılar vardır, hapishaneden çıkmış olanlar vardır (Her yerde öyle sesleri) O halde arkadaşlar; intihap reyinin ve intihap reyi hakkının tezahür etmesi için eğer karşı taraf fırka, adede çok kıymet verirse deruhte ettiği vazifenin kıymet ve ehemmiyetini hakikî bir surette takdir etmezse, zannederim ki her iki tarafın da istediği maksadın hasıl olmasına imkân yoktur. Bunu bir cihetten tabîi görürüm. Çünkü buyurdıkları veçhile Meclisteki murakabeyi temin ve o maksadı elde etmek için teşekkül eden ve ortaya atılan fırka millet kürsüsündeki murakabenin meydana

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

gelmesine intizar edemezse, bu kadar sabır gösteremezse ve sabır gösteremiyerek doğrudan doğruya maksada vasıl olmak için teşkilâtı tamam olmadığı halde belediye intihabatına girişerek rey toplamağa mecbur kalırsa elbette kemiyete kıymet verecektir. Fethi Bey iddia buyurdular ki İzmir intihabatına fesat karışmıştır. Arkadaşlar; İzmir mıntakalarında bir defa encümenleri teşkil eden azanın mühim bir kısmı karşı fırka âzası idi. Gerek bu zevat ve gerekse mütemadiyen o sandık etrafında dolaşan karşı fırka memurları şayanı hayret bir dikkat ile her gün atılan reyleri tesbit ediyorlardı ve her gün karşı taraf gazeteleri bu reyleri neşrediyorlardı. İntihabatın son günlerinde bizzat karşı tarafın tesbit ettiği miktar takriben 25 000 küsur rey idi. Bu reylerin yekûnu her gün karşı fırka gazetelerinde neşrederlerdi. Efendiler; bu sandıklar tamamen mühürlü olduğu halde Fethi Beyin iddia ettikleri gibi değil, her kesin gözü önünde açılmıştır. Hattâ ben bu gibi şikâyetlerin vukuunu düşündüm; arkadaşlarla görüştüm, kanunî bir mecburiyet yokken intihap encümeni reisine resmen karşı fırkayı davet etsin ve karşı firkadan bir heyet gelsin dedim. Karşı fırka kendi namlarına salâhiyeti kâmileyi haiz üç zat göndermiştir. Arzu ederlerse isimlerini söyleyeyim. Dedik ki, bu efkârı umumiye önünde cereyan etmesi lâzım gelen bir şeydir. Fakat bütün halkın oraya toplattırılarak bunun teminine imkân yoktur. Matbuat mümessilleri davet edilmiş. Efendiler; İzmirde çıkan karşı fırka gazeteleri; İstanbulda çıkan bütün gazetelerin muhabirleri, o gece sandıklar açılırken davet edilmiştir. Belediye salonunun ortasına büyük bir masa konmuş, orada bütün sandıkları mühürlü olduğu halde masanın önüne konmuş, kapılar açılarak fırka mümessilleri, firkanın gönderdiği heyetler ve bütün matbuat mümessilleri orada iken onların gözleri önünde açılmıştır. Fethi Beyefendinin iddiaları tamamen yanlıştır ve maalesef kendilerini iğfal etmişlerdir. Kendilerine yalan yazmışlardır.

Rasih B. (Antalya) — Atlamışlardır.

Vasıf B. (Devamla) — İntihap encümeninin bütün âzası olduğu halde sandıklar açılmıştır. Arkadaşlar, encümenin yazdığı mazbatada bir tek sandıkta ufak bir gedik ve delik bulamamışlardır. Hatta karşı taraf âzası ve matbuat mümessilleri bir şey bulabilir miyiz diye çok dikkat ettikleri halde hiç bir şey tesbit edememişler ve gazetelerine yazamamışlardır. Bu sandıkların açıldığı vakit tesbit ettikleri reyden yedi yüz rey fazla çıktı. Artık Fethi Beyefendi insaf buyursunlar. Dünyanın en kuvvetli

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

teşkilâtını yapabilselerdi 25 bin rey in bu kadar sarıh bir şekilde tesbit etmeğe imkân bulamazlardı. Yedi yüz kadar bir farkla tesbit etmişlerdir. Efendiler, sandıklar açıldığı zaman orada hasıl olan yedi yüz reyi kendilerine bağışlıyorum. Kendilerinin olsun, fakat acaba bununla intihabı kazanacaklar mıdır? Fakat bu farktan izmir intihabına fesat karıştırıldığını iddia etmek muvafıkı haki- -26 - 1 : 5 15-14-1930 C : 1 kat ve insaf değildir. Arkadaşlar!. kanunî mecburiyet olmadığı halde İzmir intihap encümeni büyük bir tesamüh göstererek bir karar vermiştir. Karar şudur: her akşam reyler atıldığı zaman reylerin adedi tesbit edilerek ve bir mazbata yapılarak encümen azaları tarafından imza edilecektir. Fethi Beyefendi sorsunlar, intihabın sonuna kadar bu zabıtlar tutulmuştur ve intihap encümeni azaları tarafından imza olunmuştur ve bunların içinde karşı taraftan bir çok zevat vardır. Binaenaleyh tesbit edilen reylerden fazla rey atıldığı takdirde bunun meydana çıkmamasına imkân yok idi. Halbuki arzettiğim gibi 700 fark müstesna olmak şartile bizzat kendilerinin tesbit ettiği miktarı çekmemiştir. O halde intihabatın Halk Fırkası lehine tezahür etmesinin en bariz bir delilini inkâr etmemek lâzımdır, bütün İzmir ilere cereyan eden bu hakikate müsteniden diyorum ki orada çalışan bu kadar temiz arkadaşlara da böyle sahtekârlık isnat etmek, zannederim; yüksek şahsiyetlerin vicdanına hiç bir zaman yakışmaz. Arkadaşlar; Orada yedi sekiz meb'us arkadaşımız, belediye reisleri, encümen azaları vardı, onların gözü önünde bu intihabat cereyan etmiştir. Bütün bu arkadaşlarla daha dün Fethi Bey de beraber çalışıyordu, bu sahtekârlık isnadını Millet kürsüsünden tamamen iade ve reddederim. (Bravo sesleri) . Büyük mesele olarak, buyurdukları diğer bir mesele vardır. Bazı adamlar gelmiyormuş ismi Sadiye imiş te Şadiye çıkıyormuş. Efendiler; bunu bilmem Meclisi Âlinin neşrettiği kanunu eğer okumuşlarsa bilirler ki çok sarıhtır. Binaenaleyh nasıl olurda intihap encümeni Meclisi Âlinin neşrettiği kanunun sarahati karşısında yalnız Fethi Beyefendiye hoş görünmek için bunu kabul eder ve yapabilirde bu reyleri sandığa atsınlar buna imkân yoktur. Bilakis muhalif bir fırkanın liderleri Millet kürsüsünde kanuna mutlak itaat tavsiye etmek mecburiyetindedirler. O halde kanunun bu sarahati karşısında intihap encümeni bunu kabul edemezdi. Dediler ki; cahil adamlar vardı reylerini kullanamadılar. Efendiler, gözümle gördüğüm bir şeyi arzedeyeğime bir gün Karantina sandığına bir efendile sonra kızı olduğunu anladığım bir hanım içeriye girdi, bu efendi bir amele

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

imiş, bir san'atkâr, encümen kâtibi sordu; bendeniz de orada hazır bulunuyordum. Nerede oturuyorsunuz? serbest dedi, ne serbesti? serbesttir efendim. Canım efendim, Serbest Fırkaya rey veriniz, fakat oturduğunuz yeri tesbit etmeğe mecburuz, nerede oturuyorsun, serbest dedi, olamaz dediler, serbest dedi. Sizi temin ederim efendiler, nihayet bendeniz müdahaleye mecbur kaldım. Dedim ki; baksanıza arkadaş! Serbest Fırkanın reyleri buradadır, bunu al sandığa at, amma evvelâ burada ismini bul, nerede oturuyorsunuz? O zaman kızına dönmüş baktı kızını okumuş bir hanımdı, defter açıldı, baktık, diğer bir kız daha varmış, fakat beraberinde getirdiği kızın 'adı yok. Efendiler: munsif olmak lâzımdır. Bu kanun ilk defa olarak tatbik edilmiş, memlekette memleketin bütün hakkı intihab atına malik olan reyleri derakap yazamamışsa bunu istemek oradaki arkadaşlara karşı çok haksızlık olur, rey kâğıtları asıldığı zaman herhangi bir vatandaş girer, tetkik eder, ismini bulamazsa tashih ettirir. Onu da yapamamışlar,, bu efendinin reyi kullanıldı. Kızı dendi ki sen kullanamazsın, hemşiren gelsin o atsın, hemşirem hasta, ben onun namına atayım, kanun sarıhtır dendi. Efendiler izmir gazetelerinde mevzubahs olan şikâyet mevzuu budur. Sizi temin ederim belki benim de orada bulunmam karşı taraf gazeteleri için bir vesile olabilecektir ki bu hadiseyi alarak efendim gelen reyler kullanılmamıştır, gelen müntehipler geri çevrilmiştir dendi. Bendeniz gözümle gördüm ve bunu vicdanıma tabi olarak ve yalnız vicdanıma tabi olarak size arz ediyorum. Daktilolar bırakılmamışta reyler istediği mutemetlere yazdırılmamıştır. Efendiler l.er intihap encümeninde ve her intihap sandığı karşında daktilolar mütemadiyen rey pusulası yazmada meşguldurlar, Serbest Fırkaya rey vermek için gelen müntehiplerin büyük bir kısmı okuyup yazmak bilmiyorlardı. Onun için bu vaziyet karşısında oradaki intihap encümeni zarurî olarak bu müsaadeyi vermiştir. Her yerde bir daktilo vardı. Gözümle gördüm. Bunların işleri güçleri Serbest Fırkanın pusulalarını yazmak, verilen pusulaların yüzde doksanı daktilo ile yazmıştır. Hatta garip şeyler oldu. Serbest Fırka için çalışan memurlar talimat almışlar, bu tesbit edilmiştir. Hatta tahkikat yapılması için Hükümete müracaat "etmiştir, sonra ne oldu bilmiyorum. Bir Serbest Fırka listesi var, bir de Halk Fırkası listesi var, düşünmüşler bazı adamlar ayırmışlar, Halk Fırkası için rey verenler, mühim bir ekseriyetle okuyup yazar bakımındandır, aldanılmasına imkân yoktur. O hale e bir hile bulalım demişler, sonra kendiliklerinden Serbest Fırka

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

listesinin başına Halk Fırkasının namzetlerinden bir kaç isim yazmışlar, tabî listeyi gösteriyor, bir takım isimler var. Bu isimleri tanıyorlar. Halk Fırkasına rey veriyorum diye böyle reyler atılmıştır. Biz telâş etmiyoruz, biz bu vaziyeti ve reylerin neticesini hürmet ve iftiharla karşılıyoruz ve karşısında hürmetle eğiliyoruz. Halbuki elimizde bundan başka daha bir çok vesikalar) vardır, bunlar yapılmıştır diye intihaplar hakikî cereyanını değiştirmek salâhiyeti ne bende var ne de Fethi Beyefendide ve bunu bir fırsat telâkki ediyor, feryat ediyor, bağılıyor. Halbuki Hükümet var, memurları var, Şürayi Devlet var, mahkemeler vardır, bu vaziyet görülmüş, söylenmiş ve kabili isbat bir hale gelmişse bulup meydana çıkarır ve halleder. Yoksa arkadaşlar, Fethi Beyefendi yalnız mücerredata istinaden kürsüde fesat karıştırdığını iddia ederse -27 -t : 5 15-11-1930 G : 1 ben de bundan evvel yaptığım gibi yüzlerce misal zikrederim. Fakat Fethi Beyefendi insaf etsin, ben de o insafa iştirak edeyim. Reyler tezahür etmiştir. Millet hakkı intihabını kullanmıştır. Bunun halk ve memleket üzerindeki manevî nüfuz ve tesirini ve şerefini kürsüden fırkacılık hissiyatına tabi olarak yapılacak propagandalarla ihlâl etmiyelim (Bravo sesleri). Fethi Beyefendi sözlerinin, beyanatının sonlarında zannederim biraz asabiyetin tesiri altında cumhuriyetin sarsılacağından, anarşi meydana geleceğinden çok İsrar ile bahis buyurdular. Arkadaşlar; cumhuriyet bu milletin bir çok yüksek fedkârlıklarla elde ettiği ulvî bir müessesedir. Kıymetli bir varlıktır. Fethi Beyefendi gibi hiç şüphesiz cumhuriyetçi olan bir arkadaş Hükümete ve Hükümetin her hangi bir icraatına hücum etmek isterken bu yüksek mevzuları kullanmaktan ihtiraz buyursunlar. İntihabatta serbest rey verilmemiş, belediye intihabatında bu sabit olmuş, binaenaleyh cumhuriyet sarsılacaktır, anarşi olacaktır sözleri ya bir maksadı mahsusun zebunu olarak söylenir veyahut irade ve itimadın zaafi altında söylenir. Ben bunun tamamen aksini iddia ederim. Türkiyede cumhuriyet müessesesi, cumhuriyet varlığı her hangi bir intihapta vatandaşlar arasında tahaddüs etmesi tabî olan bir mücadele neticesinde sarsılamaz. Anarşi meydana gelemez. Çünkü bu memlekette iradei milliyenin timsali olan bir meclis ve ona istinat eden bir Hükümet vardır. Onun kullandığı meşru kanunlar vardır. O kanunun müeyyidi kuvvetler vardır. Bunun karşısında cür'et gösteren her hangi bir kuvvet daima çiğnenmeğe ve daima mahvolmağa mahkûmdur. Netekim oldu. Arkadaşlar Fethi Beyefendi müessir bir şekil vererek Antalya hadiselerinden I bahis

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

buyurdular. Askerin oraya sevkedildiğinden bahsettiler. Bilmiyorum, eğer nutuklarını okuyarak söylemeselerdi heyecana tabi olarak bu şekilde bir beyanat yaptıklarına atfedecektim. Fakat söylenen nutuk yazılmış, hazırlanmış ve kelimeler tartılarak ondan sonra burada okunmuş bir nutuktur. Dediler ki: asker geldi, dipçikle orada asayişini ihlâl etmek isteyen halkı dağıtmak istedi. Allaha ki Dr. Burhanettin Beyefendi ortaya çıktı. Vatanperverane bir his ile oradaki halkı ikna etti, dağıttı. Onun için bir hâdise olmadı ve onun için Serbest Cumhuriyet Fırkası sayesinde bir fecaatin budusuna mani olundu. Arkadaşlar; Türk Milletinin her hangi bir kütlesi karşısında aziz orduyu ve onun timsali olan zabiti gördüğü zaman derhal dağılır. Türk kütlesi hiç bir zaman askerinin karşısında dağılmamak ve askerinin Hükümet namına vereceği emre itaat etmemek gibi bir gaflet ve cinayeti irtikâp edemez. Orada halkın dağıtılmasına sebep olan yalnız Türk askerinin yüksek manasıdır. Yoksa Dr. Burhan Beyin manasız sözleri değildir ve eğer oradaki halk kütlesi dağılmasa idi Hükümetin otoritesini temin için, asayişini temin için, vatandaşların hukukunu hayatını, varlığını temin için vereceği emirle asker onu dağıtırdı. Onun için arkadaşlar fırkaya büyük vatanî bir şeref izafe etmek arzusu ne kadar meşru ve makbul olursa olsun bu gün bir fırka lideri Millet kürsüsünde söz söylerken askerinin otoritesini, askerinin nüfuzunu, askerinin kudretini, her hangi bir şahsın tesirine müsavi tutmaması lâzım gelir (Bravo sesleri) . Fethi Beyefendi buyurdular ki; bizim fırka Büyük Gazi Hazretlerinin tasvip ve teşviki ile memlekette murakabeyi meydana getirmek maksadile teşekkül etmiştir. Arkadaşlar, bu sözlerin manasını, maksadını biz intihap sıralarında da halk kütleleri arasında daimî surette yapılan propagandaların şumulü içerisinde tetkik etmiş ve anlamış adamlarıdır. İzmirde gördüm; yeni fırka bütün duvarlara ve her tarafa, dükkânlara, kapılara asmak için, yapıştırılmak için bastırıldığı beyannamelerde Büyük Gazinin emrile teşekkül eden Serbest Cumhuriyet Fırkası şunu, bunu, vatandaşlara tavsiye eder ve şunu ister demiştir, yalnız o büyük ismin altında neşredilen bu beyannameler içinde de şeker ve petrol mesleleri de çok büyük bir yer tutmuştur. Efendiler, bu yalnız mahalle aralarında yapılan bir propaganda değildir, gazetelerde de intişar eden firkanın resmî beyannamesidir ve oradaki Serbest Fırka Ocak Heyeti diyorlar ki: izmir halkı bize rey versin, bize rey verirseniz size şekeri ucuz yedireceğiz, petrolü ucuz vereceğiz. Efendiler, bundan başka halkı irşat için fikirler yoktur. intihabat mücadelesinin mevzuu Serbest Fırka

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

noktai nazarından; şeker ve petrolün ucuzluğundan ibarettir. Hatta bir gazete ertesi günü neşrettiği mezhâî bir fıkrada “Ey izmirli! kazanlarınızı hazırlayınız, yakında bol bol reçel yiyeceksiniz,,” diyerek yazdı. Bu propagandalar izmir muhitinde hakikaten gülünç dedikodular mevzuu olmuştur. Fakat beyanname üzerinde Büyük Gazinin emri ile olan fırka diyerek çok büyük sözler vardır. Arkadaşlar; bu vesileyi hiç bir zaman ihlâl etmek ve kaçırmak istemem. Fethi Beyefendinin yaptığı istizah dolayısıyla milletin vekili olarak kendilerine cevap verirken kendileri temas buyurdıkları için benim de milletin bir vekili olarak bu husustaki noktai nazarlarımı söylemeğe hakkım vardır. Büyük Gazi hiç şüphesiz ideali olan ve zaten yüksek hamlelerle, misli bulunmayan hamlelerle tahakkuk ettirdiği Cumhuriyeti daha kuvvetli bir surette efkârı cihana göstermek için bir muhalefet fırkasının teşekkülüne mümanaat buyurmadılar. Efendiler; bu hareketin çok yüksek manası vardır. Tarih bunu kaydetmemiştir. Efkarıumumiye ve halk üzerinde çok nafız, çok yüksek ve bihudut bir muhabbet ve tesir kazanan yüksek I şahsiyetler kendi ellerile karşısına rakip fırka çıkaramazlar (Alkışlar). Gazi bunda da bir istisna oldu ve on seneden beri bütün inkilâpları yaparken istinat ettiği fırkasının karşısında başka bir fırkanın teşekkülüne mümanaat buyurmadılar. Arkadaşlar; Gazi Hazretleri mümanaat buyursalardı bu gün murakabeden bu kadar yüksek ifadelerle bahseden arkadaşlar hiç bir zaman vatanî vazifeyi yapamıyacaklardı (Alkışlar). Yalnız bütün memleket bilir ve elbette milletin vekilleri çok iyi bilirler ki Gazi Hazretleri bu fırkanın teşekkülüne mümanaat etmedikleri zaman, yazdıkları mektupta, ben Cumhuriyet Halk Fırkasının reisiyim ve icap ederse fırkam akalliyette kalırsa Reisi Cümhurluktan çekilerek akalliyet fırkasının başına geçeceğim buyurmuşlardır. Efendiler; bunun manası o kadar bariz, o kadar sarih ki (anlıyanlar için sesleri) hiç şüphesiz bu kadar sene politikacılık yapan arkadaşlarımızın bunu anlamamasına imkân yoktur. Eğer aksini soyuyorlarsa o halde anlamamak için bir kastı mahsusları vardır.

Ali Fethi B. (Gümüşane — Buyurduğunuz şey bana verilen cevabî, mektupta yoktur. Akalliyet kelimesi yoktur, evvelâ mektubu okuyun da ondan sonra uzun mütalealar yürütün.

Vasıf B. (Devamla) — Fethi Beyefendi mektupta yoktur dediler, fakat kendilerini çok sinirlendirmiş olan Yunus Nadi Beyefendiye yazılan mektupta da yokmudur Fethi Beyefendi!

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

Ali Fethi B. (Gümüşane) — Bana yazılan mektupta varmıdır Vasıf Beyefendi ?

Vasıf B. (Devamla) —Şu mektupta var yahut şu beyannamede var, Gazi Hazretleri fırkası akalliyette kalırsa onun başına geçeceklerini söylemişlerdir. Aksini iddia ediyorsanız lütfen söyleyiniz.

Rasih B. (Antalya) — İşlerine gelmediği için okumamışlardır.

Vasıf B. (Devamla) — Arkadaşlar, Gazi Hazretlerine Halk Fırkasından çekil teklifini yapmak bilmiyorum ne dereceye kadar mümkündür ve kabildir. Çünkü elbette daha dün fırkamızın sakafi altında bizimle beraber bulunan arkadaşlar dünkü fırkalarının ve senelerdenberi içinde yaşadıkları fırkanın nizamnamesini bilirler, bizim Cumhuriyet Halk Fırkası nizamnamesinde başta altı madde siyasiye vardır, ondan sonra da diğer maddeler bu maddeleri kongre kararı değiştirebilir, fakat Gazi Hazretleri çok haklı olarak her zaman olduğa gibi gayet dürbinane düşünerek nizamnameyi yaptıkları zaman nizamnamenin başına koydukları altı maddenin altına bir madde ilâve buyurdular ve dediler ki (bu mevadı esasiye hiç bir veçhile kabili tebdil değildir). Bu mevadı esasiyede hatırlarsanız Cumhuriyettir, hakimiyeti milliyedir, lâyisizimdir, ve saire. Aynı zamanda bu maddelerden birinde deniyor ki Cumhuriyet Halk Fırkasının banisi ve reisi umumisi Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir. Bu madde esasiye hiç bir veçhile değişemez (Alkışlar). Arkadaşlar; Cumhuriyet Halk Fırkası kendi kendine teşekkül etti, toplandı düşündü taşındı, uzun uzadıya görüştü, münakaşalar yaptı ve nihayet içimizden reyi hafî ile Gazi Hazretlerini mi intihap etti? (Hadisattan çıktı sesleri) Hakikat bu mudur Efendiler, Cumhuriyet Halk Fırkası memleketi halâsa, zafere isal eden, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin imtidadıdır. Askerî zafer tahakkuk ettikten sonra, memleket düşman istilâsından kurtulduktan sonra, Gazi yüksek kafasında hazırladığı içtimaî ve idarî inkilâpları yapabilmek için siyasî bir teşekkülün, taazzuvun meydana gelmesini lüzumlu buldu ve Türkiyenin her tarafında seyahatlar yaptı, halkla yakından temas etti, seyahatlarından sonra geldi Halk Fırkasını teşkil etti. Halk Fırkasının yaptığı eser onundur. Fırka onundur, fırkayı teşkil eden âza nasıl sonuna kadar ondan onun eserinden ve onun eserinin yaptığı tarihten ayrılmıyorsa bu yüksek ve şerefli tarihi yaratan Gazi Hazretlerinden nasıl ayrılabilir (Bravo sesleri, alkışlar). Bu kadar sarîh bir hakikata rağmen yeni fırkayı teşkil eden arkadaşlarımız mütemadiyen bu mevzu üzerinde efkârı umumiyede propagandalar yaptılar. Fethi

EK A: (devam) 15 Kasım 1930 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

Beyefendi bizzat bunu yaptı demiyorum, bunu biliyorum, fakat teşkilâtları bunu yapmıştır. Efendiler; bütün halk kütlelerini teşvik, tazip kelimelerile tehyiç etmek kudretine malik değildir. Bunu mahzur görmek lâzımdır. Teşvik, tazip, emir kelimelerile efkârı umumiye bu tarzda hitap edildiği zaman, efkârı umumiye zannediyordu ki Gazi Hazretleri bu fırkayı da istemiştir. Kanaati umumiye bu idi Efendiler. Fakat hakikat daima hâkimdir. Hakikati örtmek istemek çok müşküldür, ne yapılsa nihayet vekayi ve hadisat bunu bariz bir surette gösterir. Gazi Hazretleri yaptığı beyanla bu hakikati tekrar ifade ettiği zaman memleket hakikî manayi anlamağa başladı. Fethi Beyefendi telâş buyurmasınlar. İzmirde ilk defa gittikleri zaman, seyahat yaptıkları zaman gördükleri alkış devam etmiyorsa ve gördükleri alkışın manasının; bu intihabın neticesinde aksi tezahür etmişse Gazinin, fikrinin hakikatin memleket tarafından anlaşılması amil olmuştur. Bu nihayet akli selimin galebesidir (Alkışlar). Arkadaşlar; sizi fazla yormak istemem, elbette Hükümetimiz Fethi Beyefendinin serdettikleri iddialar karşısında icabeden müdellel ve vesaike müstenit cevapları vereceklerdir. Yalnız İzmir intihabatında çalışmış bir arkadaşınız sıfatile yapılan ithamların, istinatların mahiyetini efkârı umumiye karşısında tebarüz ettirmeyi vatanî bir vazife telâkki ediyorum. Muhterem Fethi Beyefendiden çok rica ediyorum, muhalefet lideri olmak kolay bir şey değildir. Çok sabra, çok metanete, çok sükûne ihtiyaç vardır. Muhalefet fırkası yapılmak istenildiği zaman uzun bir müddet bu murakabenin iyi yapılabilmesi için akalliyette kalabilmek cesaretini göstermek lâzımdır. Hiç şüphesiz kendilerinde bu cesaret vardır. Yalnız isticale edipte şu veya bu maksadı elde etmek için kürsüden söz söyledikleri zaman mahallî teşekküllerinin kendilerine yazdıkları her şeyi tamam inanmasın, çünkü o mahallî teşekküllerinin milletlerini mazur göstermek için tasni ettiklerine daima inanırlarsa bu izahattan tamamen anlaşıldığı veçhile çok fena bir vaziyete düşerler. Ben Fethi Beyefendiyi daima Millet kürsüsünde hakikati ifade ederken görmek isterim. (Bravo sesleri alkışlar).

EK B: 4 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 2, 3 ve 4. Celse

3 — Reisicumhur intihabı.

Reis — Efendim Reisicumhur intihabı için reylerinizi istimal buyurunuz.

Halil B. (izmir) — Reis Paşa Hazretleri! Müsaade buyururmusunuz? Reisicumhur intihabı hakkında bazı maruzatta bulunacağım. Bendeniz teşkilâtı esasiye kanununu tetkik ettim. Şu kanaati hasıl ettim ki Reisicumhurun intihabı Büyük Millet Meclisinin devrei intihabiyesinin sonu olan teşrinisani bidayetinde yapılmak zaruridir. Mesele çok mühim olduğu için müsaade buyrulursa kanaatlerimi arzedeyim (Kürsüye sesleri).

Reis — Kürsüye buyurun söyleyin.

Halil B. (İzmir) — Efendim; dün Reis Paşa Hazretlerinden bir teşkilâtı esasiye kanunu istirham etmişim. Lütfettiler, kanunu tetkik ettim, bendenizce kanunun maddeleri çok sarihtir. Kanaatimin istinat ettiği maddeleri müsaade buyurursanız okuyayım.

Yedinci madde — Meclis icra salâhiyetini kendi tarafından müntahap Reisicumhur ve onun tayin edeceği bir icra Vekilleri Heyeti marifetile istimal eder. Meclis Hükümeti her vakit murakabe ve iskat edebilir. Bu demektir ki; icra meselesinde ilk söz Hükümetin, son söz Meclisindir. Hükümet icrayı yapar.

İKİNCİ CELSE

Reis — Kâzım Pş. Kâtipler: Ruşen Eşref B. (AFYON KARAHİSAR) , Avni B. (YOZGAT) I : 4 4-5*1934 C : 2 Meclis murakabe eder. Son söz onundur. İcrayı beyenirse tasvip eder, beyenmezse tasvip etmez. Reisicumhurun intihabına taallük eden maddeye gelince: 31 inci madde şöyledir. "Türkiye Reisicumhuru Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazifei riyaset yeni Reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir. (Gürültüler) Efendim müsaade buyurursanız çok mühim olan bu meselede eğer içtihadımda hata varsa ben de ekseriyetin reyine elbette iltihak ederim. Fakat meseleyi çok mühim telâkki ettiğim için şimdi arzedeceğim izahatla Meclisi Âlinizi rahatsız edeceğim. Sükûnetle dinlenmesini rica ediyorum. Meclisin devrei intihabiyesine ait olan madde de sarihtir. Bunu okumağa lüzum görmüyorum. Bütün âza bilirlir, müddet dört senedir. Şimdiki intihapta fevkalâde

EK B: (devam) 4 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 2, 3 ve 4. Celse

intihaptır. (Fevkalâde intihap değil sesleri) Şimdiki içtima fevkalâde içtimadır ve Meclisin dört senelik devresi teşrinisaniden iptidar etmek lâzım gelir. Reisicumhur hazretleri için maddenin sarahaten tayin ettiği müddet dört senedir. Bu müddet yüksek makamın ve yüksek salâhiyetin, haiz olması lâzım gelen kuvvet ve istikrarın teminatıdır. Binaenaleyh bu gün o dört sene ikmal edilmemiştir. Eğer şimdi intihap yapacak olursak Teşkilâtı Esasiye kanununun, yüksek makamın kuvvet ve istikrarı için vazettiği teminatı zayıflatmış ve bu dört sene müddeti indirmiş olacağız. Meseleyi bir de diğer suretle tetkik edelim: Bu Meclisin devrei intihabiyesi önümüzdeki teşrini saniden başlayarak dördüncü senenin teşrinisanisinde hitam bulacaktır. Halbuki önümüzdeki teşrinisaniye altı ay vardır. Bu gün Riyaseti Cumhur intihabını yaptığımız takdirde dört sene müddete altı ay daha zammetmiş ve binaenaleyh Reiscümhurluk müddetini artırmış olacağız. Halbuki kanun sarahaten Reiscümhurluk müddetini dört sene olarak tesbit etmiştir. Ben bazı rüfeka ile görüştüm, onların istinat ettikleri şey, Reisicumhur olacak zatın Meclis âzasından olması, mebusu bulunması meşrut olduğu meselesidir. Fakat dikkat etmek lâzımdır ki kanun, Reisicumhur Hazretlerinin intihabı için vasıf ve şart olarak mebusluğu koyuyor, 4 senelik müddeti buna bağlamıyor. Eğer öyle bir şey olmuş olaydı tecdidi intihapta nasıl ki Meclisin fevkalâde içtimaidir diyerek o müddeti devrei intihabiyeye zammediyorsa Reiscümhurluk müddetine de zam etmek lâzım gelirdi. Kanun sarihtir. Başka memleketlerdeki manası Disolüsyon yani fesih demek olan tecdidi intihap keyfiyeti bir devrei intihabiyede bir kaç defalar tekrür edebilir. Bu takdirde Riyaseti Cumhur makamının kuvvet ve istikrarını Meclisin bu suretle tevali edecek olan tahavvülâtma tabi tutmak lâzım gelir ki bu, zan nediyorum, menafii esasiyei devletle kabili telif değildir. Kanaatim budur. Bendenizce kanun sarihtir, bendeniz meseleyi mühim telâkki ediyorum. Maahaza ekseriyet benim fikrimi teslim etmez ve bana iştirak etmezse isabet orada imiş der ve oraya iltihak ederim. Şunu da arzedeyim ki, tarihimiz milletimiz için bir eseri tali olarak başımızda bulundurduğu şahsiyeti muhteremenin tabî bu mülâhazalarımın bir alâka ve münasebeti olamaz. Benim maksadım kanunu esasının bu makama temin ettiği dört senelik istikrarın mahfuziyetidir. Mebustur mebusluk değişince bu da değişmek lâzım gelir gibi, kanunda bir sarahat yoktur. Belki aksine sarahat vardır. Sarahati kanuniyeyi ve bhusus benim çok kıymetli addettiğim hükmü kanuniyi delâlete müstenit fikirlerle tezelzüle uğratmamak lâzım gelir kanaatindeyim.

EK B: (devam) 4 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 2, 3 ve 4. Celse

Recep B. (Kütahya) — Arkadaşlar; muhterem yeni arkadaşımız Halil Beyefendinin açtıkları müzakere zemini, sözleri başlamadan evvel ehemmiyeti haiz bir mevzu değildi. Fakat ifadelerini dinledikten sonra üzerinde hakikaten ehemmiyetle tevakkuf edilecek bir mesele karşısında bulunduğumuz kanaatine vardım ve bu sebeple maruzatta bulunmak lüzumunu hissettim. Halil Beyefendinin ifadeleri teşkilâtı esasiyemize ve bu teşkilâtı esasiyede on bir senelik mütekâmil efkârın tesbit etmiş olduğu ruhu asliye tetabuk etmemektedir. O esasi kanaatimi arzetmeliyim: Muhterem arkadaşım esaslı bir nokta olarak Meclisin devrei intihabiyesinin 4 sene gibi kat'î bir müddetle mukayyet olduğunu söylediler ve bunu kanunun metnini okumadıkları bir maddesine müsteniden bir esas gibi ifade buyurdular. Şimdi bütün maddelerini yeniden tetkika fırsat bulmuş olmamakla beraber bu kanunun hamuru içinde uzun müddet yaşamış ve çalışmış bir insan sıfatile elimizde bulunan teşkilâtı esasiye kanununda Türkiye Büyük Millet Meclisinin devrei intihabiyesi 4 senedir diye hiç bir kat'î metni olmadığını evvel emirde arzetmek isterim. Bahis buyurdıkları madde, zanediyorum ki on üçüneü maddedir. Bu maddenin ilk cümlesinin metni şudur: (Büyük Millet Meclisinin intihabı 4 senede bir kere icra olunur). Bu madde tespit olunan fikir normal meclis intihabının 4 senede bir yapılacağıdır. Yoksa intihap devresinin 4 sene olduğu değildir. Aynı maddede ve kanunun diğer maddelerinde öyle fikirler vardır ki bu hükümlere göre tabii ahvalde 4 senede bir icrası lâzım gelen intihap bazan dört seneden fazla bir zamanda yapılabilir. Bazanda intihabın yenilenmesi kararı verilerek meclis dört seneden fazla bir zamanda yapılabilir. Bazan da intihabın yenilenmesi kararı verilerek meclis dört seneden daha az devam eder. Bu iki hal dahi aynı kanunda derpiş edilmiştir. Demek ki Büyük Millet Meclisi 4 sene için intihap edilmekle beraber intihap devresi memleketin yaşadığı siyasî hayata ve umumî ahval ve şeraite göre 4 seneden az olabileceği gibi bu müdde- İ : i 4-5-1931 C : 2 tin aynı şerait altında beş seneye kadar uzamasıda teşkilâtı esasiyede sarahatle kaydedilmiş esaslardır. Kanunun hiç bir yerinde (intihap devresi 4 senedir) kaydı mevcut olmadığına göre, Meclisin ahvali adiyede 4 senede bir intihap olunacağı hakkındaki hükme istinat ederek böyle bir netice çıkarmak doğru olmadığı, bu izahatımla tamamen anlaşılmuş olur. Esasen mevzu meseleyi hal için yalnız maddelerin, kelimelerin üzerinde durmak değil, daha ziyade millî bünyemizin tam ifadesi, teşkilâtı

EK B: (devam) 4 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 2, 3 ve 4. Celse

esasiye kanunumuzun birinci kelimesinden son satırına kadar heyeti mecmuasının ihtiva ettiği ruhu esasiyi mütalea etmek ve bu ruhu eyi anlamak lâzımdır. Bu esasa göre malûmu âlinizdir ki Türkiye B. M. M. inin 23 nisan 1336 tarihinde ilk toplandığı günden şimdiki teşkilâtı esasiye kanununun yazıldığı zamana ve nihayet bu güne kadar vazn kanuna hâkim olan ruh (espri), müselsel tekâmül safhaları arzederek kemalini bulmuştur. Bu tekâmülün ruhu bu gün şerefli bir mevki olarak işgal ettiğimiz bu yüksek kürsünün başındaki lâvhada bir nas olarak yazılıdır. Bu, aynen teşkilâtı esasiye kanununda da vardır. Buda (Türkiyede hakimiyet bilâkaydüşart milletindir) ibaresidir. Halil Beyefendinin okudukları yedinci maddeden iki madde yukarıda, beşinci maddede ise (teşriî salâhiyet ve icra kudreti B. M. M. ince tecelli ve temerküz eder) metni vardır. Şu halde B. M. M. icraî ve teşriî salâhiyetini nefsinde cemetmiş bir müessesesi âliyedir. Meclis teşriî kuvvetini bizzat kendisi kullanır. îcraî vazifesini şu ve bu şerait ve usul dahilinde intihap edeeeğ Reisicumhur ile onun intihap edeceği hükümet vasıtasile yapar. Fakat arkadaşlar icra kuvveti tasavvur ettikleri istikrar için daima yerinde durursa bu salâhiyetin esası ile mücehhez olan yeni meclisin vaziyeti ne olur? Bir meclis filân tarihinde intihap olunmuş, tecdidi intihap kararını vermiş, gitmiştir. Başka bir meclis gelmiş ifayi vazife etmeğe başlamıştır. O giden meclisin millet namına ifayi vazife salâhiyetleri nasıl ve ne idise yeni meclisin de vazife ve salâhiyetleri ayndır. O halde yeni mecliste mevcut olan bu icra salâhiyetini başka bir meclisin kurduğu icra cihazının elinde bırakmak devletimizin esası olan ruh ve fikirlerle nasıl kabili telif olur? Bu meclisten, evvelki meclisin kullandığı bir hak ne için aynen bu güne intikal etsin? Ve niçin milletinin iradesini temsil etmek üzere bu gün intihap edilmiş olan Meclis ayni kanunun millet namına kendine verdiği hakkı istimal ederek Reisicumhuru intihap etmesin ve niçin yeni hava ve yeni şeraitin vücuda getirdiği Meclisteki zevat içerisinde icra makinesini bizzat kendisi kurmasın? Arkadaşlar; bu fikri riyazî bir noktadan da tahlil ederek Halil Beyefendinin noktai nazarlarının musip olmadığını tebarüz ettirmek isterim. Malûmu âlinizdir ki, bir meclis 4 sene için intihap olunur. Fakat bu gün olduğu gibi dördüncü senesinde değil ikinci ve hatta birinci senelerinde dahi tecdidi intihap için karar verebilir. Bu suretle yeni gelecek meclis te meselâ bir veya bir bir buçuk sene sonra tekrar yeni bir meclisin intihabına lüzum görerak kendi kendini faaliyetten ıskat edebilir. Demek ki bu suretle

EK B: (devam) 4 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 2, 3 ve 4. Celse

sabit bir intihap devresi dedikleri 4 sene içinde üçüncü bir meclis filen iş başına geçebilir. Halil Beyin fikirlerine göre bu misalimizdeki ilk meclisin Resicümhuru baki kalmak ve meclisten meclise intikal etmek icap ediyor. Halbuki o zamanın ahkâm ve şeraitine uygun noktai nazarların vücuda getirdiği Reisicumhur, şeraitin mütemadiyen ve müteselsilen değişmesine rağmen hep yerinde kalıyor demektir. Teşkilâtı esasiye kanunumuzun, arzettiğim ruhuna göre buna doğru nazarile bakılabilir mi? Fazla olarak kanunda, böyle bir mana çıkacak sarih bir metin de mevcut değildir. Bizim rejimimizde, bizim teşkilâtı esasiyemizde Halil Beyefendinin ehemmiyetle üstünde durdukları istikrar meselesi meclisile Reisicumhurile ve Hükûmetile hep birlikte nazarı dikkate alınmıştır. Bu zemin üzerinde çok tetkik fırsatı bulunursa daha çok söz söylenebilir. Ruhu esasî noktai nazarından arz etmek istediğim fikirler meseleyi teferruat üzerinde daha ziyade teşrih edecek mahiyette uzun uzadıya mütalea edilebilir. Fakat bu izahatımı Halil Beyin kanaat ve noktai nazarına cevap teşkil etmeğe kâfi olduğunu zannediyorum. Binaenaleyh sözü uzatmayı lüzumsuz görüyorum ve muhterem arkadaşlarımın bu mesele üzerinde her iki maruzatı nazarı dikkate alarak karar vermelerini rica ediyorum.

Süleyman Sırrı B. (Yozgat — Nizamnamei dahilinin bu hususa taallük eden maddesini arz etmek için söz isterim. Halil B. (İzmir — Heyeti Celileden çok istirham edeceğim. Çünkü Recep Beyefendi (Bilâkaydüşart hakimiyet milletindir esasından benim udul ettiğimi ileri sürdüler.

Recep B. (Kütahya) — Asla öyle bir şey söylemedim.

Halil B. (İzmir) — Bir kere yeni Reisicumhurun Millet Meclisi tarafından intihap edilmesi ve icra salâhiyetinin kendisine verilmesile hiç bir vakit te hakimiyeti milliye esasatından uzaklaşmış olmaz. Hakimiyeti milliye esasatının tatbik edildiği bütün medenî milletlerin tekâmülü hukukisi ve bu günkü mevcut hal bunu tamamile müeyyittir. Meclis adeta bir dairei intihabiye sıfatile milletin namına Reisicumhurunu intihap eden ve ona kanunu esaside (Kanunu esasî değildir sesleri) tesbit edilmiş olan salâhiyeti verir. Binaenaleyh ifadelerimde hâkimiyeti milliye esasından udul etmek gibi bir şey katiyen yoktur. Benim ifadelerim tamamile hakimiyeti milliye esasına müstenittir. Eğer Meclisi Âli müsaade etseydi, Recep Beyefendinin I : 1 4-5-4 1934

EK B: (devam) 4 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 2, 3 ve 4. Celse

C: 3 M mütalelilarile belki tearuz edecek bazı mütalealar dermeyan edebilirdim. Bendenizin istinat ettiğim bütün şey, Reisi Devlet makamının istikrar ve kuvvetini zafa düşürmemek, bir presedan yapmamak endişesidir ve bu kanaatımda tamamen samimiyim. Meclisin müddeti hakkındaki maddeyi okumamışlar dediler. Bendeniz maddeyi çok dikkatle okudum. Meclis dört senede bir intihap edilir deniyor. Alttaki maddede de bu müddet şu şeraitle çoğaltılır deniyor. Binaenaleyh dört sene müddet, tamamen devrei intihabiye müddetidir. Tecdidi intihap imkânı yoksa bu müddet arttırılır. Yani teşkilâtı esasiye kanunu, bu müddeti tamamen dört sene olarak tesbit etmiştir.

Reis — Efendim tekrar söz söylemek isterseniz söz almış arkadaşlar sözlerini söyledikten sonra söz ister ve söylersiniz (Kâfi seslen).

Süleyman Sırrı B. (Yozgat) — Efendim; nizamnameyi dahilinin birinci maddesi devrenin ne demek olduğuna işaret ediyor. Devre; tecdit kararı verilmezse dört seneden ibarettir. Tecdit kararı verilirse daha aşağı demektir, teşkilâtı esasiye kanununun (34) üncü maddesi şudur: Reisicumhur Riyasetinin inhilâlinde Meclis müçtemi ise yeni Reisicumhuru derhal intihap eder. Meclis müçtemi değilse, reis tarafından hemen içtimaa davet edilerek Reisicumhur intihap edilir.

2 — Reisicumhur Hazretlerinin tahlifleri

Reis — Celse açılmıştır, efendim; - intihap neticesini Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine arzettim. Kanun mucibince kendileri şimdi gelip yemin edeceklerdir. (Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri âzayı kiramın ayakta olarak şiddetli ve sürekli alkışları arasında Makamı Riyaseti teşrif buyurdular). Muhterem efendiler; Beni tekrar Türkiye Reisicumhuru intihap etmek suretile bizzat ve büyük milletimiz namına hakkımda gösterdiğiniz itimada teşekkür ederim. (Şiddetli alkışlar) . Bu itimadın bana tahmil ettiği mesuliyetin ağırlığını müdrükim. bunun icaplarını ifade muvaffakiyatın, ancak aziz milletimizin muhabbet ve emniyetine ve Celil Heyetinizin ciddî yardımına vabeste olduğuna itikadım vardır. Bunu kemali samimiyetle arzetmelisin intihap devresi hitam bulmuş veya intihabatın tecdidine karar verilmiş olursa Reisicumhuru gelecek Meclis intihap eder». İşte mesele yoktur (Bravo sesleri alkışlar).

EK B: (devam) 4 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 2, 3 ve 4. Celse

Reis — Efendim, başka bir mütalea ve muayyen bir teklif yoktur. Reisicumhur intihabına geçiyoruz. Reylerinizi istimal buyurunuz. (Reyler toplandı) Rey vermiyen zevat reyini istimal buyursun. Reylerin tasnifi için kura ile dokuz zat seçilecektir. (Ahmet Vefik B. (Niğde), Hakkı Tarık B. (Giresun), Ahmet İhsan B. (Ordu), Dr. Refik B. (İstanbul), Reşit B. (Gazi Antep), Ragıp B. (Kocaeli), Aziz Samih B. (Erzincan), Avni B. (Yozgat), Dr. Asım B. (Samsun) tasnife memur edildiler.

Reis — Reylerin neticesini arz ediyorum efendim. Reisicumhur intihabına (289) zat rey vermiştir. Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Hazretleri (289) reyle müttefikan Reisicumhur intihap edilmişlerdir (Şiddetli ve sürekli alkışlar). Dahilî nizamnamemiz ahkâmına göre intihap neticesini Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine şimdi gidip arzedeceğim. Celseyi yarım saat tatil ediyorum. Kapanma saati: 18,35 derim. (Şiddetli alkışlar) . Bu kıymetli muhabbet ve itimadın benden esirgenmiyeceğine eminim. (Şüphe yok, lâıksınız sesleri). Büyük Milletimiz için yüksek saadetler ve Âli Meclisinize feyizli mesaisinde muvaffakiyetler dilerim.

Yahya Galip B. (Ankara) — Allah sizi de var etsin.

Gazi Hazretleri (Devamla) — Büyük Millet Meclisinin Muhterem âzası! Reisicumhur sıfatile cumhuriyetin kanunlarına ve hakimiyeti milliye esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Türk milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarfı mesai, Türk devletine teveccüh edecek her tehlikeyi kemali şiddetle men, Türkiyenin şan ve şerefini vikaye ve ilâya ve deruhte ettiğim vazifenin icabatına hasrı nefis etmekten ayrılmıyacağıma namusum üzerine söz vererek ant içerim.

ÜÇÜNCÜ CELSE

Reis — Kâzım Pş. Kâtipler: Ruşen Eşref B. (AFYON KARAHİSAR), Avni B. (YOZGAT) İ : 1 4-5-1931 C : 4 (Bravo sesleri, yaşa sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar arasında Riyaset kürsüsünü terk buyurdular.)

Reis — Riyaset Divanının noksan âzalarının Reis — Celse açılmıştır.

Süleyman Sırrı B. (Yozgat) — Efendim, dahilî nizamnamenin sekizinci maddesinin son fıkrasını okuyorum. (Reisicumhur riyaset kürsüsüne çıkıp Teşkilâtı Esasiye kanununun 38 inci maddesi mucibince yüksek sesle yemin eder. Bundan sonra kürsüyü

EK B: (devam) 4 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 2, 3 ve 4. Celse

Meclis Reisine bırakır, o da inikada nihayet verir.) Binaenaleyh intihabın gelecek celsede yapılması lâzımdır.

Reis — Müsaade buyrunuz, madde tabii malûmumuzdu, onun için ben de Reiscumhur Hazretleri yemin ettikten sonra celseyi derhal tatil ettim. Bu suretle de maksat hasıl oldu. (Doğru sesleri) Bunda diğer bir hususiyet te vardır. Eğer Divan âzalarının bazıları noksan kalmamış olsaydı, noktai nazarınız varidi hatır olabilirdi. Halbuki Divan Âzalarının intihabının böyle günlerce devam etmesinde mana yoktur. Bundan başka Meclis ruznamesini tanzim edip müzakerata derhal karar vermek hususunda selâhiyeti kâmileyi haizdir.

Süleyman Sırrı B. (Yozgat) — Efendim, inikadı; nizamnamei dahilî şöyle tarif ediyor. (İnikat; Heyeti Umumiyenin muayyen günlerde vaki toplanışlarıdır.) Binaenaleyh nizamnameye göre hareket etmek lâzımdır.

Reis — Efendim, noksan olan Divanı Riyaset bilâhare intihabına devam etmek üzere celseyi on beş dakika tatil ediyorum. Kapanma saati: 19,20 âzalarının şimdi intihabını reyinize arz ediyorum. Kabul edenler . . . Etmeyenler . . . Kabul edilmiştir. Üç tane sepet vardır. Bir Reis Vekili, iki İdare Âmiri, iki de Kâtip intihap olunacaktır. Sepetleri dolaştırsak belki karışır, onun için sepetlerin bulunduğu yerde reylerinizi istimal edersiniz. (Reyler toplandı) Reylerini vermeyen varsa lütfen istimal buyursunlar. Reis Vekili reylerini tasnif için kura ile üç zat ayrılacaktır. Ali B. (Afyon Karahisar), Kılıç Ali B. (Gazi Antep), Akif B. (Rize); idare Âmirleri için altı zat; ismail B. (Şebın Karahisar), izzet B. (Afyon Karahisar), Cafer B. (Eskişehir), İbrahim B. (Kütahya), Musluhittin Abdullah B. (Ankara), Talat Haşım B. (Malatya). Kâtipler için yine altı zat: İhsan B. (Bayazıt), Cemil B. (Tekirdağ), Ali Rıza B. (Kastamonu), Eşref B. (Ankara), Reşit B. (Kayseri), Ali Rana B. (İstanbul). (Reylerin tasnifi için tefrik edildiler).

Reis — intihap neticesini alıncıya kadar celseyi on beş dakika tatil ediyorum.

EK C: 9 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

İSMET PAŞA HAZRETLERİNİN TEŞKİL ETTİKLERİ YENİ KABİNEİN PROGRAMI

Reis — Hükümet programını okuyacaktır.

Başvekil İsmet Paş. (Malatya) — Muhterem efendiler, Tasavvurlarını bildiğiniz ve icraatını tecrübe ettiğiniz bir hükümetin içinde bulunduğumuz en son vaziyet üzerine düşündüklerini huzurunuzda söylemek için müsaade istedim. Hükümetiniz memleketin dahilî ve haricî bir sulh ve huzur havası içinde yaşamasına birinci derecede ehemmiyet atfeder. Beynelmilel münasebatımızda bize hâkim olan esasî fikir budur. Türkiyenin sulh ve emniyet havası içinde çalışmasını temin ve teshil edecek tedbirleri ve elimizden geldiği kadar beynelmilel sulh havasının ve imkânlarının takviyesini iltizam ederiz (Alkışlar). Harkı siyasetimizin dostluklar tesisinde, mukaveleler aktinde, beynelmilel içtimalara ve teşekküllere iştirakinde hattı hareketini bu suretle izah eylemek mümkündür. Dahilî siyasette huzur ve emniyetin halelden masuniyeti esas vazifemizdir (Bravo) . Bizce bu faliye şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonrada, Cumhuriyet kanunlarının muhterem ve muta olması her hangi bir tereddüde ve sakat ümide mütahammil olmadığına anlaşılması ve anlatılması ile temin edilmek kabildir (Alkışlar). Yalnız Büyük Millet Meclisinin idaresi, Türkiye mukadderatı için kat'î bir hükmü ihtiva ettiğinin sarsılmaz bir kanaat halinde bulunması, Cumhuriyetin serbest ve feyizli idaresinin her türlü inkişafı için temel şartıdır (Alkışlar). Anarşik cereyanlardan uzak ve vatandaşların haklarını ve hürriyetlerini temin eden bir hayat tarzı bu suretle idame olunacağı kanaat nidayız. (Doğru sesleri). Kuvvetli Devlet otoritesi, kuvvetli Hükümet mefhumlarını bu suretle anlıyoruz. Dahilî idarede ve adliye cihazında bu maksatları temin eden vesaiti mütemadiyen arttırmak emelimizdir. Maarifte gayelerimizin temini için az masrafla çok okutabilmek usullerinin tatbikinde bilhassa mesai sarfetmek kararındayız. Sıhhat mücadelelerimiz her müşkülât içinde başlıca işlerimizden olmakta devam edecektir. İçtimaî muavenet hizmetlerinin her vasıta ile teşvik ve tevsi etmeğe çalışacağız. Muhterem Efendiler, imar faaliyeti ve memleketin iktisadî vaziyetinin inkişafı Hükümetimizin başlıca nasbi nazar ettiği mevzulardır. Onun için evvel emirde hem imar ve iktisadın hem alalûmum Devlet hayatının nizamı için mebdede ve mesnet olan malî düşüncelerimizden bahsetmeliyim.

EK C: (devam) 9 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

Bilirsiniz ki satış fiyatlarının beynelmilel pazarlarda süratle tenezzülü her memleket gibi bizi de müteessir etmiştir. Memleketin ihtiyatlı ve mahsullerinin çeşitli olması sayesinde bizim buhrana mukavemetimiz daha ümit bahş ve kudretli bir mahiyettedir. Bununla beraber Devlet sarfiyatında gayet ihtiyatlı tedbirler ile yeni seneyi karşılamak kararını ittihaz ettik. Düşünüyoruz ki bu sayede iktisadî ve malî hayatımızı ciddi sarsıntıya maruz kılmadan yeni inkişaf safhalarına ve yeni imar programlarına geçebileceğiz (Alkışlar) ve başladığımız işleri tevakkuftan vikaye edebileceğiz. Bu sebeple en büyük tedbir olarak bütçede tasarrufatı, tasavvuru geçen bir azamî dereceye çıkardık. Memur kadrolarında yüzde on beş derecesinde bir tasarruf, alelûmum masraflarda her halde yüzde on tenzil, şimendifer işletmesinde çok ucuz ve tasarrufkârane bir hattı hareket takibi gibi radikal tedbirlerle alelûmum bütçede geçen seneye nisbetle ümit ettiğimiz tenakus miktarı otuz milyondan hayli fazladır. Hadisata cevap vermeğe hazır ihtiyatlı ve sağlam muvazeneli bir bütçe umumî hayat için de esaslı bir nazım olacaktır (Alkışlar). Osmanlı borcundan hissemizi bir kat'î karara raptetmek emelimizdir. Hakkaniyet ve kabiliyet dairesinde bir hallin bir gün taahhur etmemesinde menfaat görüyoruz (Bravo sesleri). Bu sayede Devletin taahhüdü hâl ve âti için tanzim edilmiş bir vaziyet hasıl olması malî salâh ve iktisadî inkişaf için de esaslı tedbirlerdendir. Millî paranın kıymetinin müdafaası ile kanunî istikrara doğru istihzaratın mütemadiyen ilerletilmesi Hükümetin hedeflerinden biridir. Filî istikrar için aldığımız tedbirlerin müsbet ve mücerrep neticeleri tamamen ümit bahistir. Cumhuriyet Merkez Bankası tesisi için en mühim merhale geçilmiştir. Memlekette çalışan yerli, ecnebi bütün malî müessesat mümessillerinden mürekkep Tesis Heyetinin nezaretinde açılan hisse kaydı muamelesi hitam bulmuştur. Merkez Bankasının on beş milyon lira sermayesi usulü veçhile ve miadında tediye ve taahhüt olunmuştur. Halkımızın bu meselede gösterdiği alâka, rağbet ve itimat memleket için hakikaten sevinilecek, övünülecek bir muvaffakiyettir (Alkışlar). Şimdi artık Bankanın işe başlaması için icap eden tedbirlerin ittihazına sıra gelmiştir (Alkışlar). Efendiler, Vergilerin esasında ve usullerinde taahhüt ettiğimiz ıslahatı ifade eden kanun lâyhaları kamilen Büyük Meclise takdim olunmuştur. Millî Devletin en mühim vasıtası olan Cumhuriyet hazinesinin kudretini muhafaza etmek, iktisadî şartlarla ahenk temin edecek tadilât, usullerin ıslahı kanun lâyhalarına hâkim olan esas

EK C: (devam) 9 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

fikirlerdir. Mutterem Efendiler, Malî ve iktisadî tedbirlerimizin hepsinde çiftçilerimizin vaziyeti ve mahsullerimizin himayesi bizim esasımızdır (Alkışlar). Bu memleketin muhtaç olduğu iktisadî teşekküllerin kuvvetlenmesine ve çoğalmasına çalışıyoruz. Gerek kredi müesseselerinde, gerek iktisadî teşekküllerde ziraatımızla sureti mahsusada iştigalimize şahit olacaksınız. Memleket iktisadiyatında iş hayatını tanzim eden kanun lâyihası hazırdır. Ticareti teşvik ve teshil etmekle, limanlarda kolaylıkları arttırmakla bilhassa iştigal edeceğiz. Haricî ticareti inhisar altına alacağımız tarzında yapılan işaalar her türlü aslû esastan aridir (Bravo sesleri alkışlar). Maden kanunu lâyihasını Büyük Meclise takdim için hazırlıyoruz. Esas fikir maden işletilmesine mani görülen eski usullerin ve resimlerin ıslahıdır. Yerli sanayiinin inkişafı için kanunî ve içtimaî tedbirlerimize devam edeceğiz. Muhterem Efendiler, Başlıca işlerden bahsetmeğe çalıştım. Yorulmaz ve yılmaz mesai ile muvaffakiyete erdirebilecek mevzulara temas ettim. Ancak siz bize bu çetin vazifeleri emanet ediyorsanız. Bu hususta kararınızı reylerinizle izhar buyurmanızı istirham ederiz (Şiddetli alkışlar).

Sırrı B. (Kocaeli) — Başvekil Paşa Hazretleri tarafından kabinenin okunan programı bize vaktile tevzi edilerek üzerinde tetkikat yapmağımıza imkân verilmediği için vereceğim cevaplar yalnız şurada işittiklerim ve tutabildiğim notlar üzerinde şöyle bir sathî mütaleadan ibaret olacaktır. Eğer bu nutkun bir sureti elimizde bulunsaydı da üzerinde tetkikat yapabilseydik belki daha fazla mütalea dermeyan edebilirdik. Kabine bu beyanatında bize hakikaten çok güzel şeyler yapılacağını vadediyor. Eğer parlâmento hayatında yapılacak şeylere, yapılmazdan evvel itimat etmek, veya itimat etmemek meselesi mevzubahs olaydı şimdiden, şahısları nazarı dikkate alarak, açık bir surette evet bu yapılacaktır diye itimat etmek şüphe yok ki benim vicdanımda duyduğum en büyük bir histir. Ancak parlâmento hayatında yalnız yapılan işlere ehemmiyet verilmesi mutad olduğundan vait derecesinde kalan bu işler için bir kıymet verilmesi, onun netayicinin beklenmesine mütevakkıftır. İsmet Paşa Hazretleri şimdiye kadar bir kaç defa kabine teşkil buyurdular ve Meclisi Âli huzurunda itimat reyini istediler ve itimat reyini aldılar. Şüphe yok bu yerinde verilmiş bir rey idi. Ben hariçte kaldığım müddetçe siyasetle iştigal etmediğimden bunun ne suretle cereyan ettiğini bilemem. Ancak memlekette yapılacak pek çok işler ve tatmin olunacak

EK C: (devam) 9 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

ihtiyaçlar vardır. Bu netayiç evvelce verilen vaatlerden sonra husule gelmiş maddelerdir. Şimdi programın aksamı muhtelifesi hakkında mütalea beyan edeceğim. Evveleminde siyaseti hariciyeden bahsedeceğim; biz Avrupalıyız. Fakat nazarı dikkatinizi celb ederim ki; Avrupalılar ailevî mesaili düşünecekleri zaman bizi derhal kendilerinden addetmiyerek, diğer hükümetler gibi, aralarında müzakerelere içtimalara davet etmiyorlar ve ancak bazı dostlarımızın teklifleri üzerine bizi de kendi aralarında bulundurmağa muvafakat ediyorlar. Biz hamdolsun en mütakâmil bir şekli hükümete ve en mütakâmil kanunlara malikiz, acaba bu tekâmülümüzden sonra Avrupa bizde ne gibi bir kusur görüyor ki ailevî müzakerelerinde bizi aralarında bulundurmaktan çekiniyorlar. Bu mesele cayi nazardır ve bunun sebebinin bendeniz bilemiyorum. Eğer izah olunursa tabîî müteşekkik olurum. İktisat meselesi: Burada biraz fazla tevakkuf etmek icap eder. , inkâr olunamaz ki memleketimiz dahi bu gün buhran içindedir. Gerçi buhran bu bütün dünyada da vardır; bize mahsus değildir. Para meselesi ancak bu buhranın netayieidir. Memleketimizi mümkün merteye hafif kurtarmak ve tesirini azaltmak için şimdiye kadar alınan tedbirlerin, matlup neticeyi, mükemmel bir surette vermediği görülmektedir. Hükümet, halk hükümeti, bütün teşkilâtı ve mefkureye müstenit; fakat halkın insanî ve tabîî hukuku bazan ihmal edilmektedir. Teşkil edilen inhisarlar, ferdin teşebbüs kudretini ve istidadını celbediyor, ve yahut uyuşturuyor. İstanbul Liman Şirketi, İstanbul Limanını öldürdü, diğer inhisarlar bir çok mütahassis vatandaşları şahsan çalışmaktan ve istidadlarına inkişaf vermekten menetti. Küçük, büyük sermayelerin semere vermesi imkânı münselip oldu. Senelerden beri vapurculuğumuzun, deniz ticaretinin inkişafına kendi tedbirleriyle mani olan Seyrisefain idaresine bir şekli mahsus verilemedi. Yani halka bırakılmadı. Daha başka mütalea ile başka hükümetlerde emsali teşekküllere behzilemedi ve bu suretle seyrisefainin müttehaz tedabirinden diğer vapur şirketleri daima mutazarrır olmakla kaldı. Malî kanunlarımızın sureti tatbikinde duyulan şikâyet umumidir, ve muslahtır. Gerçi ıslahat vadolunuyor, ancak bu kanunların vazından beri bir çok seneler geçmiştir. Onun için bundan sonra da ne suretle tatbik edileceğini ve ona nasıl raptı emel olunacağını ancak bize netice gösterecektir. Bazı adlî kanunlarımızın memlekete menfaat verici şekilde tatbik olunamayışı müntesiplerinde makûs hisler tevhit etti. Şimdi, memleketin biraz da dahilî idaresinden bahsedeyim.

EK C: (devam) 9 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

Bunda biraz acıklı noktalar vardır. Dahiliye Vekili Beyefendi ben bu gün en mütehasıs bir idare adamı olarak tanımaktayım. Vekil Beyefendinin evsafı âliyesini tanımakta belki bir çok arkadaşlarıma tekaddüm ederim. Bunda şüphe yoktur. Ancak, bu gün ıslahını vadettikleri, meselâ idarei vilâyat kanununda valilerin tevsi mezuniyeti gibi meseleler daha evvelki kanunda tamamen mevcuttur. Zaman geçtikçe diğer vekiller, memlekette bulunan memurlarını doğrudan doğruya kendilerine bağlamak maksadile mahallî rüesayi memurunin salâhiyetlerini azar azar kırdılar ve bu hal doğrudan doğruya Dahiliye Vekili Beyefendinin nazarı karşısında oldu. O Vekil Bey ki, doğrudan doğruya her şeyi düşünmeğe ve her şeyi yapmağa muktedir ve eğer ben onun bir mislini daha burada görmüş olaydım belki bu sözlerimi bu kadar açık söylemezdim. Fakat idarei dahiliyeden alınan bu salâhiyetin, kanunlara karşı vuku bulan bu tecavüzlerin idarei dahiliyeyi ne kadar rencide edeceğini herkesten daha iyi bilirler. O halde nasıl oluyor da sükût ettiler. Bunu ben bilmiyorum. Şark isyanı ve Menemen irticai, rüesayi memurunin mahdut salâhiyetlerinin bunda dahi dahli vardır. Eğer bu rüesayi memurunin, eski kanunda olduğu gibi kudret ve salâhiyetleri mevcut olsa idi belki bu hadiseler meydana gelmez ve daha güzel olurdu. Görüyoruz ki inhisar idarelerinin en yüksek memuriyetleri bir çok idare meslekinden çıkarılmış zevata verilmiştir. Bunların evsafı matlûbeyi haiz oldukları, bu gün onlara -tevdî edilen vezâiften anlaşılıyor. Bunlar, kanun harici, icabata tebaan müddetini ikmal etmiş gibi kayıtlarla tekaüde sevk edilerek yerlerine meslekinde tekâmül etmemiş tecrübesiz zevatın getirilmesi bu halleri mucip olmuştur. Bunların idaredaki vukufsuzluğu, vazifelerini zaafa uğratmış ve kendilerini tereddüde sevk etmiştir. Bunu nazariye olarak arz ediyorum. Bilmem Vekil Beyefendi ne buyuruyorlar. İki kelime ile de Müdafai Milliyeden bahseceğim. Dostuna, düşmanına yıkıcı, ezici kudreti karşısında daima boyun eğdiren ordumuzun, neferlerinden başkumandanına kadar cümlesini tebcil etmek hepimizin ve benim en büyük vazifemdir. Bu gün hükümetin orduya karşı yapacağını ben kendi nefsim için çok az görüyorum. Onların ayaklarının tozu bizim gözlerimizin sürmesidir ve o kadar nazarlarımızda muhteremdir. Bunu samimî olarak söylüyorum ve rica ediyorum ki; bu söyleyeceğim sözler mesmuat ve müşahedatıma müstenittir. hudutlarda bulunan neferlerimizin tebbüsüne biraz daha itina buyrulsun ve onlar karşılardaki komşu askerlerin tebbüsünden yerinmesin. bunu yüreğim

EK C: (devam) 9 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

acıyarak söylemekteyim ve hiç şüphe etmem ki bu yapılacaktır. Arkadaşlar; bu dediğim, tutabildiğim notlar üzerinde yürüttüğüm tahlilâtla tabîî nutkun nikatı mühimmesine cevap vermiş olmuyorum. Bunu blirim ve şu tahlilâtımla ismet Paşa kabinesine ademi itimat reyî verilmesini teklif edecek değilim. Bu asla hatırımdan geçmez, ismet Paşa' hükümetlerinin bu memleketi nasıl demiryolları ile bir birine bağladığını iftiharla görüyorum ve bu nokta ismet Paşanın mucibi iftiharî olmağa yegâne sebep olabilir. Tarihi terakkimiz yazıldığı zaman, bu şimendiferlerde gösterilen muvaffakiyatın ismet Paşaya has bir muvaffakiyat olduğu elbette sarahaten zikredilecektir. Onun için bu kadar muvaffak olan bir zat hakkında böyle makûs bir mütaleada bulunmak küstahlıktır, bunu yapamam (Bravo sesleri). ismet Paşanın kendisine mesai arkadaşı olarak aldığı zevat hakikaten çok değerli, çok mümtaz evsafa maliktirler ve onun için en çok hücumla maruz kalmağa müstahaktırlar. Çünkü düşünebilirler ve yapabilirler. Eğer düşünemez ve yapamaz olsalardı mazur görülebilirlerdi. Onlar madam ki bu derece muntazamdırlar ve bu derece yüksek vasfî haizdirler, kendilerinin vadettiklerini tamamı tamamına, noktası noktasına beklemek te bizim hakkımızdır, işte onun içindir ki bu gün okunan programın zamanı tatbiki, Başvekilin ve arkadaşlarının şahsî hüviyetleri ve meziyetleridir. Başka hiç bir şey yoktur ve bundan da müstağnidirler. Aramızda bazı mesailde belki düşünüş itibarile, farklar olacaktır. Farklar bulunmaktadır. Fakat hep düşüncelerimiz Cumhuriyetin takviye ve tealisine matuftur. Burada vesile oldukça içtihadatımı kendilerine söyleyeceğim. Onları, delâilimle iknaa çalışacağım. Ya kendilerini ikna ederim ya onlar beni ikna ederler. Neticede memleket müstefit olur. İsmet Paşa Hazretlerinin kılıcı ile teessüsüne hizmet ettiği bu Cumhuriyetin taalisini istiyeyeceği elbette ve elbette şüphesizdir. Bunun makûsunu düşünmek, belâhettir. ve denaettir. Onun için icraatına; içtihadatıma tevafuk etmiyen ufak tefek şeyleri dolayısile, engel olmağa çalışmak, benim kendi noktai nazarıma göre, vatansızlıktır. Bundan dolayı Paşa Hazretlerinin verdiği vaatleri tamamilen yapacağına ve bu netayıçten memleketin âzamî istifade edeceğine kanaat beslerim. Bu vesile ile itimat reyî vermekte cümlelenize takaddüm I ediyorum. (Bravo sesleri, alkışlar).

Hariciye Vekili Dr. Tefvik Rüştü B. (İzmir) — Arkadaşlarım; Sırrı Bey Heyeti Celilenize maruzatta bulunurken Türkiyenin Avrupa ailesinde olduğunu ve fakat böyle

EK C: (devam) 9 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

olduğu halde neden Avrupa Devletlerinin kendi aile işlerine karıştırılmamak istenildiğini söyledikten sonra bu ailevî işlerine karıştırılmamasının bir sebebi olacağına işaret etti ve kanunlarımızın mükemmeliyetini beyan ederek acaba bir kusurumuz var mı? dedi. Bu noktayı tenvir etmeden geçmek doğru olmaz. Arkadaşımızı alenen ve müsareatla temin ederim ki, bu noktada Türkiyenin hiç bir kusuru yoktur. Yalnız Avrupa ittihadı teşebbüsünün manası nedir. Mahiyeti nedir. Bunu biraz mütalea etmek zahmetine katlanırlarsa sordukları hadisenin sebep ve izahı kolaylıkla bulunur. Avrupa ittihadı teşebbüsü her kesin bildiği gibi Fransa Hariciye Nazırının ortaya attığı bir fikirle başlar - Esas fikir demiyorum. Bu defaki resmî safhadan bahsediyorum - ve bunun Cemiyeti Akvamda dahil olan azaya münhasır olmasile başlar ve anladığımızı göre bu coğrafi bir vaziyetin icabı olmuştur. Yoksa falan devletin kanunları ve sairesi diye bir ölçü mevzubahs değildir. Meselâ: Japonya gibi kanunlarının ve medenî vaziyetinin yüksek olduğu müsellemler olan bir devlet Cemiyeti Akvamda esasında ve başında olduğu halde çağırılmamıştır. Sonra, bize karşı bildiğiniz gibi dostlarımızın delâletile Türkiye ve Rusyanın oraya daveti mevzubahs olduğu vakit - Cemiyeti Akvam âzası olup olmamak noktası hakkındaki mütaleanın biraz sonra söyleyeceğim - İtalyanın bizim için olduğu kadar ortaya atılan dava için de doğru ve dostane olan teklifindeki meseleyi mütekaddime tehir edilerek ve yalnız ruznamelerine aldıkları işten bahsederek ittifakla davet edilmek: ligimize karar verilmiştir. Binaenaleyh bu kararda bir kısmı tarafından davetimizin kabul edilmesi ve diğer kısmın ise bunu kabul etmemesi meselesi yoktur. Esasen Akdenizde büyük bir şibicezire teşkil eden Anadolunun ve yanı başımızdaki İstanbulun coğrafi vaziyetini tayin etmek şu veya bu siyasî cemiyete ait olamaz. Coğrafi vaziyet ile iştilal eden âlimler bunu tetkikat ile tayin edebilirler. Türkiyenin Akdenizdeki vaziyetini kimse tağyir edemez. Cemiyeti Akvam Meclisi Umumisinin kararına istinaden teşekkül eden Avrupa ittihadı tetkik komisyonu cihan iktisadî buhranının - Avrupaya teallûku itibarile - müzakereye konmasına karar verdi. Ve komşumuz ve dostumuz Rusya ile bizim ve İzlandanın davetlerine karar verdi. Ve bu karar da Cemiyeti Akvam Kâtibi Umumiliği vasıtasile bize bildirilmişti. Ondan sonra Pariste toplanan talî komisyonlardan birinde bazı işlerin Cemiyeti I Akvam azasına ait olduğu ve Cemiyeti Akvam ailesi işlerine ait şeyler noktai nazarından Cemiyeti I i Akvamda dahil olmayan

EK C: (devam) 9 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

devletlerin müzakereye iştirak edip etmemesini ileri atanlar bulundu. Ekseriyetle menfi bir karar da verildi. Fakat buna taraftar olmıyan ve itiraz eden mühim devletler de vardı. Onun için henüz bu nokta kesbi katiyet etmiş değildir. Bu münasebetle ileri atılan şey Cemiyeti Akvama dahil olmıyan devletlerin müzakereye iştirak edip etmemesi meselesidir. Yoksa Türkiyenin şu veya bu noktai nazardan girip girmemesi değildir. Ancak Cemiyeti Akvam âzası olmak meselesine gelince onu daha evvelki B. M. Meclislerinde kâh açık kâh işaretle muhtelif defalar mevzubahs ettiğimizi hatırlıyorum. Bunun için o vakit söylediğimi tekrar etmekle meseleyi kâfi derecede izah etmiş olacağımızı zannediyorum: Türkiye kuvvetlerinin hiç bir noktadan ve hiç bir vesile ile sevk ve idaresi; ancak B. M. Meclisinin itimat ettiği icra kuvvetlerinden gayrisine bırakılamaz (Alkışlar). Binaenaleyh her hangi bir heyette dostumuz ve çok dostlarımız bulunsun. Türkiye kuvvetlerinin her hangi bir kararla şu veya bu suretle sevk ve idaresi mevzubahs oldu mu ancak bu B. Meclisin itimat ettiği hükümetin delegesinin mevzubahs olan işin müzakeresine ve karara iştirak etmiş olması lâzımdır (Alkışlar), işte bu hak bize temin edilmediği içindir ki, diğer devletlerin, işlerini bilmem ve onlara karışmak vazifemiz değildir. Hatta karışmamak vazifemizdir. Bütün arzularımıza rağmen giremedik. Filhakika hududunu ölçüp biçemediğimiz ve her hususuna müsavi hukukla karışamayacağımız tertiplere ve taahhütlere memleketimizi sürüklemek elimizde değildir (Alkışlar). Biz bütün dünya ile dostluk istiyoruz ve herkesle dost olmağa çalışıyoruz ve Başvekil Paşanın biraz evvel söylediği gibi vatanda ve cihanda sulh için çalışıyoruz. Hiç bir cepheye aidiyet ve cepheler doğurmak politikasını beğenenlerden değiliz. İşte umumiyetle izah ettiğim bu sebeplerden dolayı esas fikri kendi fikrimiz olduğu ve tecelli eden bu günkü haldeki şu müesseseyi teşvik ettiğimiz, beğendiğimiz ve kendisi ile bir çok noktalarda teşriki mesai ettiğimiz halde şu Cemiyeti Akvam âzası olmak vaziyeti Türkiye için henüz mevzubahs olmuş değildir. Şimdi Cemiyeti Akvamda âza olmayınca bu komisyonda, yani Avrupa ittihadı tetkik komisyonunda, iştirak ettiğimiz halde bir takım işlere karışıp karışmamak hususuna gelince o husustaki noktai nazarlarımızı ilân ettiğimiz cevaplarımızla gösterdik. Eğer Cemiyeti Akvam ve azaları kendi aralarında ailevî işleri varsa onları aralarında konuşmak için teşkilâtları ve vesileleri eksik değildir ve biz o işlere karışacağız gibi bir davaya girişemeyiz. Ancak coğrafi bir mefhum

EK C: (devam) 9 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

etrafında devletleri anlaştırmak için ve bu gaye ile olduğu ilân edilen Avrupa tetkik komisyonunun vuku bulan davetine iştiraki memnuniyetle kabul ettik. Orada konuşulacak her husufun bizden gizli olmamasını istemek te hakkınızdır ve zaten başka türlü yapamayız (Alkışlar). -25 - I: 2 9-5-1931 C : 2 Sırrı B. (Kocaeli) — Efendim, Hariciye Vekili Beyefendiye teşekkürler ederim. Başvekil İsmet Paşa. (Malatya) — Kocaeli Mebusu muhterem Sırrı Beyin mülahazatı iki zümrede toplanabilir. Bir kısmı prensiplere, kararlara taallük eden itirazlar, ikinci kısmı da; tatbikata taallük etlen itirazlardır. Tatbikata taallük olduğu itirazlar daima olacaktır. Çünkü idarede her hangi bir dairenin her hangi bir memurun şu veya bu işte bir hatası olabilir. Bu gibi meselelerde sureti umumiyede şikâyetten amelî bir netice çıkmaz, dikkat ettim, bütün söyledikleri işlerde, bütün söyledikleri idarî şikâyetlerde şu tarzda muayyen bir mevzu yoktur. Böyle şikâyetler getirirlerse Hükümet bittabi nazarı dikkate alır. Tahkikat yapar ve sarahaten cevap verir. İtirazlarının bir kısmı, esaslara taallük ediyor; inhisarlar ve saire gibi. Bu meseleler çok konuşulmuştur. Bu hususta noktai. nazarlarımız bellidir. Sureti umumiyede Hükümet sistemi olarak yürüdüğümüz hattı hareket malûm olduğu için bunu bilerek kabul etmek lazımdır. Bir defa umumî prensip olarak takip olunacak hattı hareket başka türlü olamaz. Sonra muayyen bir kanun, muayyen bir inhisar veya muayyen bir şekil için, bir prensip için itirazları olursa burada mevzubahs etmek için çok fırsat olacaktır . Her fırsatı memnuniyetle karşılıyoruz ve memnuniyetle münakaşa etmeğe hazırız. (Alkışlar)

Reis — Celse açılmıştır. 2 — Encümenler intihabı Reis — Encümenlerin intihabına başlıyoruz. [Reyler toplandı] Rey vermiyen var mı? Rey toplama muamelesi hitam bulmuştur. Reyleri tasnif için altışar kişilik birer komisyon teşkil olunacaktır. ' Fuat B. (Rize), Memduh Şevket B. (Elâziz), Danış- B. (Trabzon), Haydar Rüştü B. (Denizli), Yusuf B. (Denizli) Adliye Encümenine; Saraçoğlu Şükrü B. (İzmir), Nafiz B. (Amasya), Mustafa Fevzi B. (Manisa), Mernet Hayri B. (Manisa), Rifat B. (Zonguldak), Şevket B. (Kırklareli) Arzuhal Encümenine; Reşit Saffet B. (Kocaeli), Dr. Kâzım B. (Denizli), Ragıp B. (Zonguldak), Asım B. (Artvin)) .

Sırrı B. (Kocaeli) — Efendim, İsmet Paşa Hazretlerinin bu beyanatına karşı teşekkürü az görürüm. Yaşasın İsmet Paşa (Alkışlar) .

EK C: (devam) 9 Mayıs 1931 Meclis Görüşmeleri 1. Celse

Reis — Efendim, Hükümet beyannamesini okudu ve icap eden cevapları da verdi. Teşkilâtı esasiye kanunu mucibince, Hükümet beyannamesini okuduktan sonra itimat talep eder. Reylerinizi istimal buyurunuz. Rey kutuları gezdirilecektir. İtimat edenler beyaz, etmiyeni er de kırmızı rey vereceklerdir. (Reyler toplandı).

Reis — Reylerini vermiyen zevat varsa versin. Rey toplama muamelesi bitmiştir. Reylerin neticesini arz ediyorum. 287 rey vardır. Ademi itimat reyi yoktur. 287 reyle İsmet Paşa hükümetine itimat edilmiştir. (Bravo,... Yaşasın sesleri,... Alkışlar).

Başvekil İsmet Pş. (Malatya) — Muhterem arkadaşlar; gösterdiğiniz büyük itimat ve teveccühe teşekkür ederiz. Muzaheretiniz, Hükümetin muvaffakiyeti için temel taşıdır. Hükümetin icraatında muvaffak olması sizin arzunuzun, memlekette istediklerinizin tahakkuku demektir. Onun için Hükümet, icraatında sizden muzaheret, delâlet ve irşat ister (Alkışlar).

EK D: 5 Temmuz 1931 Meclis Görüşmeleri 2. Celse- İsmet İnönü'nün Nutku

Başvekil İsmet Paş. (Malatya) — Muhterem efendiler; hatipler mevzubahs olan meseleden heyecan ve infialle bahsettiler. Memlekete zarar olmak üzere gösterdikleri misaller, teşrih ettikleri esaslar intibahı muciptir. Bütün bu tafsilâtın içinde, Hükümete teveccüh eden itabı takdir etmiyor değilim. Bu kadar şikâyete mahal vermek için Hükümetin bir çok tedbirlerde eksiklik etmiş olması lâzımdır. Matbuat hürriyetinin sui istimaline karşı Hükümetin elinde medarı tatbik olacak hem salâhiyet vardır hem memlekette mer'i olan kanunlar vardır. Kanunların cereyanı tabiisini bilirsiniz. Şahsiyata taallûk eden matbuat ceraimi şahıslar tarafından mahkemelerde tahrik olunur. Hükümete taallûk eden emerim mahkemelerde takip olunur. Hâkimlerin vereceği (hükümler ile şikâyetler adlı neticeye raptolunurlar. Hükümetin bundan başka da salâhiyeti vardır. O da kendit ak dirine göre her hangi bir (gazeteyi intişardan menederek kapatmaktır. Eğer matbuat hürriyeti feyiz verecek bir tarzda devam etmiyorsa ve bir çok mahzurları davet ediyorsa bundan tevellüt eden şikâyetleri derece derece kısımlara ayırmak lâzımdır. Ya kanunî yolda takip ederken zabtıa müddei umumilik, adliye ve saire te - şirini göstermeğe kifayet etmiyor veya | 193 1 C : 2 I onların sahaları haricinde kalan meselelerde Hükümet kanunun kendisine verdiği salâhiyeti tatbikte ihmal ediyor veyahut mevcut olan dert elde bulunan salâhiyet ve meri olan kanunların hükümleri haricine çıkacak kadar ciddiyet ve ehemmiyet peyda etmiştir. Bunun için Hükümet hiç bir şey teklif etmiyor. Size bu üç istikamette cevap vereceğim: Bu defa vaziyet nedir! Hatipler muhtelif cepheden bu meseleyi izah ettiler. Ben burada geçen sözleri dikkatle dinledim. Zaten hatiplerin gösterdiği endişeyi yalnız burada, Büyük Millet Meclisinde vuku bulan müzakerattan değil, halktan ve bir çok vatandaştan da işitmişimdir. Mesele ehemmiyetle nazarı dikkate alınacak, müstacelen düşünülecek bir mahiyet almıştır. Müsaade buyurursanız bu günkü vaziyetin manasını izah etmek için size bir az eski zamandan bahsetmeliyim. Matbuat hürriyeti amelî sahada vazih ve kısa bir ifade ile nasıl anlatılabilir? bu memleketin ötedenberi istediği matbuat hürriyeti nedir? Bu memlekette - tabî her memleketin istidadı da öyledir - bir matbuat hürriyeti diye ilk önce, mevkii iktidarda bulunan Hükümete karşı ulu orta ve ölçüsüz söylenebilmesi kastedilir. Milletlerde matbuat hürriyetinin ilk miyarı budur. Bu imkân, katolunacak ilk merhaledir. Memlekette her hangi bir gazete çıkabilisin doğruca Hükümete karşı mevkii iktidarda bulunan kimse aleyhine - meselâ İsmet Paşa

EK D: (devam) 5 Temmuz 1931 Meclis Görüşmeleri 2. Celse- İsmet İnönü'nün Nutku

- söz söylenebilsin bunun böyle olabilmesi matbuat hürriyetinin ilk miyarıdır. Söylenen sözlerin doğru veya yanlış olması münakaşası ondan sonra başlar. Milletler evvelâ bu neticeyi elde etmek için uğraşırlar ki biz de bunun için uğraşmışızdır. Hatta çocukluğumuzda böyle bir manzara görmek için müştak ve mütehasir günler geçirimsizdir. Hükümetler ise, bilhassa uzun müddet söz söylemeden kapalı kalmış devirlerden sonra kendileri aleyhine söz söylenmesine tahammül edemezler. Her milletin hususî istidatları vardır. Kendi halkımızın da kuvvetli yerleri olduğu gibi zayıf yerlerini de bilmeliyiz. Meselâ yazı ile gösteri km her şeyi doğru zannetmeğe halkımız daha ziyade mütemayildir. Gazete veya kitap basmış bunu mutlaka doğru olarak alır. Saniyen halkımız aleyhine söz söyleyen mevkii iktidar sahibi bir adamın muhakkak itibarından kaybettiğini zanneder. Üçüncü nokta, kapalı devirlerden sonra matbuat I hürriyeti ilk devrede daima bir inkılâp vasıtası olarak kullanılmıştır. Bundan da hükümetler çok korkarlar. İktidar ve nüfuzunu sarsıldığı bir zamanda, on beş günlük bir fırsattan istifade edebilen gazeteler imevkii iktidardaki Hükümeti devirebilirler. Bu da bu memlekette ötedenberi heves edilmiş bir mevzu olmuştur. Bu sebeplerledir ki hükümetler matbuatta kendi mevcudiyetlerinin ve siyasetlerinin tenkit edilmesine daima az tahammül etmişlerdir. Bu tahaşinin aksütemeli olarak matbuat hürriyetinde ilk istihsal olunmıyacak şey Hükümet aleyhinde istenildiği gibi yazı yazmak (hevesi olmuştur. Bu safha matbuat hürriyetinin ilk ve siyasî kademesidir. Bir millet siyasî hayatta inkişaf ve tekâmül ettikçe ve onu idare edenler tecrübeli ve muktedir oldukça bu siyasî safhayı atlatmak kolaydır. Büyük Millet Meclisi (milletin mukadderatına hâkim olduğundan beri geçen safihalar ve geçirdiğimiz tecrübeler o kadar mühimdir ki matbuat hürriyetinin hallolunmaz zannolunan bu ilk sarsıntı safhası muvaffakiyetle hallolunmuştur. Mevkii iktidarda bulunan Hükümete hatta haksız olarak ulu orta her şey söyleniliyor. Bu suretle çok zaman geçiyor. Ne rejimin kuvveti ne de mevkii iktidarda olanların nüfuzu derhal zail oluyor. Esas olarak bildiğimiz sınıflan mütemadiyen terbiye ve ıslah etmeğe vakit ve çare bulabiliyoruz. Büyük Meclise itimadı nefisle ve cesaretle söyleyebilirim ki bir muhalif cereyanın derakap vücude getireceği bir tehlike derpiş 'etmiyoruz. Böyle bir tehlikeyi tasavvur etmiyoruz. Arkadaşlarım; şimdi bundan sonra geçirmeğe mecbur olduğumuz safhalar matbuat hürriyetinin daha güç olan, daha muğlâk olan safhalardır. Asıl hallolunması lâzım

EK D: (devam) 5 Temmuz 1931 Meclis Görüşmeleri 2. Celse- İsmet İnönü'nün Nutku gelen güç şeyler de bunlardır. Bilirsiniz ki propaganda bu asrın başlıca silâhlarından. Matbuat hürriyeti bu gün, 100 sene evvel zannolunduğundan daha ziyade ehemmiyet peyda etmiştir. Kıymeti bundan 100 sene evvelinden daha ziyade artmış değil aynı kıymettir. Tehlikesi daha ziyade artmıştır. Propaganda eğer müsait saha bulursa bir memlekette, bir millete yıkılamıyacak zannolunan en kuvvetli bir binayı dahi yıkabilir. Muntazam, şuurlu, muayyen bir hedef aleyhine tevcih edilen propagandanın zaman ile sarsamıyacağı hiç bir kuvvet yoktur (Doğru sesleri). Arkadaşlar; propaganda ile kastolunan hedefi yıkmak için hakikaten muhalif söz söylemek te lâzım gelmez. Hatta doğru söyleyerek bıkmaksızın yapılan tertipli bir propaganda bir hakikati yere sermek için kâfi gelebilir. Hiç bir memleket bütün meselelerini halletmiş ve cemiyetin bütün ihtiyaçlarına kâfi gelecek vesaiti elinde tutar değildir. Her memleketin bin tane ihtiyacı vardır. Eğer bir cemiyetin hayatını mutlaka fena görmek ve göstermek isteniliyorsa onun her muvaffakiyetli işini ters tarafından veya eksik tarafından göstermek mümkündür. Ne kadar şuurlu ve anlayışlı olursa olsun, hiç bir millet muntazam, müstemir ve daimî bir propagandanın tesiratına tahammül edemez. Bundan 50 - 100 sene evvelki nazariyeler nihayet fikir münakaşasından ibaretti. Siz söylersiniz, ben söylerim, dinleyenler, hangi tarafı doğru bulurlarsa onu kabul ederler denilirdi. Halbuki bu gün bir çok Devletler hatta aralarında münasebet kurmak için yekdiğeri aleyhine propaganda yapılmamasını şart koyacak kadar ileri gitmişlerdir. Bu memleketler asırlık hürriyet memleketleridir ki, bu gün milletler tarafından yekdiğeri aleyhine maksadı mahsus ile yapılacak propagandaların zararlı tesirlerine tahammül edilemeyeceğini iddia ve ilân etmektedirler. Demek ki muayyen maksatla yapılan propagandaların tesiratına karşı milletin müdafaa edilmeksizin mukavemet edebileceğini zannetmek hatadır. Bir cemiyetin hayatını mütemadiyen fena gösteren bir neşriyat o memlekette hiç bir hayır vücuda getirmez. Gençler ve çocuklar mütemadiyen fena idare olunduklarını, her şeyin fena olduğunu milletin büyük diye, iyi diye tanıyacak hiç bir şeyi olmadığını duya duya, okuya okuya yalnız bedbin ve meyus adamlar olur; milletin istikbalini idare edecek çocuklar genç yaşlarında bu kadar zehirli hava teneffüs ederek istikbale çıkarlarsa milletin atisinden nevmi olmak lâzımdır (Bravo sesleri). Muttarit ve mütemadi fena neşriyat bir memlekette ahlâkı iskat eder. Matbuat hürriyetinde

EK D: (devam) 5 Temmuz 1931 Meclis Görüşmeleri 2. Celse- İsmet İnönü'nün Nutku bilhassa suiistimalâta karşı beklenen bir faide vardır. Matbuat vazifelerini iyi ifa ederse mevkii iktidarda bulunanlar, sahibi nüfuz olanlar suiistimalden tevakki için ayrıca bir murakabe içinde ve tayakkuza mecbur bulunurlar. Matbuat hürriyetinden beklenen başlıca faidelerden biri budur. Fakat şuurlu bir murakabe ifa etmek değil de, münhasıran fena görmek ve göstermek maksat olursa bununla yapılan murakabe suiistimalâtı tenkis etmez, bilâkis doğru yoldan sapmağa müstait olanları hırsız olmağa teşvik eder. Çünkü namuslu adamın kolayca hırsızlık ile itham edilebilmesi ve hırsız muamelesi görmesi asıl hırsızların herkesin kendilerde beraber olduğu zannına düşürür ve hırsızlar utanacak bir mevzu kalmadığını iddia ederler (Bravo sesleri, alkışlar). Ahlâkî meselelerde, hüküm adil olmazsa hükümden beklenen netice berakis olur. Mademki matbuat dediğimiz mevcudiyet bir murakabe salâhiyeti iddia ediyor, eğer aynı zamanda kendilerinde mesuliyet hissini bulmazlarsa ahlâk üzerinde, fikir üzerinde, cemiyet üzerinde tesirâtı tamamen akim kalır.. Hayır tamamen muzir ve makûsu olur. Arkadaşlarım bir çok müşahedelerinden bahsettiler. Müsaade buyurursanız sizi teferruata girerek yormıyayrm. Bu gün Heyeti Celilenizi ıstıraba sevkedenve bir çok vatandaşlarda aynı ıstırabı ve endişeyi uyandıran dert şudur. Bir nevi çaresizlik vardır ki, halledilemiyor. Bu çaresizliğin nasıl bir neticeye varacağını kimse tahmin edemiyor. İktisadî ahval üzerinde ise menfî neşriyatın tesiri ahlâk üzerindeki tesiri gibi fazladır, onun kadar tahripkârdır. İktisadî meseleler zaten tedbirlerinin bulunması, anlaşılması güç ve bir çok şeraite tâbi olan muğlak mevzulardır. Eğer bu mevzular üzerinde dahi mesuliyet ve hakikat hissinden maada olan küçük hisler, ihtiraslar hâkim olursa, zaten anlayışı karışmış olan muztaripler büsbütün yanlış istikamete sevk olunur. Bunun yakın bir misalini söyleyeyim: Meselâ; bu sene bütçeyi muvazeneğe getirmek için tasarruf yapmak mecburiyetinde kalıyor ve bir çok külfetler, zahmetler ihtiyar ediyorsunuz. Bunu efkârı umumiye nazarında şu istikamette teşrih etmek gayet kolaydır. Madam ki; bu tasarruf yapılabiliyordu, niçin daha evvelki senelerde yapmadınız. Bu tasarrufları daha evvel yapsa idiniz bu gün daha çok paranız bulunacaktı ve bu günkü sıkıntıyı çekmezsiniz. Halbuki bu tasarrufları yapıyorsunuz, fakat hususî bir buhran içinde, vesaitin kifayetini temin edebilmek için, bir çok ihtiyacı arzu etmeyerek kasretmek mecburiyetile yapıyorsunuz. Tıpkı bu tasarruf şu seviyede maişeti olan zevatın varidatından bir

EK D: (devam) 5 Temmuz 1931 Meclis Görüşmeleri 2. Celse- İsmet İnönü'nün Nutku miktarı azalır azalmaz, gıdasını yarı yarıya kesmeye, kısma mecbur olması: kabil indendir. Böyle tasarruflardan çok elem duyulur. Çünkü yarın bunların tatbikatı başladığı zaman bir çok ihtiyaçların kasrolunduğu anlaşılacaktır]. Daha fazlası lâzım olan mekteplerden, talebelere bir kısmının ihmal edildiği anlaşılacaktır. Daha fazlası lâzım olan hastanelerden bir kısmının tehir edildiği anlaşılacaktır, ve saire Bu tasarruf ancak ızdırarlı zamanlarda tevessül edilebilecek zarurî bir tedbir mahiyetindedir. Böyle meselelerin anlaşılması tabî istikametinden şaşırılır) da başka istikamete sevk edildiği vakit efkârı umumiye zehirlenecektir. Bunlardan memlekette faide değil, zarar hâsıl olur. Öyle şeyler gördüm ki artık tashih denilen mefhum muhitten çıkmağa başlamıştır. Her hangi yanlış bir havadisın neşrolunduğunu görüyorum. Güzel, yanlış işitmiş olabilirler. Yahut farkında değildirler. Bunun çaresi, mutad olan, medenî olan, insanî olan çaresi bu işin doğrusu bundan ibarettir demektir. Tebliği yaparsanız, alırlar ya inanmadıklarını gösterirler, yahut tahrif ederek neşrederler. İnanmadığım göstermek daha iyi bir şeydir. Çünkü bir mukabeleyi davet eder fakat tahrik ederek neşrederler. Bu zihniyet odur ki hakikatlerin tağlit olunmasından hakikatlerin anlaşılmasından faide ve menfaat beklemek zihniyettir. Hakikatlerin tağlit olunmasından ve hakikatlerin anlaşılmasından faide bekleyen zihniyet mahzû serdir. (Bravo sesleri, alkışlar). Eleminizi tahrik etmemek için size başka misaller söylemeyeceğim. Arkadaşlarımız kâfi derecede misaller söylediler. Efendiler, dava başına tekrar geliyorum, matbuat hürriyetinde bir nevi - 3 çaresizlik kendini göstermektedir. Hakikat hilâfında hâsıl olan bir kanaati tashih etmeğe imkân yoktur. Peki her hangi bir siyasî veya iktisadî meseleyi doğru bir istikamette münakaşa etmek imkânı yoktur. Peki tahsilde bulunan talebe üzerinde, çiftinde çalışan köylü üzerinde, şehirde yaşayan vatandaşlar, arasında mütemadiyen, zehirli hava ciğerleri zehirlemektedir. Bunun neticesi nereye varacaktır? Çare olmak üzere derhal hatıra gelen elimizde bulunan bir salâhiyeti, yeni kapatmak salâhiyetini tatbik etmektir. Bunu tatbik etmedik. Vaziyete çare değildir de onun için tatbik etmedik. Senelerdenbrei İsrarla anlatmak istediğimiz bir prensip vardır. . Matbuatın hürriyeti meselesi artık bir hükümet meselesi değil bir millet, meselesidir. Hükümet meselesi zannolunan matbuat hürriyetinin bir millet meselesi olduğunu söyleyebilmek için bunları söyleyen adamın senelerce her türlü tenkide maruz olması ve bunlardan ürkemeyecek, korkmıyacak kudrette olduğunu ispat

EK D: (devam) 5 Temmuz 1931 Meclis Görüşmeleri 2. Celse- İsmet İnönü'nün Nutku etmesi lâzım gelmiştir (Bravo sesleri, alkışlar). Eğer bundan üç, beş sene evvel bu bir hükümet meselesi değil millet meselesidir dese ydim,, evet, mevki iktidarda olan adam efkârı asıl tevcih ettiğim hükümet meselesinden çevirmek için meseleyi böyle teşrih ediyor denilecek idi. Bug'ün vaziyeti cesaretle anlatmamın sebebi İsmet Paşanın bütün bunları millete alınının akile söyliyenecek imtihanı geçirmiş olmasıdır (Şiddetli alkışlar). Matbuat hürriyeti denilen meseleyi korkmaksızın milletin asrî İdaresinde esaslı bir vasıta olarak ele almak zamanı gelmiştir (Bravo sesleri). Birinci mesele şudur: Matbuat hürriyeti bu asrın en yeni en müessir millî vasıtalarından biridir . Memlekette matbuat olmaksızın halk idaresinin bulunduğunu farzetmek ihtimali yoktur. İkinci mesele şudur: Matbuat hürriyeti; eyi kullanılmıyan yerde memleketi felaha sevk etmez. Bilâkis o memleketin batırılmasını tacil eder. Bu iki zıddı telif etmeğe mecbursunuz. Bu gün Türkiyenin mukadderatına hâkim olan Büyük Meclisi bu iki zıddı telif vazifesi karşısında bulunuyor. Matbuatın hürriyeti baki kalacak ve matbuat hürriyeti memlekete zarar vermiyecektir. Bu istikamet yalnız Hükümetin elinde değildir. Bu, hükümetin eline en sonra geçecektir. Bunu bütün milletin müşterek vazifesi ve müşterek meselesi olarak zihinlere telkin etmek lâzımdır. Eğer hocalar kürsülerinde tahsil ettirdikleri çocuklara mütemadiyen zehirli havalar içinde yüzdüklerini görürler ve aldanmayınız, dört beş şuursuz kendini kaybetmiş, küçük ihtiraslara mağlûp olmuşlar. Bu marifetleri yapabilir diye mütemadiyen söylemezi erse, eğer bu memleketin hukuşinasları baştan başa zehirli olan bu havayı görürler, zerre kadar müteessir olmazlar ve lâkayit kalırlarsa İsmet Paşa bu meseleyi nasıl halletsin (Alkışlar). Gazeteyi kendi takdirime göre kapatacağım ertesi günü tekrar kapatacağım, böyle bir hıyanetin halk idaresi ile münasebeti nedir? Bunu ben bu gün böyle kullanacağım, yarın başkası bunu aynı isabetle yapabilirini? Memleketin hukukçuların, hocalarının meseleyi münhasıran Hükümete bırakması memleketi kap kara istipdada sevk etmeleri demektir (Sürekli alkışlar), (Bravo, yaşa sesleri). Diğer bir nokta da şudur: Matbuat hürriyeti denilen şey halk idaresini tanzim eden usullerde ve siyasî mücadelede milletlerin evvelâ geçmeğe mecbur oldukları geçittir. Büyük Millet Meclisi kürsüsünden bir çok vesilelerle matbuat hürriyetinin zararlarına karşı davanın yine matbuat hürriyeti olduğundan bahsolunmuştur. Bu nedir? Bu mesele matbuat faaliyetinde zafa taallûk eden gizli ve dolaşık usulleri en iyi yine gazeteler bilir,

EK D: (devam) 5 Temmuz 1931 Meclis Görüşmeleri 2. Celse- İsmet İnönü'nün Nutku milletin hayatına zarar veren istikametlere karşı salim kanaatte bulunan matbuat cesaretle mücadeleye mecburdurlar. Matbuat hürriyetinin zararlarını evvelâ arkadaşları olan diğer matbuatı bertaraf etmek mecburiyetindedir. Evvelen matbuat yekdiğerini murakabe etmelidir. Fena sözler, fena neşriyat memleketin efkârını fena istikamete sevk ediyorsa buna iştirak etmeyen matbuat tek cephe alarak cesurane diğerlerinin üzerine atılmak, mütemadiyen efkârı umumiyeiyi tenvir etmek, zahirden kurtarmak lâzımdır. Halk idaresinde siyasî vaziyette bulunanlar memleketi idare eden Başvekilmiş gibi hususî mesuliyet hissile mütehassis olmak lâzımdır. Yedi yaşındaki çocuğa ders vermek için muallimi hususî bir çok takyidata tâbi tutuyoruz. Bir milletin efkârına her gün bir fikir telkin etmek iddiasında bulunan adamlar bir takım murakabelere tâbi olmalıdır. Bu murakabelerin başında kanunî murakabe hükümsüz, bu murakabelerin başında evvelen diğer matbuat gelir. Ondan sonra cemiyetin siyasî hayatında bulunanlar murakabe ederler. Kanunî murakabeler son çarelerdir. Arkadaşlar; ben bir çok zamanlar gayretle ve endişe ile bu hayatı takip ettim. Erbabı namus haysiyetlerini tehlikede görerek memleketin mukadderatında fikir ve meşguliyet sahibi olmak endişesile yavaş yavaş kendilerini siliyorlar. Her kes her hangi, bir vesile ile kendisini matbuat diline düşürüp te haysiyetinin örselenmesinden, insan yüzüne bakamayacak hale gelmesinden korkuyor. Arkadaşlar; eğer bir memlekette erbabı namus lâakal eşirra kadar sabur olmazsa, o memleket behemehal batar (Sürekli alkışlar). Halk idaresi, hepimizin idaresi, ' millet idaresi diyoruz. Bu iddiada bulunan herkesin millete taallûk eden meselelerde hissesi ve mesuliyeti olmak lâzımdır. Eğer bir Hükümet bütün meseleleri halledecekse onun kurunu vüsta padişahından ne farkı vardır (Bravo sesleri, alkışlar). Benim görüşüm matbuatın haklı veya haksız tarizlerle, tenkitleri geçen zamandan istifade edilmiştir. Endişe veren yerlerini tebarüz ettirdiğimiz gibi istifadeli olan yerleri de tasdik etmeliyiz. İstifadenin başı bence, bilhassa matbuatın çok faal bulunduğu İstanbulda gördüğüm tekâmül dür. istanbul çok neşriyat ve mücadelâta muhatap olduğu halde, efkârı umumiyesinde salim bir sükûnet hâsıl olmuştur. Bir de asıl gördüğüm terakki, matbuat meselelerinin bütün memlekette uyandırdığı heyecan ve infialdir ki, Büyük Meclis ona bu gün şahit olmakla milletin efkârı umumiyesine tamamen tercüman olmuştur. Böyle bir aksülâmel ve hassasiyetin uyanması bence matbuat hürriyetinin suiistimaline sahne

EK D: (devam) 5 Temmuz 1931 Meclis Görüşmeleri 2. Celse- İsmet İnönü'nün Nutku olan bir memlekette büyük bir terakkidir. Eğer fikirlerimizde, siyasî hayatımızda müessir olmak iddiasında bulunan matbuata karşı bütün memleketin alâkasını ve heyecanını aynı dereceye vardırabilirsek mesele yoktur. Matbuat murakabe altına girmiştir ve fazla söyledikleri aşgın ve taşgın gittikleri işler için milletin murakabesi altına girmişlerdir. Halbuki, bu gün, bu gün demiyeyim, düne kadar vaziyet aksine idi. Tecavüz edenler Devletin resmî kuvvetlerini dahi kendi tesirleri altına almak iddiasında idiler. Hürriyet suiistimalâtına karşı eğer Büyük Meclisin alâkası. Matbuatın mücadelesi, halkın intibahı, efkârı teyakkuz halinde bulundurabilirse ondan sonra kanunların iyi işlenmesi ve doğru tanzim edilmesi için zemin ihzar edilmiş demektir. Şimdi arkadaşlar, bu maruzatımla, Hükümetin elimde bulunan kapatma salâhiyetini niçin kullanmadığını izah etmiş oldum zannediyorum. Çünkü, cemiyet içinde matbuat hürriyetinin müsbet veya menfî kullanılmasının eşkâli tezahür etmedikçe Hükümetin elinde bulunan salâhiyetin kullanılmasından ne bir mana çıkar, ne de bir faide hâsıl olur. Bu yalnız bir şey ifade eder; Hükümet kendi takdirine göre tenkide maruz olmaktan korktuğu için... O salâhiyeti fevkalâde kullanmıştır. Bir Hükümet böyle bir hükme maruz olmağı arzu etmez. Fakat bu nihayet şahsî bir meseledir. Hükümet kanunun kendisine verdiği salâhiyeti, kanunun gösterdiği lüzum ve zaruretlere karşısında şahsî hislerden tecerrüt ederek kullanmağa mecburdur. Bu noktai nazardan hakkınız vardır. Fakat millî hayatta matbuat hürriyetinin faideli ve mahzurlu tesirleri hakkında- bir intiba ve muhakeme hâsıl olmadıkça takdirî salâhiyetlerin kullanılmasından faide çıkmaz. Bence bu gün içinde bulunduğumuz devir, hukukşinasların devridir. Matbuat ne marifetler yapıyor. Bu hususta görmediğimiz tecrübe, görmediğimiz misal kalmamıştır. Mahkemeye giderler, daha dava yapılmadan efkârı umumiyede hâkimler üzerinde tesir yapmak için azamî şantaj yaparlar. Matbuatın şu şirkete bu şirkete müracaat ederek şantaj yaptıklarını daha iyi işitmişimdir (Çok, çok sesleri). Matbuat her hangi bir mahkemeye verildiği zaman oradan kurtulmak için mutlaka kolayını bulurlar. Temditler, tevhitler, mazeretler ve zaruretlere Nihayet tecavüzler cezasız ve tecavüze uğrıyanlar mahcup Seneler ve seneler intibahı mucip olacak hiç bir ibret misali yoktur. Görüyorsunuz ki mesele hükümet için şahsî mevzu değildir. Eksik olan şey şudur: Adalet yerine gelmiyor. Bu evvel emirde münhasıran hukukşinasların vazifesidir-. Eksik olan ve hata olan şeyimiz

EK D: (devam) 5 Temmuz 1931 Meclis Görüşmeleri 2. Celse- İsmet İnönü'nün Nutku nedir. Hâkim buna karışmaz. Hâkim, kendisine verdiğimiz usul ve kanunu tatbik eder. Hukukşinaslar bu kadar tecrübeye göre eksik neredede olduğunu bilmezler mi? Kezalik gazeteciler rejimi müdafaa eden bu memlekette cumhuriyet terbiyesi vermek için (mesuliyet almış olan gazeteciler fena istikamette bulunan arkadaşlarının, ne oyunlar yaptıklarını hepimizden iyi bilirler. Sonra vatandaşlar, müteessir, mustarip olan vatandaşlar neden istirap çektiklerini herkesten iyi bilirler. O kadar çok tecrübe yapılmıştır ki bu tecrübeler bir araya gelince bu memlekette matbuat hürriyetini rencide etmeyen. Onun faziletlerinden istifade eden her türlü su i istimalini bertaraf edecek olan burkanım meydana çıkarmak mümkündür. Biz böyle bir kanun lâyihası hazırladık, fakat iddia edemeyiz ki bu lâyiha ile bütün ihtimalâtı derpiş ederek milletin hayatını teşevvüşten kurtaracak bütün tedbirleri temin edebildik. Bu hususta Büyük Millet Meclisinin müzaheretini isteriz. Burada çok tecrübeli olan her biri bir işte ihtisas kazanmış bir çok arkadaşlarımız vardır. Çalışılan encümenlerde faal bulunurlarsa memlekette matbuat hayatının vatanın menafii ile vatandaşların menafii ile telif edebilecek bir surette tanzim etmeğe imkân vardır. Sizden bu muaveneti rica ederim. Eğer bu da kâfi gelmezse endişe etmiyorum. Çünkü fena bir matbuat hayatının memlekete verebileceği zararları her kösten ziyade idrak ediyorsunuz ve herkesten ziyade kudret ve salâhiyetiniz vardır. Evet o da kâfi gelmezse yeni bir tedbir düşünürsünüz. Bu gün için alınacak başka bir tedbir yoktur. Bütün hu infialler alâkadarları intibaha sevk etmek için kâfi bir derstir. Şimdi alacağımız ilk tedbir matbuat hayatında hürriyeti temin eden suiistimalin zararlarını mümkün olduğu kadar meneden iyi bir kanun vücade getirebilmektir. Bunun için bilhassa hukukşinasları vazifeye da ye t ederim. Memlekette bulunan mütehasıslardan da istifade edersiniz. Hukuk nihayet muayyen bir memleketin idaresini tanzim etmek içindir. Amelî bir şeydir. Hukuk mücerret bir şey değildir. İdaresinden mes'ul olduğumuz memleket halkının ihtiyacı ne ise esas prensibi muhafaza ederek onun istediği bir kanunu vücade getirmeliyim. Biz bir kanun lâyihası teklif ettik. Hal için gördüğüm başka bir tedbir yoktur. Eğer ümidimiz gibi matbuat hayatını memlekete zarar vermiyecek, bilâkis memlekete serbest münakaşanın feyzini temin edebilecek bir istikamet vermek müyesser olursa halk idaresinin geçmeğe mecbur olduğu ilk ve müşkül merhaleyi muvaffakiyetle atlatmış olacağız. Bu muvaffakiyet sizin olacaktır. (Şiddetli ve sürekli alkışlar).